

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 2 (102)

**Івано-Франківськ
2023**

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Реєстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ГПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 *Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Рє-слубліка Польща) та Онлайн бази HeinOnline

2
2023

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна) – *відповідальний секретар*; **Я. О. Берназюк** – д-р юрид. наук, проф. (КАС ВС, м. Київ, Україна); **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонРНЦ НАПрН України, м. Кропивницький, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаша Ромєриса, м. Вільнюс, Литва); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Т. Шевченка, м. Київ, Україна); **Д. П. Євгєєва** – канд. юрид. наук, ст. доцент, (НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **К. С. Ізбаш** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **Н. В. Каміньська** – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); **А. В. Лапкін** – докт. юрид. наук, доц. (НІОУ ім. Яр. Мудрого, м. Харків, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Мельничук С. М.** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна); **В. Ф. Нєстерович** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. В. Даля, м. Кам'янець-Подільський, Україна); **Н. П. Свиридюк** – д-р юрид. наук, доц. (НДІ МВС України, м. Київ, Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦЄ з питань інтелектуальної власності МІО України (м. Київ, Україна); **Т. Фельтєс** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Гурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); **І. В. Чєховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна)

*Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ (протокол № 18 від 28 червня 2023 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
вул. Національної Гвардії, б. 3, м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська область, Україна, 76005

☎ +38 068 1553835

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2023

ISSN 2524-0323

BULLETIN

**of Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko**

Scientific journal

Founded in 1997

Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 2 (102)

**Ivano-Frankivsk
2023**

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher – Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV №№ 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 886, dated January 02th, 2020) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

2
2023

Editorial Board:

V. Komarnytskiy – Doctor of Legal Science, Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **M. Karchevskiy** – Doctor of Legal Science, Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **Ye. Pysmetskiy** – Doctor of Legal Science, Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Science, Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KAS VS, Kyiv, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Science, Professor, Academician of NABS of Ukraine (DonRNC NABPN of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine); **A. Vayshvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Science) (University named after Mykolasa Romerisa, city of Vilnius, Lithuania); **O. Dudrov** – Doctor of Legal Science, Professor (KNU named after T. Shevchenko, Kyiv, Ukraine); **Etveeva** – Cand. of Legal Science, Senior Researcher (Scientific Research Institute named after Academician V. Stashys, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **K. Katerynchuk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (TNU named after V. I. Vernadskyi, Kyiv, Ukraine); **A. Lapkin** – Doctor of Legal Science, Assoc. Professor (NYU named after Yar. Mudry, Kharkiv, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Science, Professor (SB KhNUJA, Sumy city, Ukraine); **S. Melnychuk** – Doctor of Law Sciences, Prof. (E. O. Didorenko LSUIA, Ivano-Frankivsk, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Science, Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Ivano-Frankivsk, Ukraine); **B. Rosovskiy** – Doctor of Legal Science, Professor (SNU named after Volodymyr Dal, city of Kamianets-Podilskiy, Ukraine); **N. Sviriduk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine Kyiv, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Science, Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property, Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany); **I. Chelkovskaya** – Doctor of Law, Professor (UDIS of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Donetsk State University of Internal Affairs (protocol № 18 from June, 28, 2023)

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, St. of the National Guard, 3, Ivano-Frankivsk, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, 76005

☎ +38 068 1553835

© Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, 2023

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	9
-----------------------	---

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Бабій Ю. Ю. Муніципальна влада сучасної України: конституційно-правові питання.....	13
Білан А. М., Мельничук С. М. Державна міграційна політика України в умовах глобальних викликів: правові питання.....	24
Загоруй Л. М., Загоруй І. С. Харасмент як вид гендерної дискримінації.....	34
Самбор М. А. Право на свободу мирних зібрань у рішеннях Європейського суду з прав людини: правові позиції для імплементації у практику правозастосування в Україні.....	45

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Авдєєва Г. К. Проблеми використання систем штучного інтелекту у правозастосовній діяльності.....	63
Гончаренко Л. Л., Абламський С. Є. До питання сутності воєнних злочинів через призму російсько-української війни.....	80
Задоя К. П., Дудоров О. О. Сексуальне насильство як воєнний злочин: особливості криміналізації та кваліфікації за законодавством України.....	90
Колодяжний М. Г. Оцінка ефективності репресивної та кримінологічної моделей забезпечення дорожнього руху.....	110
Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «виборчі» правопорушення за проєктом нового Кримінального кодексу України.....	121
Навроцька В. В. Продовження, зміна й припинення застосування примусових заходів медичного характеру: прогалини, міжгалузеві й «внутрішні» суперечності та їх подолання.....	136

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Кобзєва Т. А., Стеблянка А. В., Сагайдак В. О. Шляхи удосконалення адміністративно-правових заходів протидії митній злочинності в Україні на основі зарубіжного досвіду.....	151
Теремецький В. І., Чумак В. В. Правове регулювання повноважень Державної митної служби щодо запобігання та протидії контрабанді.....	162

Чвалюк А. М. Організаційно-правові перешкоди формування українського переліку терористів.....172

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Лисенко І. В., Кузьменко О. В., Гаєвая О. В. Правове регулювання стартапів як форми підприємницької діяльності.....185

Панасюк О. В., Кисельов В. М. Особливості юридичної відповідальності суб'єктів господарської діяльності за ухилення від сплати податків.....196

Пиляк М. І., Кокарча Ю. А. Етичні та правові виклики цифрового безсмертя: межі автономії та ідентичності в цифрову епоху.....205

Утехін І. Б. Захист прав споживачів в Україні та Європейському Союзі: сучасний стан та перспективи.....216

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Богучарова О. І., Кравченко І. М. Участь у медіації адвоката та психолога у кримінальному провадженні: актуальні проблеми.....229

Лисенко В. В. Обшук: проблеми реалізації положень кримінального процесуального законодавства в судовій практиці.....250

Лукавенко К. С. Визначення судовою економічною експертизою збитків, завданих унаслідок збройної агресії проти України.....268

Носулько І. В. Виявлення ознак монтування за допомогою аналізу порядку слідування кадрів експертизою відео-, звукозапису.....279

Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку.....289

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Веселов М. Ю., Пилипенко Є. О. Первинна професійна підготовка поліцейських підрозділів поліції на воді.....306

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	9
----------------------------------	---

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Babiy Y. Municipal authority of modern Ukraine: constitutional and legal issues.....	13
Bilan A., Melnychuk S. The state migration policy of Ukraine under the conditions of global challenges: legal issues.....	24
Zagoruy L., Zagoruy I. Harassment as a form of gender discrimination.....	34
Sambor M. The right to freedom of peaceful assembly in the decisions of the European Court of human rights: legal positions for implementation in law enforcement practice in Ukraine.....	45

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Avdeeva G. Problems of use of artificial intelligence systems in law enforcement.....	63
Goncharenko L., Ablamskyi S. The essence of war crimes through the prism of the russian-ukrainian war.....	80
Zadoya K., Dudorov O. Sexual violence as a war crime: features of criminalization and qualification under Ukrainian law.....	90
Kolodyazhny M. Evaluation of the effectiveness of repressive and criminological models of traffic safety.....	110
Movchan R. Criminal responsibility for "election" offenses under the draft of the new criminal code of Ukraine.....	121
Navrotska V. Continuation, change and termination of the application of coercive medical measures: gaps, inter-industry and "internal" conflicts and their overcoming.....	136

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES

Kobzieva T., Steblianko A., Sahaidak V. Ways of improving administrative and legal measures to combat customs crime in Ukraine based on foreign experience.....	151
Teremetskyi V., Chumak V. Legal regulation of the authorities of the state customs service regarding prevention and anti-smuggling.....	162

Chvaliuk A. Organizational and legal obstacles to the formation of the ukrainian list of terrorists.....	172
---	-----

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC LAW

Lysenko I., Kuzmenko O., Gaevaya O. Legal regulation of start-ups as a form of entrepreneurial activity.....	185
Panasiuk O., Kyselov V. Features of legal liability of business entities for tax evasion.....	196
Pypiak M., Kokarcha Y. Ethical and legal challenges of digital immortality: boundaries of autonomy and identity in the digital era.....	205
Utekhin I. Protection of consumers in Ukraine and European Union: the modern state and prospects.....	216

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bogucharova O. I., Kravchenko I. M., Lawyer and psychologist participation in mediation in criminal proceedings: current problems.....	229
Lysenko V. Search: problems of implementation of provisions of criminal procedure legislation in court practice.....	250
Lukavenko K. Determination by forensic economic expertise of damages caused as a consequence of armed aggression against Ukraine.....	268
Nosulko I. Detection of editing signs through frame sequence analysis by examination of video-sound recording.....	279
Stepaniuk R., Kolesnyk V. Forensic computer and technical expertise: state and prospects of development.....	289

Section VI. TEACHER'S TRIBUNE

Veselov M., Pylypenko Y. Primary professional training of Police units of the water Police.....	306
--	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>. Ця інформація надається українською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається рецензія (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською або англійською мовами** обсягом від **12 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5; поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - УДК статті;
- у другому рядку (ліворуч) – прізвище та ініціали автора(ів);

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (ліворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID**- ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту лапи»

ницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovyk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010).

Після **references** подаються **анотація англійською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотацією англійською мовою зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора (ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття англійською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6 - 8 слів чи словосполучень).

Анотація українською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики; методологічний інструментарій, теоретичний базис; основні результати дослідження; рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок.

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхилити статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора (ів) електронною поштою). За умови незгоди автора (ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;
- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеню);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латинцею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 12 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 1 800 знаків українською та англійською мовами);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.102.13-24

УДК: 352 (477):342/340.6

Бабій Ю. Ю., викладач кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: yuriybabiy081@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-4007-0436>

МУНІЦИПАЛЬНА ВЛАДА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Стаття присвячена конституційно-правовим питанням муніципальної влади сучасної України.

Основою цієї роботи стали характерні для сучасної юридичної науки підходи й методи, зокрема філософські, загальнонаукові концептуальні, методологічні підходи, за допомогою яких було сформувано цілісне уявлення про особливості муніципальної влади сучасної України, а також проблемні питання та шляхи їх розв'язання. Також використовувався й інший методологічний інструментарій, витребуваний даною тематикою.

Проаналізовано розуміння місцевого самоврядування у вітчизняних нормативних актах та ратифікованому міжнародному документі й виявлено розбіжності щодо його трактування, які слід усунути шляхом внесення змін у національне законодавство з метою приведення його у відповідність до європейських стандартів.

Вироблено методологічний підхід, який дав змогу виявити не тільки особливості муніципальної влади сучасної України, але й проблемні питання, які потребують розв'язання. Аргументовано, що муніципальна влада сучасної України є витребуваною часткою публічного інтересу – питаннями місцевого значення, які необхідно вирішити в інтересах місцевого населення. Відповідно, її метою є забезпечення реалізації муніципального інтересу. Ця мета опосередковує завдання, функції, системно-структурну організацію муніципальної влади, повноваження її органів та обсяг муніципального управління.

Рекомендовано такий підхід покласти в основу реформування сфери місцевого самоврядування, тому що він забезпечить побудову дієздатної муніципальної влади. Обґрунтовано необхідність нормативно розмежувати частки публічного інтересу між державною та муніципальною владою.

Ключові слова: місцеве самоврядування, муніципальна влада, влада, публічна влада, органи місцевого самоврядування, муніципальне управління, повноваження, муніципальний інтерес, муніципальні утворення.

Постановка проблеми. З часу проголошення незалежності держави Україна й донині, як на законодавчому рівні, так і доктринальному, не вироблено

єдиної позиції щодо розуміння муніципальної влади сучасної України. У наукових джерелах відбувається різночитання такого поняття, що пов'язано насамперед із текстуальними й змістовними розбіжностями, які мають місце у вітчизняних нормативних актах, зокрема в Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Ратифікація Європейської хартії місцевого самоврядування в липні 1997 року, хоч і стала вираженням згоди держави на дотримання її умов в розрізі самої концепції місцевого самоврядування, однак не зумовила вироблення «стрункого» понятійного ряду, натомість призвела до ще більшої дискусійності в питаннях функціонування муніципальної влади в Україні загалом.

Зважаючи на сучасні реалії, зокрема євроінтеграційний поступ сучасної України, який вимагає приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу, питання розуміння муніципальної влади сучасної України (і не тільки його) є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зауважити, що тема місцевого самоврядування не обділена увагою науковців і практиків, як вітчизняних, так і зарубіжних. В Україні місцеве самоврядування розглядається в контексті різних галузевих наук, де висвітлюються на різних рівнях окремі аспекти цього явища.

Так на дисертаційному рівні досліджувалися, наприклад, конституційно-правові проблеми організації та функціонування муніципальної влади в Україні (О. Батанов, 2011); становлення публічної (самоврядної) влади в Україні (В. Григор'єв, 2002); правові основи місцевого самоврядування в Україні (Ю. Делія, 2003); конституційна модель системно-структурної організації місцевого самоврядування (Н. Кондрацька, 2017); місцеве самоврядування в системі публічної влади (Г. Чапала, 2004); конституційні основи місцевого самоврядування в державах-учасниках Європейського Союзу і в Україні (О. Чернеженко, 2019); конституційні засади організації місцевого самоврядування в Польщі, Угорщині, Чехії (А. Чиркін, 2017); муніципально-правовий статус територіальної громади в Україні та зарубіжних державах (А. Шевченко, 2020); світовий досвід місцевого самоврядування та перспективи його інституціонально-системного втілення в Україні (О. Яцунська, 2001) й інші. Окремі питання щодо муніципальної влади висвітлюються і в ряді наукових статей.

Водночас аналіз наукового доробку предмету цього дослідження виявив проблемні питання з приводу розуміння та особливостей муніципальної влади сучасної України, яке враховувало би глобальні зміни.

Формулювання цілей. Метою наукової роботи є з'ясування особливостей муніципальної влади сучасної України та виявлення проблемних питань і надання пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. В основі розуміння муніципальної влади лежить місцеве самоврядування. Конституція України закріпила його визначення як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 140) [1],

яке знайшло своє відображення в правовій позиції Конституційного Суду України [2].

У профільному Законі місцеве самоврядування в Україні визначається як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [3].

Такі положення фіксують право тільки первинних суб'єктів місцевого самоврядування – громад – самостійно вирішувати місцеві справи. Легалізація в Конституції та Законі України «Про місцеве самоврядування» розуміння місцевого самоврядування, яке відображає громадівську теорію місцевого самоврядування, сприяє тому, що низка авторів, зокрема О. Батанов, О. Лазор [4; 5] та інші, в основу дослідження місцевого самоврядування чи муніципальної влади ставлять територіальну громаду і через таку призму формулюють висновки.

Водночас територіальна громада в контексті народовладдя здійснює муніципальну владу через органи місцевого самоврядування шляхом обрання місцевих голів, рад на основі прямого, рівного виборчого права шляхом таємного голосування. І в цьому відображається спосіб набуття муніципальною владою представницьких властивостей, її організації, зокрема й набуття органами місцевого самоврядування необхідного обсягу повноважень для вирішення місцевих потреб в інтересах місцевого населення – територіальної громади.

І в цих джерелах спостерігається прихильність до тієї чи іншої теорії місцевого самоврядування [4; 6]. Але така позиція обмежує методологічні можливості пізнання вказаного явища, як муніципальна влада, не відображає новітніх тенденцій її розвитку в умовах глобальних змін. Тут слід погодитися з висловлюваннями, зокрема, В. Борденюка, Б. Калиновського, Г. Чапали [7; 8; 9; 10] та інших, що місцеве самоврядування має широкий спектр своїх проявів і не допускає одномірної бачення.

Натомість, аналіз положень Європейської хартії місцевого самоврядування [11] свідчить, що головним суб'єктом місцевого самоврядування є органи місцевого самоврядування, а відтак територіальна громада. Місцеве самоврядування в цьому міжнародному документі означає право й спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи.

І в контексті вищезазначеного слід зауважити об'єктивність використання категорії «муніципальна влада», адже в дихтомії «влада – управління» переважно домінує погляд першості влади, від якої походить управління – процес її реалізації. Зв'язок влади й управління є взаємообумовлюючим, оскільки управління проявляється через форми й методи, які використовує публічна влада в реалізації компетенції, та відповідає типу, що сформувався в державі [12, с. 27].

Тому, як видається, подібне розуміння має бути визначальним для національного законодавства та враховуватися в процесі реформаційних заходів, спрямованих на розвиток дієздатних органів місцевого самоврядування.

Окрім зазначеного, у наукових працях вживаються різні назви для позначення такого явища, як: муніципальна влада, зокрема публічна самоврядна влада (О. Лазор, 2010) [5], самоврядна (муніципальна) влада (В. Григор'єв, 2002) [13], публічна (муніципальна) влада (П. Любченко, 1999) [14], місцева публічна влада (Б. Калиновський, 2017) [8], та інші, хоч вони і зводяться до дослідження тих чи інших аспектів місцевого самоврядування. Деякі автори закладають у характеристику муніципальної влади владовідносини [14; 15], усупереч тому, що концепція сервісної держави передбачає зміну підходу до розуміння як влади, так і управління, оскільки в її межах модернізуються владні відносини, в основі яких є людина і служіння людині.

Термін «влада» в різних джерелах розглядається з позиції різних теорій та її сторін. У довідкових джерелах влада трактується як здатність підпорядковувати своїм цілям або нав'язувати свою волю іншим людям, розпоряджатися та керувати їхніми діями за допомогою насильницьких або ненасильницьких засобів [16]; здатність спрямовувати процеси, події та дії в бажаному напрямі чи певний тип взаємин між людьми [17].

Вважається, що поняття влади та публічної влади слід розуміти як безпосередню основу соціального управління [18]. Влада є особливою формою чи засобом управління людьми [19, с. 39-40].

Погоджуючись загалом (відкидаючи примусову складову) з такими висловлюваннями, слід враховувати, що зміст поняття влади узалежнений від багатьох факторів, які суттєво впливають на нього. Це, зокрема, історичний аспект, конституційна модель держави, галузева приналежність та інше.

Зважаючи на те, що метою цієї роботи є з'ясування ознак, властивих саме муніципальній владі сучасної України, то слід брати до уваги насамперед характеристики конституційно закріпленої моделі сучасної України (демократична, соціальна, правова держава). Така модель опосередковує сучасну Україну як «соціальну публічну інституцію, що наділена відповідними владними повноваженнями для досягнення мети свого функціонування (забезпечення цілісності, управління та розвитку суспільства)» [20, с. 59] й впливає на зміст способів і засобів здійснення влади, оскільки влада здійснюється в такій державі на основі принципів широкої та реальної участі громадян в управлінні. Також слід брати до уваги те, що влада сучасної України є публічною за формальними показниками, засадами організації та іншим. Це поняття не легалізоване в нормативному матеріалі, хоча термін «публічний» вживається в контексті служби, послуг тощо. У наукових джерелах тема публічної влади є достатньо опрацьованою, але не має однотипного розуміння. Вважається, що публічна влада – це система взаємовідносин між різними рівнями публічної влади в державі [13, с. 8] є особливою формою, засобом управління людьми [19, с. 39-40]. А сфера реалізації публічної влади обмежується виключно управлінням [21, с. 61].

У довідкових джерелах публічна влада трактується як суспільно-політична, народовладдя, а основними її видами, відповідно, є: влада народу як безпосереднє народовладдя, безпосередня демократія (вибори, референдуми тощо); державна влада (законодавчу, виконавчу, судову); місцеве самоврядування – місцева публічна влада, що здійснюється, зокрема, територіальними громадами, представницькими органами місцевого самоврядування (радами), виконавчими органами рад, сільськими, селищними і міськими головами тощо. Наголошується, що поняття «публічна влада» аналогічний терміну «народовладдя» [22, с. 196]. Тому, зважаючи на зазначене та враховуючи конституційні положення щодо здійснення влади народом, правові позиції Конституційного Суду України, можна стверджувати, що публічна влада здійснюється у двох диференційованих та взаємодіючих формах – державній та муніципальній, які реалізуються, відповідно, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Кожна із них має свої особливості, просторові межі здійснення, системно-структурну та територіальну організацію. І муніципальна влада в сучасній Україні здійснюється в муніципальних утвореннях первинного рівня – адміністративно-територіальних одиницях (село, селище, місто).

Важливою ознакою муніципальної влади сучасної України є спосіб набуття нею представницьких властивостей. Згідно з рішенням Конституційного Суду України, влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії в порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Результати народного волевиявлення, отримані через вибори й референдум, є обов'язковими [23]. Зважаючи на зазначене та враховуючи положення ч. 1 ст. 5 Конституції України [1], муніципальна влада сучасної України формується через основну форму народного волевиявлення вибори, які є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування, згідно з положеннями виборчого законодавства.

Потреба в такій владі обумовлена наявністю різних питань саме місцевого значення, які виникають у межах муніципальних утворень, і, як зазначається в Європейській хартії місцевого самоврядування, «органи місцевого самоврядування, наділені реальними повноваженнями, можуть забезпечити ефективне й близьке до громадянина управління; управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність в інтересах місцевого населення» [11].

У юридичній літературі під питаннями місцевого значення розуміють питання, що пов'язані з безпосереднім забезпеченням життєдіяльності населення муніципального утворення [24, с. 21], об'єктивно існуючі потреби соціальної спільноти, офіційно визнані державою, шляхи та способи задоволення яких закріплені нормами права в установленому порядку [25, с. 145] називають публічним інтересом, що забезпечується публічною владою і здійснення якої реалізує спільну волю народу, тобто публічний інтерес [26, с. 181; 27, с. 55]. Тож питання місцевого значення є муніципальним інтересом, а мета здійснення муніципальної

влади в межах муніципальних утворень – забезпечення реалізації муніципального інтересу.

Мета завжди передбачає конкретні дії або завдання, спрямовані на задоволення потреби, що за цією метою. У юридичній літературі завдання трактують як питання, які обумовлені метою та потребують розв'язання [20, с. 64]. Аналіз чинного законодавства свідчить про те, що термін «завдання» дуже широко використовується в нормативно-правових актах щодо тих чи інших органів державної влади, але не органів місцевого самоврядування. Також відсутній і перелік питань місцевого значення.

У довідкових джерелах термін «завдання» трактується як мета, до якої прагнуть, хочуть здійснити; визначений запланований для виконання обсяг роботи, замисел, задум, те, що потребує вирішення; проголошується; те, що хочуть здійснити [28]. Тому завдання муніципальної влади опосередковуються потребами місцевого населення й обумовлюють її функції.

Вважається, що функції є відображенням правової природи, явища, показником рівня його розвитку та напрямку його реалізації [29, с. 181], основою та предметним втіленням повноважень, форм і методів діяльності муніципальних органів [6, с. 6; 30, с. 36]. Однак аналіз позицій щодо визначення поняття функцій органів місцевого самоврядування [4, с. 21-24; 6, с. 6; 31, с. 288; 32, с. 12] та їх класифікаційних груп [33, с. 174; 34, с. 189-190] зумовлює з'ясування, змістом чого є діяльність, – змістом функцій чи формою їх здійснення, оскільки використання категорії діяльності при визначенні поняття функцій (напрямів діяльності) та форм їх здійснення (однорідної діяльності) може виглядати як тавтологія.

У довідкових джерелах «функція» трактується як явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; коло діяльності когось, чогось; спосіб діяння речі або елемента системи, спрямований на досягнення певного ефекту [28, с. 653]. Зважаючи на зазначене й на те, що завдання тісно пов'язані з функціями, то можна стверджувати, що функції опосередковуватимуть обсяг необхідної діяльності, закріпленій у повноваженнях органів місцевого самоврядування.

Як зазначалося вище, влада й управління є взаємообумовлюючими категоріями, де управління проявляється через форми й методи, які використовує публічна влада в реалізації компетенції її органів.

У науковій літературі муніципальне управління розглядається як різновид та сутнісний елемент сучасного публічного управління, який з точки зору нового державного менеджменту є особливим видом діяльності органів місцевого самоврядування, з метою досягнення загальних цілей територіальної громади щодо якості життя громадян; забезпечення погодженості інтересів між окремими сегментами соціальної системи; підтримки цілісності та стійкості соціальної системи; забезпечення оптимального функціонування і пропорційного розвитку соціальної системи тощо [35]. Суб'єктами муніципального управління сучасної України є система органів місцевого самоврядування, наділена владними повноваженнями.

Конституційні положення ст. 140, конкретизовані в ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1; 3], визначають систему місцевого самоврядування, яка включає, зокрема, територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення.

Водночас дискусійними є питання щодо здійснення муніципальної влади районними та обласними радами, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; правового статусу територіальної громади.

Висновки. Ратифікація Європейської хартії місцевого самоврядування зумовлює внесення змін до Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в частині визначення місцевого самоврядування, відповідно до концепції місцевого самоврядування, викладеній у міжнародному документі, що дасть змогу легалізувати поняття муніципальної влади сучасної України та скоригувати систему органів, через повноваження яких вона здійснюється.

Особливості муніципальної влади сучасної України, що здійснюється в муніципальних утвореннях (селі, селищі, місті), опосередковані муніципальним інтересом, тобто питаннями місцевого значення, щодо яких виникає потреба регулювання та управління, з метою їх розв'язання, оскільки саме він опосередковує завдання, функції, системно-структурну організацію муніципальної влади, повноваження її органів та обсяг муніципального управління. Тому для належного забезпечення реалізації муніципального інтересу слід нормативно розмежувати частки публічного інтересу між державною та муніципальною владою в межах муніципальних утворень базового рівня адміністративно-територіального устрою України.

Такий методологічний підхід має бути в основі реформування сфери місцевого самоврядування, з огляду на те, що саме від дасть змогу сформувати дієздатну муніципальну владу в сучасній Україні.

Використані джерела:

1. Конституція України. Конституція, Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. [Електронний ресурс] URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>. (дата звернення: 04.05.2023)

2. Рішення Конституційного Суду України від 18.06.2002 №v012p710-02у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо [...]. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-02#Text>. (дата звернення: 04.05.2023)

3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України, №280/97-ВР від 21.05.1997р. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 04.05.2023)

4. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: конституційно-правові проблеми організації та функціонування: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2011. 34 с.

5. Лазор О. Д. Теоретико-методологічна основа інституту публічної самоврядної влади. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2010. № 2. С. 149-159.

6. Дробуш І. В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 478 с.
7. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2007. 576 с.
8. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 41 с.
9. Кондрацька Н. М. Місцеве самоврядування в Україні: конституційна модель системно-структурної організації: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2017. 20 с.
10. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2004. 214 с.
11. Європейська хартія місцевого самоврядування: Хартія. Міжнародний документ № 994_036 від 15.10.1985. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036/stru#Stru. (дата звернення: 04.05.2023)
12. Мороз С. П. Співвідношення управління і влада в контексті сучасних аспектів державо розуміння. *Актуальні проблеми юридичної науки в контексті розвитку громадянського суспільства*: матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 29 квітня 2014 року). Дніпропетровськ, 2014. С. 26-29.
13. Григор'єв В. А. Становлення публічної (самоврядної) влади в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.13. Одеса, 2002. 20 с.
14. Любченко П. М. Підсистеми публічної влади: правове регулювання їх взаємодії. *Проблеми законності*. 1999. Вип. 40. С. 38-44.
15. Шедько Ю. Н. Система державного управління. 2018. URL : https://stud.com.ua/112012/menedzhment/metodologiya_doslidzhennya_sistemi_derzhavnogo_munitsipalnogo_upravlinnya#.
16. Головка В. В. ВЛАДА. Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид-во «Наукова думка», 2003. 688 с. URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Vlada>.
17. Енциклопедія Сучасної України. Т. 4: «В»-«Вог» / Гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. 700 с. URL : <https://esu.com.ua/article-35055>.
18. Максакова Р. М. Публічна влада: поняття, ознаки, форми. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. № 3 (49). С. 3-8.
19. Кейзеров Н. М. Власть и авторитет. Москва: Юрид. лит., 1973.
20. Мельничук С. М. Правові форм реалізації функцій сучасної держави Україна. дисс. ... д. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 484 с.
21. Чапала Г. В. Публічна влада у громадянському суспільстві: підхід до проблеми. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 9. 2005. С. 50-62.
22. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ, 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
23. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України [...]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#Text> (дата звернення: 04.05.2023)
24. Євтушенко О. Н., Ємельянов В. М., Андріян В. І. Муніципальний менеджмент: підручник. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. 404 с.

25. Публічне управління: термінологічний словник / за ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білінської, О. М. Петрос. Київ: НАДУ, 2018. 224 с.
26. Галуцько В. В. Публічний інтерес в адміністративному праві. Форум права. 2010. № 4. С. 178–182. URL : <http://www.nbuvgov.ua/e-journals/FP/2010-4/10gvvvar.pdf>.
27. Куян І. До питання про публічність і суверенність державної влади. *Право України*. № 11. 2009. С. 52-57.
28. Словник української мови: в 11 тт. / АНУРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наукова думка, 1970-1980.
29. Гливік А. О. Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 180-189.
30. Хорт І. Пошук оптимальних критеріїв і підходів до класифікації функцій місцевого самоврядування. *Національний юридичний журнал Теорія і практика*. 2015. С. 33-36. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/187133837.pdf>.
31. Титикало Р. С. Функції органів місцевого самоврядування. *Наукові записки. Серія: право*. Вип. 12. 2022. С. 286-291.
32. Алтуніна О. М. Сутність та види функцій органів місцевого самоврядування. *Форум права*. 2009. № 3. С. 8–13 URL : <http://www.nbuvgov.ua/e-journals/FP/2009-3/09aomomc.pdf>.
33. Муніципальне право України: підручник. За ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
34. Куйбіда В. В., Чушченко В. Система місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Української академії державного управління*. 1998. № 2. С. 186–194.
35. Корженко В. В. Парадигмально-ціннісні орієнтири суспільного поступу та публічне управління. *Державне будівництво: електронне видання*. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Марістр», 2016. № 1 URL : <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/2/03.pdf>.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Konstytutsiia, Zakon vid 28.06.1996 №254k/96-VR (1996) [Electronic resource] N. p. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>. [in Ukrainian].
2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18.06.2002 №v012p710-02u s pravi za konstytutsiinym podanniam 45 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo [...]. (2002) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-02#Text>. [in Ukrainian].
3. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy, №280/97-VR vid 21.05.1997 r. (1997) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
4. Batanov, O. V. (2011) Munitsypalna vlada v Ukraini: konstytutsiino-pravovi problemy orhanizatsii ta funktsionuvannia. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Lazor, O. D. (2010) Teoretyko-metodolohichna osnova instytutu publichnoi samovriadnoi vlady. *Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia - State and regions. Series: Public administration*, 2, 149-159. [in Ukrainian].
6. Drobus, I. V. (2017) Sotsialna funktsiia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Bordeniuk, V. I. (2007) Mistseve samovriaduvannia ta derzhavne upravlinnia: konstytutsiino-pravovi osnovy spivvidnoshennia ta vzaiemodii: monohrafiia. Kyiv : Parlamentske vyd-vo. [in Ukrainian].

8. Kalynovskyi, B. V. (2017) Mistseva publiczna vlada v Ukraini: konstytutsiino-pravovi zasady funkcionuvannia ta rozvytku. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Kondratska, N. M. (2017) Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: konstytutsiina model systemno-strukturnoi orhanizatsii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

10. Chapala, H. V. (2004) Mistseve samovriaduvannia v systemi publichnoi vlady. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

11. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia: Khartiia, Mizhnarodnyi dokument № 994_036 vid 15.10.1985. (1985) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036/stru#Stru. [in Ukrainian].

12. Moroz, S. P. (2014) Spivvidnoshennia upravlinnia i vlada v konteksti suchasnykh aspektiv derzhavo rozuminnia. *Aktualni problemy yurydychnoi nauky v konteksti rozvytku hromadianskoho suspilstva: materialy naukovo-praktychnoho seminaru (m. Dnipropetrovsk, 29 kvitnia 2014 roku) - Actual problems of yurydychnoi science in the context of the development of hromadian society: materialy naukovo-praktychnoho seminaru (city of Dnipropetrovsk, 29 April 2014, 26-29)*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

13. Hryhoriev, V. A. (2002) Stanovlennia publichnoi (samovriadnoi) vlady v Ukraini. *Candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

14. Liubchenko, P. M. (1999) Pidsystemy publichnoi vlady: pravove rehuliuвання yikh vzaiemodii. *Problemy zakonnosti - Problems of legality, issue 40*, 38-44. [in Ukrainian].

15. Shedko, Yu. N. (2018) Systema derzhavnogo upravlinnia. [Electronic resource] N. p. URL : https://stud.com.ua/112012/menedzhment/metodologiya_doslidzhennya_sistemi_derzhavnogo_munitsipalnogo_upravlinnya#. [in Ukrainian].

16. Holovko, V. V. (2003) VLADA. Entsyklopediia istorii Ukrainy (Vol. 1-11; Vol. 1: A-V) / V. A. Smolii (Ed.) et al (Eds.). NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv, «Naukova dumka». URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Vlada>. [in Ukrainian].

17. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy (2005) (Vol. 4: «V»–«Voh») / I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak (Eds.) et al.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyko pedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL : <https://esu.com.ua/article-35055>. [in Ukrainian].

18. Maksakova, R. M. (2015) Publiczna vlada: poniattia, oznaky, formy. *Derzhava ta rehiony Seria: Pravo - State and regions Series: Law*, 3 (49), 3-8. [in Ukrainian].

19. Keizerov, N. M. (1973) Vlasty avtorytet. Moskva: Yuryd. Lyt. [in Russian].

20. Melnychuk, S. M. (2019) Pravovi form realizatsii funktsii suchasnoi derzhavy Ukraina. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

21. Chapala, H. V. (2005) Publiczna vlada u hromadianskomu suspilstvi: pidkhid do problemy. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samoovriaduvannia - State construction and local self-governmen, issue 9*, 50-62. [in Ukrainian].

22. Yurydychna entsyklopediia (1998) (Vol. 1-6; Vol. 5: P-S) / Yu. S. Shemshuchenko (Ed.) et al. (Eds.) Kyiv, 1998. [in Ukrainian].

23. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 5 zhovtnia 2005 roku № 6-рp/2005 u spravi za konstytutsiinym podanniam 60 narodnykh deputativ Ukrainy [...]. (2005) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#T_ext. [in Ukrainian].

24. Yevtushenko, O. N., Yemelianov, V. M., Andriiash, V. I. (2016) Munitsypalnyi menedzhment: pidruchnyk. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. [in Ukrainian].
25. Publichne upravlinnia: terminolohichni slovnyk (2018) / V. S. Kuibidy, M. M. Bilynskoï, O. M. Petroie (Eds.). Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
26. Halunko, V. V. (2010) Publichnyi interes v administratyvnomu pravi. *Forum prava - Law forum*, 4, 178–182. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10gvvvp.pdf>. [in Ukrainian].
27. Kuian, I. (2009) Do pytannia pro publichnist i suverennist derzhavnoi vlady. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 11, 52-57. [in Ukrainian].
28. Slovnyk ukraïnskoi movy (1970-1980) (Vol. 11- 11) / AN URSR. Instytut movo znavstva [I. K. Bilodid (Ed.)]. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
29. Hlyvka, A. O. (2016) Funktsii mistsevoho samovriaduvannia v umovakh transformatsii politychnoi systemy Ukrainy. *Aktualni problemy polityky - Actual problems of politics*, issue 58, 180-189. [in Ukrainian].
30. Khort, I. (2015) Poshuk optymalnykh kyteriiv i pidkhdov do klasyfikatsii funktsii mistsevoho samovriaduvannia. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal. Teoriia i praktyka - National legal journal. Theory and practice*, 33-36. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/187133837.pdf>. [in Ukrainian].
31. Tytykalo, R. S. (2022) Funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. *Naukovi zapysky. Seria: pravo - Proceedings. Series: right*, issue 12, 286-291. [in Ukrainian].
32. Altunina, O. M. (2009) Sutnist ta vydy funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. *Forum prava - Law forum*, 3, 8–13. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09aomomc.pdf>. [in Ukrainian].
33. Munitsypalne pravo Ukrainy: pidruchnyk. (2001) V. F. Pohoril'k, O. F. Frytskyi (Eds.). Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
34. Kuibida, V. V., Chushenko, V. (1998) Systema mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Visnyk Ukraïnskoi akademii derzhavnoho upravlinnia - Bulletin of the Ukrainian Academy of Public Administration*, 2, 186–194. [in Ukrainian].
35. Korzhenko, V. V. (2016) Paradyhmalno-tsinnisni oriientyry suspilnoho postupu ta publichne upravlinnia. *Derzhavne budivnytstvo: elektronne vydannia - State construction: electronic publication*, 1. Kharkiv: Vyd.: KharRI NADU «Mahistr». URL : <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/2/03.pdf>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.05.2023

Babiy Y., Lecturer of the Departments of Justice Luhansk Educational & Scientific Institut named after E.O. Didorenko of the Donetsk State University of Internal Affairs (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

MUNICIPAL AUTHORITY OF MODERN UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL ISSUES

The article is devoted to constitutional and legal issues of municipal power in modern Ukraine.

The basis of this work was the approaches and methods characteristic of modern legal science, in particular, philosophical, general scientific conceptual, methodological approaches, with the help of which a holistic idea of the peculiarities of the municipal government of

modern Ukraine, as well as problematic issues and ways of solving them, was formed. Other methodological tools required by this topic were also used.

The understanding of local self-government in domestic regulatory acts and a ratified international document was analyzed, and discrepancies regarding its interpretation were identified, which should be eliminated by making changes to the national legislation in order to bring it into line with European standards.

A methodological approach was developed, which made it possible to identify not only the peculiarities of the municipal government of modern Ukraine, but also problematic issues that need to be resolved. It is argued that the municipal government of modern Ukraine is a demanded part of the public interest - issues of local importance that must be resolved in the interests of the local population. Accordingly, its purpose is to ensure the implementation of the municipal interest. This goal mediates the tasks, functions, system-structural organization of the municipal government, the powers of its bodies and the scope of municipal management.

It is recommended to put this approach as a basis for reforming the sphere of local self-government, because it will ensure the construction of an effective municipal government. And the need to normatively distinguish the shares of public interest between the state and municipal authorities is justified.

Keywords: local self-government, municipal power, power, public power, local self-government bodies, municipal administration, powers, municipal interest, municipal entities.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.24-34

УДК: 325.54(477):341.24

Білан А. М., адвокат (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: andrejbill@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-0329-1015>

Мельничук С. М., докторка юридичних наук, професорка,

професорка кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту

імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ

(м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: smmelnichuk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7270-040X>

ДЕРЖАВНА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Статтю присвячено правовим питанням державної міграційної політики сучасної України. Актуалізовано вплив глобальних викликів на формування правових механізмів державної міграційної політики.

Наголошено, що міграційні процеси, зумовлені різними факторами, можуть мати для держави як позитивні (соціально-політично-економічний розвиток), так і негативні наслідки (деструктивний вплив на безпековий простір України), що зумовлює необхідність організації та контролю цих процесів за допомогою правових засобів і механізмів.

У роботі звернено увагу на те, що поняття «державна міграційна політика» має міждисциплінарний характер і розглядається з позиції теорії управління, демографії, соціології, адміністративного права, економіки та інших галузевих наук, що витребовує методологію, відповідну до предмету дослідження.

Встановлено, що державна міграційна політика є стратегічним планом щодо збалансованого впливу на міграційні процеси з метою забезпечення національної безпеки держави. Її зміст корелює з факторами (ризиками, реальними, потенційними чи гібридними загрозами національним інтересам), які виступають детермінантом реакції держави в тій чи іншій сфері.

З'ясовано, що формування правового механізму забезпечення державної міграційної політики розпочалося фактично з прийняттям Декларації про державний суверенітет України, однак не було системного характеру.

Аналіз Концепції державної міграційної політики виявив її декларативний характер і відсутність положень про інституційне забезпечення. Встановлено, що вдосконалення правових механізмів забезпечення державної міграційної політики України, зокрема й прийняття Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року обумовлено ратифікацією Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Виявлено, що міграційні мотиви населення України пов'язані насамперед безпековими аспектами, а глобальні економічні процеси можуть відкрити нові можливості для нашої держави. Констатовано потребу в розробці адекватних кризовим міграційним ситуаціям правових механізмів, які дадуть змогу організувати міграційні процесив на національних інтересах.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, державна міграційна політика, міграційні мотиви, правові засоби, глобалізація, євроінтеграція, воєнні дії.

Постановка проблеми. Численні проблеми, з якими стикаються країни через міграцію свідчать про те, що сформовані урядами механізми регулювання цих процесів не відповідають запитам сьогодення. Глобальні інтенсивні міграційні рухи спричинені різними факторами (безпековими, політичними, економічними, екологічними), що формують міграційні мотиви, зумовлюють вироблення національними урядами належної міграційної політики. Не винятком є й сучасна Україна як територія різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків. У довоєнний час міграційний приріст населення України був дуже незначним. Нині ж населення України, через повномасштабні воєнні дії на території держави, бере активну участь у міграційних процесах. Відповідно до даних МЗС, станом на 1 лютого 2023 року загальна кількість громадян України, які перебувають за кордоном, становить майже 8 мільйонів (7 989 027) осіб. Із них дорослих громадян України – близько 5,84 млн. (5 841 619) осіб [1]. Подібна ситуація спостерігається й щодо внутрішньої міграції. І ця тенденція зберігатиметься. Водночас держави зацікавлені в контрольованому переміщенні осіб на свою територію, запобіганні нелегальній міграції. З метою уникнення негативних наслідків, зростає необхідність в ефективному правовому регулюванні цих процесів. Усе це та прагнення України в перспективі набути членство в Європейському Союзі актуалізує питання, пов'язані з міграційною політикою, яка би відповідала міжнародним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність, питання міграційної політики привертають увагу теоретиків і практиків. Як багатогранне явище, ця тематика розглядається в дисертаційних роботах і в статтях учених. Різні аспекти міграційної політики висвітлювалися в працях Д. Баланюка, Т. Дракохруст, К. Новосад, Н. Павлів-Самоїл, В. Поліщука, Д. Пудрика, О. Риндзак, Х. Фогел, Г. Цимболинець, К. Шиманської та інших з позицій трудового права, теорії управління, демографії, соціології, адміністративного права, економіки та інших галузевих наук.

Незважаючи на існуючий вагомий доробок вітчизняних та зарубіжних науковців, ряд проблем, пов'язаних із воєнними діями, євроінтеграційними та глобалізаційними процесами, залишаються не розв'язаними. Нові виклики й завдання, що постають перед державною міграційною політикою, зумовлюють науковий пошук вирішення цих питань.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в з'ясуванні поняття державної міграційної політики України та параметрів формування правових механізмів її забезпечення в умовах глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Міграційні процеси, зумовлені різними факторами, можуть мати для держави як позитивні, так і негативні наслідки.

Вони можуть бути дієвим чинником соціально-політичного розвитку, що здатний впливати на геостратегічний потенціал держави. А в умовах геополітичної дестабілізації міграційна політика використовується національно-державними утвореннями під гаслами національно-територіального відновлення [2, с. 5]. З іншого боку, міграція може здійснювати деструктивний вплив на безпековий простір України через урізноманітнення етнічного складу населення, зміни його соціальної структури та характеру соціальних зв'язків, демографічної структур населення, ускладнення криміногенної обстановки та конфліктів, гальмування запровадження прогресивних технологій, зростання соціального напруження тощо [3]. Тому в глобалізованому світі в умовах міжнародної мобільності населення України виникає необхідність організації та контролю цих процесів за допомогою правових засобів і механізмів.

Адекватна державна міграційна політика необхідна, з одного боку, для мінімізації зумовлених міграцією ризиків, а з іншого – для використання значного позитивного потенціалу цього процесу в інтересах розвитку держави [4].

Слід зауважити, що міграційна політика має міждисциплінарний характер. І, як слушно зазначає С. Кестліс, «міграція повинна розглядатися як компонент у рамках міждисциплінарної діяльності. Міграція з одного місця в інше є екзистенціальним зрушенням, яке впливає на кожну частину людського життя. Жодна окрема дисципліна сама не може адекватно описати та проаналізувати цей досвід. Є ролі для: історії, антропології, географії, демографії, політичної економії та економіки в поясненні причин міграції та динаміки руху; політичної науки та права при розгляді правил вступу, міграційної політики та інституційних структур; психології, культурології та антропології при вивченні індивіду-

ального та групового досвіду міграції, ідентичності, приналежності та формування спільноти; права, політичної науки та соціальної політики в аналізі відносин поселень та громад» [5].

У сучасній науковій літературі поняття «міграційна політика» трактується по-різному. На сьогодні немає єдності думок щодо її визначення.

Міграційна політика трактується як діяльність держави та громадських організацій, спрямована за допомогою різних важелів і методів на регулювання міграційних процесів» [6]; як система концептуально об'єднаних інструментів, з допомогою яких держава та її соціальні інститути передбачають досягнення цілей розвитку процесів зовнішньої міграції, відповідних перспективним завданням соціально-економічного розвитку суспільства [7, с. 255]; система правових, фінансових, адміністративних та організаційних заходів держави й недержавних установ щодо регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури [8]; цілеспрямована діяльність органів державної влади щодо регулювання міграційних відносин, процесів і явищ, їх чинників, націлена на запобігання негативним наслідкам та використання потенціалу міграції в умовах реалізації євроінтеграційного вектора реформ [9, с. 10]; самостійний напрям державної політики, оскільки пов'язана з її складовими як внутрішнього, так і зовнішнього характеру; незамінний елемент політики народонаселення й один із засобів проєктування чисельності та структури населення й трудових ресурсів; невід'ємною частиною соціально-економічної політики держави та одночасно інструментом для досягнення її цілей [10].

У програмних документах, зокрема Концепції державної міграційної політики [11], Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [12] та в інших законодавчих актах відсутнє розуміння міграційної політики. Усе це обумовлює з'ясування лексичного змісту понять «міграція», «політика», «державна політика».

У довідкових джерелах термін «міграція» трактується як переселення народів, людей (мігрантів) у межах країни або з однієї країни в іншу зі зміною місця проживання назавжди або на певний тривалий період [13], а «політика» – як загальний напрямок, характер діяльності держави; цілі й завдання; методи й засоби досягнення цих цілей і завдань, напрямок діяльності держави в тій чи іншій галузі в певний період [14, с. 80], стратегічна діяльність органів державної влади стосовно внутрішніх та зовнішніх взаємодій у формі міграційної політики в тому числі; класифікується за видами суспільних сфер [15], державний(а) – який має важливе значення для держави, може впливати на стан її справ [14, с. 248].

Основними складовими державної політики є такі блоки: інституційний (держава, органи державної влади, політичні партії), нормативний (норми, положення, державні програми) й матеріальний (засоби для реалізації поставленої мети), а також рівні її здійснення – місцевий, регіональний, загальнодержавний, міжнародний [16, с. 257].

Зважаючи на зазначене, державна міграційна політика – це стратегічний план держави щодо збалансованого впливу на міграційні процеси з метою забезпечення національної безпеки держави. Її зміст корелює з факторами (ризиками, реальними, потенційними чи гібридними загрозами національним інтересам), які виступають детермінантом реакції держави в тій чи іншій сфері, адже в основі міграційних процесів лежать соціально-економічні, безпекові, духовні, культурні, екологічні чинники, а також гарантії реалізації прав і свобод людини й громадянина та інші, що обумовлюють міграційні мотиви.

Належна реакція держави на деструктивні чинники, що зумовлюють міграційні процеси, витребує ефективні правові механізми забезпечення реалізації державної міграційної політики, що відповідають кращим світовим практикам.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що хоч формування такого механізму й розпочалося фактично з прийняттям Декларації про державний суверенітет України, однак не набуло в подальшому системного характеру.

Так у Декларації про державний суверенітет України зазначається, що держава регулює імміграційні процеси. У подальшому низка положень щодо рівності прав іноземців та осіб без громадянства з громадянами України, можливості надання їм притулку, гарантування свободи пересування, вільного вибору місця проживання, права вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом, права громадян України в будь-який час повернутися в Україну, були закріплені в Конституції України.

Ці конституційні положення конкретизовані в низці законів, зокрема «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про закордонних українців», «Про імміграцію», «Про зовнішню трудову міграцію» та інші.

У Концепції державної міграційної політики [11] визначені напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення, а також механізми її реалізації, що в загальному мало поліпшити не тільки ефективність державного управління міграційними процесами в Україні, з метою їх впорядкування, зменшення нелегальної міграції, але й підвищити рівень національної безпеки шляхом забезпечення умов для реалізації прав мігрантів, інтеграції та реінтеграції в національне, соціокультурне й економічне середовище.

Ця концепція, незважаючи на деяку декларативність, тобто невідповідність вступу і фактичного змісту (містить лише перелік напрямів і пріоритетів міграційної політики у різних сферах), а також повна відсутність положень про інституційне забезпечення та інше, – стала початком для нормативних, інституційних змін.

Ратифікація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони [17], зумовила подальші кроки у вдосконаленні правових механізмів забезпечення державної міграційної політики України. Згі-

дно з положеннями ст. 16, співробітництво у сфері міграції, притулку та управління кордонами буде зосереджуватись на: подоланні причин виникнення міграції; спільному запровадженні ефективної та превентивної політики щодо боротьби з нелегальною міграцією, незаконним переправленням нелегальних мігрантів через державний кордон і торгівлею людьми; запровадженні всеохоплюючого діалогу з питань притулку, зокрема щодо практичних аспектів реалізації Конвенції ООН про статус біженців 1951 року, Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та інших відповідних міжнародних документів, а також шляхом забезпечення поваги принципу «невислання»; правилах щодо доступу, забезпеченні прав та статусу осіб, яким надано доступ, гідному поводженні та інтеграції іноземців, які проживають на законних підставах.

Імплементація Угоди про асоціацію зумовила прийняття Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [12]. Стратегія розглядає реалізацію міграційної політики як системне виконання сукупності завдань і заходів з метою досягнення визначених цілей у сфері міграції, відповідно до законодавства та з урахуванням загальноприйнятих міжнародних стандартів, зокрема щодо: запобігання нелегальній міграції, легальній міграції в Україну, міграції та мобільності населення України, міжнародного захисту, зміцнення інституційних можливостей удосконалення статистичного забезпечення.

Реалізація Стратегії відбувається у два етапи. Так на першому етапі, який охоплює 2018-2021 роки, передбачалося вжиття заходів для удосконалення системного підходу до управління міграційними процесами, створення належного інформаційного забезпечення, приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, у тому числі в рамках виконання зобов'язань щодо лібералізації візового режиму з Європейським Союзом.

Другий етап реалізації Стратегії припав на 2022-2025 роки. У цей період мали відбутись заходи, спрямовані на більш цілеспрямоване використання інструментів міграції та мобільності для сприяння соціальному та економічному розвитку держави, а також для досягнення цілей європейської інтеграції.

Однак упродовж 2022 року й донині на території України ведуться активні бойові дії, що, з одного боку, не сприяє реалізації цього програмного документа, а з іншого – у разі посилює міграційні процеси. І визначена в Стратегії проблема, пов'язана з проведенням антитерористичної операції на Сході України, поглибилася, починаючи з 24 лютого 2022 року. Тривалість бойових дій обумовлює міграційні мотиви осіб, впливає на їх (не)повернення, з огляду на руйнування інфраструктури, житла та іншого.

Безумовно, міграційна криза, яка виникла внаслідок війни в Україні, ставить гостро питання вирішення проблеми повернення українських біженців додому для повоєнної відбудови України. Станом на кінець травня 2022 року дані про людей, які повернулися в Україну, є приблизними: важко оцінити, скільки людей повернулося або повернеться на тривалий термін. Водночас реалістична оцінка тих, хто повернувся або планує повернутися, є важливою для розробки політики й заходів щодо відновлення інфраструктури та соціально-економічного розвитку [18].

Уже зараз реакція держави на таку ситуацію має охоплювати як превентивні правові механізми, так і ті, що дадуть змогу повернути осіб, які виїхали за кордон чи покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території, з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту чи тимчасової окупації частини території України.

Також слід звернути увагу й на глобальні економічні процеси (глобальна економічна рецесія, трансформації глобальних економічних систем), що обумовлюють міграційні процеси, оскільки, з одного боку, вони негативно впливають на ситуацію, а з іншого – формують нові можливості для України.

Наразі не спостерігається активних дій щодо створення правових засобів, що гарантуватимуть радикальні зміни у функціонуванні публічних інституцій, інфраструктурну та технологічну модернізацію, а відповідно, належну реалізацію прав і свобод людини і громадянина в державі, умови для добровільного повернення осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання.

Основними драйверами повернення українців у державу будуть перемога України, закінчення війни, економічне зростання на основі залучення іноземних інвестицій, модернізації та діджиталізації економіки, підвищення рівня добробуту населення [19, с. 62].

Водночас міжнародна спільнота, приймаючи країни та український уряд мають створити політики щодо інтеграції українців до стратегії відбудови України та залучення до післявоєнного суспільно-політичного життя [20].

Такі зміни можуть створити унікальні можливості для нашої держави як загалом, так і в контексті врегулювання міграційних процесів, їх відповідності національній безпеці та кращим світовим практикам.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що глобальні виклики здійснюють вплив на державну міграційну політику, яка є реакцією уряду на конкретні особливості, виклики й загрози міграційних процесів. В основі міграційних процесів лежать міграційні мотиви, зумовлені соціально-економічними, безпековими та іншими аспектами. Державна міграційна політика України базується на програмних та міжнародних документах, що опосередковують формування правових механізмів її забезпечення.

Міграційна криза, обумовлена деструктивними явищами, обумовлює зміну програмних документів чи вироблення нових, з метою здійснення активних дій щодо створення правових засобів, що гарантуватимуть радикальні зміни у функціонуванні публічних інституцій, інфраструктурну та технологічну модернізацію, а відповідно, належну реалізацію прав і свобод людини і громадянина в державі, умови для добровільного повернення осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання.

Використані джерела:

1. Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. 2023. [Електронний ресурс] URL: <https://www.oporaua.org/report/viyna/24523> (дата звернення: 05.05.2023 р.)

2. Баланок Д. М. Стратегія міграційної політики в період національно-державного будівництва: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2009. 19 с.
3. Баранецька О. В. Характеристика позитивних і деструктивних впливів міграційних процесів на безпековий простір України та наслідки міграції. *ЛОГОС. ONLINE*. № 15. 2020. URL : <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.15.11.html>
4. Романюк Т. М. Регулювання міждержавних міграцій України в контексті європейської інтеграції. *Вісник Прикарпатського університету. Економіка*. 2014. Випуск X URL : file:///C:/Users/dell/Downloads/Vpu_Ekon_2014_10_35.pdf.
5. Castles S. Towards a sociology of forced migration and social transformation. *Sociology*. 2003. Т. 37. №. 1. С. 13-34.
6. Stalker, P. Workers without frontiers: the impact of globalization on intern.migration Geneva : Intern. Labour Office, 2000. 163 p.
7. Шапоренко О. І. Державна міграційна політика: шляхи регулювання та принципи. *Права та державне управління*. 2019. № 2 (35). Том 2. С. 252-257.
8. Малиновська О. Міграційна політика в Україні: формування, зміст, відповідність сучасним вимогам. *Рада національної безпеки і оборони України*. Київ, 2014. 18 с.
9. Риндзак О. Т. Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України: автореф. дис. ... док. економ. наук: 08.00.07. Вінниця, 2020. 43 с.
10. Бублій М. Методологічні засади формування міграційної політики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 131-139. URL: <http://www.kb-ara.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/2/03.pdf>.
11. Про Концепцію державної міграційної політики: Указ Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011. [Електронний ресурс] URL : <https://zakonrada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)
12. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)
13. Словник іншомовних слів. [Електронний ресурс] URL : <https://www.irms.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%B3%E3%F0%E0%F6%B3%FF>. (дата звернення: 05.05.2023)
14. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наукова думка. 1970-1980.
15. Кондратенко О. Ю. Політика. Велика українська енциклопедія. URL : <https://vse.gov.ua/Політика>. (дата звернення: 05.05.2023)
16. Лаврук О. В. Сутність поняття державної політики. *Університетські наукові записки*. 2018. № 67-68. С. 254-263.
17. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угода: Міжнародний документ № 984_011 від 21.03.2014. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. (дата звернення: 05.05.2023р.)
18. Forced migration and war in Ukraine [Electronic resource] URL : <https://ce-dos.org.ua/en/researches/forced-migration-and-war-in-ukraine-march-24-june-10-2022/>. (дата звернення: 15.05.2023)

19. Сімахова, А. О., Церковний, І. О. (2022) Міграційні процеси в Україні в умовах війни: соціальний аспект. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4 (102). С. 60-64.

20. Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. 2023. [Електронний ресурс] URL : <https://www.oporuaa.org/report/viyna/24523-vplyv-povnomasshtabnoyi-viini-na-migratsiiu-ukrayintsiv-iak-masshtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukrayina-ta-mizhnarodni-organizatsiyi>. (дата звернення: 05.05.2023)

References:

1. Vplyv povnomasshtabnoi viiny na mihratsiiu ukrayintsiv: yak masshtaby peremishchennia otsiniuiut derzhava Ukraina ta mizhnarodni orhanizatsii. (2023). [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.oporuaa.org/report/viyna/24523>. [in Ukrainian].

2. Balaniuk, D. M. (2009) Stratehiia mihratsiinoi polityky v period natsionalno-derzhavnogo budivnytstva. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

3. Baranetska, O. V. (2020) Kharakterystyka pozytyvnykh i destruktivnykh vplyviv mihratsiinykh protsesiv na bezpekoviyi prostir Ukrainy ta nasliedky mihratsii. *ΛΟΓΟΣ. ONLINE*, 15. URL : <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.15.11.html>. [in Ukrainian].

4. Romaniuk, T. M. (2014) Rehuliuвання mizhderzhavnykh mihratsii Ukrainy v konteksti yevropeiskoi intehtratsii. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Ekonomika. Vypusk X - Bulletin of the Carpathian University. Economy, issue X*. URL : file:///C:/Users/dell/Downloads/Vpu_Ekon_2014_10_35.pdf. [in Ukrainian].

5. Castles, S. (2003) Towards a sociology of forced migration and social transformation. *Sociology*, vol. 37, 1, 13-34. [in English].

6. Stalker, P. (2000) Workers without frontiers: the impact of globalization on intern migration. Geneva: Intern. Labour Office. [in English].

7. Shaporenko, O. I. (2019) Derzhavna mihratsiina polityka: shliakhy rehuliuвання ta pryntsyipy. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 2 (35), vol. 2, 252-257. [in Ukrainian].

8. Malynovska, O. (2014) Mihratsiina polityka v Ukraini: formuvannia, zmist, vidpovidnist suchasnym vymoham. *Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy - Council of National Security and Defense of Ukraine*. [Electronic resource] N. p. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Ryndzak, O. T. (2020) Mihratsiina polityka v systemi intehtratsiinykh protsesiv Ukrainy. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Vinnytsia. [in Ukrainian].

10. Bublîi, M. (2009) Metodolohichni zasady formuvannia mihratsiinoi polityky v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia - Actual problems of public administration*, 2, 131-139. URL : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/2/03.pdf>. [in Ukrainian].

11. Pro Kontseptsiiu derzhavnoi mihratsiinoi polityky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30 travnia 2011 roku № 622/2011. (2011) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text>. [in Ukrainian].

12. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy na period do 2025 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 lypnia 2017 r. № 482-r. (2017) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

13. Slovnyk inshomovnykh sliv. (N. d.) [Electronic resource] (N. p.) URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%B3%E3%F0%E0%F6%B3%FF>. [in Ukrainian].
14. Slovnyk ukraïnskoi movy, 1970-1980 (Vol. 1-11) (N. d.) / AN URSR. Instytut movoznavstva; [za red. I. K. Bilodida]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
15. Kondratenko, O. Yu. Polityka. Velyka ukraïnska entsyklopediia. (N. d.) [Electronic resource] (N. p.) URL : <https://vue.gov.ua/Polityka>. [in Ukrainian].
16. Lavruk, O. V. (2018) Sutnist poniattia derzhavnoi polityky. *Universytetski naukovy zapysky - University scientific notes*, 67-68, 254-263. [in Ukrainian].
17. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeïskym Soiuzom, Yevropeïskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Uhoda; Mizhnarodnyi dokument № 984_011 vid 21.03.2014. (2014) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. [in Ukrainian].
18. Forced migration and war in Ukraine (N. d.) [Electronic resource]. (N. p.) URL : <https://cedos.org.ua/en/researches/forced-migration-and-war-in-ukraine-march-24-june-10-2022/>. [in English].
19. Simakhova, A. O., Tserkovnyi, I. O. (2022) Mihratsiini protsesy v Ukraini v umovakh viiny: sotsialnyi aspekt. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia - Economy, management and administration*, 4 (102), 60-64. [in Ukrainian].
20. Vplyv povnomashtabnoi viiny na mihratsiiu ukraïntsviv: yak mashtaby peremishchennia otsiniuiut derzhava Ukraina ta mizhnarodni orhanizatsii (2023) [Electronic resource]. (N. p.) URL : <https://www.oporaua.org/report/viyna/24523-vplyv-povnomashtabnoyi-viiny-na-migratsiiu-ukraïntsviv-ia-k-mashtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukraïna-ta-mizhnarodni-organizatsiyi>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.05.2023

Bilan A., Advocate (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Melnuchuk S., Doctor of Law, Professor of Law, Professor of the Departments of Justice general Institute Departments Luhansk Educational & Scientific Institut named after E.O. Didorenko of the Donetsk State University of Internal Affairs (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

THE STATE MIGRATION POLICY OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF GLOBAL CHALLENGES: LEGAL ISSUES

The article is devoted to the legal issues of the state migration policy of modern Ukraine. The influence of global challenges on the formation of legal mechanisms of state migration policy is updated.

It is emphasized that migration processes caused by various factors can have both positive (social-political-economic development) and negative consequences (destructive impact on the security space of Ukraine) for the state, which necessitates the organization and control of these processes with the help of legal means and mechanisms.

The work draws attention to the fact that the concept of "state migration policy" has an interdisciplinary nature, it is considered from the standpoint of management theory, demography, sociology, administrative law, economics and other branch sciences, which requires a methodology appropriate to the subject of research.

In the course of the study, it was established that the state migration policy is a strategic plan of the state regarding the balanced impact on migration processes in order to ensure the national security of the state. Its content correlates with factors (risks, real, potential or hybrid threats to national interests) that act as determinants of the state's response in one or another area.

It was found that the formation of the legal mechanism for ensuring the state migration policy actually began with the adoption of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine, but did not acquire a systemic character.

Analysis of the State Migration Policy Concept revealed its declarative nature and lack of provisions on institutional support.

It has been established that the improvement of the legal mechanisms for ensuring the state migration policy of Ukraine, in particular the adoption of the State Migration Policy Strategy of Ukraine for the period until 2025, is conditioned by the ratification of the Association Agreement with the European Union.

It was revealed that the migration motives of the population of Ukraine are primarily related to security aspects, and global economic processes can open up new opportunities for our state.

The need for the development of legal mechanisms adequate to migration crisis situations, which will make it possible to organize migration processes in national interests, has been identified.

Keywords: migration, migration policy, state migration policy, migration motives, legal means, globalization, European integration, military actions.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.34-45

УДК: 305/34:316.647.82

Загоруй Л. М., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: mila.zh61@ukt.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7374-4137>

Загоруй І. С., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: iszagor@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7043-1645>

ХАРАСМЕНТ ЯК ВИД ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Дискримінація на підставі гендеру в її різних формах і видах має місце в житті кожної країни. Стаття присвячена одному із видів гендерної дискримінації – харасменту. Проблема актуальна й малодосліджена, що обумовлено особливістю даного явища та майже відсутністю правового регулювання і складністю доказування тощо. З огляду на це, проблема харасменту потребує комплексного аналізу як правового явища.

Гендерний харасмент може виникати в різних сферах суспільного життя – праці, сім'я, громадський простір, освіта тощо, – там, де є будь-яке підпорядкування та / або потреба перебувати в приміщенні протягом певного часу. Він може бути засобом у булінгу, мобінгу, набувати інших форм психологічного насильства з метою контролю, приниження або зневажання особи через її стать чи гендерну ідентичність. Як психологічне насильство, харасмент доцільно юридично відмежовувати від інших проявів гендерного насильства. Окрім форм, харасмент має різноманітні види й може стосуватися будь-якої особи, незалежно від статі.

Акцентовано, що харасмент можна розглядати в широкому та вузькому розумінні, відповідно як порушення недоторканості приватного життя та як сексуальне переслідування, домагання.

На підставі аналізу вітчизняного законодавства висновано, що слово «харасмент» не живається, протев загальному законі закріплено поняття «сексуальне домагання».

Окремо звернено увагу на те, що болочою точкою зіткнення прав людини й харасменту є сфера праці. У трудових правовідносинах він є небезпечним явищем, оскільки для його прояву існує «провокуюча» основа – факт підпорядкування, щоденне перебування працівників в обмеженому просторі, що унеможливило уникнення небажаних контактів тощо.

Для боротьби з гендерним харасментом доцільно вживати заходи на законодавчому рівні (визначення, захист, покарання та профілактика); запроваджувати відповідну політику на підприємствах, в установах та організаціях. Принципово важливу роль у подоланні проявів гендерної дискримінації має відігравати правосвідомість.

Ключові слова: права людини, гендерна дискримінація, харасмент, форми та види харасменту, психологічне насильство, приватне життя, самозахист трудових прав, сексуальне домагання.

Постановка проблеми. Питання гендерної дискримінації залишаються актуальними, незважаючи на те що на законодавчому рівні різних країн зроблено суттєві кроки в напрямі затвердження рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок, подолання проявів дискримінації. Вважається, що лідерами в боротьбі за рівноправність є Німеччина, Франція, Норвегія, Данія, Швеція, а також Фінляндія та Ісландія. Україна, враховуючи міжнародний досвід та реформуючи національне законодавство, поступово рухається на цьому шляху. Утім, дискримінація на підставі гендеру, у її різних формах і видах, має місце в сучасному житті кожної країни. Можливо, гострота проблеми зменшена, але прояви очевидні в таких сферах, як: економіка, доступ до освіти, медицини, у галузі праці, у секторі оборони, у державних і міжнародних інституціях тощо. Одним із проявів гендерної дискримінації є харасмент. Аналіз цього явища потребує практичного вирішення, тобто системного підходу, правового регулювання з урахуванням поняття, ознак, суб'єктів правовідносин, підстав виникнення, відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гендерної дискримінації, харасменту як прояву останнього, є предметом наукових розвідок соціологів, юристів, психологів та педагогів, зокрема, таких як: О. Корнір, В. Лапін, І. Лопушинський, О. Сорока. Питаннями гендерної нерівності, гендерної дис-

кримінації, принципів гендерної політики в різних сферах займаються О. Власова, О. Льченко, К. Карпенко, І. Когут, Т. Марценюк, М. Сівчук та інші. Харасмент, як детермінанту конфлікту в структурах державних органів, досліджувала В. Філіппова; історико-правовий аспект боротьби з харасментом проаналізувала С. Поляруш. Водночас аналіз наявних досліджень переконує, що проблема даного явища ще малодосліджена. Очевидно, це можна пояснювати багатьма чинниками, та, передовсім, особливістю такого явища, відсутністю публічного обговорення про його поширеність і, як наслідок, майже відсутністю правового регулювання, складністю доказування та пануванням стереотипів. З огляду на це, вважаємо, що проблема харасменту потребує всебічного, комплексного аналізу як правового явища в правовому полі України, оскільки замовчувати про його існування, не вирішувати вже неможливо, і це очевидно.

Формулювання цілей. Мета статті – проаналізувати харасмент як вид гендерної дискримінації та його правове регулювання. На підставі зазначеного запропонувати підходи щодо попередження даного виду гендерної дискримінації.

Виклад основного матеріалу. Гендерний харасмент є складною проблемою, яка існує в різних країнах світу. В Україні, згідно з даними за 2020 рік, 8 % жінок та 43 % чоловіків зазнавали у своєму житті негативного досвіду у вигляді домагань [1]. Це неофіційна статистика. Протидія харасменту вимагає спільних зусиль на рівні міжнародного співробітництва й обміну досвідом для розробки ефективних стратегій та удосконалення законодавства. Об'єктом уваги науковців, суддів, адвокатів в Україні харасмент, як прояв сексуального домагання, стає лише в останні роки, коли сталися значні зрушення в усвідомленні, розумінні проблеми та необхідності її обговорення в публічній площині, наслідком чого стало внесення деяких змін у нормативно-правові акти.

Гендерний харасмент може виникати в різних сферах життя – праця, сім'я, громадський простір, освіта тощо, тобто там, де є будь-яке підпорядкування та / або потреба перебувати в приміщенні протягом певного часу (офіс, робоче місце, житлове приміщення, громадський транспорт тощо). Він може бути за собом у булінгу, мобінгу, а також набувати форму вербального, невербального або психологічного насильства, які мають на меті контролювати, принижувати або зневажати особу через її стать або гендерну ідентичність. У площині психологічного насильства ми стикаємося з різними проблемними питаннями, наприклад, його складно доказувати, оскільки «жертва», як правило, замовчує факти з різних причин. Психологічне насильство також потрібно відрізнити від конфлікту (від лат. *conflictus* – зіткнення), тобто зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей, яке виникає між людьми чи колективами в процесі спілкування, спільної діяльності через непорозуміння або протилежність інтересів [2] або «службового роману». Для прикладу, 62 % жінок і 38 % чоловіків України впевнені, що службовий інтим допомагає кар'єрному зростанню швидше, ніж професійна спроможність [3], а залицяння, флірт позитивно сприймається обома сторонами. Отже, харасмент потрібно юридично відмежовувати від різних проявів «залицяння».

Однією з форм психологічного насилля є маніпулятивна поведінка, негативна суть якої спрямована на знецінення досвіду партнера / партнерки (колеги) з метою примусити жертву прийняти насильство та перестати сприймати його як насильство [4].

Іншим поширеним явищем є «стріт-харасмент» – форма сексуального домагання або непристойностей у громадських місцях, які не пов'язані з попередніми взаємозв'язками між особами. Актуальність цієї проблеми не викликає сумніву. По-перше, тут також ідеться про порушення прав людини, як-то: право на безпеку, тілесну та моральну (захист честі й гідності) недоторканість. По-друге, проблема має поширений характер (42 % жінок назвали сексуальних домагань у публічних місцях) [5], хоча об'єктом посягань можуть бути діти та чоловіки.

Окрім форм харасменту, можна виокремити його види, зокрема образи, залякування, пропозиції різного характеру (образливі або примусові, якщо суб'єкт та адресат харасменту перебувають у певній залежності: працівник – роботодавець, викладач – здобувач освіти тощо), обіцянки, примус до сексу шляхом застосування шантажу або погроз, доторкання, поплескування та інші. Цей перелік можна продовжити, оскільки передбачити всі варіанти неможливо.

Варто зауважити, що гендерний харасмент може стосуватися будь-якої особи, незалежно від її статі. Жінки більше потерпають від сексуального та психологічного насилля, домагань, але вони частіше за чоловіків самі вдаються до психологічного насилля щодо інших осіб, оскільки цей спосіб тиску для них є доступним. Таким чином, необхідність правового регулювання харасменту в Україні є актуальним питанням.

Слово «харасмент» запозичено з англійської мови. У праві США «харасмент» (harassment) – злочин, що порушує недоторканість приватного життя особи переслідуванням, домаганням та ін., здійснюється зазвичай із сексуальними мотивами [6]. Оксфордський словник визначає харасмент як «...небажані сексуальні пропозиції або натяки зазвичай на адресу жінки» [7]. У директиві Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2006/54/ЄС від 05.07.2002 року сформульовано, що сексуальними домаганнями є будь-які форми поведінки сексуального характеру, метою або результатом якої є приниження гідності особи [8].

У бюлетені Генерального секретаря ООН «Недопущення дискримінації, переслідування, включаючи сексуальні домагання, а також зловживання владою на роботу» (ST/SGB/2008/5), сексуальне домагання визначається як будь-яке небажане сексуальне домагання, вимоги сексуальної благосхильності, вербальна або фізична поведінка або жест сексуального характеру, або будь-яка інша поведінка сексуального характеру, яка може розумно очікуватися або сприйматися як образлива або принижуюча, коли така поведінка заважає роботі, є умовою працевлаштування або створює загрозливе, вороже чи образливе робоче середовище [9]. Вважаємо, що таке роз'яснення не зовсім допомагає розібратися з поняттям «сексуальне домагання», оскільки воно тлумачиться за допомогою слів «сексуальне домагання».

Американці диференціюють харасмент на декілька видів, зокрема: 1) вертикальний, коли особи знаходяться у підпорядкуванні – бос та підлеглий, якому може загрозувати навіть звільнення в разі відмови від сексуальних послуг; та 2) горизонтальний, тобто «ворожий інвайромент», коли особи мають однаковий службовий статус, але один проявляє поведінку, яка принижує гідність іншої людини [10, с. 162]. У першому випадку джерелом загрози є безпосередній керівник, у другому – колеги по роботі.

Аналогією слова «харасмент» в українській мові, як правило, є сексуальні домагання. Хоча змістовно англословний термін ширше, оскільки ним охоплюється найрізноманітніша поведінка – від непристойних жартів, сексуальних натяків, ляпасів і дотиків, до погроз, переслідування, шантажу, маніпуляцій, домагання тощо, а за наявності певних підстав – це злочин. Отже, вважаємо, що харасмент можна розглядати в широкому розумінні – порушення недоторканості приватного життя, та вузькому розумінні, тобто як сексуальне переслідування, домагання. Але відразу зазначимо, щодо доказування порушення приватного життя – це одна з найскладніших та найбільш дискусійних тем у практиці Європейського суду з прав людини [11]. У цілому, це свідчить про складність сформулювати узагальнене юридичне поняття.

На підставі аналізу чинного вітчизняного законодавства можна зауважити, що слово «харасмент» безпосередньо не вживається, але в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (далі – Закон про рівні права) в абзаці шостому частини 1 статті 1 закріплено поняття «сексуальне домагання» [12] з акцентом на ознаки, зокрема це: дії сексуального характеру, наслідки – приниження чи образа осіб, на яких дії спрямовано, та підпорядкування осіб (трудове, службове, матеріальне та інше). Вважаємо, що змістовно дане поняття кореспондується з англословним поняттям «харасмент», тому доречно було б доповнити його досліджуваним терміном, тобто «сексуальне домагання (харасмент) ...», для того щоб відмежувати ці дії сексуального характеру від інших дій, розуміти межі існування цього правового явища, хто є суб'єктами правовідносин та чи є підстави для відповідальності. Отже, одна з головних ознак харасменту, яка закріплена в Законі про рівні права, – будь-яке підпорядкування. На нашу думку, такий підхід є неповним, оскільки на горизонтальному рівні спілкування харасмент може проявлятися між особами, які перебувають на одному службовому рівні, але одна особа намагається в такий спосіб самостверджуватись, досягати домінування тощо. З урахуванням цього, доцільно було б доповнити абзац шостий частини 1 статті 1 Закону про рівні права словами «... або без підпорядкування». Водночас вважається, що неповним також є перелік ознак сексуального домагання, тому його доречно доповнити такою ознакою як «однократність та / або неоднократність дій сексуального характеру» та «негативне відношення об'єкта до таких дій», тобто вони позитивно не сприймаються та формується думка, що діє принцип «послуга за послугу» – між керівником та працівником, або про наявність «ворожого середовища на робочому місці». При сприйнятті такої поведінки, вона не може розглядатися як негативна й породжувати відповідні юридичні наслідки.

Базовою основою для розуміння харасменту та внесення змін до законодавства має стати Конвенція МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці, 2019 року (далі – Конвенція), яка набула чинності 25 червня 2021 року та Рекомендація МОП № 206 [13].

В Україні з 2019 року за активної участі Центральних профспілок України проводиться робота щодо ратифікації Конвенції, яка й досі триває.

Конвенція закріплює поняття домагань та насильства у сфері трудових відносин, тобто це «... низка неприйнятних форм поведінки і практики або загрози таких, незалежно від того чи це одиничний або повторний випадок, метою, результатом або можливим наслідком якого є заподіяння фізичної, психологічної, сексуальної або економічної шкоди, включно з гендерним та насильством та домаганням (ст. 1 (1)(а)) [14]. Як бачимо, у міжнародному акті застосовується широкий підхід до розуміння неприйнятних форм поведінки у сфері трудових відносин, хоча чіткого поняття немає, але акцентована увага на видах заподіяної шкоди – фізична, психологічна, сексуальна, економічна. Крім того, у документі визначаються гендерно-обумовлені насильство і домагання (ст. 1(1) (б)), суб'єктний склад осіб на яких поширюється дія Конвенції та інші важливі питання, які є предметом окремого дослідження. Однак, загальний висновок такий: положення Конвенції мають бути обов'язково імплементовані в трудове, кримінальне та інше законодавство держави, яка ратифікувала цей документ.

Як зазначалося, харасмент проявляється в різних сферах, але можна знайти посилення на те, що юристи розглядають харасмент як різновид гендерної дискримінації у трудових відносинах [10, с. 161]. Вважаємо, це спрощеним підходом, оскільки його прояви мають місце і в тих сферах життя, які не завжди пов'язані з трудовими правовідносинами. Підтвердженням цього є стаття 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», де закріплено, що сексуальне домагання може бути спрямовано на осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування. Проте в цілому ми погоджуємося з тим, що сфера праці є болочою точкою зіткнення харасменту та прав людини. У трудових правовідносинах він є небезпечним явищем оскільки, по-перше, факт підпорядкування – «провокуюча» основа для його прояву. По-друге, перебування кожного дня працівників в обмеженому просторі унеможливує уникнення небажаних контактів. По-третє, він впливає на працездатність, ефективність роботи, емоційне здоров'я, може призводити до стресів, депресій, психічних розладів і навіть суїциду.

Відповідно, на роботодавця покладається обов'язок вживати заходи щодо унеможливлення та захисту робітника від випадків сексуальних домагань та інших проявів (ст. 17 Закону про рівні права), і це прогресивний крок на шляху розв'язання проблеми.

У зв'язку з ратифікацією 14.09.2006 року Європейської соціальної хартії (переглянутої) (далі – Хартія) Україна взяла на себе зобов'язання впроваджувати в правове поле право на гідне ставлення на роботі (ст. 26) [15], яке складається з поглиблення поінформованості, поширення інформації про сексуальні домагання або про систематичні непорядні або явно негативні та образливі дії щодо

окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи. З урахуванням зазначеного потрібно сприяти запобіганню таким домаганням або діям та вживати заходи захисту працівників.

Для забезпечення ефективного здійснення права всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі на державу покладається позитивний обов'язок визнати, дотримуватись та створювати умови для реалізації даних прав. Однак держава повільно реагує на чутливі виклики, тому лише в січні 2020 року Міністерством соціальної політики України були затверджені Методичні рекомендації щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у трудових відносинах (далі – Методичні рекомендації) [16]. У цих рекомендаціях описані типові випадки дискримінації за ознакою статі в соціально-трудових відносинах, зазначено, що дискримінація щодо жінок є більш багатосторонньою, ніж щодо чоловіків, може бути множинна дискредитація (стать, вік, сімейний стан, наявність інвалідності тощо). Окремо приділяється увага питанню сексуальних домагань на робочому місці, яке є неприпустимим щодо будь-яких працівників, зокрема тих осіб, що навчаються, проходять стажування, працівників, яких попереджено про подальше вивільнення, а також шукачів роботи, кандидатів на зайняття посад та волонтерів, як у державному, так і в приватному секторах (п. 4.4. Методичних рекомендацій) [16].

Таким чином, поняття харасменту є однією з умов захисту робітника. Розуміння цього правового явища має практичне значення, але лише тоді, коли воно (поняття) стає елементом правового механізму протидії. Отже, потрібні способи захисту від нього.

При харасменті в межах трудових правовідносин об'єктом впливу є працівник, кривдник (правопорушник) – суб'єкт, який безпосередньо вчиняє вищевказані дії, а також роботодавець, який зобов'язаний вживати заходи профілактики, недопущення харасменту, згідно з вимогами ратифікованої Хартії. Найперший спосіб захисту – самозахист, а далі потрібно звертатися до нормативно-правових актів. Проте в Кодексі законів про працю немає норми (далі – Кодекс про працю), яка б змістовно корегувалася з Хартією, вимогами Закону про рівні права щодо обов'язків роботодавця. Натомість стаття 60-2 Кодексу передбачає можливість переведення працівника на тимчасову дистанційну роботу в разі якщо така особа є постраждалою від сексуальних домагань чи інших форм насильства, однак у ст. 2-1, у якій визначається рівність трудових прав громадян та недопущення дискримінації у сфері праці, сексуальні домагання не згадуються. У статті 2-2 закріплена заборона мобінгу (цькування) – це прогресивний крок на шляху реформування, але не меншою проблемою у сфері трудових правовідносин є сексуальні домагання. З урахуванням останнього доцільно було б доповнити Кодекс про працю статтею 2-3 про заборону харасменту та доповнити статтю 5-1 правовим захистом від харасменту (сексуальних домагань), оскільки в статті передбачені гарантії забезпечення права громадян на працю, зокрема правовий захист від мобінгу (цькування). Зазначений підхід розширює перелік

гарантій. Отже, законодавець вніс певні зміни до Кодексу законів про працю України в частині основних прав працівників, але цього явно не достатньо, потрібні суттєві зміни.

Таким чином, є проблема, яка потребує комплексного підходу до її вирішення. Одним із нескладних, з точки зору організації та оформлення, способів правового регулювання притягнення до відповідальності може бути внесення застережень про недопустимість будь-яких форм та видів харасменту, наприклад у Колективний договір та трудовий договір. За порушення зазначеного до кривдника застосовується дисциплінарна відповідальність, згідно зі статтею 147 Кодекса законів про працю України. Очевидно, що це питання вимагає детального регулювання та окремого дослідження.

У випадку, якщо в діях кривдника вбачаються ознаки адміністративного правопорушення, роботодавець або робітник мають підстави звернутися до поліції для фіксації правопорушення та притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насильства за ознакою статі – стаття 173-2 КУпАП (передбачається штраф або громадські роботи, або адміністративний арешт). У випадку, якщо дії кривдника мають ознаки сексуального насильства (ст. 153) або примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154), – це злочин, передбачений Кримінальним кодексом України. Проте, як зазначають адвокати, через складність доведення саме сексуального харасменту в судовій практиці відсутні випадки притягнення до кримінальної відповідальності [17]. Вважаємо, що така практика поступово зміниться. Таким чином, передбачена публічно-правова відповідальність за певні форми харасменту щодо безпосереднього кривдника, а цивільно-правова відповідальність можлива шляхом пред'явлення позову про відшкодування моральної шкоди (стаття 23 ЦК України). Згідно зі статтею 1167 ЦК України, постраждала особа повинна доводити протиправність дій чи бездіяльність особи, яка завдала шкоду, та наявність її вини. Вирішення цього питання пов'язано зі складністю доведення завданої шкоди, тобто доказування може ускладнюватися як із фактичної, так і з моральної сторони, оскільки можуть спрацювати гендерні стереотипи щодо поведінки жінки. На нашу думку, спосіб вирішення зазначених проблем – визнання харасменту як умови відшкодування моральної шкоди шляхом доповнення статті 1167 ЦК України, встановлення мінімальних гарантій відшкодування моральної шкоди в разі позитивного вирішення справи в суді.

Одним із способів захисту від кривдника є інститут обмежувального припису – статті 21-4, 21-5 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Законом також передбачена можливість отримати від кривдника компенсації витрат на лікування та отримання консультацій. Отже, загальним законом створено механізм припинення посягань зі сторони безпосереднього (прямого) кривдника. Важливо поширити його на галузеве законодавство. Щодо відповідальності роботодавця або уповноваженої ним особи, то вона повинна бути передбачена трудовим законодавством, але це питання залишається поки що відкритим та потребує окремого дослідження.

Висновки. Отже, харасмент є видом гендерної дискримінації, заснований на статевих стереотипах, патріархальних уявленнях про ролі чоловіків і жінок. Він є неприпустимим, оскільки порушує права і гідність людей, створює небезпечну соціальну обстановку, може призвести до психологічних травм, стресу та вплинути на фізичне здоров'я потерпілих, загалом – призводить до порушення прав та основоположних свобод. Тому розуміння, повага та рівність між особами різної статі повинні бути пріоритетними цінностями, що сприяють створенню безпечного та справедливого суспільства для всіх його членів.

Для боротьби з гендерним харасментом потрібно вживати заходи на законодавчому рівні (визначення, захист, покарання та профілактика); запроваджувати відповідну політику на підприємствах, установах, організаціях.

Суттєву роль у подоланні проявів гендерної дискримінації має відігравати правосвідомість та правова культура. З огляду на це, необхідно активно формувати і пропагувати гендерну свідомість та освіченість, навчати людей розрізняти гендерний харасмент та усвідомлювати його негативні наслідки. Формами здійснення можуть бути тренінги, семінари для трудових колективів, кампаній тощо. Важливо створити безпечну й комфортну атмосферу, у якій жертви гендерного харасменту можуть безпечно звернутися за допомогою та отримати психологічну підтримку, юридичні поради з перспективою відшкодування моральної та / або матеріальної шкоди.

На підставі проведеного дослідження обґрунтовано внесення доповнень до статті 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», до статті 2-1, статті 5-1 Кодексу законів про працю та доповнення Кодексу статтею 2-3. Також запропоновано внести доповнення до статті 1167 Цивільного кодексу України.

Використані джерела

1. Аналітичний центр. 2021. *Юрфем.уа*. URL : <https://jurfem.com.ua/konvenciya-mor-190-rekomendacia-206/>.
2. Пірен М. І. Конфлікт. URL : <https://esu.com.ua/article-3235>.
3. Харасмент в Україні: дослідження і законодавство. URL : www.vsirivni.com.ua.
4. Зубатенко В. Нотатки про психологічне насильство. 2017. URL : <https://genderindetail.org.ua/>.
5. Стріт-харасмент в Україні: дослідження та фотопроєкт. 2020. URL : <https://genderindetail.org.ua/>.
6. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови Видавництво «Перун», 2005. URL : <https://goroh.pp.ua/>.
7. Харасмент що це таке простими словами. URL : <https://dvroegiv.kiev.ua/>.
8. Про реалізацію принципів рівних можливостей і рівноправного поводження щодо чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування і зайнятості (зі змінами): Директива 2006/54/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 5 липня 2006 року. URL: <http://online.budstandart.com/ua>. (дата звернення: 23.05.2023).
9. Недопущення дискримінації, переслідування, включаючи сексуальні домагання, а також зловживання владою на роботі: Бюлетень Генерального секретаря ООН (ST/SGB/2008/5). URL: <https://www.un.org>. (дата звернення: 24.05.2023).

10. Поляруш С. *Боротьба з харасментом: історико-правовий аспект. Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Випуск 15. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2012. 338 с. URL : https://www.cuspu.edu.ua/images/history/download/zbirnik/NZ_issue_15.pdf.
11. Право на приватність у світлі статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL : <https://www.helsinki.org.ua/>. (дата звернення: 23.05.2023).
12. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV, поточна редакція від 31.03.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>. (дата звернення: 21.05.2023).
13. Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190). URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/?p=NORMLEXPUB:12100:0:NO::P12100_ILO_CODE:C190. (дата звернення: 30.05.2023).
14. Конвенція Міжнародної організації праці № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці, 2019 року. URL : <https://www.ilo.org/>. (дата звернення: 22.05.2023).
15. Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 року, ратифікована Україною 14 вересня 2006 року, поточна редакція від 7 вересня 2016 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text. (дата звернення: 25.05.2023).
16. Методичні рекомендації щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків в трудових відносинах, затверджені Наказом Міністерства соціальної політики України 29 січня 2020 року № 56. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056739-20#Text>. (дата звернення: 22.05.2023).
17. Колько Є. Секс або звільнення. Що потрібно знати про сексуальний харасмент. URL : <https://sexology.org.ua/>.

References:

1. Analytychny tseentr. (2021) *Yurfem.ua*. [Electronic resource] N. p. URL : <https://jurfem.com.ua/konvenciya-mop-190-rekomendacia-206/>. [in Ukrainian]
2. Piren, M. I. (N. d.) Konflikt. (N. p) URL : <https://esu.com.ua/article-3235>. [in Ukrainian]
3. Kharasment v Ukraini: doslidzhennia i zakonodavstvo. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : www.vsirivni.com.ua. [in Ukrainian]
4. Zubatenko, V. (2017) Notatky pro psykholohichne nasylystvo. [Electronic resource] N. p. URL : <https://genderindetail.org.ua>. [in Ukrainian]
5. Strit-kharasment v Ukraini: doslidzhennia ta fotoproiekt. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://genderindetail.org.ua>. [in Ukrainian]
6. Velykyi tlumachnyi slovnyk (VTS) suchasnoi ukrainskoi movy Vydavnytstvo «Perun». (2005) [Electronic resource] N. p. URL : <https://goroh.pp.ua>. [in Ukrainian]
7. Kharasment shcho tse take prostymy slovamy. (N. p) [Electronic resource] N. p. URL : <https://pyrogiv.kiev.ua>. [in Ukrainian]
8. Pro realizatsiiu pryntsyypiv rivnykh mozhlyvosti i rivnopravnoho povodzhennia shchodo choloivikiv ta zhinok u pytanniakh pratshevlashtuvannia i zainiatosti (zi zmiramy) : Dyrektyva 2006/54/IeS Yevropeiskoho Parlamentu i Rady vid 5 Iyvnia 2006 roku. (2006) [Electronic resource] N. p. URL : <http://online.budstandart.com/ua>. [in Ukrainian]
9. Nedopushchennia dyskryminatsii, peresliduvannia, vkluchaiuchy seksualni domahannia, a takozh zlovzhyvannia vladoiu na robotu: Biuletен Heneralnoho sekretaria OON (ST/SGB/2008/5). (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.un.org>. [in Ukrainian]

10. Poliarush, S. (2012) Borotba z kharassmentom: istoryko-pravovyi aspekt. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky - Proceedings. Series: Historical sciences, issue 15*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. [Electronic resource] N. p. URL : https://www.cuspu.edu.ua/images/history/download/zbirnik/NZ_issue_15.pdf. [in Ukrainian]

11. Pravo na pryvatnist u svitli statii 8 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.helsinki.org.ua/>. [in Ukrainian]

12. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: Za kon Ukrainy vid 8 veresnia 2005 roku № 2866-IV, potochna redaktsiia vid 31.03.2023. (2005; 2023) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>. [in Ukrainian]

13. Violence and Harassment Convention (2019) (No. 190). [Electronic resource] N. p. URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0:NO:P12100_ILO_CODE:C190. [in Ukrainian]

14. Konventsiiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi № 190 pro vykorinennia nasylstva ta domahan u sferi pratsi, 2019 roku. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.ilo.org>. [in Ukrainian]

15. Yevropeiska sotsialna khartiia vid 3 travnia 1996 roku, ratyfikovana Ukrainoiu 14 veresnia 2006 roku, potochna redaktsiia vid 7 veresnia 2016 roku. (2016) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text. [in Ukrainian]

16. Metodychni rekomendatsii shchodo vnesennia do kolektyvnykh dohovoriv ta uhod polozhen, spriamovanykh na zabezpechennia rivnykh prav i mozhlyvostei zhinok ta cholovikiv u trudovykh vidnosynakh, zatverdzeni Nakazom Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy 29 sichnia 2020 roku № 56. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056739-20#Text>. [in Ukrainian]

17. Kolkko, Ye. (N. d.) Seks abo zvinennia. Shcho potribno znaty pro seksualnyi kharassment. [Electronic resource] N. p. URL : <https://sexology.org.ua>. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2023

Zagoruy L., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Justice of the General Department of Departments of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko of the Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Zagoruy I., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Justice of the General Department of Departments of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko of the Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

HARASSMENT AS A FORM OF GENDER DISCRIMINATION

Discrimination based on gender, in its various forms and manifestations, occurs in the life of every country. The article is dedicated to one of the forms of gender discrimination - harassment. The problem is relevant but understudied, which is due to the peculiarities of this phenomenon and the almost absence of legal regulation, as well as the complexity of proof. Therefore, the issue of harassment requires a comprehensive analysis as a legal phenomenon.

Gender harassment can occur in various spheres of social life - work, family, public space, education, etc. - wherever there is any form of subordination and/ or the need to be in a confined space for a certain period of time. It can be a means of bullying, mobbing, or take other forms of psychological violence aimed at controlling, demeaning, or ridiculing a person based on their sex or gender identity. As a form of psychological violence, harassment should be legally distinguished from other manifestations of gender-based violence. In addition to its various forms, harassment can apply to anyone, regardless of gender.

It is emphasized that harassment can be considered in a broad and narrow sense, respectively, as a violation of the inviolability of private life and as sexual persecution or advances. Based on the analysis of domestic legislation, it is concluded that the term "harassment" is not used, but the concept of "sexual harassment" is generally enshrined in the law.

Specific attention is drawn to the workplace as a painful intersection of human rights and harassment. In labor relations, it is a dangerous phenomenon, as there is a "provocative" basis for its manifestation - the fact of subordination, the daily presence of employees in a confined space, which makes it impossible to avoid unwanted contacts, and so on.

To combat gender harassment, it is advisable to take measures at the legislative level (definition, protection, punishment, and prevention); implement appropriate policies in enterprises, institutions, and organizations. Legal awareness plays an important role in overcoming manifestations of gender discrimination.

Keywords: human rights, gender discrimination, harassment, forms and types of harassment, psychological violence, private life, protection of labor rights, sexual harassment.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.45-62

УДК: 342.729:341.231.14:341.645.5:34.018(477)

Самбор М. А., кандидат юридичних наук, начальник сектору моніторингу Прилуцького районного відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області (м. Чернігів – м. Прилуки, Україна)

e-mail: NIKOLAS783@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>

ПРАВО НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ДЛЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ПРАКТИКУ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Сучасне темпоральне розуміння права на свободу мирних зібрань, особливості його використання та здійснення учасниками суспільних відносин, урегульованих нормами позитивного права, неможливо без урахування здобутків юридичної науки та втілення природно-правових засад прав і свобод людини у юридичній дійсності. Європейський суд з прав людини виступає унікальним суб'єктом не лише розв'язання спорів, що виникають між особою та державою, а й творцем нових підходів до застосування норм права, розуміння змісту та призначення прав і свобод людини в суспільстві крізь призму природно-правового розуміння. Розуміння права на свободу мирних зібрань, яке демонструє Європейський суд з прав людини, особливості системного застосування норм національного законодавства здійснені судом, формування та обґрунтування виняткових підстав обмеження цього права, є важливим

джерелом для імплементації сучасного європейського цивілізаційного досвіду правового регулювання права на свободу мирних зібрань, а також судового прецеденту до національної правової системи. Поєднання європейського досвіду та національних традицій є унікальним джерелом створення сучасних ефективних умов використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Урахування висновків Європейського суду з прав людини та їх обґрунтування під час виконання рішень Європейського суду з прав людини в справах за заявами щодо України є важливим елементом не лише їх казуального виконання, а й формування заходів загального характеру, спрямованих на усунення системних проблем, пов'язаних із використанням та здійсненням права на свободу мирних зібрань, у тому числі спричинених розумінням підстав застосування обмеження використання права на свободу мирних зібрань окремими суб'єктами.

За результатами проведеного дослідження формуються узагальнені висновки, які можуть стати якісним доктринальним підґрунтям застосування норм права під час використання, здійснення права на свободу мирних зібрань його носіями, а також створення умов свободи використання цього права суб'єктами публічної адміністрації.

Ключові слова: право на свободу мирних зібрань, Європейський суд з прав людини, рішення, доктрина, імплементація, правова позиція.

Постановка проблеми. Консолідаційні, глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі зачіпають різні соціальні та державні інтереси, виявляючи нові проблеми. Представники демократичного світу прагнуть виявляти, фіксувати та забезпечувати можливості використання і здійснення корінних інтересів людини, можливостей, які гарантують її всебічний розвиток, високу якість життя. Ратифікація Верховною Радою України 17.07.1997 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. стала новим етапом у розвитку національної правової системи в питаннях юридичного захисту прав людини та основних свобод. Тому для України як повноправного члена Ради Європи та учасника Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод політика у сфері захисту прав людини взагалі і забезпечення імплементації цього документа в національне законодавство зокрема, стало надзвичайно актуальним і має важливе значення як у політичному, так і в правовому сенсі. Приєднання до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод створило новий дієвий механізм захисту прав людини і громадянина та встановило механізм міжнародного контролю за їх реалізацією, найважливішим елементом якого є діяльність Європейського суду з прав людини, який розглядає заяви будь-яких осіб, неурядових організацій або груп осіб про порушення положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод або протоколів до неї. Україна визнала право кожної людини звернутися до Європейського суду з прав людини, коли вичерпано всі національні засоби правового захисту [9, с. 164].

Процеси глобалізації, що домінують у сучасному світі, зближення України із західноєвропейськими країнами, ухвалення законодавцем волі про стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (п. 5 ст. 85 Конституції України), визначення Президента України, як гаранта реалізації цього

стратегічного до України курсу (ч. 2 ст. 102 Конституції України) та покладення на Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечення реалізації схваленого стратегічного курсу (п. 1-1 ст. 116 Конституції України), вкотре підтвердили прагнення українського народу стати повноправним членом сім'ї європейських демократичних народів.

Формально-юридичне закріплення такого курсу є наслідком як усвідомленого українським народом та його представниками прагнення до демократичного розвитку України, відходження від будь яких проявів антидемократичного режиму та бажання єднання з цивілізованим демократичним світом, так і відправною точкою для нових витків у розвитку відносин з країнами Європейського Союзу. Очевидним виявляється зближення і в узгодженні правових систем, єдності розуміння підходів до використання цінностей для регулювання суспільних відносин. Саме Європейський суд з прав людини акумулює досвід, традиції і здобутки у сфері теорії права, філософії права, розуміння прав і свобод людини, їх змісту, форми яких відображаються у нормах позитивного права, тоді як їх розуміння, значно глибше за суто лінгвістичну формулу, яка сконструювала дані поняття і категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правових питань та проблем зближення правових систем України з західноєвропейськими країнами та правовою системою Європейського Союзу проводили М. Буроменський, Т. Комарова, Р. Стефанчук, К. Смирнова та інші. Так М. Строч, аналізувала мирні зібрання у контексті сучасності з опорою на міжнародне регулювання здійснення цього права, Т. Фулей розглядала особливості застосування європейських стандартів щодо розуміння права на свободу мирних зібрань апеляційними судами України. Одночасно маємо наголосити на тому, що дослідження питання формування правової доктрини розуміння права на свободи мирних зібрань Європейським судом з прав людини, а відтак і його охорони та захисту, у теорії права України майже не проводилися, що залишає за собою недоліки як правового регулювання здійснення цього права, так і прогалини та колізії використання суб'єктами їх права на свободу мирних зібрань і подальшого їх здійснення. Попри все, право на свободу мирних зібрань є і залишиться одним із домінуючих складових джерел для з'ясування державного режиму, дотримання прав і свобод у тому чи іншому суспільстві. У прагненні до демократичних перетворень, відстоювання демократичних цінностей українському народові потрібно сформулювати власне розуміння змісту, порядку та форми використання і здійснення права на свободу мирних зібрань.

Вважаємо, що досвід Європейського суду з прав людини, його правові позиції, засновані не лише на суто позитивістському сприйнятті розуміння прав і свобод людини, а широкому філософсько-правовому використанню природно-правових ідей, коріння яких сягає розуміння самої людини у її соціальному та біологічному бутті, дозволить не лише сформулювати і збагатити національну доктрину розуміння права на свободу мирних зібрань, а головне – сформує впевненість людей у свободі використання та здійснення цього права без стороннього втручання в суспільні відносини, адже сама природа людини та суспільних

відносин виявляє та пропонує зміни до права з метою упорядкування відповідних відносин в інтересах людей та їхніх інтересів. Водночас Європейський суд з прав людини не творить нові норми, а інтерпретує сформовану і стала норму Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, формулюючи порядок та практику регулювання відповідних суспільних відносин зі здійснення прав і свобод, що формалізовані в цій Конвенції з урахуванням рівня демократичного розвитку сучасності.

Формулювання цілей. З огляду на вказане вище, *метою* статті є аналіз рішень Європейського суду з прав людини за заявами громадян України проти України щодо розуміння змісту права на свободу мирних зібрань.

Виклад основного матеріалу. Ст. 8 Конституції України [6], окрім примату конституційних норм, визначила засади побудови та ієрархії елементів системи законодавства України, хоча конституційні норми не згадують рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерела права України. Згідки про судові рішення в Конституції України відображають індивідуально-правозастосовний характер таких актів, виконання яких забезпечується державою (ст. 129-1 Конституції України). Однак, спеціальним Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7] встановлено, що такі Рішення є обов'язковими для виконання Україною, відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [8], де вказується, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Європейського суду з прав людини. Щодо рішень Європейського суду з прав людини, Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено не лише застосування його норм для остаточного вирішення конкретної справи, а й особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини для вирішення однорідних спорів, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Європейським судом з прав людини порушення, а також усунення підстави для надходження до Європейського суду з прав людини заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Європейському суді з прав людини (ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»). Отже, можна стверджувати про існування у правовій системі України механізмів загального та індивідуального застосування правових позицій Європейського суду з прав людини як у справах за заявами проти України, так і в рішеннях у справах за заявами щодо третіх держав.

ЄСПЛ у своїй правозастосовній та правотлумачній практиці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод демонструє послідовність у формуванні доктрини розуміння та захисту прав і свобод людини, формалізованих у нормах Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, залишаючись вірним принципу дотримання прав і свобод людини. Переконливо аргументуючи розуміння змісту прав і свобод людини, ЄСПЛ перш за все виходить зі значення відповідних прав і свобод як для окремої особистості, так і для суспільства та держави у цілому. Недарма, у своєму рішенні ЄСПЛ чітко визначив

цінність права на свободу мирних зібрань для демократичного суспільства, зазначивши, що право на свободу мирних зібрань є фундаментальним правом у демократичному суспільстві та є однією з підвалин такого суспільства (п. 4 Розділу «Law») [16]. Подібна точка зору ЄСПЛ, на наше переконання, є результатом глибокого пошуку коренів права на свободу мирних зібрань у соціальний природі особистості та її біологічному походженні.

Рішення ЄСПЛ виступають як нормативно-ціннісний орієнтир та міжнародно-правовий стандарт захисту прав людини. Вбачається, що міжнародно-правові стандарти своєю чергою є нормативним закріпленням мінімального рівня забезпечення правових цінностей [4, с. 139]. Рішення ЄСПЛ за своїм змістом є індикатором цінностей, які закладені в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., адже вона є правовою основою його діяльності. ЄСПЛ встановила той мінімальний обсяг прав особи, які не можуть бути обмежені; держави-учасниці не вправі закріплювати їх на нижчому рівні, ніж цей мінімальний стандарт [4, с. 142]. Переконуємося, що ЄСПЛ своїми рішеннями не лише вирішує казустику, а й формує цілісний погляд на роль та місце відповідного права чи свободи для людини, суспільства, держави, визначаючи порядок відповідною можливістю у виді права чи свободи для особистості, цінність такого права для людини, суспільства, людства у цілому. Очевидно саме в цьому виявляється двозначність рішень ЄСПЛ, які сприймаються і як певний індивідуально-правозастосовний акт, і як акт з ознаками нормативності, який має визначити орієнтири розвитку національного законодавства у напрямку підтримки правових цінностей шляхом формування якісного нормативного матеріалу, який володітиме такими якостями, як доступність, зрозумілість, передбачуваність і за певних обставин – однозначність, коли мова йде перш за все про повноваження органів публічної адміністрації, що є невід’ємними елементами принципу верховенства права, як ключового правового принципу демократичної та правової держави.

Власне, ЄСПЛ заявив, що він дотримується принципу прецеденту та робить це в інтересах законної визначеності, прогнозованості й рівності перед законом. При цьому ЄСПЛ враховує зміни політичних, економічних, соціальних і культурних умов у державах – учасниках ЄСПЛ [5, с. 62]. Значення правових позицій ЄСПЛ обумовлене тим, що вони є ключем до розуміння сенсу та змісту ЄСПЛ загалом, а також окремих прав і свобод людини, гарантованих ЄСПЛ. Саме в мотивувальній частині акта ЄСПЛ містяться результати його інтерпретаційної діяльності щодо з’ясування змісту норми ЄСПЛ та її застосування в конкретній справі [5, с. 63]. Особливості актів ЄСПЛ дають змогу зробити висновок, що вони є джерелом правового регулювання, які носять яскраво виражений обов’язковий (одночасно й казуальний, і нормативний) характер та містять правове начало, спрямоване на захист прав і свобод, гарантованих ЄСПЛ. Таким чином, прецедентний характер рішень ЄСПЛ надає можливість зробити наступний висновок: практика ЄСПЛ свідчить, що, виробляючи свої правові позиції прецедентів, ЄСПЛ встановлює єдині стандарти правопорядку для держав –

учасниць ЄСПЛ і виходить у своїх рішеннях за рамки тлумачення та конкретизації права, створюючи прецеденти як повноцінні джерела права [5, с. 68]. Отже, ЄСПЛ є особливим міжнародним інститутом, який продукує не лише зміст норм для їх формалізації у відповідних джерелах позитивного права, а й визначає вектори для розвитку як національних правових систем країн, норм міжнародного права, а й формулює культурні та ідеологічні, політичні аспекти розуміння змісту, місця, форми, ролі прав і свобод людини в суспільстві та державі. Таким чином, рішення ЄСПЛ слід сприймати як джерела права, а їх політико-правовий зміст, що став продуктом професійного сприйняття та формування на цій основі культурно-правової традиції правового регулювання суспільних відносин, у яких права і свободи людини виступають головним елементом.

П. М. Рабінович переконує, що знання про соціальну сутність досліджуваних явищ (а такі знання за їхнім логіко-гносеологічним статусом неодмінно будуть оціночними) входять, згідно з позицією Суду, до обсягу тих даних, на які має спиратися висновок щодо порушення або ж, навпаки, непорушення певного права людини. Тому й сама ця соціальна сутність явищ здатна набувати тут юридичного значення, спричиняти цілком конкретні юридичні наслідки. Без таких знань неможливо забезпечити справедливості судового рішення – справедливості, до якої Суд прагне понад усе! (Та не забуваймо: у такому її сенсі, котрий дістав підтримку більшості тих суддів Суду, які брали участь у розгляді даної справи...) [20].

ЄСПЛ не перестає повторювати та перебувати на позиції того, що право на свободу зібрань є основоположним у демократичному суспільстві і, як і право на свободу вираження поглядів, є одним з підвалин такого суспільства. Таким чином, його не можна вузько тлумачити (див. рішення у справі «Джавіт Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey), заява № 20652/92, п. 56, ECHR 2003-III, та згадане рішення у справі «Баррасо проти Франції» (Barraco v. France), п. 41) (п. 189) [3]. Така демонстрація позиції міжнародної судової інстанції є наслідком багаторічного й багатовікового досвіду існування та розвитку демократичних засад і підвалин суспільства і держави. Саме використання та здійснення права на свободу мирних зібрань виступає квінтесенцією втілення демократії в суспільстві та державі. На перший погляд, право на свободу мирних зібрань, як відособлене право кожної людини, є надзвичайно важливим для соціального буття людства, оскільки втілює соціальні зв'язки людини в соціумі. Крім того, саме право на свободу мирних зібрань у своєму змісті містить завуальовані джерела та сили для соціально-державних перетворень, починаючи від формування громадської думки, формування правової та соціальної ідеї, культури, завершуючи правом людини і народу на повстання, захист незалежності й суверенітету (народного й похідного від нього – державного). ЄСПЛ, як міжнародна інституція, здатна консолідувати в собі досвід не лише поколінь, а й національні традиції з різних частин Європи, тим самим спрямовуючи й поглиблюючи досвід правового регулювання прав і свобод людини, з огляду на здобутки світового прогресу.

У своїй спільній доповіді з контролрою за зібраннями, виданій у 2016 р. (А/НРС/31/66), Спеціальний доповідач ООН з права на свободу мирних зібрань та об'єднань а також позасудових, загальних або довільних покарань, зазначив: «38. Належне сприяння зібранням також виграє від ефективного спілкування та співпраці серед усіх залучених сторін... Відкритий діалог між органами влади (у томі числі тими, які відповідають за отримання повідомлень та правоохоронними органами) та організаторами зібрань, якщо їх можна ідентифікувати, до, протягом та після зібрання, дозволяє скористатися підходом на основі захисту та полегшення, допомагає зменшити тиск та запобігає ескалації конфлікту. Правоохоронні органи та посадові особи повинні здійснити всі розумні заходи для спілкування з організаторами та/або учасниками зібрання стосовно охорони порядку та будь-яких засобів безпеки. Спілкування не має обмежуватися вербальним спілкуванням, правоохоронні органи повинні вивчати вплив будь-якого непрямого спілкування, яке організатори та учасники зібрання можуть зрозуміти, як залякування, наприклад, присутності та використання певного обладнання та мові тіл посадових осіб (п. 114) [12]. Цілісне сприйняття права на свободу мирних зібрань у демократичному суспільстві забезпечує гармонійний зв'язок та взаємодію учасників суспільних відносин, у межах яких суб'єкт використовує та здійснює своє право на свободу мирних зібрань. Водночас саме право на свободу мирних зібрань виступає стрижнем суспільних відносин, навколо якого будується система прав, обов'язків, а подекуди і відповідальності учасників таких відносин, забезпечуючи в умовах відсутності спеціальних норм позитивного права, що урегульовували б повноваження суб'єктів публічної адміністрації, хиткий баланс інтересів особистості, групи, суспільства та держави.

Право на свободу зібрань є основоположним правом у демократичному суспільстві та, як і право на свободу вираження поглядів, є однією з основ такого суспільства. Таким чином, його не слід тлумачити вузько. Загальні принципи щодо права на свободу зібрань наведені в рішенні у справі «Кудрєвічюс та інші проти Литви» [ВП] (<...>) [GC], заява № 37553/05, пункти 92, 94, 100, 102, 108-110 та 142-160, ЄСПЛ 2015), і нещодавно повторені в рішенні у справі «Навальний проти Росії» [ВП] (Navalnyy v. Russia) [GC], заява № 29580/12 та 4 інші заяви, пункти 98-103, 114 та 128, від 15 листопада 2018 року. У відповідних витягах зазначено: «92. ... гарантії ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод... поширюються на всі зібрання, крім тих, де організатори та учасники мають [насильницькі] наміри, підбурюють до насилля або іншим чином виступають проти основ демократичного суспільства» (див. рішення у справах «Сергій Кузнєцов проти Росії» (Sergey Kuznetsov v. Russia), заява № 10877/04, пункт 45, від 23 жовтня 2008 року, «Алексєєв проти Росії» (Alekseyev v. Russia), заяви № 4916/07, № 25924/08 і № 14599/09, пункт 80, від 21 жовтня 2010 року, згадане рішення у справі «Фабєр проти Угорщини» (Faber v. Hungary), пункт 37, рішення у справі «Гюн та інші проти Туреччини» (<...>), заява № 8029/07, пункт 49, від 18 червня 2013 року, і згадане рішення у справі «Тараненко проти Росії»

(Taratenko v. Russia), пункт 66). [15]. Отже, на міжнародному рівні сформульована правова доктрина фундаментальності права на свободу мирних зібрань у демократичному суспільстві. Очевидно, що така доктрина стала наслідком багато тривалих не лише теоретико-правових чи академічних дискусій щодо важливості права на свободу мирних зібрань у сучасному світі, а й результатом соціальних трансформацій та перетворень у соціальному устрої суспільств, значення місця та ролі права на свободу мирних зібрань для утвердження демократичних і гуманістичних цінностей у світі. Рецепція філософсько-світоглядних ідей про право на свободу мирних зібрань у правову дійсність представниками ЄСПЛ, а відповідно, і формування ustalених доктринальних поглядів цієї міжнародної організації на право на свободу мирних зібрань у демократичному суспільстві обумовило існування сталої природно-правової доктрини розуміння змісту, місця та ролі, особливостей використання та здійснення права на свободу мирних зібрань кожною людиною.

Насамперед, зосередимо увагу на тому, що залучення міжнародної судової інстанції відбувається в разі, коли розв'язання спору щодо використання та здійснення права на свободу мирних зібрань наштовхується на небажання, не розуміння чи інші контраргументи з боку суб'єктів публічної адміністрації, які, унаслідок реалізації своїх повноважень, можуть обмежити чи заборонити здійснення людиною її права на свободу мирних зібрань. З огляду на це, ЄСПЛ у своєму рішенні звернув увагу на те, що втручання у права заявників, за ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не ґрунтувалося на достатньо точних і передбачуваних законодавчих актах (п.85) [1]. Очевидним висновком із вказаної судової позиції є зауваження на важливості правової визначеності та передбачуваності втручання у використання чи здійснення права на свободу мирних зібрань відповідними суб'єктами публічної адміністрації на загальнодержавному рівні, втручання держави та її апарату у здійснення права на свободу мирних зібрань кожною людиною.

З погляду ЄСПЛ, свободу мирних зборів слід забезпечити конституційними гарантіями, які мають передбачати, щонайменше, саме право та обов'язок щодо його захисту. Крім того, у Конституції треба передбачити положення, яке гарантуватиме справедливі процедури при визначенні встановлених у них прав. Водночас, положення Конституції не можуть передбачити конкретні деталі або процедури. Самі собою загальні положення Конституції можуть бути порушені, вони також надають органам влади невишпрано широку свободу дій (п. 7) [2]. Згадана позиція ЄСПЛ підтримується Конституційним Судом України, який наголосив на тому, що предметом законодавчого регулювання є питання строків завчасності сповіщення [17]. Незважаючи на такі застереження з боку Конституційного Суду України, до нинішнього часу єдиним законодавчим органом не прийнято законодавчих актів, норми яких урегульовували б суспільні відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань в Україні. Як наслідок, питання, пов'язані з легітимністю втручання в здійснення права на свободу мирних зібрань чи законності процедури обме-

ження використання і здійснення цього права суб'єктами публічної адміністрації в Україні набувають правової невизначеності, що не сприяє охороні та захисту права на свободу мирних зібрань.

ЄСПЛ повторює, що вислів «встановлено законом» у ст. 11 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод вимагає не лише того, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя в національному законодавстві; він також відноситься до змісту закону, про який йдеться. Закон має бути доступним для зацікавлених осіб та сформульованим із достатньою точністю для того, щоб надати їм можливість регулювати свою поведінку аби бути здатними, за потреби і відповідної консультації, передбачати тією мірою, що є розумною за певних обставин, наслідки, які може потягнути за собою його дія (див., наприклад, рішення у справах «Газета «The Sunday Times» проти Сполученого Королівства (№ 1)» (The Sunday Times v. the United Kingdom (no. 1)), від 26 квітня 1979 року, п. 49, Series A № 30; «Реквенї проти Угорщини» (Rekvenyi v. Hungary) [ВП], заява № 25390/94, п. 34, ECHR1999-II; «Ротару проти Румунії» (Rotaru v. Romania) [ВП], заява № 28341/95, п. 55, ECHR2000-V; та «Маестрі проти Італії» (Maestri v. Italy) [ВП], заява № 39748/98, п. 30, ECHR2004-I) (п. 52) [2]. Звідси можемо стверджувати, що ЄСПЛ значну роль відводить саме національному законодавству, норми якого покликані врегульовувати суспільні відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань з урахуванням національних правових традицій, рівня розвитку громадянського суспільства, прагнення всіх інститутів суспільства, у тому числі й перш за все держави, до верховенства права, дотримання прав і свобод людини, коли останні мають незаперечний пріоритет перед інтересами держави.

Водночас Закон має бути доступний для конкретної особи і сформульований з достатньою чіткістю для того, щоб вона могла, якщо це необхідно, за допомогою кваліфікованих радників передбачити в розумних межах, з огляду на обставини, справи та наслідки, які може спричинити означена дія. Щоб положення національного закону відповідали цим вимогам, він має гарантувати за сіб юридичного захисту від свавільного втручання органів державної влади у права, гарантовані Конвенцією. У питаннях, які стосуються основоположних прав, надання правової дискреції органам виконавчої влади у вигляді необмежених повноважень було б несумісним з принципом верховенства права – одним з основних принципів демократичного суспільства, гарантованих Конвенцією. Відповідно, закон має достатньо чітко визначати межі такої дискреції та порядок її реалізації. Ступінь необхідної чіткості національного законодавства, яке, безумовно, не може передбачити всі можливі випадки, значною мірою залежить від того, яке саме питання розглядається, від сфери, яку це законодавство регулює, та від числа та статусу осіб, яких воно стосується (п. 47) [10]. У справі «Корецький та інші проти України» ЄСПЛ чітко сформулював вимоги до законодавчих норм, які регламентуватимуть використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, а також можливостей обмеження його здійснення та повноважень органів публічної адміністрації у процесі реалізації цього права

його суб'єктами. Правова визначеність, передбачуваність, як ознаки якості законодавчої норми, гарантуватимуть формування єдиної правової культури використання та здійснення права на свободу мирних зібрань кожною людиною в Україні, що сприятиме виконанню правового закону та дотриманню прав і свобод людини.

Оскільки ЄСПЛ перш за все є міжнародною судовою інстанцією, ЄСПЛ має справу зі спорами, пов'язаними з обмеженням, перешкоджанням, заборонаю використання, здійснення права на свободу мирних зібрань, а також можливими фактами застосування до носіїв цього права різних видів юридичної відповідальності за використання чи здійснення права на свободу мирних зібрань з боку представників державного апарату. Очевидним, і навряд чи це можна заперечити, що на національному рівні саме державі, посадовим особам державного апарату відводиться визначальна роль у забезпеченні здійснення права на свободу мирних зібрань, вжитті заходів щодо створення умов рівності та свободи використання та здійснення цього права кожною людиною, вжитті заходів з усунення перешкод та відновлення вказаного права у разі його обмеження чи перешкоджання здійсненню. З огляду на сказане, те, які повноваження взяли на себе відповідні уповноважені органи держави, сумлінно та відповідально їх виконують, залежить не лише здійснення конкретною людиною її права на свободу мирних зібрань, а й формується загальне уявлення про стан організації державної влади та її впливу на суспільні відносини, виступаючи тією оціночною категорією, яка дозволяє робити висновки про стан та рівень розвитку демократії в суспільстві та державі.

Водночас ЄСПЛ виробив такі обов'язкові ознаки та практику їх врахування та застосування під час надання висновків щодо законності обмеження у використанні чи заборони здійснення державою права на свободу мирних зібрань. До таких елементів (ознак), наявність яких засвідчує законність обмеження використання чи й взагалі заборону здійснення права на свободу мирних зібрань належать: 1) необхідність такого обмеження чи заборони в демократичному суспільстві; 2) передбачуваність такого обмеження чи заборони в законі; 3) досягнення очікуваної мети, яка сягає інтересів національної чи громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Усе це є критеріями, сформованими ЄСПЛ щодо втручання держави у використання та здійснення прав і свобод людини: втручання відбувається згідно з законом; наявність правомірної (легітимної) мети; необхідність у демократичному суспільстві.

Саме ці підходи забезпечили безпосередню дію норм Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод шляхом суддівського формулювання певних юридичних конструкцій – силогізмів, відповідно до яких вирішуються справи і які наповнюють права людини новим морально-етичним та гуманітарним змістом, адже узагальнення практичного досвіду – це й використання судових рішень у справах щодо захисту прав людини, загальноправових принципів, міжнародних звичаїв, а також наукової доктрини [19].

ЄСПЛ нагадує, що вираз «є необхідними в демократичному суспільстві» означає, що втручання відповідає «нагальній соціальній потребі» і, зокрема, є пропорційним до переслідуваної легітимної цілі. При оцінці пропорційності втручання переслідуваній цілі варто брати до уваги такі фактори, як характер і суворість застосованого покарання (див., наприклад, згадану ухвалу щодо прийнятності у справі «Османи та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Osmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*) (п. 218) [3]. Отже, саме призначення обмеження чи заборони здійснення права на свободу мирних зібрань має не лише оціночне значення, а й зумовлює ранжування соціальних цінностей, зокрема права на свободу мирних зібрань, стосовно інших прав, свобод, інтересів людини, суспільства і держави.

Недарма, розкриваючи поняття «необхідність у демократичному суспільстві», ЄСПЛ повторює, що незалежно від того, чи втручаються працівники міліції у відповідь на порушення звичайних умов життя, спричиненого зібранням, наприклад, перешкоджання руху транспорту, або з метою обмеження насильницьких дій його учасників, застосування сили повинно залишатися пропорційним законним цілям запобігання заворушенням і захисту прав інших осіб (див. згадане рішення у справі «Ойя Атаман проти Туреччини» (*Oya Ataman v. Turkey*), пункти 41-43) (п. 518) [15]. ЄСПЛ перебуває на позиції співмірності права на свободу мирних зібрань із загрозою або порушенням мирного укладу існування суспільства, відаючи неабияку роль державному апарату, органам публічної адміністрації, які повинні, перш за все створювати умови для безперешкодного використання та здійснення цього права та поряд із цим, балансувати із забезпеченням необхідних умов для використання та здійснення такого права іншими суб'єктами, та забезпечення мирності в суспільних відносинах, у тому числі й тих, які прямо чи опосередковано не пов'язані зі здійсненням права на свободу мирних зібрань конкретною особою.

Загалом, «необхідність» будь-якого обмеження здійснення свободи має бути обґрунтована з усією переконливістю. Звичайно, насамперед національна влада має оцінити, чи існує «нагальна суспільна необхідність», що виправдовує таке обмеження, і тут вона користується певною свободою розсуду. ЄСПЛ оцінює пропорційність обмежень, застосованих до свободи по відношенню до легітимної мети, якої прагнуть досягти. Будь-яке непропорційне втручання не буде вважатись «необхідним у демократичному суспільстві» [18, с. 30-31]. «...Конвенція спрямована на пошук справедливого співвідношення між потребами, пов'язаними з інтересами суспільства загалом, і вимогами захисту основних прав людини» [20].

Звідси держави повинні не тільки утримуватися від застосування невідповідних непрямих обмежень права на мирні зібрання, але й захищати це право. Хоча ключовим об'єктом ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є захист особи від довільного втручання державних органів влади у користування захищеними правами, крім цього можуть існувати позитивні обов'язки щодо забезпечення ефективного користування цими правами (там же, § 158). Органи влади мають обов'язок щодо здійснення належних заходів стосовно законних демонстрацій для забезпечення їх мирного проведення та безпеки

усіх громадян. Однак, вони не можуть гарантувати це абсолютно і мають широкую свободу розсуду при виборі заходів. У цій галузі їх обов'язок, відповідно до статті 11 Конвенції, є обов'язком здійснення заходів, а не обов'язком досягнути результатів (див. також, § 159, та *Frumkin v. Russia*, № 74568/12, § 96, ECHR 2016 (витяги)) (п. 222) [12]. Міжнародний судовий інститут у такий спосіб демонструє правову позицію превалювання процесу над результатом. З точки зору ЄСПЛ, саме держава повинна впродовж здійснення права на свободу мирних зібрань забезпечити ключову ознаку цього права – мирність, яка забезпечується не лише шляхом застосування певних обмежень, заборон чи примусу з боку органів публічної адміністрації до суб'єктів використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, а перш за все встановленням та реалізацією власних повноважень державним апаратом щодо створення умов свободи використання та здійснення кожною людиною її прав і свобод на засадах свободи, рівності та справедливості.

Висновки. Міжнародний досвід формування доктрини розуміння права на свободу мирних зібрань та підходів до застосування норм права щодо регулювання його використання і здійснення, являють собою системне поєднання природно-правових засад прав і свобод людини та позитивістського регулювання поведінки учасників відповідних суспільних відносин, зокрема суб'єктів публічної адміністрації, є вкрай важливим для національних правових систем.

Звернення до природно-правових начал у пошуку підтверджує прагнення людини пізнати сутність соціального явища, яке нерозривно пов'язано із онтогенезом людини та її гносеологічними процесами, обумовленими ускладненнями соціального устрою та буття, відображає цілісну правову доктрину розуміння теоретичних основ та емпіричного досвіду. Право на свободу мирних зібрань виявляє, на нашу думку, перш за все соціальну складову людини, її неможливість бути одинаком та прагнення до соціального спілкування, яке передбачає формування стійких соціальних груп або випадкових соціальних контактів, що характеризуються не лише випадковістю, а й соціальними устремліннями людини до комунікації та налагодження соціальних зав'язків з обміну ідеями, інтересами, поглядами тощо.

Імплементация досвіду ЄСПЛ у наповненні змісту права на свободу мирних зібрань, його форми, особливостей вибору відповідних норм щодо регулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, забезпечення умов реалізації цього права суб'єктами публічної адміністрації, є вкрай важливою для розбудови національної правової системи та практики правозастосування в Україні на незмінному шляху демократичного розвитку та Євроінтеграції. Перш за все це стосується забезпечення правового порядку в Україні, зміст якого визначено у ст. 19 Конституції України.

Право на свободу мирних зібрань, беззаперечно, є правом унікальним. З одного боку, це право суб'єктивне, яке належить конкретному індивіду, яким може скористатися кожен залежно від його інтересів та потреб, що визначають такі інтереси. З іншого боку, це право, яке відображає свободу особистості в соціумі. На цьому властивості права на свободу мирних зібрань не вичерпуються, оскільки останнє є мірилом демократичності суспільства, того політичного режиму, який панує в конкретній державі. Саме право на свободу мирних зібрань для людства

у планетарному масштабі набуває винятковості, оскільки концентрує в собі глибину ідею безперервного розвитку і вдосконалення як людини, так і суспільства.

Сформовані ЄСПЛ правові позиції використання та здійснення права на свободу мирних зібрань з емпіричної точки відтворюють абстрактні форми та умови здійснення цього права, визначаючи іманентні повноваження суб'єктів публічної адміністрації, у тому числі незалежні від поведінки останніх підстави обмеження цього права чи позбавлення суб'єктів можливості здійснити право на свободу мирних зібрань. Водночас саме право на свободу мирних зібрань виступає гарантією ряду інших прав і свобод людини, а тому потребує поглибленого розуміння підстав його обмеження чи заборони здійснення.

Озвучені правові позиції ЄСПЛ доречно закласти в основу законодавчого акту, який унормувати перш за все повноваження органів публічної адміністрації, які наділені повноваженнями, або інтереси яких можуть бути дотичними до вжиття заходів з обмеження здійснення чи заборони здійснення права на свободу мирних зібрань. Зазначене забезпечить не лише ефективне регулювання відповідних суспільних відносин, у яких здійснюється право на свободу мирних зібрань, а й легальне очікування суб'єктів використання права на свободу мирних зібрань на поведінку органів публічної адміністрації.

На сучасному етапі розвитку соціальних інститутів, людини право на свободу мирних зібрань знаходить всілякі гарантії та механізми його забезпечення з боку держав світу, міжнародних інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини, який є виразником сучасних поглядів та здобутків гуманітарних знань та юридичної науки щодо утвердження ідеалу та непорушності людини, як найвищої соціальної цінності.

У своїх рішеннях, які відображають, на наш погляд, перш за все науково-доктринальні погляди на права і свободи людини, що істотно випереджають доволі консервативні законодавчі, правотворчі процеси, а також практику правозастосування в перегляді соціальних цінностей, є надважливими для розвитку правової системи та практики правозастосування з дотриманням гуманістичних ідей та принципу людиноцентризму.

Правові позиції ЄСПЛ формують «живе» право в історичній динаміці у напрямі невідчужуваності права на свободу мирних зібрань від його носія. За виняткових обставин, які повинні бути всебічно обґрунтованими, використання права на свободу мирних зібрань може бути обмеженим або його здійснення забороненим. ЄСПЛ твердо перебуває на позиції того, що наявність формально-юридичних ознак не може бути підставою обмеження права на свободу. Вбачаємо, що такі правові позиції ЄСПЛ мають бути використані у правозастосовній практиці суб'єктів публічної адміністрації, тим самим не лише збагачуючи джерела права, а головне, впроваджуючи світові та європейські здобутки в галузі прав людини в практику регулювання суспільних відносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань. У зв'язку із цим важливим є використання практики ЄСПЛ не лише судовою гілкою влади, а й органами виконавчої влади, у тому числі правоохоронними органами. Зазначене можливе у наслідок широкої державної просвітницької програми, у тому числі у наслідок випуску довідників з

практики ЄСПЛ щодо розуміння права на свободу мирних зібрань, його змісту та законної мети обмежень.

Безперечно, дослідити, проаналізувати, обґрунтувати всі аспекти імплементації та подальшого використання у правотворчості, правозастосуванні правових позицій ЄСПЛ у межах однієї статті неможливо, що відкриває нові горизонти для дослідження права на свободу мирних зібрань та правового регулювання його здійснення з використанням теоретичних надбань.

Використані джерела:

1. Рішення у справі «Веніамін Тимошенко та інші проти України» (Заява № 48408/12) від 2 січня 2015 року. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a44#top. (дата звернення: 19.04.2023).
2. Рішення у справі «Вєренцов проти України» (Заява № 20372/11) від 11 липня 2013 року. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text. (дата звернення: 19.04.2023).
3. Рішення у справі «Карпюк та інші проти України» (Заяви №№ 30582/04 і 32152/04) від 6 січня 2016 року. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b10#Text. (дата звернення: 19.04.2023).
4. Синицин П. М. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в контексті рішень Європейського суду з прав людини: дис... докт. філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 204 с.
5. Блажівська Н. Є. Теоретико-методологічні та прикладні засади застосування практики ЄСПЛ при захисті майнових прав: дис... докт. юрид. наук за спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Інститут законодавства Верховної Ради України. Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2020. 498 с.
6. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>. (дата звернення: 26.04.2023).
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. (дата звернення: 26.10.2023).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top. (дата звернення: 26.04.2023).
9. Тацій В. Я. Проблеми законодавчого забезпечення громадянських та політичних прав в Україні в світлі європейських стандартів прав людини (до 60-річчя Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Держава і право в світлі сучасної юридичної науки: Збірник наукових праць на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемпученка. До 75-річчя від дня народження. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2010. С. 164-171.
10. Справа «Корельський та інші проти України» (Заява № 40269/02) від 3 квітня 2008 року. [Електронний ресурс] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446#Text. (дата звернення: 29.04.2023).

11. Справа «Луценко та Вербицький проти України» (Заяви № 12482/14 та № 39800/14) від 21 квітня 2021 року. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g17#top (дата звернення: 29.04.2023).

12. Справа «Чернега та інші проти України» (Заява № 74768/10) від 18 червня 2019 року [Електронний ресурс] URL: <https://khpg.org/1562133840>. (дата звернення: 29.04.2023).

13. Справа «Чумак проти України» (Заява № 44529/09) від 6 червня 2018 року. [Електронний ресурс] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e02#top. (дата звернення: 31.04.2023).

14. Справа «Шмушкович проти України» (Заява № 3276/10) від 14 лютого 2014 року. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_990#top (дата звернення: 31.04.2023).

15. Справа «Шморгнув та інші проти України» (Заява № 15367/14 та 13 інших заяв - див. перелік у додатку) від 21 квітня 2021 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g02#top. (дата звернення: 31.04.2023).

16. Case «Rassemblement Jurassien Unite Jurassienne v Switzerland», October, 10, 1979. [Електронний ресурс] URL : https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_8191-78. (дата звернення: 31.04.2023).

17. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 у справі № 1-30/2001 за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text>. (дата звернення: 20.04.2023).

18. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Роздаткові матеріали. Київ : ВАПЕ, 2013. 56 с.

19. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. URL : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>.

20. Рабінович П. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=31>. (дата звернення: 03.04.2023).

21. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 3-тє вид, допов. Київ : ВАПЕ, 2020. 276 с.

22. Самбор М. Правова позиція в українській правовій доктрині. *Вісник Київської національної університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. № 2(107). С. 80-84.

23. Самбор М.А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2010. 20 с.

References:

1. Rishennia u spravi «Veniamin Tymoshenko ta inshi proty Ukrainyv» (Zaiava № 48408/12) vid 2 sichnia 2015 roku. (2015) [Electronic resource] N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a44#top. [in Ukrainian].

2. Rishennia u spravi «Vierentsov proty Ukrainy» (Zaiava № 20372/11) vid 11 lypnia 2013 roku. (2013) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text. [in Ukrainian].
3. Rishennia u spravi «Karpiuk ta inshi proty Ukrainy» (Zaiavy №№ 30582/04 i 32152/04) vid 6 sichnia 2016 roku. (2016) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b10#Text. [in Ukrainian].
4. Svnvtsvn. P. M. (2021) Interpretatsiina diialnist Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v konteksti rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Doctor`s thesis*. Odesa. [in Ukrainian].
5. Blazhivska, N. Ye. (2020) Teoretvko-metodolohichni ta prykladni zasady zastosuvannya praktyky YESPL pry zakhysti mainovykh prav. *Doctor`s thesis*. Ternopil. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatyi sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. (1996) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>. [in Ukrainian].
7. Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23 lyutoho 2006 roku. (2006) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. [in Ukrainian].
8. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top. [in Ukrainian].
9. Tatsii, V. Ya. (2010) Problemy zakonodavchoho zabezpechennia hromadianskykh ta politychnykh prav v Ukraini v svitli vevropeiskykh standartiv prav liudyny (do 60-richchia Yevropeiskoi konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod). *Derzhava i pravo u svitli suchasnoi yurydychnoi nauky: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu akademika Yurii Serhiiovucha Shemshuchenka. Do 75-richchia vid dnia narodzhennia - The state and law in the world of modern legal science: Collection of scientific works in honor of academician Yury Serhiyevich Shemshuchenko. To the 75th anniversary of the birth, 164-171*. Kyiv, «Yurydychna dumka». [in Ukrainian].
10. Sprava «Koretskyi ta inshi proty Ukrainy» (Zaiava № 40269/02) vid 3 kvitnia 2008 roku. (2008) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446#Text. [in Ukrainian].
11. Sprava «Lutsenko ta Verbytskvi proty Ukrainy» (Zaiavy № 12482/14 ta № 39800/14) vid 21 kvitnia 2021 roku. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g17#top. [in Ukrainian].
12. Sprava «Cherneha ta inshi proty Ukrainy» (Zaiava № 74768/10) vid 18 chervnia 2019 roku. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://khp.org/1562133840>. [in Ukrainian].
13. Sprava «Chumak proty Ukrainy» (Zaiava № 44529/09) vid 6 chervnia 2018 roku. (2018) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e_02#top. [in Ukrainian].
14. Sprava «Shmushkovych proty Ukrainy» (Zaiava № 3276/10) vid 14 liutoho 2014 roku. (2014) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/_990#top. [in Ukrainian].
15. Sprava «Shmorhunov ta inshi proty Ukrainy» (Zaiava № 15367/14 ta 13 inslykh zaiav) vid 21 kvitnia 2021 roku. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g02#top. [in Ukrainian].
16. Case «Rassemblement Jurassien Unite Jurassienne v Switzerland», October, 10, 1979. (1979) [Electronic resource] N. p. URL : https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_8191-78. [in English].

17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19 kvitnia 2001 roku № 4-рп/2001 u spravi № 1-30/2001 za konstytutsiynym podanniam Ministerstva vnutrishnikhsprav Ukrainy shhodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny pershoi statii 39 Konstytutsii Ukrainy pro zavchasne spovishchennia orhaniv vykonavchoi vlady chy orhaniv mistsevoho samovryaduvannya pro provedennia zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsii (sprava shhodo zavchasnoho spovishchennia pro myrni zibrannia). (2001) [Electronic resource] N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text> [in Ukrainian].

18. Fulei, T. I. (2013) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v administratyvnomu sudochynstvi: Rozdatkovi materialy. Kyiv, VAITE. [in Ukrainian].

19. Shevchuk, S. (N. d.) Yevropeiska konventsia pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod: praktyka zastosuvannia ta pryntsyipy tlumachennia u konteksti sucha snoho ukrainskoho pravorozuminnia [Electronic resource]. N. p. URL : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>. [in Ukrainian].

20. Rabinovych, P. (N. d.) Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: do khara kterystyky kontseptualno-metodolohichnykh zasad yikh obgruntuvannia. [Electronic resource] N. p. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=31>. [in Ukrainian].

21. Fulei, T. I. (2020) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v administratyvnomu sudochynstvi: Naukovo-metodychni posibnyk dlia suddiv. Kyiv, VAITE. [in Ukrainian].

22. Sambor, M. (2018) Pravova rozvtsiia v ukrainskii pravovii doktryni. *Visnik Kyiv skoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky - Bulletin of Tams Shevchenko Kyiv National University. Legal sciences, 2, 80-84.* [in Ukrainian].

23. Sambor, M. A. (2010) Interes v pravi: zahalnoteoretychni aspekty roz uminnia ta realizatsii. *Candidate's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.05.2023

Sambor M., Ph. D. in Law, Head of the Monitoring Department of the Pryluky District Police Office The Main Department of the National Police in the Chernihiv Region (Chernihiv - Pryluky, Ukraine)

THE RIGHT TO FREEDOM OF PEACEFUL ASSEMBLY IN THE DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: LEGAL POSITIONS FOR IMPLEMENTATION IN LAW ENFORCEMENT PRACTICE IN UKRAINE

The modern temporal understanding of the right to freedom of peaceful assembly, the peculiarities of its use and implementation by participants of social relations regulated by the norms of positive law, is impossible without taking into account the achievements of legal science and the embodiment of the natural legal foundations of human rights and freedoms in legal reality. The European Court of Human Rights acts as a unique subject not only for the resolution of disputes arising between an individual and the state, but also as a creator of new approaches to the application of legal norms, understanding the content and assignment of human rights and freedoms in society. The understanding of the right to freedom of peaceful assembly demonstrated by the European Court of Human Rights, the peculiarities of the systematic application of the norms of national legislation carried out by the court, the formation and justification of exceptional grounds for the restriction of this right, is an important

source for the implementation of the world experience of legal regulation of the right to freedom of peaceful assembly, as well as international judicial precedent to the national legal system. The combination of international experience and national traditions is a unique source of creating modern effective conditions for the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly. Taking into account the conclusions of the European Court of Human Rights and their substantiation during the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in cases on applications regarding Ukraine is an important element not only of their casual implementation, but also of the formation of measures of a general nature aimed at eliminating systemic problems related to with the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly, including those caused by the understanding of the grounds for applying restrictions on the use of the right to freedom of peaceful assembly by individual subjects.

Based on the results of the research, generalized conclusions are formed, which can become a qualitative doctrinal basis for the application of legal norms during use, the exercise of the right to freedom of peaceful assembly by its holders, as well as the creation of conditions for the freedom of use of this right by subjects of public administration.

Keywords: right to freedom of peaceful assembly, European Court of Human Rights, decision, doctrine, implementation, legal position.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.102.63-80

УДК: 349.98

Авдєєва Г. К., кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків, Україна)

e-mail: gkavdeeva@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4712-728x>

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Системами штучного інтелекту (далі – ШІ) у загальному розумінні є комп'ютерні системи, що не лише виконують певні завдання за заздалегідь заданим алгоритмом, а й вирішують творчі завдання на основі аналізу значної за обсягом різноманітної інформації та імітують такі процеси мислення людини, як навчання, прогнозування, оцінка ризиків, робота з неповними даними та ін.

У статті розглянуто застосування штучного інтелекту в роботі правозастосовних органів США, Великої Британії, країн ЄС та України. Визначено функції та ефективність використання таких систем ШІ: «Clearview AI» (США), «Watson» (США), «COMPAS» (Correctional Offender Management Profiling for Alternative, США), «ePOLICE» (early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems, країни ЄС), «HART» (Harm Assessment Risk Tool, Велика Британія), «ChatGPT» (Generative Pre-trained Transformer, США) «Касандра» (Україна), «COTA» (Україна), «SemanticForce» (Україна), «AttackIndex» (Україна) та ін.

Здійснено аналіз нормативно-правових актів і рекомендацій, прийнятих різними інституціями ЄС та Ради Європи щодо використання систем ШІ. Визначено принципи й обмеження щодо використання таких систем. Запропоновано включили в законодавство України такі основні принципи використання ШІ: дотримання основних прав і свобод людини, запобігання будь-якої дискримінації, висока якість та безпека при обробленні даних і процесуальних рішень, прозорість, неупередженість, справедливість.

Дослідження показало, що, попри ефективну роботу з великими масивами інформації, системи ШІ мають певні недоліки. Зокрема, через недосконалість алгоритмів систем, велику кількість помилок у їх роботі та можливі порушення прав людини ШІ здатний прийняти помилкове або неправомірне рішення. Це може призвести до порушення таких фундаментальних принципів судочинства, як верховенство права, недискримінація, неупередженість, справедливість та ін. Тому системи ШІ можуть слугувати лише допоміжним інструментом уповноважених осіб під час прийняття процесуальних рішень.

Ключові слова: штучний інтелект, системи штучного інтелекту, правозастосовна діяльність, процесуальне рішення, аналіз великих даних, інформаційна безпека, права людини.

Постановка проблеми. Термін «штучний інтелект» (ШІ) уперше запропонований американським ученим-математиком Джоном Макарті у середині 50-х рр. минулого століття як новий напрям інформатики і був визначений як «наука і техніка створення інтелектуальних машин» [1]. На сьогодні єдиного загально-визнаного визначення цього терміна не існує, оскільки це міждисциплінарна наука, яка поєднує багато її галузей (інформатика, математика, соціологія, психологія, право та ін.).

Європейською етичною хартією про використання штучного інтелекту в судових системах та їх оточення (2018 р.) ШІ визначається як сукупність наукових методів, теорій та технік, мета яких – відтворити машиною когнітивні здібності людини [2].

У Державному стандарті України ДСТУ 2938-94 («Системи оброблення інформації») штучний інтелект визначається як «здатність систем оброблення даних виконувати функції, що асоціюються з інтелектом людини – логічне мислення, навчання та самовдосконалення» [3]. Учені в галузі комп'ютерних наук під штучним інтелектом (ШІ) також розуміють «властивість автоматичних систем брати на себе окремі функції інтелекту людини, наприклад, вибирати й ухвалювати оптимальні рішення на основі раніше одержаного досвіду й раціонального аналізу зовнішніх дій» [4, с. 9].

О. Баранов визначає ШІ як «деяку сукупність методів, способів і засобів, зокрема, апаратних, та комп'ютерних програм, які реалізують одну, кілька або всі когнітивні функції (КФ) достатньою мірою еквівалентні когнітивним функціям людини» [5, с. 47]. С. Мічурин при всьому наголошує на тому, що ШІ є результатом творчої діяльності людини і являє собою пристрій або комп'ютерну програму щодо здобуття, обробки та застосування інформації і формування «умінь», що подібні до дій, які свідомо виконує людина [6, с. 68]. Тобто, у загальному розумінні системами штучного інтелекту (ШІ) є комп'ютерні системи, що не лише виконують певні завдання за заздалегідь заданим алгоритмом, а й вирішують творчі завдання на основі аналізу значної за обсягом різноманітної інформації та імітують такі процеси мислення людини, як навчання, прогнозування, оцінка ризиків, робота з неповними даними та ін. [7, с. 6].

Учені визначили такі види систем штучного інтелекту: системи, які «думають» як люди (зокрема, штучні нейронні мережі); системи, які діють як люди (наприклад, роботи); та системи, які постійно навчаються і генерують нові знання (наприклад, експертні системи) [8].

У сучасному світі системи ШІ активно використовуються в системах комунікації, промисловості, сільському господарстві, медицині, транспорті, освіті, науці, побуті та ін. Військове застосування штучного інтелекту та машинного навчання охоплює спостереження, розвідку, аналіз інформації та пропонування певних оптимальних рішень щодо нанесення бойових ударів, надання гуманітарної допомоги, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, прийняття управлінських або логістичних рішень військовим командуванням тощо [9]. Системи протиповітряної оборони, які Україна отримала від закордонних країн, найбільш складні функції виконують за допомогою ШІ [10]. Навіть для розшуку

депортованих у РФ дітей з окупованих територій України використовують системи ШШ [11].

У правозастосовній діяльності такі системи також показали свою ефективність. Зокрема, системи безпеки дорожнього руху з елементами ШШ допомагають збирати доказову інформацію при розслідуванні дорожньо-транспортних подій. Вони виявляють порушення правил дорожнього руху, допомагають ідентифікувати транспортні засоби та осіб в несприятливих умовах (низька роздільна здатність фото- або відеокамери, темрява, снігопад, дощ тощо). Спеціальні системи ШШ, які здатні прогнозувати зростання злочинності в окремих регіонах, дозволяють підвищити ефективність заходів її попередження. Зокрема, в Апараті РНБО України використовується сучасна багатифункціональна інформаційно-аналітична система з елементами ШШ «СОТА», яка слугує інструментом аналізу та управління ризиками у сфері національної безпеки й оборони України [12].

Незважаючи на активне використання систем ШШ у правозастосовній діяльності, визначення поняття «штучний інтелект» в законодавстві України відсутнє, не охарактеризовані види ШШ, принципи їх використання, межі, умови, порядок застосування тощо. Ці питання є вкрай актуальними і мають досліджуватись науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам визначення напрямів використання ШШ у правозастосовній діяльності і їх правового регулювання присвячені публікації багатьох закордонних дослідників, а саме: Джованні Сартора та Карла Брантинга (1998) [13], Крістофера Рігано (2019) [14], Асми Іддер та Стефана Куло (2021) [15], Алі Фагірі Кабола (2022) [16] та ін. Ці ж питання досліджувались такими вітчизняними вченими: Віктором Шевчуком [17], Тетяною Шевчук [18], Олександром Радутним [19], Миколою Карчевським [20] та ін.

Проблемам використання ШШ у правозастосовній діяльності присвячені численні науково-практичні заходи, зокрема: науково-практична конференція «Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження» (2019 р., м. Київ), науково-практичний онлайн-семінар «Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності» (2020 р., м. Харків), науково-практичний круглий стіл «Використання досягнень сучасної науки і техніки в розкритті злочинів» (м. Київ, 2021 р.), науково-практична конференція «Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації» (м. Харків, 2021 р.), науково-практичний онлайн-семінар «Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності» (м. Харків, 2020 р.) та ін.

Дослідниками активно обговорюються проблеми правового регулювання процесів використання ШШ в Україні та за її межами, напрями застосування систем ШШ у боротьбі зі злочинністю, дотримання прав людини під час їх використання тощо. Зазначені питання є актуальними, викликають численні дискусії та й на сьогодні ще не вироблені чіткі позиції щодо їх вирішення.

Формулювання цілей. Метою статті є встановлення ролі технологій ШШ у правозастосовній діяльності в Україні та за її межами, визначення можливостей використання систем ШШ у правозастосовній діяльності в умовах війни РФ проти України, аналіз нормативно-правових актів країн ЄС і Ради Європи щодо регу-

лювання процесів використання систем ШІ в різних галузях (у т.ч., у правозастосовній діяльності) з метою визначення порядку й обмежень у їх застосуванні, визначення форми і змісту нормативно-правового регулювання процесів використання систем ШІ у правозастосовній діяльності, виокремлення невирішених правових проблем, із цим пов'язаних.

Виклад основного матеріалу. Системи ШІ показали свою ефективність у роботі правозастосовних органів багатьох країн. Крістофер Рігано стверджує, що, завдяки їх використанню, покращилися результати роботи правоохоронних органів, зменшився рівень злочинності, скоротилися строки розслідування злочинів [14].

Система ШІ ePOOLICE (early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems) з 2013 р. успішно використовується в країнах-членах ЄС [21]. Вона вивчає сторінки сайтів, електронне листування, поліцейську інформацію для пошуку інформації про діяльність організованих злочинних груп та здійснює оцінку ризику появи кримінальної активності.

У Великій Британії система штучного інтелекту HART (Harm Assessment Risk Tool) показала ефективність при прогнозуванні низького ризику на 89,8 %, однак ефективність при високому ризику рецидиву злочину щодо раніше засуджених осіб становила 78,8 % [22].

У Сполучених Штатах Америки для оцінки ймовірності скоєння підсудним рецидиву злочинів та аналізу попередніх проступків використовуються такі системи ШІ: Watson/Ross – IBM (аналітика), Lex Machina – LexisNexis (аналітика), COMPAS – Correctional Offender Management Profiling for Alternative [2].

О. Плахотнік справедливо вважає, що системи ШІ COMPAS та HART «здатні оцінювати ризики рецидиву злочинів і з успішністю можуть бути використані під час підготовки досудової доповіді у кримінальному провадженні, а також у наглядовій та пенітенціарній пробації в Україні» [23, с. 54].

Міністерство Юстиції України до Єдиного реєстру засуджених осіб підключило аналітичну систему з елементами ШІ «Касандра», яка аналізує різноманітну інформацію про засуджених осіб та виявляє ризики повторного кримінального правопорушення [24].

Системи ШІ в усьому світі використовуються під час розслідування злочинів для отримання інформації про осіб та їхні дії, різноманітні об'єкти і явища, з метою виявлення і попередження шахрайських дій, для ідентифікації осіб і предметів (у т.ч., зброї) за їх слідами та ін. [14]. В. Шевчук зазначає, що під час аналізу соціальних мереж «штучний інтелект може допомогти виявити зв'язки між підозрюваними, які можуть бути пов'язані з воєнними злочинами, та ідентифікувати осіб, які можуть бути свідками воєнних злочинів або мати інформацію про них» [25, с. 143].

При розслідуванні воєнних злочинів, скоєних військовими РФ в Україні, системи ШІ ефективно вирішують завдання щодо ідентифікації осіб за фотографіями, відеозаписами та пробами ДНК. Зокрема, за допомогою американської системи розпізнавання осіб Clearview AI, яка використовує базу даних з 30 млрд фотопортретів із соціальних мереж та стрічок новин [26], встановлено особи окремих злочинців-військових РФ за їхніми фотознімками. Ця система дозволила

ідентифікувати понад 1 000 осіб (живих і загиблих) та встановити особи окремих громадян РФ, які скоїли злочини на території нашої держави та/або розповсюджують дезінформацію від імені громадян України. Система показала свою ефективність навіть при аналізі зображень понівечених тіл [27].

Спецслужбами РФ для проведення інформаційно-психологічних атак використовуються фейкові (підроблені) новини, які супроводжуються фальшивими фотознімками та відеозаписами, у т.ч. створеними за допомогою нейронних мереж, алгоритм роботи яких імітує роботу мозку людини (ШІ). Останнім часом найбільш відомими недостовірними світлинами, згенерованими системами штучного інтелекту, є зображення хлопчика, який вижив під час ракетного удару в Дніпрі, та фейкове звернення В. Зеленського про капітуляцію, яке з'явилося в інформаційному просторі в березні 2022 р. [28].

ШІ здатен автоматично аналізувати велику кількість даних з різних джерел з метою виявлення неправдивої інформації та встановлення її джерел, розпізнавання змінених або підроблених зображень шляхом порівняння їх з оригінальними, встановлення схем і способів поширення дезінформації та її блокування.

Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки України використовує автоматизовану систему SemanticForce, яка дозволяє аналізувати певні неприйнятні або шкідливі інформаційні потоки і зображення та реакцію на них користувачів, відрізнити хибні акаунти від реальних користувачів тощо [29]. Аналітичні алгоритми вітчизняного сервісу Attack Index дозволяють виявляти певні інформаційні операції та їх ознаки (час, інтенсивність, масштабність, ініціатор операції, мережа розповсюдження інформації) та пропонує сценарії протидії інформаційним загрозам [30].

Попри ефективну роботу з великими масивами інформації, системи ШІ мають певні недоліки і викликають занепокоєння в усьому світі. Зокрема, через недосконалість біометричних систем, велику кількість помилок у їх роботі та можливі порушення прав людини парламент ЄС нещодавно запропонував заборонити збирання фотозображень осіб до приватних систем розпізнавання (у т.ч. Clearview) [31].

У США з 2013 по 2016 рр. в поліції проходила тестування система Watson компанії IBM, яка автоматично складала стандартні звіти і процесуальні документи після усного повідомлення інформації електронному помічникові. Через низьку якість отриманих документів та, як наслідок, суттєве зниження якості роботи поліцейські надали негативну оцінку системі Watson та припинили її використання [32, с. 8].

За результатами дослідження, проведеного аналітичним центром NewsGuard у січні 2023 р., встановлено, що дуже популярна та загальнодоступна в усьому світі система штучного інтелекту ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer), розроблена компанією OpenAI для роботи в діалоговому режимі, здатна генерувати неправдиві тексти з елементами інформації про реальні події [33]. Система за певним запитом може згенерувати дезінформаційне повідомлення, у т.ч. засноване на «кремлівській» пропаганді. При тому навіть суддя окружного суду м. Картахена (Колумбія) під час судового розгляду справи використовував си-

стему ШІ GPT для постановки юридичних питань щодо справи та включив отримані від ШІ відповіді у своє рішення. Про це він зазначив у своєму Рішенні від 30 січня 2023 р. [34].

Члени міжнародної асоціації юристів попереджають про можливі помилкові результати роботи систем ШІ через похибки людини під час формування баз даних і формулювання варіантів підсумкових рішень, які аналізує ШІ, а також через погрішності в програмному коді ШІ, який також створюється людиною [15].

Очільник Tesla та SpaceX Ілон Маск, один із засновників Apple Стів Возняк й більше тисячі експертів у галузі IT-технологій підписали відкритий лист із закликом припинити розробку просунутого штучного інтелекту та тимчасово призупинити навчання більш потужних систем, ніж GPT-4 від компанії OpenAI. Автори листа вважають, що навіть творці «потужних цифрових розумів» не можуть їх контролювати, а сучасні системи штучного інтелекту починають конкурувати з людиною та здатні зруйнувати ринок праці, вплинувши на 300 млн робочих місць [35].

З метою запобігання дискримінації і порушення основних прав і свобод під час використання систем ШІ у правоохоронних органах до парламенту ЄС поданий проєкт «Закону про штучний інтелект», у якому запропоновано при використанні таких систем застосовувати високі рівні підзвітності, справедливості та прозорості [36]. У документі наголошено на тому, що системи ШІ мають бути юридично, етично та технічно надійними, повинні відповідати демократичним цінностям, правам людини та верховенству закону. Науковці попереджають, що «існує ризик використання штучного інтелекту для переслідування політичних опонентів або некоректного відображення даних через певні алгоритмічні недосконалості. Крім того, важливо враховувати законодавчі обмеження щодо застосування штучного інтелекту в розслідуванні злочинів, зокрема заборони на використання деяких видів даних, які можуть порушувати права людини» [37, с. 139].

Завдання розвитку технологій ШІ в Україні є одним з пріоритетних напрямів у сфері науково-технологічних досліджень. У «Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» (далі – Концепція) основою державної політики у сфері правового регулювання галузі штучного інтелекту проголошено захист прав та свобод учасників відносин у галузі штучного інтелекту, розроблення та використання технологій штучного інтелекту з дотриманням етичних стандартів [38]. На жаль, у «Плані заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки» не містяться конкретні заходи щодо законодавчого регулювання процесів використання ШІ у правозастосовній діяльності, а заплановано лише «впровадження правового регулювання з питань формування державної політики в галузі штучного інтелекту» та «впровадження технологій штучного інтелекту в національну систему кібербезпеки» [39].

Стрімкий розвиток і широке розповсюдження систем ШІ випереджають процеси створення умов і засобів ефективної протидії недоброчесному і зловмильному їх використанню. Для вирішення цього питання на засіданні групи семи розвинутих країн (G7), яке відбулося в Японії 29 квітня 2023 р, міністри цифрових

технологій узгодили п'ять таких принципів розвитку ШІ: верховенство права, дотримання законної процедури, демократія, повага до прав людини і використання можливостей для інновацій [40]. На майбутніх засіданнях групи G7 планується розглянути питання щодо управління системами ШІ, захисту авторського права та боротьби з дезінформацією.

У вересні 2022 р. Європейська комісія підписала Угоду про приєднання України до програми «Цифрова Європа» та надала можливість нашій країні скористатися фінансуванням і підтримкою програми щодо розширення можливостей використання систем ШІ в різних галузях (у т.ч., у правозастосовній діяльності). Така можливість може бути реалізована лише за умови імплементації норм, закріплених у «Рекомендаціях щодо штучного інтелекту», що прийняті в червні 2019 року Організацією економічного співробітництва та розвитку [41], та за умови дотримання етичних стандартів, передбачених у Рекомендаціях CM/Rec (2020)1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, схвалених 8 квітня 2020 р. [42], у законодавство України. Оскільки 23 червня 2022 р. Україна набула статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу, законодавство нашої країни, у т.ч. у частині використання систем ШІ в інформаційній війні з РФ, має бути поступово адаптовано до законодавства ЄС. Тобто, Україна під час розроблення власного законодавства щодо регулювання процесів використання систем ШІ у правозастосовній діяльності може використати численні нормативно-правові акти і рекомендації, прийняті різними інституціями ЄС та Ради Європи. Одним із найважливіших таких документів є схвалена ще у 2018 р. Європейською комісією з питань ефективності правосуддя «Етична хартія про використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі» [2], яка закріплює принципи використання систем ШІ під час здійснення правосуддя, а саме: дотримання основних прав людини при використанні ШІ; запобігання будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб; якість та безпека при обробленні судових рішень і даних, що мають міститися в безпечному технологічному середовищі; прозорість, неупередженість та справедливість.

Національною асоціацією адвокатів України (НААУ) створено Робочу групу з питань правового регулювання ШІ та напрацювання рекомендацій до національного законодавства в цій сфері. Організатори робочої групи впевнені, що це дозволить забезпечити прозорість та належне правове регулювання штучного інтелекту, захист від можливих кібератак та інших загроз, а також запобігти їх недоречному використанню. Ключовим завданням Робочої групи є забезпечення належного захисту прав людини під час розробки, впровадження та використання систем ШІ [43]. Однак, окрім окреслених робочою групою питань, є безліч інших, які слугують предметом активних дискусій науковців у галузі права. Зокрема, О. Радутний вважає ШІ електронною особою (особистістю), пропонує визнати його суб'єктом правовідносин і застосовувати до нього заходи кримінально-правового характеру [44, с. 131]. Т. Каткова також пропонує внести зміни в кримінальне законодавство з метою «визначення кримінальної відповідальності ШІ» [45, с. 53]. В. Грига вважає можливим навіть визнавати ШІ потерпілим від злочину

[46, с. 191]. З такими пропозиціями погодитися не можна, особливо в разі настання цивільно-правової відповідальності. Досвідчений фахівець аналітичного центру з міжнародного розвитку в галузі кібербезпеки Пабло Лазаро справедливо зазначає, що «робот не може нести відповідальність за дії або бездіяльність, які можуть завдати шкоди третім особам. Судді судять людей, а не роботів, не кажучи вже про алгоритми» [8]. Тобто, для отримання якісного нормативно-правового акту, який регулюватиме порядок використання ШІ у правозастосовній діяльності, до його розроблення мають долучатися науковці в галузі права, судді, слідчі, адвокати та інші співробітники правозастосовної сфери.

В Україні доцільно прийняти єдиний нормативно-правовий акт у формі закону, який розв'язав би всі можливі проблеми використання ШІ у правозастосовній діяльності. Під час розроблення цього документу слід враховувати, що процедура доказування у процесуальній діяльності є тривалим процесом, який являє собою всебічний аналіз і зіставлення лише об'єктивної доказової інформації. Вона відрізняється від автоматичного аналізу даних системою ШІ, що здатна враховувати недостовірні або підроблені дані, неправдиві показання свідка або потерпілого, помилкові висновки експерта та ін. Це може вплинути на правильність висновку штучного інтелекту і призвести до порушення таких фундаментальних принципів судочинства, як верховенство права, недискримінація, неупередженість, справедливість та ін. Тому повністю автоматизувати процеси прийняття процесуальних рішень в Україні поки що зарано.

Висновки. У сучасному світі системи ШІ успішно використовуються у системах комунікації, промисловості, сільському господарстві, правозастосовній діяльності, медицині, транспорті, освіті, науці, побуті, військовій справі, банківській сфері та ін. При цьому формулювання поняття «штучний інтелект» в законодавстві України відсутнє, не визначено види ШІ, принципи використання, межі, умови, порядок застосування тощо.

Попри ефективну роботу з великими масивами інформації, системи ШІ мають певні недоліки і викликають занепокоєння в усьому світі. Зокрема, через недосконалість біометричних систем, значну кількість помилок у їх роботі та можливі порушення прав людини парламент ЄС нещодавно запропонував заборонити збирання фотозображень осіб до приватних систем розпізнавання. Науковці попереджають про можливі порушення прав людини, наявність ризику використання штучного інтелекту для переслідування політичних опонентів або некоректного відображення даних через певні алгоритмічні недосконалості.

Стрімкий розвиток і широке розповсюдження систем ШІ випереджають процеси створення умов і засобів ефективної протидії недоброчесному і зловминому їх використанню.

Україна під час розроблення власного законодавства щодо регулювання процесів використання систем ШІ у правозастосовній діяльності може використати численні нормативно-правові акти і рекомендації, прийняті різними інституціями ЄС та Ради Європи. У цих документах викладені такі основні принципи використання ШІ: дотримання основних прав людини, запобігання будь-якої дискримінації, висока якість та безпека при обробленні судових рішень і даних, прозорість, неупередженість та справедливість.

В Україні доцільно прийняти єдиний нормативно-правовий акт у формі закону, який би розв'язав всі можливі проблеми використання ШІ у правозастосовній діяльності. Під час розроблення цього документу слід враховувати, що процедура доказування у процесуальній діяльності являє собою всебічний аналіз і зіставлення лише об'єктивної доказової інформації. Вона відрізняється від автоматичного аналізу даних системою ШІ, який може враховувати недостовірні або підроблені дані, неправдиві показання свідка або потерпілого, помилкові висновки експерта та ін. Це може вплинути на правильність висновку штучного інтелекту і призвести до порушення таких фундаментальних принципів судочинства, як верховенство права, недискримінація, неупередженість, справедливість та ін. Тому системи ШІ можуть слугувати лише допоміжним інструментом уповноважених осіб під час прийняття процесуальних рішень. Повністю автоматизувати ці процеси в Україні поки що зарано.

Перспективними завданнями щодо розроблення систем ШІ в Україні для потреб правозастосовних органів є такі:

- вивчення сторінок сайтів, електронного листування, поліцейської інформації для пошуку відомостей про діяльність організованих злочинних груп, з метою оцінки ризику появи кримінальної активності;
- прогнозування ступеню ризику рецидиву злочину щодо раніше за суджених осіб;
- виявлення неправдивої інформації в мережі Інтернет та встановлення її джерел, розпізнавання змінених або підроблених зображень шляхом порівняння їх з оригінальними, встановлення схем і способів поширення дезінформації та її блокування;
- виявлення певних інформаційних операцій та їх ознак (час, інтенсивність, масштабність, ініціатор операції, мережа розповсюдження інформації) та пропонування сценаріїв протидії інформаційним загрозам;
- пошук у відкритому доступі величезної кількості загальнодоступних відео- та аудіозаписів, фото- та супутникових знімків, текстів, звітів, публікацій у соціальних мережах, а також аналіз потенційних джерел доказів;
- отримання інформації про певних осіб і їх дії, а також про зв'язки між певними особами шляхом моніторингу відкритих джерел;
- виявлення потенційних свідків злочинів шляхом аналізу інформації, яка міститься в мережі Інтернет;
- дослідження інформації, яка міститься в мобільному телефоні та інших електронних пристроях, з метою виявлення фактів і часу здійснення і приймання дзвінків, певних контактів, фотознімків, відео- та звукозаписів, текстових файлів і повідомлень, електронних листів, інформації в соціальних мережах, месенджерах і сервісах спілкування та ін., з метою її систематизації за певними критеріями та формування звітів за певними запитами (із дотриманням прав людини та з урахуванням захисту персональних даних);
- підготовка досудової доповіді у кримінальному провадженні, а також у наглядовій та пенітенціарній пробації в Україні;

- ідентифікація осіб за фотознімками, відеозаписами, текстами, голосом, ДНК;
- встановлення виду взуття, транспортного засобу, знаряддя або інструменту, зброї та ін. та ідентифікація цих об'єктів за їх слідами, залишеними на місці події;
- встановлення аутентичності (справжності, достовірності) цифрових доказів та ін.

Перспективними є й дослідження щодо законодавчого врегулювання процесів використання систем ШІ у правозастосовній діяльності, яке мають здійснювати не лише науковці в галузі права, а й судді, слідчі, адвокати та інші співробітники правозастосовної сфери. Під час формування законодавчої бази особливу увагу слід приділити визначенню меж використання систем ШІ, які мають відповідати таким принципам: дотримання прав людини; об'єктивність і точність результатів аналізу інформації; компетентність розробників ШІ і уповноважених осіб, які їх використовують; підзвітність, відповідність законодавству; безпека збереження інформації і електронних пристроїв; незалежність; запобігання будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб; якість та безпека при обробленні процесуальних рішень і даних, які мають міститися у безпечному технологічному середовищі; прозорість, неупередженість, справедливість та ін.

Використані джерела:

1. John McCarthy (2007). «What is Artificial Intelligence». Society for the Study of Artificial Intelligence and Simulation of Behavior, Computer Science Department, Stanford University. URL: <http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai/whatisai.pdf>.
2. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment (Council of Europe, 3–4 December 2018). URL : <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>.
3. ДСТУ 2938-94. Системи оброблення інформації. Основні поняття. Терміни та визначення (ISO 2382-1:1993, NEQ). URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=77434. (дата звернення: 03.06.2023).
4. Методи та системи штучного інтелекту: Навчальний посібник для студентів напряму підготовки «Комп'ютерні науки» / Уклад. : А.С. Савченко, О. О. Синельников. Київ : НАУ, 2017. 190 с.
5. Баранов О. А. Інтернет речей : регулювання надання послуг роботами зі штучним інтелектом. *Інформація і право*. №4(27)/2018. С. 46-70. URL : http://ippi.org.ua/sites/default/files/7_10.pdf.
6. Мічурін Є. Правова природа штучного інтелекту. *Forum Prava*. 2020. № 64 (5). С. 67–75.
7. Авдєєва Г. К. Проблеми використання систем штучного інтелекту в роботі органів кримінальної юстиції. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності* : матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 6-10.

8. Pablo Lázaro. Artificial Intelligence in Criminal Investigation. *Agenda for International Development* : website. URL : <https://www.a-id.org/artificial-intelligence-in-criminal-investigation>.

9. Бодняк О. Війна і роботи. *Zaxid.net*: веб-сайт. URL : https://zaxid.net/statti_tag_50974.

10. Київ захищають системи ППО зі штучним інтелектом – МВС. *Слово і дію* : аналітичний портал. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/17/novyna/bezpeka/kyuiv-zaxyshhayut-syste-my-ppo-shtuchnym-intelektom-mvvs>.

11. Депортованих із Криму до РФ дітей-сиріт шукають за допомогою штучного інтелекту – прокурор АРК. URL : <https://ua.krymr.com/a/news-prokuror-ark-dity-syrotu-krym/32327860.html>.

12. В Апараті РНБО України розроблено та введено в експлуатацію сучасну інформаційно-аналітичну систему «СОТА». *РНБО*: офіційний сайт. URL : <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/5011.html>.

13. Sartor, G., Branting, L. K. (1998). Introduction: Judicial Applications of Artificial Intelligence. In: Sartor, G., Branting, K. (eds) *Judicial Applications of Artificial Intelligence*. Springer, Dordrecht. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-015-9010-5_1.

14. Christopher Rigano. Using Artificial Intelligence to Address Criminal Justice Needs. *NIJ Journal* 280, January 2019. URL : <https://www.nij.gov/journals/280/Pages/using-artificialintelligence-to-address-criminal-justice-needs.aspx>.

15. Asma Idder, Stephane Coulaux. Artificial intelligence in criminal justice: invasion or revolution? 13 December 2021. *International Bar Association* : website. URL : <https://www.ibanet.org/dec-21-ai-criminal-justice>.

16. Ali Faghiri Kabol. The Use Of Artificial Intelligence In The Criminal Justice System (A Comparative Study). Article in *Webology* November 2022. URL : https://www.researchgate.net/publication/365027297_The_Use_Of_Artificial_Intelligence_In_The_Criminal_Justice_System_A_Comparative_Study.

17. Шевчук В. М. Перспективи запровадження технологій штучного інтелекту у судову діяльність в сучасних умовах. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності* : матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листопа. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 86-94.

18. Шевчук Т. А., Свистун Я. В. Використання штучного інтелекту у протидії злочинності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 128-134.

19. Радутний О. Є. Штучний інтелект як суб'єкт злочину. *Інформація і право*. 2017. № 4(23). С. 106-115. URL : http://ipri.org.ua/sites/default/files/14_5.pdf.

20. Карчевський М. В. Штучний інтелект та протидія злочинності. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності* : матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листопа. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 32-43.

21. Early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems. *European Commission* : website. URL : <https://cordis.europa.eu/project/id/312651>.

22. AI can predict reoffending, university study finds. *Durham Constabulary*. 24 January 2022. URL : <https://www.durham.police.uk/News/News-Articles/2022/January/AI-can-predict-reoffending-university-study-finds.aspx>.

23. Плахотнік О. В. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. № 4/2019. С. 45-57. С. 54. DOI : <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/45-57>.

24. Оценивать опасность преступников будет «Кассандра»: Денис Малюська сообщил, что КМУ внес проект в Раду. *Судебно-юридическая газета*. 13 апреля 2021. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/198879-otsenivat-opasnost-prestupnikov-budet-kassandra-denis-malyuska-soobschil-chto-kmu-vnes-proekt-v-radu>.

25. Шевчук В. М. Використання інформації із соціальних інтернет-мереж при розслідуванні кіберзлочинів: криміналістичні проблеми. *Кримінальні загрози в секторі безпеки: практики ефективного реагування* : матеріали панельної дискусії III Харків міжнар. юридичного форуму (м. Харків, 26 вересня 2019 р.); Нац. юрид. університет ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 142-146.

26. Максим Щербатюк. Використання штучного інтелекту під час війни: чи нові технології можуть порушувати права людини? *УГСПЛ*. 04.04.2023. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/vykorystannia-shtuchnoho-intelektu-pid-chas-viyny-dy-novi-26.tekhnolohii-mozhut-porushu-vaty-prava-liudyny/>.

27. Джеймс Клейтон. Як штучний інтелект допомагає ідентифікувати загиблих в Україні. *BBC News Україна*. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61105661>.

28. Штучний інтелект і дезінформація: можливості та ризики в умовах війни. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. *Українформ* : мультимедійна платформа іномовлення України. 05.04.2023. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3691961-stuchnij-intelekt-i-dezinformacia-mozlivosti-ta-riziki-v-umovah-vijni.html>.

29. SemanticForce media and e-commerce intelligence. URL : <https://semantiforce.ai/en>.

30. *Attack Index* : website.[Електронний ресурс] URL : <https://attackindex.com/uk/golovna>.

31. Європарламент закликав заборонити системи розпізнавання осіб. *Європейська правда* : веб-сайт. 06.10.2021. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/10/6/7128684>.

32. Авдєєва Г. К. Проблеми використання систем штучного інтелекту в роботі органів кримінальної юстиції. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності* : матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 6-10.

33. Misinformation Monitor: January 2023. *NewsGuard*. URL : <https://www.news-guardtech.com/misinformation-monitor/jan-2023>.

34. Колумбійський суддя використав штучний інтелект ChatGPT для вирішення справи. *Юридична Газета*. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/kolumbiyskiy-sud-dya-vikoristav-shtuchnij-intelekt-chatgpt-dlya-virishennya-spravi.html>.

35. Маск, Возняк та понад тисячу експертів закликали припинити розробку штучного інтелекту. [Електронний ресурс] 30 березня, 2023 р. URL : <https://espreso.tv/mask-voznjak-ta-ponad-tisyachu-ekspertiv-zaklikali-pripiniti-rozrobku-shtuchnogo-intelektu>.

36. Proposal for a regulation of the European parliament and of the council laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts. An official website of the European Union. Brussels, 21.4.2021. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IPC0206>.

37. Baltrušienė J., Shevchuk V. Artificial Intelligence Technologies in Law Enforcement and Justice: Ukrainian and European experience. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану: мат-ли Всеукр. круглого столу* (Харків, 16.12.2022). Харків, 2022. С. 135-140.

38. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.

39. План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 438-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#n10>.

40. G7 should adopt 'risk-based' AI regulation, ministers say. *Reuters*. April 30, 2023. URL : <https://www.reuters.com/markets/europe/g7-should-adopt-risk-based-ai-regulation-ministers-say-2023-04-30/>.

41. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. OECD Legal Instruments. (OECD/LEGAL/0449). Adopted on: 22/05/2019. URL : <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>.

42. Recommendation CM/ Rec(2020)1 of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic systems (Adopted by the Committee of Ministers on 8 April 2020 at the 1373rd meeting of the Ministers' Deputies). URL : https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809e1154.

43. Голова НААУ, РАУ створила Робочу групу з правового регулювання штучного інтелекту та рекомендацій до законодавства | НААУ. НААУ. 08.03.23. URL: <https://unba.org.ua/news/7940-golova-naau-rau-stvorila-robochu-grupu-z-pravovogo-regu-lyuvannya-shtuchnogo-intelek-tu-ta-rekomendacij-do-zakonodavstva.html>.

44. Радутний О. Є. Кримінальна відповідальність штучного інтелекту. *Інформація і право*. № 2(21)/2017. С. 124-132. URL : http://ippi.org.ua/sites/default/files/14_5.pdf.

45. Каткова Т. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти. *Правові суспільство*. 2020. № 6. С. 46-55. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/6_2020/10.pdf.

46. Грига В. Штучний інтелект як потерпілий від злочину. *Молодий вчений*. 2019. № 5 (69). С. 188-192. URL : <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-41>.

References:

1. John McCarthy (2007). «What is Artificial Intelligence». Society for the Study of Artificial Intelligence and Simulation of Behavior, Computer Science Department, Stanford University. N. p. URL : <http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai/whatisai.pdf>. [in English].

2. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment (Council of Europe, 3-4 December 2018). (2018) N. p. URL : <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>. [in English].

3. DSTU 2938-94 (N. d.) Systemy obroblynnia informatsii. Osnovni poniattia. Temiry ta vyznachennia (ISO 2382-1:1993, NEQ). N. p. URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=77434. [in Ukrainian].

4. Metody ta systemy shtuchnoho intelektu: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv napriamu pidhotovky «Komp'uterni nauky» (2017) Ukladach : A. S. Savchenko, O. O. Synelnikov (Eds.). Kyiv : NAU. [in Ukrainian].

5. Baranov, O. A. (2018). Internet rechei : rehuliuвання nadannia posluh robotamy zi shtuchnym intelektom. *Informatsiia i pravo - Information and law*, 4(27), 46-70. URL : http://ippi.org.ua/sites/default/files/7_10.pdf. [in Ukrainian].

6. Michurin, Ye. (2020). Pravova pryroda shtuchnoho intelektu. *Forum Prava - Law Forum*, 64 (5), 67–75. [in Ukrainian].

7. Avdieieva, H. K. (2020). Problemy vykorystannia system shtuchnoho intelektu v ro-boti orhaniv kryminalnoi yustytzii. *Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u protydyi zlochynnosti : materialy naukovo-praktychnoho online-seminaru (m. Kharkiv, 5 lystop. 2020 r.) - The use of artificial intelligence technologies in combating crime: materials of a scientific and practical online seminar (Kharkov, November 5, 2020)*, 6-10. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

8. Pablo Lázaro. Artificial Intelligence in Criminal Investigation. (N. d.) *Agenda for International Development : website*. N. p. URL : <https://www.a-id.org/artificial-intelligence-in-criminal-investigation/>. [in English].

9. Bodniak, O. (N. d.) Viina i roboty *Zaxid.net : website*. N. p. URL : https://zaxid.net/statti_tag50_974. [in Ukrainian].

10. Kyiv zakhyshchaiut systemy PPO zi shtuchnym intelektom – MVS. (N. d.) *Slovo i dilo : analitychnyi portal*. N. p. URL : <https://www.slovovidilo.ua/2022/06/17/novyna/bezpeka/kyiv-zaxyshhayut-systemy-ppo-shtuchnym-intelektom-mvs>. [in Ukrainian].

11. Deportovanykh iz Krymu do RF ditei-syrir shukaiut za dopomohoiu shtuchnoho intelektu – prokuror ARK. N. d. N. p. URL : https://ua.krymr.com/a/news-prokuror-ark-dity-syroty-krym/323278_60.html. [in Ukrainian].

12. V Aparati RNBO Ukrainy rozrobeno ta vvedeno v ekspluatatsiiu suchasnu informatsiino-analitchnu systemu «SOTA». (N. d.) *RNBO: ofitsiinyi sait*. N. p. URL : <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/5011.html>. [in Ukrainian].

13. Sartor, G., Branting, L. K. (1998). Introduction: Judicial Applications of Artificial Intelligence. In: Sartor, G., Branting, K. (Eds.) *Judicial Applications of Artificial Intelligence*. Springer, Dordrecht. DOI : https://doi.org/10.1007/978-94-015-9010-5_1. [in English].

14. Christopher Rigano (2019). Using Artificial Intelligence to Address Criminal Justice Needs. *NIJ Journal* 280, January 2019. N. p. URL : <https://www.nij.gov/journals/280/Pages/using-artificialintelligence-to-address-criminal-justice-needs.aspx>. [in English].

15. Asma Idder, Stephane Coulaux (2021). Artificial intelligence in criminal justice: invasion or revolution? 13 December 2021. *International Bar Association : website*. N. p. URL : <https://www.ibanet.org/dec-21-ai-criminal-justice>. [in English].

16. Ali Faghiri Kabol (2022). The Use Of Artificial Intelligence In The Criminal Justice System (A Comparative Study). *Article in Webology*. November 2022. N. p. URL : <https://www.researchgate.net/publication/365027297>. [in English].

17. Shevchuk, V. M. (2020). Perspektyvy zaprovadzhennia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u sudovu diialnist v suchasnykh umovakh. *Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u protydyi zlochynnosti : materialy naukovo-praktychnoho online-seminaru (m. Kharkiv, 5 lystop. 2020 r.) - The use of artificial intelligence technologies in combating crime: materials of a scientific and practical online seminar (Kharkov, November 5, 2020)*, 86-94. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

18. Shevchuk, T. A., Svystun, Ya. V. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu u protydyi zlochynnosti. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy - Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2 (25), 128-134. [in Ukrainian].

19. Radutnyi, O. Ye. (2017). Shtuchnyi intelekt yak sub'iekt zlochynu. *Informatsiia i pravo - Information and law*, 4(23), 106-115. URL : http://ippi.org.ua/sites/default/files/14_5.pdf. [in Ukrainian].

20. Karchevskiy, M. V. (2020). Shtuchnyi intelekt ta protydiia zlochynnosti *Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u protydyi zlochynnosti: materialy naukovo-praktydnoho onlain-seminaru (m. Kharkiv, 5 lystopada 2020 r.) - The use of artificial intelligence technologies in combating crime: materials of a scientific and practical online seminar (Kharkiv, November 5, 2020)*, 32-43. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

21. Early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems. N. d. *European Commission: website*. N. p. URL : <https://cordis.europa.eu/project/id/312651>. [in English].

22. AI can predict reoffending, university study finds. N. d. *Durham Constabulary*, 24 January 2022. N. p. URL : <https://www.durham.police.uk/News/News-Articles/2022/January/AI-can-predict-reoffending-university-study-finds.aspx>. [in English].

23. Plakhotnik, O. V. (2019). Praktychne zastosuvannia shtuchnoho intelektu u kryminalnomu provadzheni. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Herald of criminal justice*, 4/2019, 45-57. DOI : <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/45-57>. [in Ukrainian].

24. Otsenyvat opasnost prestupnykov budet «Kassandra»: Denys Maliuska soobshchyl, chto KMU vnese proekt v Radu. (2021). *Sudebno-iurydycheskaia hazeta*. 13.04.2021. - *Judicial and legal newspaper*, 13/04/2021. N. p. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/198879-otsenyvat-opasnost-prestupnykov-budet-kassandra-denis-malyuska-soobshchyl-chto-kmu-vnese-proekt-v-radu>. [in Ukrainian].

25. Shevchuk, V. M. (2019). Vykorystannia informatsii iz sotsialnykh internet-merezh pry rozsliduvani kiberzlochyniv: kryminalistychni problem. *Kryminalni zahrozy v sektori bezpeky: praktyky efektyvnoho reahuvannia: materialy panelnoi dyskusii III Kharkiv. Mizhnarodnoho yurydychnoho forumu (m. Kharkiv, 26 veresnia 2019 r.) - Criminal incidents in the security sector: effective response practices: materials of the III Kharkiv panel discussion. International Legal Forum (Kharkiv, September 26, 2019)*, 142-146. Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

26. Maksym, Shcherbatiuk. (2023). Vykorystannia shtuchnoho intelektu pid chas viiny: chy novi tekhnolohii mozhut porushuvaty prava liudyny? UGSP, 04.04.2023. N. p. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/vykorystannia-shtuchnoho-intelektu-pid-chas-viiny-chy-novi-tekh-nolohii-mozhu-t-porushuvaty-pra-va-liudyny>. [in Ukrainian].

27. Dzheims, Kleiton. (2022). Yak shtuchnyi intelekt dopomahaie identyfikuvaty zahybylykh v Ukraini. *BBC News Ukraina*. N. p. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61105661>. [in Ukrainian].

28. Shtuchnyi intelekt i dezinformatsiia: mozhyvosti ta ryzyky v umovakh viiny. (2023) *Tsentr stratehichnykh komunikatsii ta informatsiinoi bezpeky. Ukrinform: multymediina platforma inomovlennia Ukrainy - Center for strategic communications and information security. Ukrinform: a multimedia platform for foreign languages of Ukraine*, 05.04.2023. N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3691961-stucnij-intelekt-i-dezinformaciya-mozливо-sti-ta-riziki-v-umovah-vijni.html>. [in Ukrainian].

29. SemanticForce media and e-commerce intelligence. N. d. N. p. URL : <https://semanticforce.ai/en>. [in Ukrainian].

30. Attack Index: website. N. d. N. p. URL: <https://attackindex.com/uk/golovna>. [in Ukrainian].

31. Yevroparlament zaklykav zaboronyty systemy rozpoznavannia osib. N. d. *Yevropeiska pravda: websait - European truth: website*, 06.10.2021. URL : <https://www.Euro-integration.com.ua/news/2021/10/6/7128684>. [in Ukrainian].

32. Avdeeva, G. K. (2020). Problemy vykorystannia system shtuchnoho intelektu v roboti orhaniv kryminalnoi yustytstii. *Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u protydzii zlochymnosti : materialy naukovo-praktychnoho onlain-seminaru (m. Kharkiv, 5 lystopada 2020 r.) - The use of artificial intelligence technologies in combating crime: materials of a scientific and practical online seminar (Kharkov, November 5, 2020)*, 6-10. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

33. Misinformation Monitor: January 2023. (2023) *NewsGuard*. N. p. URL : <https://www.newsguardtech.com/misinformation-monitor/jan-2023/>. [in English].

34. Kolumbijskyi suddia vykorystav shtuchnyi intelekt ChatGPT dlia vyrishennia spravy. N. d. *Yurydychna Hazeta - Legal Gazette*. N. p. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/kolumbijskiy-suddya-vikorystav-shtuchniy-intelekt-chatgpt-dlya-virishennya-spravi.html>. [in Ukrainian].

35. Mask, Vozniak ta ponad tysiachu ekspertiv zaklykaly prypynyty rozrobku shtuchnoho intelektu. 30.03.2023. [Electronic resource] N. p. URL: <https://espreso.tv/mask-voznjak-ta-ponad-tisyachu-ekspertiv-zaklikali-privyniti-rozrobku-shtuchno-go-intelektu>. [in Ukrainian].

36. Proposal for a regulation of the European parliament and of the council laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts. *An official website of the European Union. Brussels*, 21.4.2021. N. p. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>. [in English].

37. Baltrušienė, J., Shevchuk, V. (2022). Artificial Intelligence Technologies in Law Enforcement and Justice: Ukrainian and European experience. *Tsyfrova transformatsia kryminalnoho provadzhenia v umovakh voiennoho stanu : materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu (Kharkiv, 16.12.2022) – Digital transformation of criminal proceedings under martial law: materials of the All-Ukrainian Round Table (Kharkiv, 12/16/2022)*, 135-140. Kharkiv. [in English].

38. Kontseptsiiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini. [The concept of artificial intelligence development in Ukraine] Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrudnia 2020 r. № 1556-p. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

39. Plan zakhodiv z realizatsii Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini na 2021-2024 roky. Zatverdzheno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 travnia 2021 r. № 438-p. (2021) [Electronic resource] N. p. URL: <https://zakonrada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#n10>. [in Ukrainian].

40. G7 should adopt 'risk-based' AI regulation, ministers say. *Reuters*. April 30, 2023. N. p. URL : <https://www.reuters.com/markets/europe/g7-should-adopt-risk-based-ai-regulation-ministers-say-2023-04-30/>. [in English].

41. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. OECD Legal Instruments. (OECD/LEGAL/0449). Adopted on: 22/05/2019. [Electronic resource] N. p. URL : <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>. [in English].

42. Recommendation CM/ Rec(2020)1 of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic systems. N. d. [Electronic resource] N. p. URL : https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809e1154. [in English].

43. Holova NAAU, RAU stvorila Robochu hrupu z pravovoho rehuliuвання shutchnoho intelektu ta rekomendatsii do zakonodavstva, 08.03.23. [Electronic resource] N. p.

URL : <https://unba.org.ua/news/7940-golova-naa-u-ra-u-stvorila-robochu-grupu-z-pravo-vogo-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-ta-rekomendacij-do-za-konodavstva>.html [in Ukrainian].

44. Radutnyi, O. Ye. (2017). Kryminalna vidpovidalnist shtuchnoho intelektu *Informatsiia i pravo - Information and law*, 2(21), 124-132. URL : http://ippi.org.ua/sites/default/files/14_5.pdf. [in Ukrainian].

45. Katkova, T. (2020). Shtuchnyi intelekt v Ukraini: pravovi aspekty *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 6, 46-55. URL : http://pravosuspilstvo.org.ua/archive/2020/6_2020/10.pdf. [in Ukrainian].

46. Hryha, V. (2019). Shtuchnyi intelekt yak poterpilyi vid zlochynu. *Molodyi vchenyi - A young scientist*, 5 (69), 188-192. URL : <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-41>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.06.2023

Avdeeva G., PhD in Law, Senior Staff Scientist, Leading researcher of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of National Academy legal sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS IN LAW ENFORCEMENT

Artificial intelligence (AI) systems in the general sense are computer systems that not only perform certain tasks according to a predetermined algorithm but also solve creative problems based on the analysis of a large variety of information and imitating such human thinking processes as learning, forecasting, risk assessment, working with incomplete data, etc.

The purpose of the article is to establish the role of AI technologies in law enforcement activities in Ukraine and abroad, to determine the possibilities of using AI systems in the conditions of the war of the Russian Federation against Ukraine, analysis of the legal acts of the EU countries and the Council of Europe on regulating the processes of using AI systems in various industries (including law enforcement) in order to determine the procedure and restrictions in their application, determining the form and content of the legal regulation of the processes of using AI systems in law enforcement.

The article discusses the use of artificial intelligence in the work of law enforcement agencies in the United States, Great Britain, EU countries, and Ukraine. The functions and efficiency of using such AI systems are determined: Clearview AI (USA), Watson (USA), COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative, USA), ePOOLICE (early Pursuit against Organized Crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems, countries EU), HART (Harm Assessment Risk Tool, UK), ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer, USA) Cassandra (Ukraine), SOTA (Ukraine), SemanticForce (Ukraine), Attack Index (Ukraine) and others.

The analysis of legal acts and recommendations adopted by various institutions of the EU and the Council of Europe on the use of AI systems was carried out. The principles and limitations of the use of such systems are determined. It is proposed to include in the legisla-

tion of Ukraine the following basic principles for the use of AI: respect for fundamental human rights and freedoms, prevention of any discrimination, high quality and security in the processing of data and procedural decisions, transparency, impartiality, and fairness.

The study showed that along with the efficiency of working with large amounts of information, AI systems have a number of disadvantages. In particular, due to the imperfection of the system algorithm, a large number of errors in their work and possible violations of human rights, AI can make an erroneous or illegal decision. This can lead to a violation of such fundamental principles of the judiciary as the rule of law, non-discrimination, impartiality, fairness, etc. Therefore, AI systems can only serve as supplementary tool for a authorized persons in making procedural decisions.

Keywords: artificial intelligence, artificial intelligence systems, law enforcement, procedural decision, big data analysis, information security, human rights.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.80-89

УДК: 341.1(477)

Гончаренко Л. Л., кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна)

e-mail: goncharenkospu@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0750-7344>

Абламський С. Є., кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової діяльності та захисту інтелектуальної власності Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: ablamu4@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4716-3985>

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено нове для вітчизняної доктрини поняття «воєнні злочини». Аргументовано, що воєнний злочин – це порушення міжнародного гуманітарного права або національного законодавства з боку військовослужбовця або іншої особи, яка бере участь у збройному конфлікті або залучена до військової діяльності, з метою завдання шкоди цивільному населенню, військовополоненим, об'єктам культурної спадщини тощо. Такі дії можуть включати вбивства, катування, насильство, сексуальні злочини, етнічну чистку, насильство протидітей, примусове переміщення населення та інші злочини, що тягнуть за собою відповідальність за міжнародним правом.

Визначено, що до ключових особливостей воєнних злочинів доцільно відносити таке: особливу тяжкість та шкідливість не тільки для кожної людини та окремого суспільства й держави, а також усього людства в цілому; відсутність строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, а задля їх доказування необхідною є належна фіксація; вчинення в умовах збройного конфлікту або військової діяльності, де зазвичай є велика кількість жертв як серед військових, так і цивільного населення; порушення міжнародного гуманітарного права або національного законодавства, що ре-

гулює поведінку сторін у збройному конфлікті; вчинення з метою завдання шкоди цивільному населенню, військовополоненим, об'єктам культурної спадщини тощо; вчинення не тільки військовослужбовцями, але й іншими особами, які беруть участь у збройному конфлікті або залучені до нього (наприклад, приватні військові компанії, партизанські групи тощо).

Констатовано, що, на жаль, у XXI столітті питання воєнних злочинів все ще залишається актуальним, особливо для нашої держави. На думку авторів, вказані злочини, безумовно, слід вважати злочинами проти людства, адже вони відрізняються особливою жорстокістю та масовістю, а також носять виключно умисний характер, є серйозною загрозою для гуманітарної ситуації як у конкретній державі, так і у всьому світі взагалі.

Ключові слова: військовий конфлікт, злочин, воєнний злочин, міжнародне гуманітарне право.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається наймасштабніший за своїми руйнівними наслідками військовий конфлікт у Європі після закінчення Другої світової війни. Гостроту військової агресії важко переоцінити, адже вона супроводжується особливою жорстокістю зі сторони окупантів. За цей час з боку російськими військами вчинено велику кількість воєнних злочинів, убито та замордовано тисячі українських громадян, зруйновано мільйони будівель та забруднено мінами тисячі гектарів української землі. Зухвало та цинічно з території України депортовано тисячі дітей, що й стало головною підставою для видачі Міжнародним кримінальним судом ордеру на арешт Марії Львової-Белової та Володимира Путіна. Дані події загальносвітового значення актуалізують напрям наукових досліджень сутності воєнних злочинів, їх характерних ознак, що, на жаль, є нагальним та актуальним питанням для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення сутності воєнних злочинів через призму міжнародного гуманітарного права закладали у своїх наукових працях С. О. Акулов, І. В. Гловюк, О. М. Дуфенюк, А. С. Дядін, Е. Е. Кузьмін, В. М. Лисик, Ю. В. Орлов, Г. М. Перепилиця, Г. К. Тетерятник, С. О. Ткаченко, О. В. Червякова та інші дослідники. Водночас в умовах сьогодення воєнні злочини трансформуються, стають більш жорстокими по відношенню до цивільного населення України, тому потребують постійного наукового осмислення, пошуку шляхів протистояння ним, у тому числі на рівні прогресивних наукових розробок. Відтак актуальність та гострота порушеної проблематики є надто важливою, адже відсіч збройній агресії, відновлення й зміцнення державного суверенітету і територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів України, зміцнення української національної та громадянської ідентичності, поступальний розвиток України в цивілізаційній сім'ї європейських народів й забезпечення кримінологічної безпеки – першочергове завдання на триваючому екстраординарному етапі державного будівництва. Це – віддзеркалення найзлободенніших проблем суспільства, що торкнулися кожного через соціально-політичну ситуацію в країні та необхідність забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності нашої країни, збереження життя і здоров'я кожного українця, убезпечення від криміногенних загроз у кризовий період.

На рівні наукових пошуків потребує уваги ментальний елемент міжнародних злочинів: як формується особистість міжнародного злочинця, яку роль при цьому відіграє культура, релігія, народні традиції та які історичні особливості формування державності на певній території, а також психологічні фактори. Слід також наголосити на принциповій необхідності адаптувати кримінально-правову політику держави та вдосконалити внутрішнє законодавство України щодо протидії воєнним злочинам.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у формулюванні авторського розуміння поняття «воєнний злочин», а також визначення його ключових ознак. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: по-перше, узагальнити наукові думки щодо сутності поняття «воєнний злочин»; по-друге, на основі аналізу наукових поглядів учених окреслити характерні ознаки воєнних злочинів. У роботі проведено комплексний та багатогранний аналіз сутності поняття «воєнний злочин» через призму авторського бачення окремих ознак даної категорії

Виклад основного матеріалу. Воєнні злочини є викликом для всього світового співтовариства, які залишають невивірний слід не лише на зруйнованих містах, людських жертвах, вони руйнують самі принципи міжнародного гуманітарного права, тим самим загрожуючи настанням небачених раніше катастроф загальносвітового рівня.

Ю. В. Орлов розглядає феномен війни через призму фундаментальних, тектонічних зсувів у засновках соціотворення (актуалізація, переосмислення, перевідкриття ціннісних (блага) та утилітарних засад суспільного договору), а також, можливо, глобальної політико-економічної, безпекової архітектури [1, с. 96]. Дійсно, погоджуючись із таким фундаментальним твердженням, важко уявити масштаби впливу російсько-української війни на суспільні процеси, перебудову потреб людей на рівні свідомості, а також травматизацію колективної свідомості, міграційні процеси, руйнування економіки, що мають, на жаль, не разовий вплив «ad hoc» у рамках конкретної держави, а перебудовують безпекові засади всього світового співтовариства, позначаються на економічній, соціальній сфері цілої низки держав, у тому числі породжують у нові виклики з точки зору злочинності, підвищують віктимність українських мігрантів за кордоном, загострюють проблему ксенофобії.

Воєнна загроза з боку росії – це не просто загроза територіальній цілісності, державному суверенітету України. Це загроза екзистенціального порядку, що втілюється в практиці геноциду. Тому вкрай важливо врахувати динамізм та багатоплановість цього злочину, відобразити це в складових національних і міжнародних механізмах кримінальної юстиції, забезпечити, зрештою, притягнення винних до кримінальної відповідальності за геноцид та унеможливити його повторення в майбутньому.

Так ми приходимо до розуміння того, що війна може породжувати кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті навіть екстериторіально, де безпосередньо ведуться активні бойові дії. Тому не можна розглядати даний феномен

поза загальносвітовим контекстом, кожна війна є масовим породженням ненависті у світі, нівелюванням цінності миру. Так С. С. Ковальов розуміє ненависть як одне з найбільш пекучих, морально низьких та, водночас, вельми людських почуттів, відтворення яких закладає підвалини для ворожості, дискримінації, поширенню найбільш негуманних практик, найбільш тяжких злочинів [2, с. 173].

Поділяючи запропонований підхід до сутнісного усвідомлення феномену ненависті, ми водночас вважаємо доречним зазначити, що ненависть також можливо керувати, спрямовувати її відносно певної категорії, раси, «ворожого класу». Дані механізми управління масовою свідомістю сягають минулого століття, а саме поглядів Зигмунда Фрейда, які були апробовані при становленні радянської влади та нацистського режиму.

Г. Луцишин, аналізуючи питання військових конфліктів у світовому контексті через призму актуальних процесів, що впливають на життєдіяльність сучасної людини, вказує на те, що умовах глобалізації військові конфлікти створюють значну загрозу людству; вони здатні до швидкої ескалації, перетворення на великомасштабні війни з усіма трагічними наслідками [3]. Водночас, розширюючи позицію дослідника, можна також зазначити, що глобалізаційні процеси постають не лише викликом у контексті військових конфліктів, але й відкривають нові напрями їх вирішення. Так, наприклад, у сучасних умовах віртуальне середовище об'єднує всі країни світу, соціальні мережі, та відповідні програми дозволяють за мить встановлювати зв'язок із представниками інших країн світу. Усе це відкриває широкий спектр впливу на населення країни-агресора з боку світового співтовариства. У сучасних умовах досить важко створити інформаційний вакуум, ізолювати населення від думок та ідей решти світу. Водночас можливість кожної окремої людини впливати на інформаційні потоки розширює можливості для широкомасштабної інформаційної кампанії задля висвітлення серед світового співтовариства наслідків вчинення воєнних злочинів. І до неї можуть залучатися не лише перші особи держави, але й представники молоді, наукового простору, адже сучасні військові конфлікти проходять не лише на полі бою, а вимагають надійної підтримки на рівні інформаційних потоків.

О. В. Червякова вказує, що «характеристику міжнародних злочинів доцільно надавати через їх матеріальний, ментальний та контекстуальний елементи. Матеріальний та ментальний елементи – те, що певною мірою співвідноситься із загальнокримінальним злочином. Якщо будемо мати тільки матеріальний та ментальний елементи, то не завжди зможемо відрізнити загальнокримінальний (ординарний, загальний) злочин від міжнародного. Контекстуальний елемент дозволяє виділяти міжнародні злочини з-поміж ординарних та при цьому розрізнити їх між собою» [4, с. 152]. Вважаємо доречним додати, що матеріальний та ментальний елементи міжнародного злочину втілюють, відповідно, об'єктивну та суб'єктивну сторони загальнокримінального злочину та характеризують внутрішній і зовнішній вияв міжнародного злочину. При тому на рівні наукових пошуків потребує уваги також і ментальний елемент міжнародних злочинів: як формується особистість міжнародного злочинця, які соціально-економічні фактори всередині держави є сприятливими для її формування серед

військово-політичного керівництва та яку роль при цьому відіграє культура, релігія, народні традиції; крім іншого, які історичні особливості формування державності на певній території, а також психологічні фактори і, зокрема, психологічні механізми впливу діють на масову свідомість, які архетипні образи використані, як травматизовано історію, у тому числі як зацентовано широкі маси населення на колективні травми.

О. В. Медведєва вважає, що у воєнних злочинах криється глибоке колективне несвідоме (зневага до іншого / чужого) та кримінальна психологія – світогляд, зрощуваний століттями в російському суспільстві [5, с. 157]. Подальше дослідження феномену кримінальної психології в російському суспільстві є надзвичайно перспективним напрямом, який сягає своїм корінням становлення кримінальної субкультури в умовах масових ув'язнень за часів сталінських репресій. Щодо зневаги до іншого, про що також зазначає дослідниця, то даний психологічний феномен впливає із розуміння технологій управління масовою свідомістю, а також ресентименту, штучному створенні умов, викривленні масової свідомості таким чином, що в окремих індивідів та суспільства загалом заміщується почуття ненависті на конкретно визначену категорію, у ролі якої може виступати «ворожий захід», «бандерівці», «фашисти» тощо. Таким чином, виводячи власне авторське визначення досліджуваної категорії, зауважимо, що воєнний злочин – це свідоме багатопланове грубе й організоване на рівні держав, терористичних організацій чи військових формувань порушення законів та звичаїв війни, що супроводжується вбивствами, катуваннями, насильством, сексуальними злочинами по відношенню до цивільного населення, військово-полонених, об'єктів цивільної інфраструктури, а також етнічними чистками, примусовим переміщенням населення тощо, тому тягне за собою відповідальність за міжнародним правом.

Відповідно до положень Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, воєнними злочинами є:

а) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції;

б) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права [6].

У контексті реалій російсько-української війни питання воєнних злочинів постає надзвичайно гостро. Застосування зброї проти цивільного населення набуває системного характеру, до того ж здійснюється масово по всій території держави. Окремі воєнні злочини проти цивільної інфраструктури, зокрема енергетичної системи України, постають у доктрині міжнародного гуманітарного права принципово новими, потребують спрямування всього інтелектуального потенціалу людства на їх ґрунтовне осмислення.

Ю. В. Орлов та Н. О. Прібіткова зазначають, що «вбивства, поневолення, виселення, інші масові грубі порушення основоположних прав і свобод людей на тимчасово окупованих територіях також серед основних викликів війни. І чи не єдиною відповіддю, з точки зору адаптивних змін кримінально-правової політики України, стала криміналізація колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК

Україні» [7, с. 45]. З огляду на зазначене вище, повністю поділяючи ґрунтовну позицію дослідників, ми наголошуємо на принциповій необхідності адаптації кримінально-правової політики та вдосконаленні внутрішнього законодавства України в напрямі протидії воєнним злочинам. Ю. В. Орлов уже в іншому дослідженні стоїть на тому, що кримінальний кодекс України не містить спеціальних складів злочинів проти людяності, що свідчить про абсолютну непристосованість до запитів щодо синхронізації національного та міжнародного кримінального судочинства в протидії злочинам, пов'язаним з агресією Російської Федерації проти України [8, с. 110]. При тому перед законодавцем постає питання криміналізації цілої низки діянь, з їх попереднім ґрунтовним кримінологічним осмисленням, у тому числі широким обговоренням та аналізом на рівні наукового середовища.

Щодо відповідальності за воєнні злочини в контексті російсько-української війни, то Денакпон Чобо зазначає, що Путін може бути притягнутий до відповідальності за ланцюгом прийняття рішень командирів та начальників на тій підставі, що він не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення цих злочинів. Крім того, ці злочини, вчинені в Україні, також можуть потенційно становити злочини проти людяності, що є широкомасштабним або систематичним нападом на цивільне населення [9, с. 19].

Слід також констатувати наявність спеціального предмету доказування в категоріях проваджень щодо воєнних злочинів, специфіка якого обумовлена, по-перше, особливостями кваліфікації, яка є нестандартною, зокрема з урахуванням побудови ст. 438 КК України, яка відсилає до норм міжнародних договорів та включає широке коло діянь, які можуть бути віднесені до воєнних злочинів виключно за доведеності контекстуальних обставин. По-друге, необхідність встановлення контекстуальних обставин кримінального правопорушення, які перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з іншими елементами предмету доказування, впливає на особливості здійснення самого доказування [10, с. 397].

Українські правоохоронні органи, зокрема й підрозділи Національної поліції, з перших днів запровадження правового режиму воєнного стану стикнулися з принципово новими особливостями документування наслідків воєнних злочинів. За умов тісної взаємодії з органами прокуратури та Служби безпеки України підрозділи Національної поліції проводили огляд місць влучання артилерійських снарядів, огляд катівень, де знущалися з українських громадян, а також вилучали необхідні докази. Проте дана діяльність тільки порівняно недавно почала отримувати своє методологічне осмислення, розуміння на рівні вітчизняної науки, тому дослідження в даній сфері є не просто важливими, а критично необхідними задля оперативного реагування та документування фактів воєнних злочинів.

Війна спричинила необхідність термінового доповнення нормативно-правових актів, які врегульовують порядок спеціального досудового розслідування, встановлюють кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, глорифікацію осіб, які здійснюють збройну агресію, збільшення кількості складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із заподіянням шкоди національній

безпеці України та відносинам у сфері захисту миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Новизна цих актів, відсутність практики застосування відповідних норм спричиняє проблеми у їх впровадженні, а тому вимагає неоднакового трактування.

О. М. Дуфенюк зазначає, що «можна визначити чотири основні групи джерел значущої інформації про воєнні злочини: особистісні джерела; речові джерела (матеріальна обстановка, місця руйнувань, залишена техніка, речі, зброя, боєприпаси, вибухонебезпечні об'єкти, які не детонували, фрагменти боєприпасів, трупи з ознаками насильницької смерті тощо); цифрові джерела (матеріали фото-, відеофіксації подій, дані електронних, комп'ютерних та телекомунікаційних мереж, дані геолокації засобів, оснащених GPS-маяками, дані з відкритих джерел цифрової інформації і т.ін.); документальні джерела (протоколи, розпорядження, накази, розпорядження, плани проведення військових операцій тощо)» [11].

Як бачимо, дана категорія злочинів є надзвичайно складною з точки зору збирання доказової бази, адже рішення про ті чи інші воєнні злочини на йчаштіше, зокрема в контексті російсько-української війни, приймаються на рівні вищого політичного керівництва країни-агресора. Відповідно, отримати доступ до них, а також, їх документального закріплення і протоколів нарад тощо об'єктивно неможливо.

Притягнення до відповідальності за воєнні злочини є компонентом перехідного правосуддя, цілісна концепція якого є передумовою відновлення суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення національної безпеки, реінтеграції тимчасово окупованих територій, і повинна включати: а) встановлення істини; б) репарації; в) притягнення до відповідальності; г) інституційну перебудову, д) утворення судових та позасудових механізмів національного, міжнародного, гібридного характеру [4, с.157-158].

Щодо окремих проблемних аспектів, пов'язаних із воєнними злочинами в контексті російсько-української війни, то, як зазначають С. О. Ткаченко та А. С. Дячін, нам потрібний творчий підхід. Креатив завжди є непередбаченим для ворога. Необхідно вибиратися з формату листівок, стінгазет і лінійного мислення [12, с. 136]. На нашу думку, подібний креативний підхід має значний гносеологічний потенціал, який багато в чому пов'язаний із значними можливостями впливу, комунікації та взаємодії, які наразі відкриваються перед пересічною людиною. Подібні підходи доречні та навіть бажані у сфері осмислення воєнних злочинів. Якщо ми розглядаємо творчість, що є вільною від пропаганди, спрямовану на передачу емоцій, душевних станів, то це надзвичайно важлива діяльність під час будь-якого військового конфлікту. Також подібна творчість у сфері літератури, музики, художнього мистецтва є джерелом неупередженого документування воєнних злочинів та їх широкого осмислення безпосередніми очевидцями. Систематизація, поширення результатів такої творчості в інформаційному просторі – це діяльність, що спрямована на майбутнє.

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що за час російсько-української війни російськими військами вчинено велику кількість воєнних злочинів, убито та замордовано тисячі українських

громадян, зруйновано мільйони будівель та забруднено мінами тисячі гектарів української землі.

Сьогодні українці бачать, що війна породжує злочини на ґрунті ненависті навіть поза межами тих держав, де безпосередньо ведуться активні бойові дії. У сучасних умовах відкривається широке коло напрямів впливу в цифровому просторі на населення країни-агресора з боку світового співтовариства.

Подальшого удосконалення потребує система кримінально-правових заходів протидії а) колабораційній діяльності як у частині розмежування з кримінальними правопорушеннями, передбаченим ст.ст. 111-2 та 436-2 КК України, так і в частині конструювання санкцій, що мають відповідати кримінологічним профілям осіб кримінальних правопорушників; б) воєнним злочинам у частині деталізації законодавчих ознак їх складів, криміналізації відповідальності військових командирів; в) злочинам проти людяності, зокрема шляхом криміналізації окремої їх групи в складі злочинів проти міжнародного правопорядку тощо.

Використані джерела:

1. Орлов Ю. В. Прогнозовані ризики загострення кримінологічної обстановки: вплив воєнних та антивоєнних факторів. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)* : зб. тез наук.-практ. кругл. столу (м. Київ, 7 берес. 2022 р.) / МВС України, ДНДІ МВС України, НДІ кримінолог. дослід. та проблем запобігання злочинності. Київ, 2022. С. 96-100.
2. Ковальов С. С. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті як об'єкт кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 173-182.
3. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 128-133
4. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процесивідновлення суверенітету та безпеки України. *Форум Права*. 2020. 61(2). С. 150-162.
5. Медведєва, О. В. Психологічний зміст воєнних злочинів в Україні / Ольга Вікторівна Медведєва. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри*: зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». Харків: ХНУВС, 2023. С. 155-157.
6. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду / Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ, Поправки від 17.07.1998. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588/conv#Text. (дата звернення: 27.02.2023).
7. Орлов Ю. В., Прибиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики та відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2(85). С. 40-49. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>.
8. Орлов Ю. В. Злочини проти людяності в контексті збройного конфлікту в Україні: визначення, проблеми розмежування із суміжними складами злочинів. *Право і безпека*. 2023. № 1(88). С. 99-112. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09>.
9. Tchobo D. L. R. Potential international crimes in Ukraine: should atrocities in Bucha be classified as genocide, war crimes, or crimes against humanity? *Право і безпека*. 2022. № 2(85). С. 13-20. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01>.

10. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинців: предмет доказування *sui generis*. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 394–398.

11. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинців: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. № 4. С. 369–374.

12. Ткаченко С. О., Дядін, А. С. Суспільна безпека в умовах воєнного стану та ментальної війни. *Право і безпека*. 2022. № 3(86). С. 128-139. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.11>.

References:

1. Orlov Yu. V. (2022). Prohnozovani ryzyky zahostrennia kryminolohichnoi obstanovky: vplyv voiennykh ta antyvoiennykh faktoriv. *Vyvochnia kryminohennoi sytuatsii v Ukraini ta prohnozuvannia yii podalshoi dynamiky (vplyv voiennykh faktoriv) : zb. tez nauk.-prakt. kruhl. stolu (m. Kyiv, 7 veres. 2022 r.) - Study of the criminogenic situation in Ukraine and forecasting of its additional dynamics (influence of military factors): coll. theses of science and practice around the table (Kyiv, September 7, 2022)*, 96-100. /MVS Ukraine, DNDI MVS Ukraine, NDL kryminoloh. doslid. ta problem zapobihannia zlochynnosti. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Kovalov, S. S. (2022) Kryminalni pravoporushennia na gruntinnavysti yak ob'iekt kryminolohichnoho analizu. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy - Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2 (27), 173-182. [in Ukrainian].

3. Lutsyshyn, H. (2014) Osoblyvosti suchasnykh zbroinykh konfliktiv v umovakh hlobalizatsii. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku - Ukrainian national idea: realities and prospects of development*, issue 26, 128-133. [in Ukrainian].

4. Cherviakova, O. V. (2020) Vidpovidalnist za voienni zlochyny: mekhanizmy ta protsesyvidnovlennia suverenitetu ta bezpeky Ukrainy. *Forum Prava - Law Forum*, 61(2), 150–162. [in Ukrainian].

5. Medvedieva, O. V. (2023) Psykholohichniy zmist voiennykh zlochyniv v Ukraini / Olha Viktorivna Medvedieva. *Zlochynnist i protydia yii v umovakh viiny: hlobalnyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry: zb. dop. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 12 kvit. 2023 r.) - The criminal and counteraction to it in the conditions of war: global, regional and national dimensions: coll. add. science and practice conf. (Vinnytsia, April 12, 2023)*, 155-157. / MVS Ukraine, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Kryminol. asots. Ukraine, Nauk. park «Nauka ta bezpeka». Kharkiv: KhNUVS. [in Ukrainian].

6. Rymyskyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu / Mizhnarodni sudy, OON; Statut, Mizhnarodnyi dokument, Popravky vid 17.07.1998. (1998) [Elektronnyi resurs] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588/conv#Text. [in Ukrainian].

7. Orlov, Yu. V., Pribytkova, N. O. (2022) Viina ta kryminalno-pravova polityka Ukrainy: vyklyky ta vidpovidi. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 2(85), 40-49. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>. [in Ukrainian].

8. Orlov, Yu. V. (2023) Zlochyny proty liudianosti v konteksti zbroinoho konfliktu v Ukraini: vyznachennia, problemy rozmezhuvannia iz sumizhnyimi skladamy zlochyniv. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 1(88), 99-112. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09>. [in Ukrainian].

9. Tchobo D. L. R. Potential international crimes in Ukraine: should atrocities in Bucha be classified as genocide, war crimes, or crimes against humanity? *Pravo i bezpeka - Law and security*, 2(85), 13-20. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01>. [in English].

10. Hloviuk, I. V., Teteriatnyk, H. K. (2022) Kontekstualni elementy u provadzhenniakh shchodo voiennykh zlochyniv: predmet dokazuvannya sui generis. *Yurydychnyi naukoviy elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 6, 394–398. [in Ukrainian].

11. Dufeniuk, O. M. (2022) Rozsliduvannya voiennykh zlochyniv: lohystychni, kriminalistychni ta sudovo-medychni pytannia. *Yurydychnyi naukoviy elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, issue 4, 369–374. [in Ukrainian].

12. Tkachenko, S. O., Diadin, A. S. (2022) Suspilna bezpeka v umovakh voiennoho stanu ta mentalnoi viiny. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 3(86), 128-139. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.11>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.03.2023

Goncharenko L., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate at the Professor Department of Legal Disciplines of the Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs (Sumy, Ukraine)

Ablamskyi S., Candidate of Law (PhD), Associate Professor, Head at the Department of Scientific Activity Organization and Intellectual Property Protection of the Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

THE ESSENCE OF WAR CRIMES THROUGH THE PRISM OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

It is argued that a war crime is a violation of international humanitarian law or national legislation by a serviceman or other person who participates in an armed conflict or is involved in military activities, with the aim of causing harm to the civilian population, prisoners of war, objects of cultural heritage, etc. Such acts may include murder, torture, violence, sexual crimes, ethnic cleansing, violence against children, forced displacement of populations and other crimes that entail responsibility under international law.

It was established that the key features of war crimes are: special severity and harmfulness not only for each person and a separate society and state, but also for all humanity as a whole; war crimes do not have a statute of limitations, and in order to prove them, proper recording is necessary; are committed in conditions of armed conflict or military activity, where there is usually a large number of victims both among the military and the civilian population; violation of international humanitarian law or national legislation regulating the behavior of the parties in an armed conflict; are usually committed with the aim of causing harm to the civilian population, prisoners of war, objects of cultural heritage, etc.; can be committed not only by military personnel, but also by other persons who participate in an armed conflict or are involved in it, such as: private military companies or guerrilla groups.

It was noted that, unfortunately, in the 21st century, the issue of war crimes still remains relevant, especially for our state. In our opinion, the specified crimes should certainly be considered crimes against humanity, because they are particularly brutal and massive. In addition, the specified crimes are of an exclusively intentional nature, and are also a serious threat to the humanitarian situation in a specific state in particular, as well as in the whole world in general.

Keywords: military conflict, crime, war crime, international humanitarian law.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.90-110

УДК: 343.33: [341.4](477)

Задоя К. П., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

e-mail: kostyantyn.zadoya@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2362-7116>

Дудоров О. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН: ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТА КВАЛІФІКАЦІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Статтю присвячено з'ясуванню особливостей криміналізації та кваліфікації сексуального насильства як воєнного злочину за законодавством України. Констатовано неточність останнього в частині криміналізації сексуального насильства як воєнного злочину. Зазначено, що вказане є наслідком того, що ст. 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни», котра покликана у вітчизняній правовій системі криміналізувати воєнні злочини, серйозно відрізняється від ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Проведено порівняльний аналіз положень, з одного боку, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 1949 року як єдиного міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України та який прямо забороняє сексуальне насильство, а також, з іншого, – ст. 8 Римського статуту. З'ясовано, що перший із цих міжнародно-правових документів має вужчу сферу застосування, зважаючи на типи забороненої поведінки, так і інші значимі аспекти – типу збройного конфлікту, статі й кола потерпілих.

Визначено переліки обов'язкових для України положень договірного міжнародного гуманітарного права, які імпліцитно забороняють сексуальне насильство у випадках як міжнародних збройних конфліктів, так і збройних конфліктів неміжнародного характеру. Доведено, що правові підстави, які лежать в основі цих заборон, різняться, що має братись до уваги при кримінально-правовій кваліфікації досліджуваного сексуального насильства.

Аргументовано положення про те, що норми кримінального закону про відповідальність за «загальнокримінальні» злочини повинні тлумачитись як такі, що не поширюються на випадки, які підпадають під сферу дії ст. 438 КК України. Висвітлено питання, яким чином положення договірного міжнародного гуманітарного права, що забороняють сексуальне насильство, кореспондують із формами злочину «порушення законів та звичаїв війни»

Проаналізовано, яким чином проблему криміналізації сексуального насильства як воєнного злочину пропонується вирішувати у проєкті нового Кримінального кодексу України. Наведено аргументи на користь вдосконалення ст. 438 КК України з урахуванням «каталогу» воєнних злочинів, закріпленого у ст. 8 Римського статуту.

Ключові слова: сексуальне насильство, воєнні злочини, порушення законів та звичаїв війни, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, Римський статут, криміналізація, кваліфікація, злочини проти людяності.

Постановка проблеми. За слухним висловлюванням О. Харитонової, сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту протягом тисячоліть сприймалось як неминучий побічний ефект війни, спосіб утвердження завойовниками своєї влади над переможеними шляхом використання жіночих тіл. Згвалтування, як знаряддя війни, є дешевою та ефективною стратегією: використовуючи сексуальне насильство, озброєним формуванням вдається як заподіяти неймовірних індивідуальних страждань, так і зруйнувати місцеві спільноти, ослабити їх та встановити над ними контроль. Прагнення до панування пояснює систематичне застосування сексуального насильства як стратегії війни [1]. Практика Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) засвідчує, що згвалтування, інші сексуальні та гендерно зумовлені злочини проти жінок і чоловіків часто широко розповсюджені та (або) систематично використовуються як знаряддя війни чи репресій [2, с. 23].

Під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну сексуальне насильство, здійснюване російськими військовими щодо цивільного населення нашої країни, набуло системного характеру. Немає жодної деокупованої території, де спеціальні мобільні групи, які складаються з прокурорів, поліцейських і психологів, не фіксували б факти злочинного сексуального насильства [3]. Жодна європейська країна у XXI столітті не стикалась з таким масштабом цих посягань, що стало викликом для систем як національного, так і міжнародного правосуддя. Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту не повинне розцінюватись як побічний продукт війни. Це злочин, який має справедливо каратись.

Попри те, що сексуальне насильство з давніх часів супроводжує збройні конфлікти, воно лише відносно нещодавно почало визнаватись окремим видом серйозного порушення міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), тобто воєнним злочином. Це сталося з прийняттям у 1998 р. Римського статуту (далі – РС), ст. 8(2)(b)(xxii) та (e)(vi) якого визнає воєнними злочинами згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію та будь-яку іншу форму сексуального насильства, яка становить собою грубе порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року (далі – ЖК) або є серйозним порушенням ст. 3, спільної для ЖК. РС – це перший міжнародний документ, який прямо включає різні форми сексуальних і гендерно зумовлених злочинів як акти злочинів проти людяності або воєнних злочинів, скоєних у ході міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. Крім того, РС поширює юрисдикцію МКС на сексуальні і гендерно зумовлені злочини, якщо вони становлять акти геноциду або інші акти, що лежать в основі злочинів

проти людяності чи воєнних злочинів [2, с. 12]. Включення самостійних положень, присвячених злочинам у виді сексуального насильства, у статтю РС про воєнні злочини недвозначно засвідчує, що ці посягання, вчинювані як організоване насильство, належать до найбільш серйозних злочинів [4, с. 532].

При підготовці РС держави прагнули окреслити юрисдикцію МКС у спосіб, який би відповідав чинному на той момент звичаєвому міжнародному праву, а преамбула до РС підтверджує існування обов'язку держав переслідувати згадані в ньому злочини, зокрема воєнні, безвідносно до їх участі в РС [5, с. 13], що є особливо актуальним для сьогоденної України. Отже, коло адресатів, для яких передбачений у ст. 8 РС «каталог» воєнних злочинів має правове значення, не обмежується МКС і державами-учасницями РС. Згадана стаття є орієнтиром для будь-якої держави світу щодо того, які типи поведінки визнаються воєнними злочинами за міжнародним (звичаєвим) правом. Як наслідок, ст. 8 РС визначає обсяг зобов'язань держав щодо кримінального переслідування та покарання воєнних злочинів на національному рівні. Виконання цього зобов'язання передбачає, що типи поведінки, які становлять воєнні злочини за міжнародним правом, будуть криміналізовані згідно з національним законодавством, імовірні факти порушень відповідних заборон мають розслідуватись на національному рівні, а винні в цих порушеннях повинні зазнати кримінального переслідування та покарання.

Актуальність обраної теми зумовлена й тим, що: а) на сьогодні вітчизняна правозастосовна практика не виробила усталених підходів до кваліфікації сексуального насильства в умовах збройного конфлікту; б) Кримінальний кодекс України (далі – КК) не містить конкретних формулювань, які були б присвячені такому насильству як виду (складовій) воєнних злочинів та які відповідали б сучасному стану розвитку МП; в) у юридичній літературі висловлюються суперечливі судження з питання про звернення до ст. 8 РС при кваліфікації вчиненого за ст. 438 КК; г) завершується підготовка проекту нового Кримінального кодексу України, у якому нормативні підстави відповідальності за злочини проти міжнародного порядку, включаючи воєнні злочини, запропоновано сформулювати кардинально інакше, порівняно з КК, і така новелізація потребує осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання криміналізації та кваліфікації сексуального насильства в умовах збройного конфлікту досліджували у своїх працях такі автори, як: М. Акімов, Н. Антонюк, Г. Анісімов, М. Бондаренко, А. Вознюк, І. Жук, І. Заворотько, Д. Коваль, Т. Михайліченко, А. Політова, В. Руфанова, Н. Стасюк, М. Хавронюк, О. Харитонова, Н. Юрчишин та ін. При вивченні проблеми запровадження в КК концепту «вік сексуальної згоди» нами також частково було вивчено специфіку зазначеного сексуального насильства, констатувавши відмінності у підходах до його оцінки за міжнародним кримінальним правом у його вузькому сенсі (сукупність норм, що забороняють злочини агресії, геноциду, воєнні злочини та злочини проти людяності) та іншими складовими міжнародного права [6, с. 75–94]. Незважаючи на вагомість згаданих теоретичних напрацювань, у юридичній літературі України поки що не запропоновано цілісного уявлення про особливості криміналізації сексуального насильства

як воєнного злочину і, зокрема, відсутній докладний аналіз кореспондування положень договірного МПП, які забороняють сексуальне насильство, із формами злочину, передбаченого ст. 438 КК «Порушення законів та звичаїв війни». Пропонована публікація покликає усунути цю прогалину в наукових розвідках.

Формулювання цілей. Метою статті є з'ясування особливостей криміналізації та кваліфікації сексуального насильства як воєнного злочину та на підставі цього висунення рекомендацій, спрямованих на вдосконалення кримінального законодавства України й практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Не заглиблюючись в особливості воєнних злочинів у вигляді згвалтування та інших форм сексуального насильства і в те, як вони розмежовуються між собою, розглянемо, чи встановлено за аналізований тип суспільно небезпечної поведінки відповідальність за чинним кримінальним законодавством України. Почати вважаємо за доцільне з того, що згадувана вище ст. 438 КК, яка покликає у правовій системі України криміналізувати воєнні злочини, серйозно (причому, як структурно, так і термінологічно) відрізняється від ст. 8 РС.

По-перше, ст. 438 КК не оперує терміном «воєнні злочини»; натомість у її назві вжитий зворот «порушення законів та звичаїв війни», який є архаїчною назвою МПП як галузі міжнародного права. Звідси випливає, що в межах ст. 438 КК криміналізовано лише порушення договірного МПП.

По-друге, ч. 1 ст. 438 КК, не передбачаючи закритого «каталогу» воєнних злочинів, на відміну від ст. 8 РС, водночас перераховує шість форм вчинення злочину, чотири з яких можна умовно назвати спеціальними (жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; вигнання цивільного населення для примусових робіт; розграбування національних цінностей на окупованій території; застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом), а п'яту – універсальною (загальною), оскільки її зміст розкривається за допомогою відсилки до міжнародних договорів у сфері МПП («інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»). Як наслідок, ця форма робить диспозицію ч. 1 ст. 438 КК значною мірою бланкетною. Останньою в ній фігурує така особлива форма злочину, як «віддання наказу про вчинення... дій [передбачених вище]».

По-третьє, формулювання п'ятої (універсальної) форми злочину свідчить про те, що загалом диспозиція ч. 1 ст. 438 КК сформульована з використанням прийому *eiusdem generis* (лат. – слідує тому ж роду). Використане тут слово «інші» означає, що й перераховані раніше в диспозиції цієї кримінально-правової норми типи поведінки (позначені нами як спеціальні форми) також є порушеннями законів та звичаїв війни, передбаченими міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (далі – ВРУ).

Отже, ст. 438 КК встановлює відповідальність за порушення лише таких законів та звичаїв війни, які передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надала ВРУ. На наш погляд, таким договором немає підстав визнавати РС хоча б через те, що ВРУ й досі не надала згоду на його обов'язковість

для України. Інакше кажучи, криміналізуючи воєнні злочини, ст. 438 КК спирається не на ст. 8 РС, а на інші джерела міжнародного права, і саме вони є «ключем» для правильного розуміння сфери застосування цього положення кримінального закону України.

Зауважимо, що окремі українські автори дотримуються іншої точки, стверджуючи, що для розкриття поняття «інші закони та звичаї війни» в диспозиції ч. 1 ст. 438 КК можна звертатись і до РС [7, с. 91; 8, с. 17; 9, с. 63]. Складається враження, що привід для таких висловлювань дав визнання Україною юрисдикції МКС у 2014 та 2015 роках, здійснене шляхом подання заяв у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 12 РС. Уточнимо, що заяви про визнання юрисдикції МКС покладають на державу зобов'язання співпрацювати з МКС і виконувати всі його рішення та накази. Проте відповідні заяви, зроблені нашою державою, лише уповноважили МКС розслідувати та карати вчинені на території України злочини геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини; ці заяви не зробили РС обов'язковим для України в тому сенсі, як це відбувається у випадках з ратифікацією міжнародних договорів. Тобто та обставина, що Україна шляхом подання заяв *ad hoc* визнала юрисдикцію МКС, на наш погляд, не означає того, що при кваліфікації за ст. 438 КК слід посилається на ст. 8 РС. І вивчення текстів повідомлень про підозру, які складені за ст. 438 КК щодо військовослужбовців РФ у зв'язку із вчиненням ним сексуальним насильством та які розміщені на сайті Офісу Генерального прокурора, зайвий раз засвідчує правильність обстоюваної нами точки зору.

Із ч. 1 ст. 438 КК випливає: 1) обмеження сфери її застосування лише тими порушеннями МГП, що мають серйозний характер; 2) врахування при кваліфікації дії особи так званого контекстуального елемента; 3) взяття до уваги положень МГП у частині визначення кола потерпілих осіб; 4) врахування положень МГП при визначенні кола осіб, які можуть бути суб'єктами злочину «порушення законів та звичаїв війни» [10, с. 1342–1343]. При цьому слід мати на увазі те, що на окупованих територіях або на територіях, де відбувається збройний конфлікт, можуть вчинятися і «загальнокримінальні» злочини, не пов'язані з контекстом та умовами збройного конфлікту (побутові вбивства, грабежі, злочини сексуального насильства в місцях, які не перебували під контролем окупаційних військ і де не ведуться бойові дії, тощо) [11].

Через зазначені вище особливості свого змісту ст. 438 КК має серйозні недоліки. По-перше, вона не «накриває» певні типи поведінки, які є воєнними злочинами, згідно з міжнародним правом, включаючи значне число воєнних злочинів, вчинюваних у зв'язку зі збройним конфліктом міжнародного характеру. По-друге, у багатьох випадках з'ясування того, чи охоплюється певний тип поведінки, який є воєнним злочином, згідно з міжнародним правом, диспозицією ст. 438 КК, потребує поглибленого правового аналізу. Останнє не виглядало б гострою проблемою, якби специфіка цієї статті КК не вимагала відображення відповідного правового аналізу у процесуальних документах, що складаються в кримінальному провадженні. Зокрема, інкримінування особі іншого порушення з зако-

нів та звичаїв війни, передбаченого міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ (універсальна форма злочину), потребує посилання у вирокі суду на конкретне положення МПП при тому, що сфера його чинності може бути вкрай неочевидною для «неозброєного (поглибленими знаннями МПП) ока». Ця проблема постає і щодо тих воєнних злочинів, які набувають вигляду сексуального насильства. Показово, що саме в контексті кримінально-правової оцінки останнього окремі правозастосувачі нарікають на занадто загальний характер ст. 438 КК і доцільність її конкретизації за зразком ст. 8 РС [3].

Справа в тому, що єдиним міжнародним договором, який прямо забороняє сексуальне насильство і згоду на обов'язковість якого надано ВРУ, є Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 1949 року (далі – ЖК IV). Її ст. 27(2) передбачає, що жінки потребують особливого захисту від будь-якого посягання на їхню честь і, зокрема, захисту від звалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність. Цікаво, що, хоч ЖК IV містить однозначні (категоричні) формулювання щодо неприпустимості звалтування та інших проявів сексуального насильства, ці конвенційні приписи інколи піддавались критиці на тій підставі, що сексуальне насильство характеризується в них як посягання на честь жертви, а отже, вони нібито не відбивають серйозності цих деліктів як посягань на фізичне і психологічне благополуччя жертви. Справді, такі формулювання зараз виглядають старомодним евфемізмом, проте слід мати на увазі те, що на час розроблення та ухвалення ЖК IV поняття «честі» мало зовсім інше забарвлення і визнавалось надзвичайно важливою умовою, що виправдовувало звернення до нього під час формулювання норм МПП [12, с. 12].

Порівнюючи ст. 27(2) ЖК IV зі ст. 8(2)(b)(xxii) та (e)(vi) РС, звернемо увагу на те, що перша із цих статей не згадує такі прояви сексуального насильства, як сексуальне рабство, примусова вагітність і примусова стерилізація. Щоправда, оскільки вжите в ст. 27(2) ЖК IV поняття «інші форми посягання на моральність» по-слідовно тлумачиться як таке, що охоплює всі прояви сексуального насильства [13, с. 324; 14, с. 355–356], можна припустити, що ст. 27(2) ЖК IV і ст. 8(2)(b)(xxii) та (2)(e)(vi) РС криміналізують максимально подібне (якщо не тотожне) коло типів поведінки. Водночас не можна не помітити, що ст. 27(2) ЖК IV має вужчу сферу застосування, порівняно зі ст. 8(2)(b)(xxii) та (e)(vi) РС, з огляду на інші значимі аспекти:

1) *тип збройного конфлікту*. ЖК IV, як й інші ЖК, загалом поширюються тільки на ситуації міжнародного збройного конфлікту (далі – МЗК). Лише ст. 3, спільна для ЖК, поширюється на ситуації збройного конфлікту неміжнародного характеру (далі – ЗКНМХ). Таким чином, передбачена ст. 27 ЖК IV заборона сексуального насильства стосується лише ситуацій МЗК, а в РС йдеться про випадки сексуального насильства, вчинені як у зв'язку з МЗК (ст. 8(2)(b)(xxii)), так і у зв'язку із ЗКНМХ (ст. 8(2)(e)(vi));

2) *стать потерпілих*. Ст. 27(2) ЖК IV, якщо тлумачити її буквально, забороняє сексуальне насильство не щодо всіх цивільних осіб, які опинилися під владою сторін МЗК, а лише стосовно цивільних осіб жіночої статі, що не відповідає ст.

8(2)(b)(xxii) та (e)(vi) РС, яка визнає сексуальне насильство воєнним злочином безвідносно до статі потерпілих осіб [14, с. 353]. Хоч жінки і дівчатка є найбільш вразливою частиною населення, чоловіки і хлопчики також стають жертвами сексуального насильства в ситуації збройного конфлікту, яке можуть здійснювати різні суб'єкти, – представники державних структур, члени організованих недержавних збройних груп, учасники місій з підтримки миру, співробітники приватних військових та охоронних компаній та служб безпеки або просто приватні особи [12, с. 3];

3) *коло потерпілих*. Зі ст. 4(1) ЖК IV випливає, що передбачені нею гарантії поширюються на осіб, які перебувають під захистом цієї Конвенції, тобто тих, хто в будь-який момент і за будь-яких обставин опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами яких вони не є. Причому, у ч. 4 ст. 4 ЖК IV вказано, що це особи, захищені Женевською конвенцією про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 1949 року (далі – ЖК I), Женевською конвенцією про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, від 1949 року (далі – ЖК II) та Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 1949 року (далі – ЖК III). Таке застереження у поєднанні з назвою ЖК IV дає привід стверджувати, що особами, які перебувають під захистом ЖК IV, є цивільні особи, однак таке твердження видається дещо спрощеним.

По-перше, воно не враховує того, що ЖК IV гарантує захист й іншим особам, які брали участь у бойових діях, опинилися під владою протилежної сторони збройного конфлікту, але не можуть претендувати на статус військовополоненого [15, с. 198]. Ідеться про членів збройних формувань, які не можуть претендувати на статус військовополоненого через порушення вимоги відрізнити себе від цивільного населення, шпигунів, найманців та цивільних осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях (статті 44(3) та (4), 46(1), 47(1), 51(3) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 1977 року (далі – ДП I). По-друге, згідно зі ст. 4(2) ЖК IV захистом цієї Конвенції загалом не користуються певні категорії цивільних осіб: а) громадяни держави, не зобов'язаної цією Конвенцією; б) громадяни нейтральної держави; в) громадяни союзної з воюючою державою (у двох останніх випадках – за умови, що між цією державою та державою, під владою якої опинилася особа, існують нормальні дипломатичні відносини).

Отже, до числа осіб, які перебувають під захистом ЖК IV, належать особи, які: а) перебувають під владою сторони МЗК; б) не належать до її громадян; в) не належать до категорій осіб, зазначених у ст. 4(2) та (4) ЖК IV. Лише перераховані особи захищені ст. 27(2) ЖК IV від сексуального насильства. При цьому сфера чинності ст. 8(2)(b)(xxii) та (e)(vi) РС є значно ширшою. У справі *Prosecutor v. Bosco Ntaganda* [16, § 40; 17, § 48] МКС констатував, що ст. 8(2)(b) та (e) РС загалом, а відповідно, і параграфи (b)(xxii) та (e)(vi) не передбачають вимоги щодо статусу

потерпілого (status requirement). Такий висновок, на думку МКС, впливає з-поміж іншого із загальної структури ст. 8(2) РС, адже у параграфах (b) та (e), на відміну від параграфів (a) та (c), не вказується на те, що згадані в них воєнні злочини можуть бути вчинені лише щодо конкретних категорій потерпілих, зокрема осіб, які охороняються, згідно з положеннями ЖК (ст. 8(2)(a) РС), та осіб, які не беруть активної участі у бойових діях (ст. 8(2)(c) РС).

Оскільки ст. 27(2) ЖК IV із погляду кваліфікації за ст. 438 КК може слугувати правовою основою для визнання порушенням законів та звичаїв війни далеко не всіх ситуацій, криміналізованих згідно з міжнародним правом, потребує з'ясування питання, (a) чи не забороняють сексуальне насильство й інші положення міжнародних договорів у сфері МПП, що є обов'язковими для України, (b) а якщо такі положення існують, то яке коло осіб вони захищають від вказаної поведінки. При цьому, як слушно зазначено в літературі, хоч ЖК і Додаткові протоколи до них від 1977 року, недосконалі у своєму підході до сексуального насильства, проте вони дають необхідний захист, забороняючи звалтування та інші види сексуального насильства. Причому, це зроблено в різний спосіб: передусім забороняється насильство. До того ж заборона сексуального насильства міститься і в менш явно виражених положеннях, присвячених забороні жорстокого поводження й тортур, наруги над людською гідністю, посягань на статеву недоторканність жінки, примусу до проституції, а також у положеннях, у яких ідеться про повагу до людей та їхньої гідності [12, с. 11].

На сьогодні загальна картина обов'язкових для України положень договірного МПП, які імпліцитно забороняють сексуальне насильство, виглядає таким чином.

1. У випадках МЗК:

а) ст. 27(1) ЖК IV передбачає, що особи, які перебувають під захистом ЖК IV, мають за будь-яких обставин право на особисту повагу та повагу до своєї честі. Цей фрагмент ст. 27(1) ЖК IV справедливо тлумачиться як такий, що захищає від усіх форм сексуального насильства осіб чоловічої статі, які перебувають під захистом ЖК IV [14, с. 346];

б) ст. 13 ЖК III передбачає, що з військовополоненими необхідно завжди поводитися гуманно і що вони завжди повинні бути захищеними, зокрема від актів насильства чи залякування, а також від образ і цікавості публіки. Ст. 14 ЖК III додатково зауважує, що військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи і честі, а також наголошує на тому, що з жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю. Ці рамкові положення тлумачаться як такі, що захищають військовополонених від сексуального насильства [14, с. 357-358];

в) ст. 33 ЖК III передбачає, що особи зі складу медичного та духовного персоналу сторони МЗК, затримані іншою стороною МЗК із метою надання допомоги військовополоненим, не вважаються військовополоненими, однак вони як мінімум користуються пільгами та захистом, передбаченими ЖК III, тобто ці особи користуються і гарантіями, передбаченими статтями 13 та 14 ЖК III, які, як уже зазначалось, включають захист від сексуального насильства;

г) згідно зі ст. 12 ЖК I, ст. 12 ЖК II і ст. 10(1) ДП I, поранені, хворі та особи, які потерпіли корабельну аварію, повинні користуватися повагою та захистом за будь-яких обставин, а сторона, під владою якої вони знаходяться, має забезпечити їм гуманне поводження й догляд. Це рамкове положення розуміється як таке, що захищає поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, від сексуального насильства [14, с. 359]. До того ж важливо наголосити, що зобов'язання поважати і захищати поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, стосується всіх таких осіб, незалежно від того, до якої сторони МЗК вони належать [14, с. 784; 17, § 59]. Це означає, що ст. 12 ЖК I, ст. 12 ЖК II і ст. 10(1) ДП I захищають поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, навіть від сексуального насильства з боку представників власної сторони МЗК. Наприклад, член збройних сил однієї сторони МЗК вчиняє сексуальне насильство щодо пораненого члена збройних сил своєї ж сторони з мотивів помсти за гуманне поводження з військовополоненими чи цивільним населенням, що належить до протилежної сторони збройного конфлікту;

і) усі особи, які перебувають під владою сторони МЗК і при цьому не користуються більш сприятливим захистом, згідно з нормами МГП, можуть розраховувати на мінімальні стандарти поводження. Наприклад, ідеться про цивільних осіб, які перебувають під владою сторони МЗК, але не підпадають під критерії ст. 4 ЖК IV, а саме власних громадян сторони МЗК, громадян нейтральних держав і громадян союзних держав у випадках, коли з останніми відсутні нормальні дипломатичні відносини. Такі стандарти загалом покликані захистити людину від свавільного позбавлення життя, від найтяжчих посягань на людську гідність, а також гарантувати їй належну процедуру кримінального переслідування та покарання.

Утіленням цих стандартів є ст. 3, спільна для ЖК, і ст. 75 ДП I [14, с. 912, 926, 1086; 18, с. 191; 19, с. 539]. Хоч ст. 3, спільна для ЖК, буквально стосується лише ЗКНМХ, від часів рішення Міжнародного Суду ООН у справі *Nicaragua v. United States of America* [20, § 218] вона визнається відображенням «елементарних міркувань гуманності» в контексті обох типів збройного конфлікту. 3-поміж іншого ст. 3, спільна для ЖК, і ст. 75 ДП I забороняють такий тип поводження з людиною, як катування (тортури). Щодо визнання сексуального насильства окремим різновидом воєнного злочину у ст. 8(2)(b)(xxii) та (e)(vi) РС, то міжнародні кримінальні трибунали послідовно розглядали сексуальне насильство як прояв катування (тортур) [21, § 496], яке саме собою вже досить давно визнається серйозним порушенням МГП, тобто воєнним злочином (зокрема, ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV).

Таким чином, воєнним злочином є і сексуальне насильство, вчинене, наприклад, членами збройних сил сторони МЗК стосовно цивільної особи, яка є громадянином цієї ж сторони МЗК, – за умови, що акт сексуального насильства був пов'язаний зі збройним конфліктом (наприклад, якщо сексуальне насильство було вчинене з мотивів помсти за гуманне ставлення цивільного до представників протилежної сторони МЗК). Крім того, важливо зауважити, що нещодавно

МКС зробив без перебільшення революційний крок у тлумаченні сфери чинності положень МГП, які утворюють мінімальні стандарти поводження. Якщо спершу вважалося, що мінімальні стандарти поширювалися лише на осіб, які не беруть або більше не беруть участі в бойових діях [14, с. 1086; 22, § 1451, 1453], то у вже згаданій вище справі Prosecutor v. Bosco Ntaganda [16, § 54; 17, § 63] МКС визнав, що мінімальні гарантії поширюються і на членів власних збройних сил сторони МЗК, та, як наслідок, констатував, що такі особи можуть бути потерпілими від воєнного злочину у вигляді сексуального насильства (ст. 8(2)(b)(xii) РС). Наприклад, член збройних сил сторони МЗК вчинив сексуальне насильство стосовно іншого члена збройних сил цієї ж сторони з мотиву помсти за гуманне ставлення потерпілого до представників протилежної сторони МЗК.

2. У випадках ЗКНМХ:

а) уже згадана вище ст. 3, спільна для ЖК, у своєму первісному значенні містить мінімальний обсяг гарантій, якими користуються особи, які не беруть активної участі в бойових діях і перебувають під владою сторони ЗКНМХ. Однією з цих гарантій є гарантія не бути підданим тортурам, що, як вже з'ясовано, охоплює і захист від сексуального насильства;

б) у більш прогресивному прочитанні МКС це положення слід розглядати і як мінімальний обсяг гарантій для осіб, які беруть участь у бойових діях. У справі Prosecutor v. Bosco Ntaganda [16, § 54; 17, § 63] МКС констатував, що у зв'язку із ЗКНМХ потерпілими від воєнного злочину у вигляді сексуального насильства (ст. 8(2)(e)(vi) РС) можуть бути особи, які беруть участь у бойових діях на боці сторони ЗКНМХ, якщо сексуальне насильство вчиняється щодо них іншими особами, які беруть участь у бойових діях на боці цієї ж сторони збройного конфлікту.

Таким чином, положення міжнародних договорів у сфері МГП забороняють сексуальне насильство у зв'язку з будь-яким типом збройного конфлікту щодо будь-якої особи та незалежно від її статусу з точки зору МГП. Різняться лише правові підстави, що лежать в основі цих заборон. І, відповідно, сексуальне насильство, вчинене у зв'язку зі збройним конфліктом, завжди становитиме воєнний злочин.

У контексті міжнародно-правових зобов'язань України ефективно переслідувати воєнні злочини застосування ст. 438 КК має відбуватись у спосіб, що відповідав би таким зобов'язанням. Зокрема, це означає, що положення КК про «загальнокримінальні» злочини мають тлумачитись як такі, що не поширюються на випадки, які підпадають під сферу дії ст. 438 КК. Інакше кажучи, норми про «загальнокримінальні» злочини за жодних умов не повинні одержувати пріоритет перед ст. 438 КК на підставі їх «спеціальності». Протилежний підхід може створювати передумови для безкарності осіб, які вчинили серйозні порушення МГП, через неможливість здійснення юрисдикції щодо таких діянь на підставі універсального принципу (ст. 8 КК) або через вплив строків давності (ст. 49 КК). Норми КК про «загальнокримінальні» злочини можуть застосовуватись субсидіарно відносно до ст. 438 КК, а саме у випадках, коли відсутні підстави для її застосування

(наприклад, коли вчинене діяння не перебуває у зв'язку зі збройним конфліктом або не є серйозним порушенням МГП) [10, с. 1346–1347].

Г. Анісімов так само не має сумніву в тому, що за наявності відповідного контекстуального зв'язку, звалтування має розцінюватись як передбачене ст. 438 КК порушення законів та звичаїв війни [23]. Суголосно висловлюються вчені: а) М. Хавронюк, який тезу про пріоритетність ст. 438 КК аргументує з-поміж іншого тим, що деякі «загальнокримінальні» злочини караються набагато м'якше, ніж відповідні воєнні злочини чи злочини проти людяності, і стверджує, що санкції при кваліфікації значення не мають – їх непропорційність може свідчити лише про недбалість законодавця [24]; б) Н. Антонюк, яка звертає увагу на те, що, зважаючи на вчинення звалтування в контексті війни, ведення бойових дій, окупації територій (наявний контекстуальний елемент), при кваліфікації таких дій слід застосовувати ст. 438 КК. Водночас існує проблема покарання, яке може бути призначено винному, адже порушення законів та звичаїв війни, яке полягає у вчиненні звалтування, карається менш суворо, ніж кваліфіковане звалтування як «загальнокримінальний» злочин. Фактично в ч. 1 ст. 438 КК не враховуються ні кількість жертв, ні їхній вік, ні тяжкі наслідки для потерпілих, через що санкція цієї кримінально-правової норми потребує вдосконалення [25].

Варто хіба що додати те, що: а) вдосконалення нормативних підстав кримінальної відповідальності за сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту не повинне обмежуватись «точковою» зміною санкції ч. 1 ст. 438 КК; б) спрямована на розв'язання позначеної проблеми караність кваліфікація за сукупністю злочинів, передбачених статтями 438, 152 (153) КК, суперечитиме принципу *non bis in idem*, сформульованому в чинному законодавстві як заборона подвійного притягнення особи до відповідальності одного виду (ч. 1 ст. 61 Конституції України, ч. 3 ст. 2 КК). Щоправда, за інформацією окремих дослідників, в Україні трапляються випадки одночасної кваліфікації діянь за ст. 438 КК та його статтями про відповідальність за «загальнокримінальні» злочини. Як наслідок, «дублюється підхід до оцінки конкретного діяння як в умовах збройного конфлікту, так і в умовах мирного часу» [26].

Надалі докладно розглянемо питання кореспондування положень договірного МГП, які забороняють сексуальне насильство, із формами злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК. Хоч в останній сексуальне насильство прямо не згадується, існує «мережа» положень договірного МГП, на які ст. 438 КК спирається при криміналізації сексуального насильства. З приводу досліджуваного кореспондування є сенс спочатку сформулювати три загальні тези: 1) із погляду кваліфікації за ст. 438 КК сексуальне насильство, яке порушує положення договірного МГП, може охоплюватись такими передбаченими ч. 1 цієї статті формами злочину, як «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням» (перша спеціальна форма) та «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (універсальна форма); 2) прояви сексуального насильства, які стосуються військовополонених і цивільних осіб, охоплюються пер-

шою спеціальною формою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК; 3) усі інші випадки сексуального насильства, що є порушеннями норм договірного МГП, охоплюються універсальною формою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК.

Тепер розглянемо, як ці загальні тези «спрацьовують» щодо конкретних проявів сексуального насильства, які порушують норми договорів у сфері МГП.

1. Сексуальне насильство щодо військовополонених є порушенням статей 13 і 14 ЖК III, а з погляду інкримінування ч. 1 ст. 438 КК має охоплюватись першою альтернативою у формулі «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням».

2. Особи зі складу медичного та духовного персоналу сторони МЗК, затримані іншою стороною МЗК із метою надання допомоги військовополоненим, не вважаються військовополоненими. Тому, хоч вчинення щодо цих осіб сексуального насильства також порушує статті 13 і 14 ЖК III у зв'язку зі ст. 33 цієї Конвенції, у правовій рамці ст. 438 КК така поведінка не може вважатись «жорстоким поводженням з військовополоненими». Отже, ця поведінка має бути віднесена до «інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

3. Використаний у формулі «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням» термін «цивільне населення» виглядає дещо неоднозначним із погляду термінології ЖК IV. Є щонайменше три варіанти його прочитання: а) цей термін тотожний терміну «особи, які перебувають під захистом ЖК IV»; б) цей термін ширший за термін «особи, які перебувають під захистом ЖК IV» та охоплює і тих цивільних осіб, які не користуються захистом ЖК IV, але користуються мінімальними стандартами поводження, передбаченими ст. 3, спільною для ЖК, і ст. 75 ДП I; в) цей термін є вужчим за термін «особи, які перебувають під захистом ЖК IV» і не охоплює осіб, які брали участь у бойових діях, але не можуть претендувати на статус військовополоненого. Припустимо, що поява у формулі «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням» терміну «цивільне населення» зумовлена назвою ЖК IV. У такому випадку цей термін є не дуже коректним відповідником терміну «особи, які перебувають під захистом ЖК IV». Таким чином, формулювання «жорстоке поводження з цивільним населенням», використане у ч. 1 ст. 438 КК, охоплює сексуальне насильство, вчинене на порушення ст. 27(1) і (2) ЖК IV. Як наслідок, сексуальне насильство вчинене щодо цивільних осіб, які користуються мінімальними стандартами поводження у контексті МЗК, охоплюється універсальною формою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК, оскільки зазначені особи не є ні військовополоненими, ні цивільними особами в розумінні ст. 438 КК.

4. З подібних міркувань сексуальне насильство, вчинене на порушення мінімальних стандартів поводження щодо членів власних збройних сил сторони МЗК, також є іншим порушенням законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ.

5. Вчинене на порушення ст. 12 ЖК I, ст. 12 ЖК II і ст. 10(1) ДП I сексуальне насильство щодо поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, з

погляду інкримінування ст. 438 КК може охоплюватись першою спеціальною формою аналізованого злочину лише тоді, коли поранені, хворі та особи, які потерпіли корабельну аварію, були військовополоненими.

Вчинене на порушення ст. 12 ЖК I, ст. 12 ЖК II і ст. 10(1) ДП I сексуальне насильство щодо поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, які перебувають під владою сторони МЗК і належать до її збройних сил, є іншим порушенням законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ.

6. Оскільки в контексті ЗКНМХ взагалі не виокремлюються такий статус, як «військовополонені», а статус «цивільна особа» не фігурує у ст. 3, спільний для ЖК, яка забороняє сексуальне насильство опосередковано через заборону тортур, вчинене у контексті ЗКНМХ на порушення цієї статті, сексуальне насильство з погляду кваліфікації за ст. 438 КК має розцінюватись як інше порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ.

Насамкінець стисло розглянемо, яким чином проблему криміналізації сексуального насильства як воєнного злочину вирішує Робоча група з питань реформування кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України. У ст. 11.4.5 проекту нового Кримінального кодексу України (далі – проект) «Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру» злочином 7-го ступеня пропонується визнавати дії особи, яка на виконання політики сторони збройного конфлікту, що передбачала широкомасштабне або системне порушення норм МГП, серйозно порушила такі норми, застосовувані як у МЗК, так і у ЗКНМХ, зокрема «звалтувала, звернула в сексуальне рабство, примусила до проституції, примусової вагітності, примусової стерилізації чи іншої форми сексуального насильства, що становить серйозне порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій» (п. 6) [27].

Наведене положення у взаємозв'язку з іншими приписами проєктованого документа спонукає висловити такі критичні міркування.

По-перше, п 6 ст. 11.4.5 проекту невдало сформульована: мова в цій нормі повинна йти, зокрема, про примусову вагітність, примусову стерилізацію чи іншу серйозну (у контексті ЖК) форму сексуального насильства, а не про примушування до цих різновидів поведінки; крім того, конструкція «примушування до примусової вагітності, примусової стерилізації чи іншої форми сексуального насильства» є алогічною.

По-друге, у п. 2 ст. 11.4.5 проекту пропонується виокремити такий вид воєнного злочину, як тяжке насильство, поняття якого для цілей розділу 11.4 проекту розкрито в його ст. 11.1.1. В останній тяжке насильство характеризується з-поміж іншого як звалтування чи інша дія сексуального характеру, здійснена за відсутності добровільної згоди потерпілої людини. Незрозуміло, однак, як це узгоджується з тим, що у п. 6 ст. 11.4.5 проекту звалтування та інші форми сексуального насильства виокремлюються як самостійний вид воєнного злочину.

По-третє, у літературі доведено неприйнятність застосування конструкцій складів «загальнокримінальних» злочинів для приведення КК у відповідність до РС у частині регламентації відповідальності за міжнародні злочини [28, с. 127]. Звідси з-поміж іншого випливає, що при конструюванні статей про воєнні злочини варто орієнтуватись не на понятійний апарат Стамбульської конвенції (відсутність добровільної згоди потерпілої особи), а на РС, рішення міжнародних судів та Елементи злочинів, прийняті Підготовчою комісією для МКС 30 червня 2000 р., у яких конкретизується, що відповідні прояви сексуального насильства характеризуються застосуванням сили або погрози силою, або примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою, або використанням обстановки, яка характеризується примусом, або вчиненням діяння щодо особи, не здатної дати згоду, яка б виражала її справжню волю [29, с. 153–154, 156]. За інформацією М. Піддубної, найбільшу роль у встановленні відповідальності за такий воєнний злочин, як звалтування та інші дії сексуального характеру, відіграли рішення міжнародних трибуналів щодо Руанди та колишньої Югославії, у яких аргументується, що сексуальне насильство не лише може утворювати склади різних міжнародних злочинів (таких, як воєнні злочини чи злочини проти людяності), а й бути частиною катування, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження чи інших діянь [30, с. 191–192].

По-четверте, згадувана в п. 6 ст. 11.4.5 проекту ст. 3, спільна для ЖК, має досить вузьку сферу застосування, маючи відношення винятково до ЗКНМХ; в аналізованій ж статті проекту, судячи з її назви і змісту, йдеться про воєнні злочини, які можуть бути вчинені її у зв'язку з МЗК. Проблемність відсилання до ст. 3, спільної для всіх ЖК, у п. 6 ст. 11.4.5 проекту особливо помітна на фоні ст. 8(2)(b)(xxii) і (e)(vi) РС: до ст. 3, спільної для ЖК, відсилає лише друге з цих двох положень РС.

Принагідно зауважимо, що у висновку національних експертів на проєкт, підготовленому за нашою участю [31], подібне зауваження зроблено і щодо його ст. 11.2.3 «Злочин проти людяності в інших формах». Йдеться про те, що п. 7 цієї статті проекту в основному побудований на ст. 7(1)(g) РС, проте в одному аспекті істотно різниться. Перерахувавши конкретні прояви сексуального насильства, що можуть становити злочини проти людяності, ст. 7(1)(g) РС наприкінці згадує про те, що такими злочинами можуть бути визнані «будь-які інші подібні за тяжкістю форми сексуального насильства». Однак п. 7 ст. 11.2.3 проекту, не використовуючи такий зворот, згадує про «іншу форму сексуального насильства, що становить серйозне порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій». Причину такого відступу від тексту ст. 7(1)(g) РС складно пояснити, адже ст. 3, спільна для ЖК, як вже зазначалось, поширює свою дію лише на ЗКНМХ у той час, як злочини проти людяності (включаючи ті, які набувають вигляду сексуального насильства) можуть бути вчинені і в контексті МЗК, і навіть за відсутності будь-якого збройного конфлікту.

Водночас заслуговує на підтримку використання у п. 7 ст. 11.2.3 і п. 6 ст. 11.4.5 проекту незакритих переліків форм сексуального насильства: така невичерпність покликана сприяти максимально ефективному захисту жертв цього

насильства. Тим більше, що коло інших (відмінних від зґвалтування) форм сексуального насильства не має вичерпного переліку як за РС, так і в практиці міжнародних кримінальних судів. До іншого сексуального насильства відносять торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, насильницьку контрацепцію, примусове роздягання, насильницьку перевірку незайманості, примушування інших людей займатись сексом один з одним, примушування спостерігати за зґвалтуванням близьких тощо [28, с. 128].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що ст. 438 КК загалом криміналізує всі прояви сексуального насильства, які знаються воєнним злочиним, згідно з міжнародним правом. Щоправда, такі чинники, як відсутність у ст. 438 КК прямого згадування про сексуальне насильство, невідповідність її термінології міжнародному праву і те, що ця стаття КК у своїй основі не має ст. 8(2)(b)(xxii) та (e)(vi) РС, яка небезпідставно визнається найбільш очевидним свідченням існування окремої заборони сексуального насильства як воєнного злочину за міжнародним правом, можуть призводити до помилок у кваліфікації. Такий стан речей вкотре підтверджує ту очевидну обставину, що ст. 438 КК не відповідає сучасним правовим реаліям і потребує докорінних змін, які б максимально наблизили український кримінальний закон до «каталогу» воєнних злочинів, закріпленого в ст. 8(2) РС.

Щодо проекту нового КК України, то його положення втілюють загалом прогресивний підхід до криміналізації сексуального насильства як воєнного злочину. Водночас проєкт потребує доопрацювання і в цій частині, адже поки що не повністю забезпечує належну реалізацію норм міжнародного права на національному рівні.

Використані джерела:

1. Харитонова О. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України: можливості правового реагування. URL : <http://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-povyazane-z-konfliktom-u-viyni-rosii-proty-ukrainy>. (дата звернення: 10.04.2023).

2. Програмний документ Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду щодо сексуальних та гендерно зумовлених злочинів. Львів : Аналітичний центр «ЮРФЕМ», 2022. 32 с. URL : <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2022/11/Policy-paper-ukrainian.pdf>. (дата звернення: 10.04.2023).

3. Вік постраждалих від сексуального насильства – від 4 до 85 років», – прокурорка Діденко. *LB.Ua*. 24 жовтня 2022 р. URL : https://lb.ua/news/2022/10/24/533571_vik_pos-trazhdalih_vid_seksualnogo.html. (дата звернення: 10.04.2023).

4. Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник. Одесса : Феникс; Москва : ТрансЛит, 2011. 910 с.

5. Kirsch Ph. Foreword. *Dörmann K. Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. XIII–XIV.

6. Дудоров О. О., Задова К. П. «Вік сексуальної згоди» у міжнародному праві, кримінально-правовій доктрині та Кримінальному кодексі України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1. С. 75–94.

7. Михайліченко Т. О. Порушення законів та звичаїв війни: проблеми розмежування із суміжними кримінальними правопорушеннями. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка. 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992–2022 роки» (18 листопада 2022 року). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 89–93. URL : <https://criminal.law.knu.ua/News>. (дата звернення: 10.04.2023).*

8. Тацій В. Я. Кримінальне право України воєнного стану. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути*: матеріали міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21–22 жовт. 2022 р. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків: Право, 2022. С. 15–19.

9. Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «*ius in bello*». *Вісник Луцького державного університету внутрішніх справ* ім. Е. О. Дідоренка. 2022. Вип. 4. С. 57–74.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-ге вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

11. Козліва З. Міжнародний злочин: його кваліфікаційні ознаки. URL : <https://justtalk.com.ua/post/mizhnarodnij-zlochyn-jogo-kvalifikatsijni-oznaki>. (дата звернення: 10.04.2023).

12. Гаджолі Г. Дискусія по гуманітарним вопросам: право, политика, деятельность. Сексуальное насилие в ситуации вооруженного конфликта: нарушение международного гуманитарного права и права прав человека. *Международный журнал Красного Креста* (2014). Том 96 (№ 894). 44 с. Выдержка из номера: «Sexual violence in armed conflict». URL : https://international-review.icrc.org/sites/default/files/894_irrc_gaggioli_rus_web.pdf. (дата звернення: 10.04.2023).

13. Henckaerts J. M., Doswald-Beck L. Customary International Law. *Cambridge: Cambridge University Press*, 2005. Volume I: Rules. 628 p.

14. The 1949 Geneva conventions: a commentary / eds. A. Clapham, P. Gaeta, M. Sassòli, I. van der Heijden. Oxford: Oxford University Press, 2015. 1651 p.

15. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс / коорд. Е. Кюстер. Київ: МКЧХ, 2020. 396 с.

16. International Criminal Court, Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, Second decision on the Defence's challenge to the jurisdiction of the Court in respect of Counts 6 and 9, Trial Chamber VI, 4 January 2017. URL : https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2017_00011.PDF. (дата звернення: 10.04.2023).

17. International Criminal Court, Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, Judgment on the appeal of Mr Ntaganda against the «Second decision on the Defence's challenge to the jurisdiction of the Court in respect of Counts 6 and 9», Appeals Chamber, 15 June 2017. URL : https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2017_03920.PDF. (дата звернення: 10.04.2023).

18. Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field / eds. Comité international de la Croix-Rouge, J.-M. Henckaerts. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 1344 p.

19. Commentary on the additional protocols : of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 / eds. Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, 1987. 1625 p.

20. International Court of Justice, Case Concerning the Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment, 1986 I.C.J. 14. URL : <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>. (дата звернення: 10.04.2023).

21. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Prosecutor v. Zejnil Delalić et al., № IT-96-21-T, Judgment, Trial Chamber, 16 November 1998. URL : <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/>. (дата звернення 10.04.2023).

22. Special Court for Sierra Leone, The Prosecutor v. Issa Hassan Sesay, Morris Kallon and Augustine Gbao, SCSL-04-15-T, Judgment, Trial Chamber, 2 March 2009. URL : <http://www.rscsl.org/Documents/Decisions/RUF/1234/SCSL-04-15-T-1234-searchable.pdf>. (дата звернення: 10.04.2023).

23. Военні злочини : стаття КК України щодо порушення законів та звичаїв війни крізь призму міжнародного гуманітарного права. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1295977/>. (дата звернення: 10.04.2023).

24. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : двадцять запитань та відповідей. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychayiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovi-dej/>. (дата звернення: 10.04.2023).

25. Підтримка та захист потерпілих і свідків воєнних злочинців : суддя ВС розповіла про проблемні питання застосування КК і КПК України. URL : <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/posts/pfbid0Xduw3sW2WpqgRaoSfzSHp7dkWjJcUj5FJEwNTVoGPjQW2xj5ZEhDD17L68dXGyl>. (дата звернення: 10.04.2023).

26. Свиридова Д., Павлюк А. Проблемні питання належної кваліфікації воєнних злочинців. URL : <https://azones.law/analytics/problemni-pytannya-nalezchnoyi-kvalifi-kat-siyi-voennyh-zlochyniv>. (дата звернення: 10.04.2023).

27. Проект нового Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/projekt-kryminalnogo-kodeksu-u-ukrainy-stanom-na-30-01-2023.pdf>. (дата звернення: 10.04.2023).

28. Дудоров О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2022. 632 с.

29. The Elements of Crimes. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf>. (дата звернення: 10.04.2023).

30. Піддубна М. В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 260 с.

31. Висновок національних експертів на проект Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023р.). URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf>. (дата звернення: 10.04.2023).

References:

1. Kharytonova O. Seksualne nasylstvo, poviazane z konfliktom, u viini rf proty Ukrainy : mozhlyvosti pravovoho reahuvannia. (2022). N. p. URL : <http://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-povyazane-z-konfliktom-u-viyni-rosii-proty-ukrainy/>. [in Ukrainian].

2. Prohramnyi dokument Ofisu prokurora Mizhnarodnoho kryminalnogo sudu shchodo seksualnykh ta henderno zumovlenykh zlochyniv. Lviv : Analitychnyi tsentr «Iu RFEM»/ (2022). N. p. URL : <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2022/11/Policy-paper-ukrainian.pdf>. [in Ukrainian].

3. Vik postrazhdalykh vid seksualnogo nasylstva – vid 4 do 85 rokov», – prokurorka Didenko. (2022). N. p. URL : https://lb.ua/news/2022/10/24/533571_vik_postrazhdalih_vid_seksualnogo.html. [in Ukrainian].

4. Verle, G. (2011). Printsipi mezhdunarodnogo ugovnogo prava : uchebnik. Odessa: Feniks; Moskva : TransLit. [in Russian].

5. Kirsch, Ph. Foreword. (2003). *Dörmann K. Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, XIII–XIV. [in English].

6. Dudorov, O. O., Zadoia, K. P. (2019). «Vik seksualnoi zghody» u mizhnarodnomu pravi, kryminalno-pravovii doktryni ta Kryminalnomu kodeksi Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Information named after. E. O. Didorenko*, 1, 75-94. [in Ukrainian].

7. Mykhailichenko, T. O. (2023). Porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny : problemy rozmezhuвання iz sumizhnymy kryminalnymy pravoporushenniamy. *Pamiaty profesoriv P. S. Matyshevskoho ta S. S. Yatsenka: 1. Zbirka tez dopovidei uchastykiv naukovo-praktychnoho knulohu stolu «Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy : 1992–2022 roky» (18 lystopada 2022 roku). 2. Zbirka tez dopovidei uchastykiv naukovo-praktychnoi konferentsii «Suchasne kryminalne pravo Ukrainy : konstytutsiyni, mizhnarodno-pravovi ta ponimalno-pravovi vymiry» (latsenkioski chytannia) (2 liutoho 2023 roku) - In memory of Professors P. S. Matyshevskiy and S. S. Yatsenko: 1. Collection of theses of the reports of the participants of the scientific and practical round table "Criminal responsibility for crimes against the foundations of national security of Ukraine: 1992-2022" (November 18, 2022). 2. Collection of theses of reports of the participants of the scientific and practical conference "Modern criminal law of Ukraine: constitutional, international legal and comparative legal dimensions" (Yatsenko reading) (February 2, 2023) / uporiad. A. A. Stryzhevska, S. D. Shapchenko, K. P. Zadoia (Eds.). N. p. URL : <https://criminal.law.knu.ua/News>. [in Ukrainian].*

8. Tatsii, V. Ya. (2022). Kryminalne pravo Ukrainy voiennoho stanu. *Kryminalne pravo Ukrainy pered vykykamy suchasnosti i maibuttia : yakym vono ye i yakym yomu buty : maerialy mizhnar. nauk. konferentsii, m. Kharkiv, 21–22 zhovt. 2022 r. - The criminal law of Ukraine before the challenges of modernity and the future: what it is and what it should be: materials of the international Scientific conferences, Kharkiv, October 21–22, 2022, 15–19. / redkol.: V. Ya. Tatsii, Yu. A. Ponomarenko, Yu. V. Baulin (Eds.) et al. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].*

9. Vozniuk, A. A., Zhuk, I. V. (2022). Porushennia zakoniv i zvychaiv viiny : bez poseredni obiekty, predmety ta poterpili vid zlochynu. Zahalni polozhennia «jus in bello». *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Information named after. E. O. Didorenko*, 4, 57–74. [in Ukrainian].

10. Melnyk, M. I., Khavroniuk M. I. et al. (2018). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv : Dakor. [in Ukrainian].

11. Kozlyieva, Z. (N. d.) Mizhnarodnyi zlochyn : yoho kvalifikatsiini oznaky. N. p. [Electronic resource] URL : <https://justtalk.com.ua/post/mizhnarodnij-zlochyn-jogo-kva-lifikatsiini-oznaki>. [in Ukrainian].

12. Hadzholy, H. (2014) Dyskussiya po humanyтарnym voprosam: pravo, polityka, deiatelnost. Seksualnoe nasylye v sytuatsyy vooruzhennoho konflikta : narushenye me

zhdunarodnoho humanitarnoho prava y prava prav cheloveka. *Mezhdunarodnyi zhurnal Krasnoho Kresta - International Journal of the Red Cross*, Vol. 96 (No 894). Vyderzhka yz nomera : «Sexual violence in armed conflict». N. p. URL : https://international-review.icrc.org/sites/default/files/894_irrc_gaggioli_rus_web.pdf. [in Russian].

13. Henckaerts, J. M., Doswald-Beck, L. (2005). *Customary International Law. Volume I: Rules*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].

14. Clapham, A., Gaeta, P., Sassòli M., van der Heijden I. (2015). *The 1949 Geneva conventions: a commentary*. Oxford: Oxford University Press. [in English].

15. Meltser, N. (2020) *Mizhnarodne humanitarne pravo. Zahalnyi kurs*. Kyiv : MK ChKh. [in Ukrainian].

16. International Criminal Court, Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, Second decision on the Defence's challenge to the jurisdiction of the Court in respect of Counts 6 and 9, Trial Chamber VI, 4 January 2017. (2017). N. p. URL : https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2017_00011.PDF. [in English].

17. International Criminal Court, Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, Judgment on the appeal of Mr Ntaganda against the «Second decision on the Defence's challenge to the jurisdiction of the Court in respect of Counts 6 and 9», Appeals Chamber, 15 June 2017. (2017). N. p. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2017_03920.PDF. [in English].

18. Henckaerts, J.-M. et al. (2016). *Commentary on the First Geneva Convention : Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*. Cambridge : Cambridge University Press. [in English].

19. Sandoz, Y., Swinarski C., Zimmermann B. (1987). *Commentary on the additional protocols : of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers. [in English].

20. International Court of Justice, Case Concerning the Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment, 1986 I.C.J. 14. (1986). N. p. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>. [in English].

21. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Prosecutor v. Zejnil Delalić et al., № IT-96-21-T, Judgment, Trial Chamber, 16 November 1998. (1998). N. p. URL : <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/>. [in English].

22. Special Court for Sierra Leone, The Prosecutor v. Issa Hassan Sesay, Morris Kallon and Augustine Gbao, SCSL-04-15-T, Judgment, Trial Chamber, 2 March 2009. (2009). N. p. URL : <http://www.scsl.org/Documents/Decisions/RUF/1234/SCSL-04-15-T-1234-searchable.pdf>. [in English].

23. Voienni zlochyny : stattia KK Ukrainy shhodo porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny kriz pryzmu mizhnarodnoho humanitarnoho prava. (2022) N. p. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1295977/>. [in Ukrainian].

24. Khavroniuk, M. (2022) Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny dvadtsiat zapytan ta vidpovidei. N. p. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychayiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidaj/>. [in Ukrainian].

25. Pidtrymka ta zakhyst poterpilykh i svidikiv voiennykh zlochyniv : suddia VS rozpovila pro problemni pytannia zastosuvannia KK i KPK Ukrainy. (2022) N. p. URL : <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/posts/pfbid0Xduw3sW2WpqgRaoSfztSHp7dkWjJcUj5FJEwNTV0GpJQW2xj5ZEhDDI7L68dXGyl>. [in Ukrainian].

26. Svyrydova, D., Pavliuk, A. (2022) Problemni pytannia nalezhnoi kvalifikatsii voiennykh zlochyniv. N. p. URL : <https://azones.law/analytics/problemni-pytannya-nalezhnoi-kvalifikatsiyi-voiennykh-zlochyniv/>. [in Ukrainian].

28. Dudorov, O. (2022) Kryminalno-pravovi problemy suchasnoi Ukrainy (vybrani pratsi). Kyiv : Vaite. [in Ukrainian].

29. The Elements of Crimes. (2011) N. p. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf>. [in Ukrainian].

30. Pidubna, M. V. (2020) Implementatsiia norm mizhnarodnoho kryminalnoho prava pro voieni zlochyny u Kryminalnyi kodeks Ukrainy. *Candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].

31. Vysnovok natsionalnykh ekspertiv na proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (kontrolnyi tekst stanom na 30.01.2023 r.). (2023). [Electronic resource] N. p. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnykh-ekspertiv.pdf>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.02.2023

Zadoya K., Candidate of Legal sciences, Associate Professor, Professor of the Department Criminal Law policy and Criminal Law Educational and Scientific Institute of Law of Kyiv National University named after Taras Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

Dudorov O., Doctor of Legal sciences, Professor, Professor of the Department Criminal Law policy and Criminal Law Educational and Scientific Institute of Law of Kyiv National University named after Taras Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

SEXUAL VIOLENCE AS A WAR CRIME: FEATURES OF CRIMINALIZATION AND QUALIFICATION UNDER UKRAINIAN LAW

The research paper is devoted to clarifying specifics of criminalization and qualification of sexual violence as a war crime under the law of Ukraine. The ambiguity of the latter regarding criminalization of sexual violence as a war crime is noted. It is shown that such ambiguity is a consequence of the fact that Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine «Violation of the Laws and Customs of War», designed to criminalize war crimes in the domestic legal system, seriously differs from Art. 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court.

A comparative analysis of the provisions of, on the one hand, the Geneva Convention relative to the Protection of the Civilian Population in Time of War of 1949 as a single international treaty, consented to be binding by the Verkhovna Rada of Ukraine, which directly prohibits sexual violence, and, on the other hand, Art. 8 of the Rome Statute, has been conducted. It was found that the first of these international legal documents has a narrower scope in terms of both the types of prohibited behavior and other significant aspects – the type of armed conflict, gender and circle of victims.

Lists of provisions of international humanitarian treaty law binding on Ukraine, which implicitly prohibit sexual violence in cases of both international armed conflict and non-international armed conflict, have been determined. It is proved that the legal grounds underlying these prohibitions differ, which should be taken into account when legally assessing the investigated sexual violence.

It is argued that the provisions of the criminal law on liability for «general criminal» crimes should be interpreted as not applicable to cases which fall under the scope of Art. 438

of the Criminal Code of Ukraine. It is highlighted how the provisions of treaty international humanitarian law prohibiting sexual violence correspond with forms of the crime «violation of the laws and customs of war».

It is also analyzed how the issue of criminalization of sexual violence as a war crime is proposed to be solved in the draft of the new Criminal Code of Ukraine. Arguments for improving Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine, while taking into account the «catalogue» of war crimes enshrined in Art. 8 of the Rome Statute, are formulated.

Keywords: sexual violence, war crimes, violation of laws and customs of war, armed conflict, international humanitarian law, Rome Statute, criminalization, qualification, crimes against humanity

DOI: 10.33766/2524-0323.102.110-120

УДК: [343.9:343.24]:351.81

Колодяжний М. Г., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків, Україна)
e-mail: mkolodyazhny@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2149-9165>

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ РЕПРЕСИВНОЇ ТА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ МОДЕЛЕЙ УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ¹

У науковій статті на підставі результатів емпіричного та теоретичного дослідження здійснена спроба визначення дієвості карального і некарального підходів щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту шляхом зменшення смертності й дорожньо-транспортного травматизму і так само запобігання автотранспортним правопорушенням. Виділені прояви тяжіння сучасної державної політики України у вказаній сфері до репресії: криміналізація окремих діянь; посилення адміністративної відповідальності за окремі правопорушення на транспорті; відповідна організаційна налаштованість керівництва МВС України і Національної поліції, активне застосування примусу в діяльності органів та підрозділів патрульної поліції. Наголошено, що некаральна (кримінологічна) модель забезпечення дорожнього руху базується на європейській стратегії Vision Zero. Вона відноситься до управління дорожнім рухом, безпечних доріг, сучасних транспортних засобів, забезпечення пересування учасників дорожнього руху, поставарійної діяльності. Здійснений ґрунтовний кримінологічний аналіз адміністративних стягнень за вчинення найбільш поширених правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в багатьох країнах-членах ЄС. Установлено кореляційні взаємозалежності між рівнем безпеки дорожнього руху у відповідних європейських державах

¹ Примітка. Наукова стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

та розміром штрафів за деякі правопорушення у сфері дорожнього руху, а також рівнем ВВП на душу населення. Проведено такий аналіз й щодо України. Зауважено, що оцінка рівня безпеки дорожнього руху має урахувати не лише правові, а й передусім економічні чинники. Констатовано, що кримінологічна (некаральна) модель забезпечення дорожнього руху є більш ефективною порівняно з репресивним підходом. Водночас в Україні має бути застосована комбінована модель запобігання автотранспортним правопорушенням. Вона охоплює кримінологічні та деякі примусові заходи.

Ключові слова: правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, автотранспортні правопорушення, Vision Zero, забезпечення дорожнього руху, ефективність запобігання правопорушенням на транспорті, результативність профілактики правопорушень у царині безпеки дорожнього руху.

Постановка проблеми. Сучасний світ загалом й українська соціальна дійсність, зокрема, характеризуються наявністю багатьох загроз й ризиків для порушення прав та свобод людини і громадянина. Наразі найбільш потужною загрозою для життя, здоров'я, безпеки і недоторканності громадян України є зовнішня військова агресія. Водночас існують інші явища, які істотним чином впливали(ють) на смертність громадян у довоєнний, воєнний і, на жаль, впливатимуть на летальність багатьох людей у повоєнний період. Ідеться про злочинність (правопорушувальність) у сфері безпеки дорожнього руху (далі – БДР) та експлуатації транспорту.

Зазначені автотранспортні правопорушення є причиною смерті щороку до 1,35 млн осіб у всьому світі (2018 р.) [1] й до 2,8 тис. – в Україні (2022 р.) [2]. Наша держава має найнижчий показник БДР у Європі (85 смертей у ДТП на 1 млн населення у 2020 р.) [3]. Звідси шанси померти на дорогах України є вдвічі більшими, ніж у середньому у країнах ЄС, та в п'ятеро – порівняно із Норвегією. Ця країна має найвищий рівень БДР у світі (15 смертей у ДТП на 1 млн населення у 2021 р.) [4]. Через те автотранспортну правопорушувальність справедливо називають «дорожньою війною», у якій беруть участь різні категорії «військових» (учасників дорожнього руху), які аналогічно переміщуються на техніці (транспортних засобах), здатні допускати фатальні помилки у виді віктимних форм самовпевненої, легковажної, агресивної та іншої поведінки, що нерідко призводить до їх смерті або травмування.

Державна політика на глобальному і національному рівнях включає різні моделі правового регулювання суспільних відносин, а також відмінні підходи в запобіганні правопорушенням у зазначеній царині. З одного боку, має місце виражений репресивний напрям в забезпеченні дорожнього руху. Він проявляється, у тому числі, у підвищеній відповідальності за вчинення правопорушень на транспорті, особливо в деяких західних країнах. Указаний вектор чітко простежується останніми роками у правотворчій та правозастосовній діяльності в Україні. З другого боку, вагомий профілактичний потенціал міститься у так званій предикативній (кримінологічній, нерепресивній) парадигмі забезпечення дорожнього руху. Основні її положення закріплені в європейській стратегії Vi-

sion Zero (Мета: Нуль) [5]. Зокрема, метою останньої є зменшення на 50 % смертності і тяжкого травмування учасників дорожнього руху в ЄС до 2030 р. і зведення цього показника до нульового значення до 2050 р. [6].

Пізнання анонсованої проблематики набуває особливої значущості, з огляду на отримання Україною офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС (2022 р.), узяття нею низки зобов'язань у межах Угоди про асоціацію із ЄС (2014 р.), а також загалом на тривалий євроінтеграційний поступ нашої держави, у тому числі у сфері запобігання злочинності, та її окремим проявам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти забезпечення дорожнього руху вивчалися здебільшого крізь призму адміністративно- й кримінально-правового розгляду цієї проблематики такими ученими, як: В. І. Борисов, В. М. Бурдін, М. Ю. Веселов, С. В. Гізімчук, Т. О. Гуржій, Ю. С. Коллер, С. Я. Лихова, В. А. Мисливий, В. І. Осадчий, О. В. Острогляд, В. І. Приходько, І. І. Риндюк, А. О. Собакар, М. І. Хавронюк та ін. Плідно і послідовно указані та дотичні питання досліджують фахівці відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, а саме: В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, Б. М. Головін, Ю. Б. Данильченко, А. В. Калініна, М. С. Кисельова, О. В. Новіков, С. В. Панова, І. О. Христин, С. С. Шрамко. Водночас у літературі бракує наукових праць, де б під кримінологічним кутом зору, на підставі емпіричного базису, з урахуванням європейського законодавства й сучасної прогресивної практики країн ЄС здійснювалась оцінка результативності застосування каральних і некаральних підходів для підвищення рівня БДР.

Формулювання цілей. Мета статті – емпіричне обґрунтування результативності застосування карального та кримінологічного підходів у забезпеченні БДР та запобіганні автотранспортним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Аналіз виступів керівництва МВС України та Національної поліції, ознайомлення із текстами законопроектів, якими останніми роками посилювалась відповідальність за правопорушення у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту, дає підстави стверджувати, що в Україні в основу державної політики щодо підвищення рівня БДР покладений репресивний (каральний) підхід. Він виражається в появі ознак закономірності посилення відповідальності за автотранспортні правопорушення та в інших тенденціях при вирішенні проблеми високої смертності на дорогах нашої країни.

Зокрема, у пояснювальній записці до проекту відомого «Закону № 2695», що широко обговорювався громадськістю, критикувався водіями і яким у 2021 р. було запроваджено низку непопулярних правових та організаційних нововведень у сфері дорожнього руху, записано: «...міжнародний досвід забезпечення безпеки на дорогах свідчить, що одним з найпростіших і водночас найдієвіших способів примусити водіїв дотримуватися вимог правил дорожнього руху (далі – ПДР) є запровадження системи ефективного покарання» [7].

Також нерідко з вуст представників центрального апарату Національної поліції в контексті дискусії про розмір штрафів за адміністративні правопорушення на транспорті в Україні можна почути аргументи, що вони є набагато меншими, ніж у країнах ЄС. Наводячи паралелі, більш неоднозначними і навіть

у певному сенсі більш цинічними є заяви керівників комунальних підприємств України, членів НКРЕКП (Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) про те, що необхідність істотного збільшення розміру плати за надання комунальних послуг в Україні зумовлюється її невідповідністю такій у країнах-членах ЄС. Подібні тези виглядають цілком логічними, однак не все так просто, як здається на перший погляд. Вищенаведену позицію можна пояснити таким:

а) в основі, наприклад, мотивації прийняття рішень НКРЕКП щодо збільшення плати за комунальні послуги може перебувати дійсно об'єктивна кон'юнктура ринку енергоносіїв на певний час. Не слід виключати, що на це може впливати й особиста корупційна зацікавленість членів цього органу, підкріплена інтересами фінансових промислових груп, які фактично контролюють діяльність багатьох енергогенеруючих та енергорозподільчих компаній в Україні;

б) керівництву Національної поліції зручніше звітувати перед суспільством саме кількістю винесених постанов про вчинення водіями адміністративних правопорушень й обсягом сплачених ними штрафів протягом року, ніж анонсувати аморфні результати здійсненої профілактичної діяльності щодо запобігання учиненню автотранспортних правопорушень, оцінити результативність якої є набагато складніше;

в) анонсовані тези ігнорують найважливішу обставину у виді економічного чинника (обсяг ВВП на душу населення в конкретній країні) і, відповідно, його врахування при прийнятті рішення щодо збільшення розміру штрафів або плати за комунальні послуги.

Нагадаємо, що «Законом № 2695» була не лише закріплена кримінальна відповідальність за порушення правил БДР або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння, у ст. 286-1 КК України (цей крок вітається, оскільки у такий спосіб було усунуто відповідну правову прогалину), а й посилено адміністративну відповідальність за окремі правопорушення, як-то: керування транспортним засобом у стані сп'яніння – збільшено штраф з 10,2 тис. грн до 17-51 тис. грн; залишення місця ДТП – у 13 разів порушення правил користування ременями безпеки або мотошоломами – у 10 разів; керування водієм транспортним засобом, не зареєстрованим або не переєстрованим в Україні в установленому порядку, його експлуатація без номерного знака чи забрудненим, що не дозволяє чітко визначити символи номерного знака з відстані 20 м – у 5 разів; повторне протягом року вчинення будь-якого з порушень, указаних у попередньому пункті, – у 6,5 разів; перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на 20 км/г, порушення вимог дорожніх знаків та розмітки проїзної частини доріг, зупинки, стоянки, проїзду пішохідних переходів – майже у 1,5 рази тощо [8].

Крім цього, у першому варіанті проекту «Закону № 2695» закріплювались елементи жорсткого поліцейського примусу на кшталт практики США (передача водійського посвідчення у руки поліцейського, обов'язок водія за вимогою патрульного заглушити двигун автомобіля, заборона пасажиру виходити із транспортного засобу, якщо так вважає поліцейський та ін.). На щастя, широкий

громадськості вдалось відстояти власну позицію і захистити права громадян від потенційного свавілля, яке могло б настати в разі прийняття цього законопроекту в редакції, що лобіювалась МВС України. Наведені обставини указують на тяжіння державної політики України до застосування саме репресивної моделі забезпечення дорожнього руху.

Для більш чіткого визначення кореляційних зв'язків між правовими, економічними чинниками та станом БДР проаналізуємо розмір штрафів за найбільш поширені правопорушення на транспорті в ЄС та в Україні. Так амплітуда розмірів адміністративних штрафів за перевищення швидкості в європейських країнах є достатньо великою. Такі стягнення нерідко варіюються не лише від особливостей ділянки дороги (у місті, поза містом, автомагістраль), де було допущено порушення вимог швидкісного режиму руху, а й від значення самої швидкості. Найбільші штрафи за перевищення швидкості до 20 км/год мають місце в Норвегії (від 781 євро), Швейцарії (від 375 євро), Швеції (від 305 євро), та деяких інших державах, а найменші – у Польщі (від 22 євро), Австрії (від 30 євро) та Греції (від 50 євро). Суворо відповідальність за перевищення швидкості до 50 км/год передбачена в Норвегії (тимчасове позбавлення посвідчення водія або позбавлення волі), Швейцарії (позбавлення волі від 1 року), Франції (штраф від 1,5 тис. євро) тощо. Найбільш гуманний підхід за перевищення цієї швидкості застосований у виді штрафу на Мальті (від 70 євро), в Ірландії (від 80 євро) і Польщі (від 90 євро) [9]. Однак це є умовним групуванням, оскільки існують держави, де розмір штрафу для порушника не є фіксованим, а залежить від рівня його доходів (Фінляндія, Швейцарія).

Подібний кримінологічний аналіз потребує додаткового узгодження на предмет визначення відповідної кореляції розміру адміністративних штрафів за вказане адміністративне правопорушення, а також обсягу ВВП на душу населення з рівнем БДР у відповідних країнах ЄС. Виходить, що в європейських державах, де законодавчо встановлені високі штрафи за швидкісну їзду, є найбільш сприятливою ситуація із БДР. Це наочно демонструє показник смертності від дорожньо-транспортного травматизму. Саме в таких країнах, як Норвегія, Швеція, Швейцарія та ін. зафіксовані одні з найменших коефіцієнтів летальності учасників дорожнього руху (17-26 смертей від ДТП на 1 млн населення у 2020 р.). Цей показник у них був набагато меншим середньоєвропейського значення, яке у 2020 р. становило 42 смерті від ДТП у розрахунку на 1 млн населення [10]. Паралельно в найбільш заможних європейських державах (Люксембург, Норвегія, Ірландія, Швейцарія, Данія, Швеція та ін.) за рівнем ВВП на душу населення (42-82 тис. євро) аналогічно є найменшим показник смертності від ДТП. Щодо країн, де мають місце найменші штрафи за швидкісну їзду, то в них, за окремими винятками, з одного боку, зафіксований невеликий ВВП на душу населення [11], а з другого – найвищий коефіцієнт летальності від дорожньо-транспортного травматизму. У всіх незможних країнах-членах ЄС, окрім Мальти, Іспанії, Словенії, рівень смертності від ДТП більший за середньоєвропейський.

У вивченні подібних кореляційних зв'язків найбільш яскравим є приклад саме України, де станом на 2020 р. мали місце найменші, порівняно з країнами

ЄС, штрафи за перевищення швидкості на 20 км/год (11 євро) і на 50 км/год (57 євро). Крім того, в Україні є найменшим серед досліджених європейських країн показник ВВП на душу населення – усього 3,5 тис. євро на рік (2020 р.) [12]. Не дивно, що на сьогодні в нашій державі зафіксована вкрай несприятлива ситуація зі станом БДР та експлуатації транспорту.

Для формування повного кримінологічного уявлення щодо ступеня жорсткості адміністративних санкцій за порушення ПДР у країнах ЄС пропонується дослідити розмір штрафів за інші поширені правопорушення водіїв. Зокрема, штраф за управління транспортними засобами у стані сп'яніння найбільшим є у Норвегії (5,7 тис. євро), Італії (1,5 тис. євро) та Литві (1,1 тис. євро), а найменшим – у Чехії (19 євро), Латвії (20 євро) і Франції (135 євро). Шодо проїзду на заборонний сигнал світлофору, то найбільш вагомими грошові стягнення мають наразі місце в Норвегії (756 євро), Греції (700 євро) та Нідерландах (240 євро), а найменш значними – у Чехії (38 євро), Латвії (40 євро) й Австрії (70 євро) [13].

Однозначної відповіді щодо кореляції між розміром штрафу за ці правопорушення та станом БДР в окремих європейських країнах дати неможна. Для одних країн (Норвегія, Італія, Іспанія) такий зв'язок є більш очевидним, для деяких інших (Ірландія, Австрія, Франція) – він виявляється несуттєвим. Це свідчить, як мінімум, про те, що на стан БДР в останніх трьох зазначених та деяких інших державах впливає не лише суворість адміністративної відповідальності, а й інші обставини.

Указана теза підтверджується результатами інших досліджень, здійснених зарубіжними ученими. Зокрема, було емпірично обґрунтовано, що збільшення ВВП на душу населення на 1 тис. дол. США у короткостроковій перспективі певним чином погіршує (+0,58) стан БДР. Це пов'язується передусім зі зростанням рівня автомобілізації. Однак у довгостроковій перспективі покращення економіки країни позитивно (-1,59) відбивається на показниках смертності від ДТП [14].

На перебільшене значення суворості юридичної відповідальності в цьому контексті вказують результати дослідження European Barometer, здійсненого у 2021 р. в 11 європейських країнах. Воно показало, що більшість опитаних європейців здебільшого мотивує дотримуватись ПДР не страх бути покараними, а саме зацікавленість власною безпекою на дорозі [15]. Виходить, що на відносно високий рівень БДР у багатьох країнах ЄС впливають не лише правові, а й соціально-психологічні та, головним чином, економічні чинники.

Така ситуація врахована при реалізації європейської стратегії Vision Zero, яка базується на кримінологічній (некаральній) моделі забезпечення дорожнього руху. Остання складається із комплексу взаємопов'язаних загальносоціальних напрямів діяльності щодо: а) управління безпекою дорожнього руху; б) безпеки пересування по дорогах; в) безпеки транспортних засобів; г) безпеки учасників дорожнього руху; д) медицини катастроф [16; 17]. Тому ті країни, які першими почали впроваджувати подібну проактивну стратегію (Швеція у 1997 р., Норвегія у 1999 р.), мають один з найвищих у світі рівнів БДР.

Наведені результати емпіричного обґрунтування сумнівної дієвості репресивного напрямку запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху доповнюються теоретичними напрацюваннями провідних учених з цього питання. Так В. М. Дрьомін наголошує, що правові заборони не здатні змінити ані соціальний статус людей у суспільстві, ані їх відношення один до одного, ані систему колективних цінностей. Влада, яка розраховує на всесилля каральних заходів у запобіганні злочинності, приречена на невдачу [18]. М. В. Карчевський, застосовуючи можливості обчислювального кримінологічного обґрунтування у виді відповідних інформаційних технологій, доходить справедливого висновку про примітивізацію запобігання злочинності в Україні, яка виражається, окрім іншого, у збільшенні заборон і санкцій у нормах чинного законодавства [19]. Причому цю тенденцію можна поширити на норми як кримінального, так й адміністративного законодавства.

Вторинність репресивного напрямку роботи органів та підрозділів Національної поліції визначено й у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію». Їх першочерговими повноваженнями названі, окрім іншого, саме здійснення профілактичної діяльності, а також виявлення причин та умов, що сприяють учиненню правопорушень [20]. Крім того, в останніх дослідженнях адміністративно-правового регулювання діяльності поліції зазначається, що метод переконання разом із методом служіння є пріоритетними, порівняно із методом примусу, який включає заходи реагування на правопорушення [21, с. 60]. Інші дослідники додають, що однією з особливостей адміністративного примусу з боку патрульної поліції у сфері дорожнього руху є його допоміжний характер відносно переконання [22, с. 99].

Висновки. Отже, можна підсумувати таке:

1. Кореляційні зв'язки високих штрафів за автотранспортні правопорушення із високим рівнем БДР в окремих країнах ЄС мають місце, однак вони не є настільки однозначними, щоб констатувати про їх виключне значення.

2. Підвищення рівня БДР з акцентуацією уваги на репресії є утопією й світоглядним атавізмом, який не відповідає гуманістичним засадам формування сучасного законодавства, а також державній політиці в указаній сфері відповідно до європейських стандартів.

3. Обґрунтування необхідності постійного посилення юридичної відповідальності за вчинення правопорушень на транспорті з урахуванням відповідної європейської практики є частково маніпулюванням суспільною свідомістю, що ігнорує визнання ефективності економічних чинників, які лежать в основі високого рівня БДР у багатьох країнах ЄС.

4. Економічна складова, на яку спирається кримінологічна (некаральна) модель забезпечення дорожнього руху, дозволяє реалізовувати різні напрями європейської стратегії Vision Zero, включаючи: розвиток дорожньо-транспортної інфраструктури; упровадження сучасних технологій у дороги й транспортні засоби; розширення мережі засобів автоматичної фіксації порушень ПДР; належне грошове і матеріально-технічне забезпечення патрульних поліцейських.

5. Ефективність кримінологічного підходу щодо підвищення рівня БДР загальною й скорочення смертності й дорожньо-транспортного травматизму, зокрема, залежить від удосконалення всіх елементів складної соціальної системи «учасники дорожнього руху–транспортні засоби–дороги».

6. У діяльності підрозділів патрульної поліції України методи переконання і сервісу мають домінувати над примусом, у тому числі щодо реагування на автотранспорті правопорушення та притягнення учасників дорожнього руху до відповідальності.

7. З урахуванням у цілому невисокого рівня правової культури і правосвідомості українців держава не може і не має відмовлятися від адміністративно- й кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері БДР. Тому в Україні має бути запроваджена комбінована модель забезпечення дорожнього руху, що базуватиметься передусім на кримінологічній парадигмі вирішення цієї соціальної проблеми, доповненої дозованими примусовими заходами.

8. Запропонована наукова дискусія потребує свого продовження шляхом визначення впливу інших обставин (якість доріг, розвиток інших елементів дорожньо-транспортної інфраструктури, ступінь упровадження інновацій у транспортній галузі, кількість автоматичних засобів фіксації порушень ПДР) на рівень БДР.

Використані джерела:

1. Global status report on road safety 2018: summary. Geneva: World Health Organization, 2018. 20 p. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-NMH-NVI-18.20>.

2. Статистика ДПП в Україні. [Електронний ресурс] URL : <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>. (дата звернення: 16.05.2023)

3. Головкін Б. М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 156. С. 52–75. DOI : 10.21564/2414-990X.156.252879.

4. Road Safety Annual Report – 2022 / International Transport Forum. Paris, 2022. 78 p. [Електронний ресурс] URL : <https://www.itf-oecd.org/sites/default/files/docs/itad-road-safety-annual-report-2022.pdf>.

5. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків : Право, 2022. 300 с.

6. EU Road Safety Policy Framework 2021-2030 – Recommendations on next steps towards «Vision Zero». [Електронний ресурс] URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0407_EN.html. (дата звернення: 16.03.2023)

7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі порушення у сфері безпеки дорожнього руху». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2695&skl=10. (дата звернення: 16.03.2023)

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: Закон України від 16.02.2021 р. № 1231-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text>. (дата звернення: 16.03.2023)

9. Наливанна Д., Дядюк Ю. Як карають за перевищення швидкості в Україні та країнах Європи. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/ukrayini-ta-krayinah-yevropy/>.
10. Road safety targets: Monitoring report / European Road Safety Observatory, 2021. 8 p. URL : https://road-safety.transport.ec.europa.eu/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY_TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf.
11. Real GDP per capita. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/bar?lang=en.
12. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. [Електронний ресурс] URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>. (дата звернення: 16.05.2023)
13. EU Driving Penalties Report. [Електронний ресурс] URL : <https://cedem.org.ua/analytics/ukrayini-takrayinah-yevropy/>.
14. Dadgar I., Norström T. Short-term and long-term effects of GDP on traffic deaths in 18 OECD countries, 1960–2011. *Epidemiology & Community Health*. 2017. Vol. 71. Issue 2. P. 146–153. DOI: <http://dx.doi.org/10.1136/jech-2015-207138>.
15. Europeans and Responsible Driving. March 2021. [Електронний ресурс] URL : https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-05/2021-05-Fordation%20VINCI%20Autoroutes-European%20Barometer%20results_GLOBAL-ENG.pdf.
16. About program We live Vision Zero. [Електронний ресурс] URL : <http://www.welivevisionzero.com/about-program-we-live-vision-zero/>. (дата звернення: 16.05.2023)
17. Колодяжний М. Г. Європейська стратегія Vision Zero: сутність й напрями запровадження в Україні. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Т. 1. С. 172–178. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.24>.
18. Дрёмин В. Н. Социальная аномия как криминологический феномен. *Актуальные проблемы политики*: зб. наук. пр. / керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 230–241.
19. Карчевський М. В. Обчислювальне криминологічне обґрунтування: поняття, можливості та перспективи використання. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4. С. 112–126. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.112-126>.
20. Про Національну поліцію: Закон України від 2.07.2015 р. № 580–VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (дата звернення: 16.05.2023)
21. Адміністративно-правове регулювання діяльності патрульної поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні: монографія / Х. П. Ярмакі, Р. М. Пилипів, М. Ю. Веселов. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2019. 240 с.
22. Забезпечення Національною поліцією безпеки дорожнього руху: правові та організаційні аспекти: метод. рек. / В. І. Варивода, Д. А. Євдокимов, В. Г. Сюрвачик та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 110 с.

References:

1. Global status report on road safety 2018: summary (2018). Geneva: World Health Organization. [Electronic resource]. URL : <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-NMH-NVI-18.20>. [in English].
2. Statystyka DTP v Ukraini. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka>. [in Ukrainian].
3. Holovkin, B. M. (2022) Otsinka dorozhno-transportnoi avariynosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini. *Problemy zakonnosti – Problems of legality, issue 156*, 52-75. DOI : 10.21564/2414-990X.156.252879. [in Ukrainian].

4. Road Safety Annual Report – 2022 (2022) / International Transport Forum. Paris. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.itf-oecd.org/sites/default/files/docs/irtad-road-safety-annual-report-2022.pdf>. [in English].

5. Kolodiazhnyi, M. H. (2022) *Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy: monohrafiia*. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

6. EU Road Safety Policy Framework 2021-2030 – Recommendations on next steps towards «Vision Zero». (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : https://www.europa.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0407_EN.html. [in English].

7. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi porushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu». (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2695&skl=10. [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu: Zakon Ukrainy vid 16.02.2021 r. № 1231-IX (2021). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text>. [in Ukrainian].

9. Nalyvanna, D., Diadiuk, Yu. (N. d.) Yak karaiut za perevyschennia shvydkosti v Ukraini ta krainakh Yevropy. N. p. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/ukrayini-ta-krayinah-yevropy/>. [in Ukrainian].

10. Road safety targets: Monitoring report (2021) / European Road Safety Observatory. [Electronic resource] N. p. URL : https://road-safety.transport.ec.europa.eu/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY_TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf. [in English].

11. Real GDP per capita. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/bar?lang=en. [in English].

12. Valovyi vnutrishnii produkt (VVP) v Ukraini. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>. [in Ukrainian].

13. EU Driving Penalties Report. (N. d.) [Electronic resource] (N. p.) URL: <https://cedem.org.ua/analytics/ukrayini-ta-krayinah-yevropy/>. [in English].

14. Dadgar I., Norström T. (2017) Short-term and long-term effects of GDP on traffic deaths in 18 OECD countries, 1960–2011. *Epidemiology & Community Health*, vol. 71, issue 2, 146–153. DOI : <http://dx.doi.org/10.1136/jech-2015-207138>. [in English].

15. Europeans and Responsible Driving. March 2021. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-05/2021-05_Fondation%20VINCI%20Autoroutes-European%20Barometer%20results_GLOBAL-ENG.pdf. [in English].

16. About program We live Vision Zero. N. d. [Electronic resource] N. p. URL : <http://www.welivevisionzero.com/about-program-we-live-vision-zero/>. [in English].

17. Kolodiazhnyi, M. H. (2022) Yevropeiska stratehiia Vision Zero: sutnist y na pryamy zaprovadzhenia v Ukraini. *Nove ukrainske pravo – New ukrainian law*, issue 6, vol. 1, 172-178. DOI : <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.24>. [in Ukrainian].

18. Dryomin, V. N. (2011) Sotsialnaya anomiya kak kriminologicheskii fenomen. *Aktualni problemi politiki : zb. nauk. pr. – Actual political problems: coll. of science etc.*, issue 42, 230-241. S. V. Kivalov (Ed.); vidp. za vip. L. I. Kormich. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].

19. Karchevskiy, M. V. (2022) Obchysliuvalne kryminolohichne obruntuвання: poriatia, mozhyvosti ta perspektyvy vykorystannia. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka – Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, issue 4, 112-126. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.112-126>. [in Ukrainian].

20. Pro Natsionalnu politsiu: Zakon Ukrainy vid 2.07.2015 r. № 580–VIII (2015). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukrainian].

21. Administratyvno-pravove rehulivannia diialnosti patrolnoi politsii shchodo zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini (2019): monohrafiia / Kh. P. Yarmak, R. M. Pylypiv, M. Yu. Veselov (Eds.). Zhytomyr: Vyd. O. O. Yevenok. [in Ukrainian].

22. Zabezpechennia Natsionalnoi politsiieiu bezpeky dorozhnoho rukhu: pravovi ta orhanizatsiini aspekty: metod. rek. (2019) / V. I. Varyvoda, D. A. Yevdokymov, V. H. Siuravchuk (Eds.) et al. Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2023

Kolodyazhny M., PhD, Senior researcher, Head of the Department of Criminological Research Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF REPRESSIVE AND CRIMINOLOGICAL MODELS OF TRAFFIC SAFETY

In the scientific article, based on the results of empirical and theoretical research, an attempt was made to determine the effectiveness of punitive and non-punitive approaches to increase the level of road traffic safety and transport operation by reducing mortality and traffic injuries, as well as preventing motor vehicle offenses. Manifestations of the tendency of the modern state policy of Ukraine in the specified sphere towards repression are highlighted: criminalization of certain acts; strengthening of administrative responsibility for certain offenses in transport; the appropriate organizational attitude of the leadership of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police, active use of coercion in the activities of bodies and units of the patrol police. It was emphasized that the non-punitive (criminological) model of road safety is based on the European Vision Zero strategy. It concerns traffic management, safe roads, modern vehicles, ensuring the movement of road users, and post-accident activities. A thorough criminological analysis of administrative fines for committing the most common offenses in the field of traffic and transport operation in many EU member states was carried out. Correlative interdependencies between the level of road safety in the relevant European states and the amount of fines for some traffic offenses, as well as the level of GDP per capita, have been established. Such an analysis was also conducted for Ukraine. It is emphasized that the assessment of the level of road safety should take into account not only legal, but also primarily economic factors. It was established that the criminological (non-punitive) model of traffic safety is more effective compared to the repressive approach. At the same time, a combined model of prevention of motor vehicle offenses should be applied in Ukraine. It covers criminological and some coercive measures.

Keywords: offenses in the field of road traffic safety, motor vehicle offences, Vision Zero, road safety, effectiveness of prevention of offenses in transport, effectiveness of prevention of offenses in the field of road traffic safety.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.121-135

УДК: 343.415 (477)

*Мовчан Р. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)
e-mail: romanmov1984@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА «ВИБОРЧІ» ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА ПРОЄКТОМ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено критичному осмисленню запропонованої у проєкті нового Кримінального кодексу України концептуальної моделі регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення проти виборчих прав та референдумного права. За результатом проведеного дослідження були виявлені недоліки відповідних проєктованих приписів, а також розроблені пропозиції щодо їхнього вдосконалення.

Зокрема, доведено помилковість втіленого в проєкті підходу, коли злочинами 3-го ступеня тяжкості були визнані такі діяння, як «зрив роботи виборчої комісії чи комісії з референдуму» й «знищення, пошкодження або приховання виборчої документації чи документації референдуму після проведення виборів чи референдуму». Аргументовано доцільність «об'єднання» деяких передбачених розділом 4.10 проєкту статей.

Обґрунтовано необхідність удосконалення запропонованого у проєкті наскрізного уніфікованого, який не використаний у жодній європейській країні, підходу до визначення ступеня тяжкості всіх «виборчих» злочинів, який, по-перше, ігнорує можливість диференціації відповідальності за діяння з різним ступенем суспільної небезпеки, по-друге, призводить до виникнення невиправданого дисонансу між кримінально-правовим статусом окремих таких правопорушень, одні з яких визнаються відразу злочинами 3-го ступеня тяжкості, а інші, попри характерний для них приблизно рівний ступінь суспільної небезпеки, принаймні, з деякими злочинами, – проступками.

Наведено низку аргументів, які вказують на необхідність корегування назви аналізованої структурної ланки проєкту, у якій, замість вказівки на «кримінальні правопорушення проти виборчих прав та референдумного права», доцільно вживати формулювання «кримінальні правопорушення проти виборчих та референдумних прав». Наприкінці статті визначено перспективні напрями досліджень у розглядуваній сфері.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочин, проступок, вибори, референдум, виборча документація, документація референдуму, перешкодження, втручання, виборча комісія, комісія з референдуму.

Постановка проблеми. Як відомо, у чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) регламентація відповідальності за так звані «виборчі»¹ делікти покладається на статті 157–160, які розміщені в межах розд. V його Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». При всьому у юридичній літературі відповідна група норм традиційно вважається такою, яка є, з одного боку, чи не найбільш контроверсійною, заплутаною та складною для опанування [1; 2; 3], а з іншого – чи не найменш ефективною, що не останньою чергою пояснюється якраз-таки їх згаданою контраверсійністю, заплутаністю та складністю для опанування.

Зважаючи на сказане, загалом без подиву сприймається та обставина, що в розробленому Робочою групою з питань реформування кримінального права (далі – Робоча група) проєкті нового Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р., далі – проєкт) був реалізований концептуально новий підхід до регламентації відповідальності за розглядувані кримінальні правопорушення (далі – к. пр.), порівняно з чинним КК України. Причому це стосується не лише давно очікуваного та рекомендованого багатьма вітчизняними криміналістами [4] виділення окремої структурної ланки Особливої частини, присвяченої саме досліджуваній групі посягань (розд. 4.10), але й чималої кількості інших аспектів. Зокрема, навіть при поверховому аналізі проєкту відразу кидається у вічі те, що в ньому була втілена докорінно нова модель диференціації відповідальності, застосовано відмінний підхід до визначення кримінально-правового статусу розглядуваних деліктів, з'явилась низка нових та істотно відредатованих редакції багатьох чинних норм тощо.

Однак при більш детальному ознайомленні з відповідними положеннями проєкту було виявлено, що деякі з них є доволі суперечливими. Необхідність усунення цих дискусійних аспектів й обумовила потребу в розгляді вказаної вище проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку вітчизняного законодавства, присвяченого регламентації відповідальності як за виборчі к. пр. загалом, так і за окремі їхні різновиди зокрема, висвітлювались у працях таких українських науковців, як: П. П. Андрушко, В. І. Антипов, О. П. Братівник, А. В. Бурбій, Р. З. Голобутовський, А. А. Дорофеев, К. П. Задоя, І. О. Зінченко, Д. О. Колодін, В. В. Кострицький, С. Я. Лихова, М. В. Мазур, Ж. В. Мандриченко, М. І. Мельник, В. І. Осадчий, В. М. Парасюк, Н. М. Парасюк, А. А. Сидоренко, І. Є. Словська, В. П. Тихий, В. В. Топчий, М. І. Хавронюк, Є. В. Шевченко та інших. Водночас маємо констатувати, що названими фахівцями досліджувалися лише відповідні норми чинного кримінального законодавства; згадані ж положення проєкту, наскільки відомо, у вітчизняній юридичній літературі аналізу ще не піддавалися.

Формулювання цілей. Метою статті є критичне осмислення запропонованої у проєкті концептуальної моделі регламентації відповідальності за виборчі к.

¹ Задля зручності за допомогою цього умовного терміну в статті будуть позначатись як, власне, «виборчі», так і «референдні» правопорушення.

пр., за результатом чого мають бути виявлені її (моделі) переваги й недоліки, а також розроблені пропозиції щодо вдосконалення відповідних положень проекту, зокрема з урахуванням найкращих європейських практик.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному праві (і не лише вітчизняному) питання як про визначення кола порушень виборчого законодавства, які мають тягнути кримінальну відповідальність, так і про кримінально-правовий статус цих діянь (злочини чи проступки) традиційно вважаються надзвичайно складними. З одного боку, небезпека відповідних правопорушень є очевидною, але, з іншого, не меншою виглядає і недоцільність віднесення до числа кримінально каранних усіх посягань у відповідній сфері. Враховуючи відсутність об'єктивних формалізованих критеріїв шкідливості того чи іншого виборчого делікту (як це має місце, наприклад, у більшості посягань на власність), доводиться визнавати, що чи не єдиним фактором, від якого фактично залежить вирішення питання про криміналізацію тих чи інших «виборчих» посягань, є суб'єктивний розсуд законодавця (у нашому ж випадку – Робочої групи). Зважаючи на це, вочевидь, не варто було очікувати того, що автори розд. 4.10 проекту зможуть запропонувати такий новаторський підхід щодо змістовної наповнюваності відповідної структурної одиниці, який не викличе серйозних нарікань у представників експертного середовища. З урахуванням відсутності однакових підходів до вирішуваного питання і в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, жоден із пропонованих варіантів *a priori* не міг би бути визнаний і таким, що відповідає найкращим іноземним взірцям.

Водночас, навіть із розумінням ставлячись до цієї ситуації, усе ж слід виділити декілька діянь, віднесення яких у розд. 4.10 до числа кримінально протиправних виглядає сумнівним, причому, як з огляду на власну суб'єктивну оцінку ступеня їхньої суспільної небезпеки (тяжкості), так і релевантний іноземний досвід. Останній, попри згадану відсутність уніфікованого підходу до вирішення багатьох питань, усе ж здатен чітко сигналізувати про помилковість того чи іншого варіанту вирішення певної проблеми. Такими «сумнівними» діями виділяються:

а) «зрив роботи виборчої комісії чи комісії з референдуму» (ст. 4.10.6). Це діяння – фактично відповідна бездіяльність члена виборчої комісії чи комісії з референдуму [5, с. 384; 6, с. 486] – було криміналізовано у 2009 р., унаслідок ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України». Президентом України первинно було накладено вето на цей Закон. Серед іншого, у пропозиціях Президента йшлося про недоцільність криміналізації таких діянь члена виборчої комісії з посиленням на те, що Законом «Про вибори Президента України» передбачено дострокове припинення повноважень члена територіальної, дільничної виборчої комісії, зокрема у зв'язку із систематичним невиконанням покладених на нього обов'язків; крім того, указано, що передбачене ст. 157 КК України покарання не враховує ступінь суспільної небезпеки зазначеного діяння, а тому, замість кримінальної, доцільно запровадити адміністративну відповідальність і лише за ухилення члена вибор-

чої комісії від участі в роботі виборчої комісії в день голосування, день повторного голосування, під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, установлення підсумків голосування в межах територіального виборчого округу, установлення результатів голосування, повторного голосування, виборів. Щоправда, згадане вето Президента України врешті-решт було подолане [7, с. 84].

Утім, при роботі над проектом його розробникам варто розглянути можливість врахування наведених зауважень Президента України. Зокрема, хотілося б пригадати, що і в чинному виборчому законодавстві передбачено низку норм, які надають можливість достроково припинити повноваження члена виборчої комісії, зокрема у зв'язку із «систематичним або одноразовим грубим порушенням ним законодавства України про вибори, встановленим рішенням суду або рішенням виборчої комісії вищого рівня, двома і більше неявками на засідання виборчої комісії без поважних причин або неявкою на засідання виборчої комісії у день голосування, ухиленням від виконання своїх обов'язків у комісії без поважних причин» (п. 8 ч. 3 ст. 89; п. 10 ч. 3 ст. 146; п. 9 ч. 3 ст. 208 Виборчого кодексу України). Зайвим свідченням недоцільності запровадження саме кримінальної відповідальності за розглядуване діяння слугує і релевантний іноземний досвід, адже в жодному із проаналізованих кримінальних кодексів європейських держав не було відшукано норм, навіть наближено подібних за змістом до тих, про які йдеться в ст. 4.10.6 проекту і ч. 5 ст. 157 КК України.

Як варіант, пропонуємо робочій групі розглянути питання про можливість визнання аналізованого діяння проступком.

До речі, коментуючи ч. 5 ст. 157 КК України, вітчизняні криміналісти майже однастайні в тому, що відсутність члена виборчої комісії без поважних причин на одному засіданні комісії не створює підстав для його кримінальної відповідальності за цією нормою [8, с. 84; 5, с. 384; 6, с. 486]. Попри таке виважене тлумачення, у тексті ст. 4.10.6 проекту (як і у ч. 5 ст. 157 КК України) відсутнє згадування про «систематичний» характер таких діянь чи інша подібна вказівка, яка б унеможливила інкримінування ст. 4.10.6 у відповідних і окреслених вище випадках. До речі, у «глосарії» проекту *ухилення* (тут і далі виділення наше – Р. М.) визначається як *не вчинення необхідного діяння особою, яка має юридичний обов'язок та можливість діяти певним чином* (п. 61 ч. 2 ст. 1.4.1). Як бачимо, і тут відсутня вказівка на багаторазовість відповідних актів поведінки.

Водночас варто визнати, що гостроту позначеної проблеми частково «знімає» вказівка на наслідки діяння (зрив роботи комісії);

б) *знищення, пошкодження або приховання виборчої документації чи документації референдуму після проведення виборів чи референдуму*» (ст. 4.10.15). Видається, що вказана поведінка не спроможна завдати істотної шкоди (хоч у проекті це діяння визнається таким, яке спричинило *значну* шкоду) охоронюваним розд. 4.10 відносинам, адже за результатом її вчинення не можна досягнути того, що може стати наслідком, і найчастіше є цілпо вчинення аналогічних дій під час виборів чи референдуму – вплинути на результати виборів (референдуму). Варто вказати й на те, що парламентарії жодної з європейських країн не знайшли підстав для криміналізації згаданих діянь;

в) «перешкоджання людині здійснювати опитування виборців чи учасників референдуму щодо їх волевиявлення під час голосування» та «незаконне підписання протокалу членом виборчої комісії, комісії з референдуму» (проступки, передбачені ст. 4.10.15 та п. 6 ст. 4.10.13 проєкту, відповідно). Тут варто звернути увагу на тому, що виборче законодавство забороняє й багато інших різновидів поведінки, зокрема: оприлюднення чи поширення в інший спосіб результатів опитування громадської думки, пов'язаного з виборами, зокрема щодо кандидатів, партій – суб'єктів виборчого процесу, протягом останніх двох днів перед днем голосування; оприлюднення в день голосування результатів опитування виборців щодо їх волевиявлення під час голосування до закінчення голосування; передвиборчу агітацію напередодні дня голосування та в день голосування. Забороняється також участь у передвиборній агітації: а) іноземців та осіб без громадянства, зокрема шляхом журналістської діяльності чи у формі участі у концертах, виставах, спортивних змаганнях, інших публічних заходах, що проводяться на підтримку чи за підтримки кандидата чи суб'єкта їх висування; б) органів виконавчої влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів і судів, їх посадових і службових осіб у робочий час; в) членів виборчих комісій під час виконання обов'язків членів виборчих комісій на строк здійснення повноважень тощо.

За таких обставин закономірно постає питання: чи не є порушення інших перерахованих заборон не менш небезпечними за ті, які в проєкті визнаються проступками, передбаченими п. 6 ст. 4.10.13 і ст. 4.10.15?

Певні застереження варто висловити і щодо виправданості виділення у проєкті окремих норм, присвячених регламентації відповідальності за деякі аналізовані діяння, сама доцільність криміналізації яких сумнівів не викликає.

Зокрема, найперше в цьому контексті варто пригадати ст. 4.10.5, у якій йдеться про *втручання у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму* – тобто дії, аналогічні тим, про які говориться в ч. 4 ст. 157 КК України. Водночас між цими положеннями існує принципова різниця, адже у відповідній нормі проєкту суб'єкт не спеціальний (службова особа), а загальний. Зважаючи на це, виникає логічне, на нашу думку, питання: а чому б відповідальність за ці дії не передбачити у нормі про перешкоджання здійсненню виборчих прав або референдумного права (ст. 4.10.4)? Тут варто процитувати М. І. Хавронюка, який, коментуючи ст. 157 КК України, зазначає, що «передбачене нею втручання службовою особою... є спеціальним різновидом перешкоджання діяльності суб'єктів виборчого процесу, що виокремлено законодавцем за особливим поєднанням ознак потерпілого від злочину (виборча комісія чи комісія з референдуму), об'єктивної й суб'єктивної сторін злочину та його суб'єкта (службова особа)» [6, с. 487]. Переконані, що виділення цих дій в окремі склад насамперед було пов'язано саме із властивостями суб'єкта, тобто особливою суспільною небезпекою вчинення згаданих дій службовою особою з використанням службового становища, у зв'язку з якою, до речі, у ч. 4 ст. 157 передбачено покарання (позбавлення волі аж до 10 років), яке є значно суворішим за те, яке передбачене в ч. 1 ст. 157 чинного КК України за всі інші різновиди

перешкоджання, вчинені загальним суб'єктом (максимальне покарання – позбавлення волі на строк до 3 років). Однак за проєктованою ст. 4.10.5 суб'єкт передбаченого нею делікту є загальним, через що це правопорушення, вочевидь, і було визнано однопорядковим з іншими формами перешкоджання.

Таким чином, відповідальність за діяння, про які йдеться в статтях 4.10.4 і 4.10.5 проєкту, могла б безпроблемно бути передбачена в одній нормі із назвою «Перешкоджання здійсненню ...» із відповідним коригуванням її диспозиції, зокрема уточненням форм об'єктивної сторони.

Аналізуючи релевантні положення іноземного кримінального законодавства, мені не вдалося відшукати і жодного прикладу виокремлення норми, за змістом подібної до тієї, яка передбачена у ст. 4.10.7 проєкту «*Втручання в роботу Державного реєстру виборців*». Це, вочевидь, можна пояснити тим, що відповідальність за таке втручання передбачена іншими нормами – як загальними нормами про фальсифікацію «виборчої» документації, які, зокрема, дають змогу реагувати на вчинення передбаченого п. 1 ст. 4.10.7 «*подання до органу ведення Державною реєстру виборців завідомо неправдивих відомостей про виборця*», так і нормами про «комп'ютерні» делікти. На нашу думку, розробникам проєкту також варто обміркувати доцільність виокремлення відповідної норми.

Далі. Одним із основних втілених у розд. 4.10 концептуальних нововведень стала уніфікація відповідальності за всі консолідовані в його межах «виборчі» злочини. Йдеться про те, що будь-яка шкода виборчим правам та референдумному праву у проєкті визнана *значною* (п. 5 ч. 1 ст. 2.5.4), а тому всі розглядувані злочини були автоматично визнані злочинами 3-го ступеня тяжкості. Такий підхід загалом узгоджується із концепцією побудови проєкту¹.

Та, попри її логічність і зрозумілість, насправді пропонується модель ігнорувати очевидну (принаймні, для нас) відмінність у суспільній небезпеці різних посягань на ті чи інші охоронювані цінності (блага), що призводить до встановлення необґрунтовано (несправедливо) однакових (уніфікованих) покарань за їх вчинення. Для ілюстрації вразливості (або щонайменше дискусійності) такого підходу в контексті «виборчих» деліктів зазначу, що в розд. 4.10 злочинами 3-го ступеня тяжкості визнані як «знищення, пошкодження, приховування та заволодіння виборчою документацією або документацією референдуму *під час виборів*» (ст. 4.10.14), так і згадане раніше «незаконне знищення, пошкодження або приховування виборчої документації або документації референдуму *після проведення виборів чи референдуму*» (ст. 4.10.15), тобто після офіційного оголошення (офіційного оприлюднення) результатів виборів (референдуму). Тож постає питання: невже суспільна небезпека цих діянь, одне з яких, нагадаю, не визнано кримінально протиправним у жодній із європейських країн, є однаковою? Видається, що ні, адже згадані дії після виборів (референдуму) вже не можуть прямо вплинути на результати виборів (референдуму), а тому є істотно менш небезпечнішими, що, до речі, чітко відображено в санкціях ст. 158-2 і ч. 3 ст. 158-3 КК України.

¹ Застереження «загалом» зроблено через те, що, у супереч сказаному, деякі «виборчі» к. пр. чомусь віднесено до числа проступків (підрозділ 2 розд. 4.10).

Іншим негативним наслідком пропонованого у проєкті наскрізного підходу щодо визнання злочинами ідентичної тяжкості всіх посягань на однакове благо є виникнення навряд чи виправданого дисонансу між кримінально-правовим статусом окремих таких правопорушень, одні з яких визнаються відразу злочинами 3-го ступеня тяжкості, а інші, попри характерний для них приблизно (на наше суб'єктивне переконання) рівний ступінь суспільної небезпеки, принаймні, з деякими злочинами, – проступками¹.

Для прикладу порівняємо такі «пари» виборчих деліктів, як: порушення порядку фінансування політичної партії – подання недостовірних відомостей у звіті політичної партії²; знищення виборчої документації після проведення виборів – голосування більше одного разу під час виборів чи референдуму або розголошенням таємниці голосування; прийняття виборцем неправомірної вигоди – передвиборна агітацією чи агітація референдуму, поєднана з непрямим підкупом виборців.

На нашу думку, всі наведені «пари» діянь є щонайменше приблизно однаковими за ступенем своєї суспільної небезпеки. Навіть більше: дозволю висловити своє переконання в тому, що такі правопорушення, як 1) голосування більше одного разу під час виборів чи референдуму, 2) розголошення таємниці голосування) та 3) передвиборна агітація чи агітація референдуму, поєднана з непрямым підкупом виборців, є істотно небезпечнішими принаймні за знищення виборчої документації після проведення виборів. Однак, попри це, усі згадані вище діяння умовно другої групи були віднесені до числа проступків, тоді як умовно першої – одразу визнані злочинами 3-го ступеня тяжкості.

До речі, у контексті порівняння суспільної небезпеки визнаного злочином 3-го ступеня тяжкості «знищення виборчої документації після проведення виборів» і таких проступків, як «голосування більше одного разу під час виборів чи референдуму» або «розголошення таємниці голосування», хотілося б навести приклади того, як питання про визначення кримінально-правового статусу цих деліктів вирішується в кримінальному законодавстві європейських країн. Ідеться про те, що, з одного боку, парламентарії жодної із проаналізованих держав не знайшли підстав для криміналізації відповідного діяння, яке в проєкті визнано злочином 3-го ступеня, а з іншого, кримінальними кодексами ледь не всіх європейських країн злочинними визнаються як голосування більше одного разу під

¹ На подібній і характерній також і для чинного кримінального законодавства проблемі свого часу звертав увагу А. А. Дорофєєв [9].

² До речі, за ч. 2 ст. 159-1 КК України відповідні дії караються штрафом від 100 до 300 НМДГ або виправними роботами на строк до 2 років, або обмеженням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк 5 років. А за проєктом винному у вчиненні таких дій загрожуватиме штраф у розмірі від 1000 до 2000 РО або ув'язнення на строк від 3 до 4 років. Через це виникає питання: неже характер та ступінь суспільної небезпеки відповідних дій є таким, який свідчить про доцільність встановлення за їхнє вчинення покарання у виді позбавлення волі (навіть альтернативно зі штрафом)? В ідеалі, що таким чином розробники проєкту деякою мірою повторюють ті помилки у встановленні караності «виборчих» к. пр., яких так часто, на жаль, припускався вітчизняний законодавець і на наявність яких вже звертав свою увагу автор цих рядків [10].

час виборів чи референдуму, так і розголошення таємниці голосування, за які найчастіше передбачено покарання у виді штрафу, арешту чи позбавлення волі, строк якого зазвичай не перевищує 6 місяців або 1 чи 2 років.

Водночас, за наслідком проведення відповідного компаративістського дослідження, ми мали змогу переконатись і в тому, що в жодній з проаналізованих європейських країн відповідальність за «виборчі» правопорушення не уніфікована. Для підтвердження сказаного знову продемонструємо ті покарання, які парламентарії окремих європейських держав встановили за діяння, відповідальність за які в проєкті уніфікована:

– *КК Австрії*: а) хабарництво на виборах – позбавлення волі на строк до 1 року або штраф (§ 265); б) застосування насильства або погроз для зриву виборів – позбавлення волі на строк до 3 років або штраф (§ 267); в) фальсифікація виборів чи референдуму: 1) незаконне голосування (позбавлення волі на строк до 6 місяців або штраф); 2) фальсифікація результатів виборів (позбавлення волі на строк до 3 років або штраф) (§ 266); г) порушення таємниці виборів чи референдуму – позбавлення волі на строк до 6 місяців або штраф (§ 268);

– *КК Андорри*: а) перешкоджання виборчому праву – позбавлення волі на строк від 1 до 4 років (ст. 326); б) порушення таємниці голосування – позбавлення волі на строк від 3 місяців до 3 років (ст. 327); в) фальсифікація виборчого документу, підроблення чи приховування виборчих бюлетенів, підроблення чи фальсифікація результатів голосування – позбавлення волі на строк від 1 до 4 років (ст. 330); г) шахрайське внесення в список виборців – штраф (ст. 333); д) незаконне фінансування політичних партій – позбавлення волі на строк від 3 місяців до 3 років та штраф (ст. 387);

– *КК Болгарії*: а) надання неправомірної вигоди виборцю – позбавлення волі на строк від 1 до 6 років (ч. 2 ст. 167), а отримання – до 3 років позбавлення волі (ст. 167-а); б) голосування більше одного разу та голосування особою, яка не має права – випробувальний термін або штраф (ст. 168); в) фальсифікація, незаконне зберігання та розповсюдження підроблених бюлетенів – позбавлення волі на строк від 1 до 6 років (ст. 168-а); г) порушення таємниці голосування – позбавлення волі на строк від 1 до 5 років (ст. 169);

– *КК Естонії*: а) перешкоджання виборам – позбавлення волі на строк до 1 року (ст. 161); б) фальсифікація виборів (знищення, пошкодження, підроблення, вилучення виборчої документації чи невірний підрахунок) – позбавлення волі на строк до 3 років (ст. 163); в) неодноразове голосування або голосування особою, яка не має права, – штраф чи арешт (ст. 165); г) порушення таємниці голосування – штраф чи арешт (ст. 166); д) здійснення чи прийняття забороненого внеску у великому розмірі – грошовий штраф (ст. 402-1);

– *КК Ісландії*: а) несанкціонований доступ до голосування; б) перешкоджання виборчому праву; в) дає чи отримує неправомірну вигоду за голосування – єдине покарання у виді штрафу чи позбавлення волі на строк до 2 років (ст. 103).

Тут, як і в схожій ситуації в Данії, ми зустрічаємося чи не з єдиним прикладом встановлення уніфікованого покарання у виді штрафу чи позбавлення волі

на строк до 2 років. Та, як ми бачимо, ісландські (як і датські) парламентарії передбачили кримінальну відповідальність лише за незначну кількість діянь із приблизно рівним ступенем суспільної небезпеки (на відміну від ситуації, яка має місце в проєкті);

– *КК Латвії*: а) перешкоджання виборчому праву – позбавлення волі на строк до 3 років (ст. 90); б) фальсифікація виборів (фальсифікація виборчих підписів, фальсифікація виборчої документації, неправильний підрахунок голосів, порушення таємниці голосування) – позбавлення волі на строк до 4 років або альтернатива (ст. 92); в) низка діянь щодо фінансування політичних партій: ст. 288-2 – незаконне фінансування політичної партії (штраф чи позбавлення волі на строк до 2 років); ст. 288-3 – посередництво в незаконному фінансуванні партій (аналогічне покарання); ст. 288-4 – незаконне отримання чи вимагання фінансування політичної партії (позбавлення волі на строк до 3 та 5 років, відповідно);

– *КК Литви*: а) фальсифікація виборчої документації – штраф або позбавлення волі на строк до 4 років (ст. 171); б) неправильний підрахунок голосів – аналогічне покарання (ст. 174); в) знищення, пошкодження, викрадення чи приховування виборчої документації – штраф чи позбавлення волі на строк до 5 років (ст. 175); г) незаконне прийняття чи надання підтримки політичної партії – позбавлення волі на строк до 5 років чи штраф (ст. 175-1);

– *КК Норвегії*: а) підкуп виборця – штраф чи позбавлення волі на строк до 2 років (ст. 151); б) продаж голосу – штраф чи позбавлення волі на строк до 6 місяців (ст. 152); в) неодноразове голосування, голосування за іншого або без права – штраф чи позбавлення волі на строк до 1 року (ст. 153); г) шахрайський підрахунок голосів – штраф чи позбавлення волі на строк до 3 років (ст. 154);

– *КК Польщі*: а) знищення, пошкодження, приховування, перероблення, підробка виборчої документації – позбавлення волі на строк до 3 років (ст. 248); б) перешкоджання виборчому праву – позбавлення волі на строк від 3 місяців до 5 років (ст. 249); в) підкуп виборців – позбавлення волі на строк від 3 місяців до 5 років (§ 1 та § 2 ст. 250-а); г) порушення таємниці голосування – штраф або позбавлення волі на строк до 2 років (ст. 251);

– *КК Португалії*: а) фальсифікація реєстрації виборців – позбавлення волі на строк до 1 року або штраф (ст. 336); б) перешкоджання виборам – позбавлення волі на строк до 3 років або штраф (ст. 338); в) фальсифікація виборів (неодноразове голосування, фальсифікація підрахунку чи протоколу) – позбавлення волі на строк до 2 років або штраф (ст. 339); г) підкуп виборців – позбавлення волі на строк до 1 року чи штраф (ст. 341); д) порушення таємниці голосування – позбавлення волі на строк до 1 року або штраф (ст. 342);

– *КК Сербії*: а) підкуп виборців – штраф чи позбавлення волі на строк до 3 років (ч. 1 та ч. 2 ст. 156); б) неодноразове голосування – позбавлення волі на строк до 1 року чи штраф (ст. 157); в) порушення таємниці голосування – штраф чи позбавлення волі на строк до 6 місяців (ст. 160); г) шахрайство з бюлетенями (зокрема й опублікування неправдивих результатів) – штраф чи позбавлення волі на

строк до 3 років (ст. 161); д) знищення, пошкодження, приховування чи вилучення документації по голосуванню – штраф чи позбавлення волі на строк до 1 року (ст. 162).

– *КК ФРН*: а) перешкоджання виборам – позбавлення волі на строк до 5 років або штраф (§ 107); б) фальсифікація результатів виборів (голосування без права, неправильний підрахунок чи оприлюднення голосів) – позбавлення волі на строк до 5 років або штраф (§ 107-а); в) фальсифікація виборчих документів – позбавлення волі на строк до 6 місяців або штраф (§ 107-б); г) порушення таємниці голосування – позбавлення волі на строк до 2 років або штраф (§ 107-с); д) підробка виборців – позбавлення волі на строк до 5 років або штраф (§ 108-б) тощо.

Як бачимо, на відміну від підходу, втіленого у проєкті, у кримінальному законодавстві фактично всіх європейських країн встановлені різні (інколи доволі істотно) покарання за окремі посягання на «виборчі» права, які відповідають ступеню їхньої суспільної небезпеки.

На завершення хочемо звернути увагу й на назву аналізованої структурної ланки проєкту. Ідеться про те, що, на відміну від вжитого у множині звороту «виборчих прав», поняття «референдумне право» у назві розд. 4.10 (як і у проєктованій ст. 4.10.4) використовується в однині. Навряд чи такий підхід вдалий, адже:

– по-перше, аналіз відповідної наукової літератури засвідчує, що традиційним як для конституційно-, так і кримінально-правової доктрини є вживання обох цих термінів або у множині, коли вони зазвичай розділяються сполучниками «та» чи «і» (такі випадки складають абсолютну більшість) [11; 12; 13; 3; 14], або в однині, коли ці види прав характеризуються окремо [15]. Як виняток, можна назвати монографію одного з розробників проєкту П. П. Андрушка, у назві якої, проте, замість формулювання «референдумне право» вказується на «право брати участь у референдумі» [16]. При тому в багатьох інших випадках, зокрема і при узагальненні судової практики за справами відповідної категорії, вживається єдиний термін «виборчі к. пр. (раніше – виборчі злочини)» [17; 18; 19; 20; 21];

– по-друге, подібний варіант назви розділу, за якого двічі вказується на «права» та «право», ускладнює її сприйняття [22].

Зважаючи на викладене, більш доцільним вважаємо використання формулювання «*проти виборчих та референдумних прав*». Слушність таких суджень підтверджується і релевантним іноземним досвідом, звернувшись до якого, маємо змогу переконатися в тому, що парламентарії європейських держав при обранні назв відповідних структурних ланок кримінальних кодексів:

1) або вживають обидва терміни в множині (наприклад, «Злочини на *виборах та референдумах*» (КК Австрії));

2) або використовують узагальнені формулювання на кшталт «*Виборчі правопорушення (злочини)*» (КК Андорри, КК Португалії), «*Кримінальні правопорушення проти виборчих прав*» (КК Сербії) або «*Винні діяння проти вільного здійснення виборчих прав*» (КК Естонії);

3) або хоч і визнають доцільність згадування про референдум в однині, відмовляються від дворазового згадування про права, що дозволяє спростити назву

такої структурної одиниці (наприклад, розд. XXXI КК Польщі «Злочини проти виборів та референдуму»);

4) або, нарешті, хоч і зупиняються на назві «Виборчі злочини», але при цьому паралельно вказують на те, що положення відповідного розділу поширюються і на референдуми (КК Румунії).

Якщо ж розробники проєкту все-таки наполягатимуть на абсолютно точній вказівці в назвах розділів на охоронювані ними блага, то коригування вимагатимуть і назви низки інших структурних ланок Особливої частини проєкту, зокрема розд. 4.11, у якому передбачено відповідальність за деякі діяння, які немає підстав розцінювати ні як посягання на рівноправність, ні як посягання на політичні права.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що проєкт у частині регламентації кримінальної відповідальності за «виборчі» правопорушення потребує доопрацювання. Ідеться щонайменше про необхідність:

1) вирішення питання про виправданість криміналізації окремих передбачених проєктом «виборчих» деліктів;

2) перегляду кримінально-правового статусу (злочин чи проступок) деяких «виборчих» правопорушень;

3) об'єднання деяких передбачених розд. 4.10 проєкту норм;

4) удосконалення наскрізного уніфікованого, який не використаний у жодній європейській країні, підходу до визначення ступеня тяжкості всіх «виборчих» злочинів, який ігнорує можливість диференціації відповідальності за діяння з різним ступенем суспільної небезпеки;

5) редагування назви відповідної структурної ланки проєкту.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок у досліджуваній сфері є аналіз тих положень проєкту, які присвячені регламентації відповідальності за окремі «виборчі» делікти, а також системи ознак, які підвищують тяжкість розглядуваної групи к. пр.

Використані джерела:

1. Колодін Д. О. Відповідальність за фальсифікацію виборчої документації за кримінальним законодавством європейських країн. [Електронний ресурс] URL : http://app.nuoua.od.ua/archive/44_2012/22.pdf

2. Мовчан Р. О. Про деякі недоліки статті 158-3 Кримінального кодексу України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1. С. 145–153.

3. Парасюк Н. М., Парасюк В. М. Регламентація кримінальної відповідальності за виборчі та референдні злочини: стан законодавчих змін. *Юридичний вісник* 2017. № 2. С. 188–198.

4. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Вид.-полігр. центр «Київ, ун-т», 2006. 573 с. URL : <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/18284/1/МОНОГРАФІЯ%20%20Лихова%20С.Я.pdf>.

5. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Лекція за темою: «Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод

людини і громадянина (статті 157–184 КК). Кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2. С. 366–406.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

7. Кострицький В. В. Кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст. 157 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 3. С. 78–87.

8. Бондаренко Б., Задоя К., Калмиков Д., Кириченко Ю., Хавронюк М., Шехавцов Р. Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів / за ред. М. Хавронюка. Київ : «АК-Group», 2019. 122 с.

9. Дорофеев А. А. Проблематика визначення ступеню адміністративних та кримінальних правопорушень виборчих прав громадян. URL : <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/download/15.07.2022/763>

10. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за виборчі правопорушення: аналіз останніх законодавчих змін. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Вип. 72. С. 131–139. DOI : <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.72>

11. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав : монографія / П. П. Андрушко, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова та ін.; за заг. ред. В. П. Тихого. Харків : Кроссруд, 2008. 344 с.

12. Мазур М. В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав громадян : монографія ; Луганська правова фундація. Луганськ : Елтон-2, 2012. 218 с.

13. Осадчий В. Проблеми кримінально-правової охорони виборчих та референдних прав громадян. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 55–60.

14. Словська І. Є. Кримінально-правова відповідальність за порушення виборчих і референдних прав громадян. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 237–239.

15. Тихий В. П., Мельник М. І. Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого або референдного права. URL : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F)

16. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика. Київ : КНТ, 2007. 328 с.

17. Бурбій А. В. Кримінально-правова кваліфікація злочинних діянь проти виборчих прав громадян України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 202–205.

18. Голобутовський Р. З., Сидоренко А. А. Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства. *Молодий вчений*. 2021. № 5. С. 107–110.

19. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 320 с.

20. Колодін Д. О. Загальні підходи до визначення об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти виборчих прав громадян. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5. Т. 1. С. 87–91.

21. Мохоичук Б., Романюк П., Цуркан М. Огляд судової практики з розгляду спорів щодо виборів та виборчих правопорушень в Україні: за результатами президентських та парламентських виборів 2019 року / за ред. М. Цуркана. Київ: «АК-Group», 2020. 147 с. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1590748254IFES-Ukraine-Overview-of-court-practices-on-election-dispute-resolution-v1-Ukr.pdf>.

22. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав громадян за проектом нового Кримінального кодексу України: дежі за уваження та пропозиції. *Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу в правову систему України*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 7 квіт. 2021 р.) / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишнеvsька; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Робоча група з питань розвитку кримін. права Коміс. з питань прав. реформи, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права», Консульт. місія Європейського Союзу в Україні. Харків: Право, 2021. С. 154–156.

References:

1. Kolodin, D. O. (N. d.) Vidpovidalnist za falsyfikatsiiu vyborchoi dokumentatsii za kryminalnym zakonodavstvom yevropeiskykh krain. [Electronic resource] N. p. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/44_2012/22.pdf. [in Ukrainian].

2. Movchan, R. O. (2021). Pro deiaiki nedoliky statii 158-3 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 1, 145–153. [in Ukrainian].

3. Parasiuk, N. M., Parasiuk, V. M. (2017). Rehamentatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti za vyborchi ta referendni zlochyny: stan zakonodavchykh zmin. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 2, 188–198. [in Ukrainian].

4. Lykhova, S. Ya. (2006). Zlochyny u sferi realizatsii hromadianskykh, politychnykh ta sotsialnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna (rozdil V Osoblyvoi chastyny KK Ukrainy): monohrafiia. Kyiv: Vyd.-polih. tsentr «Kyiv, un-т». [in Ukrainian].

5. Zinchenko, I. O., Shevchenko, Ye. V. (2020). Lektsiia za temoiu: «Zahalna kharakterystyka kryminalnykh pravoporushen proty vyborchykh, trudovykh ta inshykh osobynykh prav i svobod liudyny i hromadianyna (statti 157–184 KK). Kryminalni pravoporushennia proty vyborchykh prav hromadian. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2, 366–406. [in Ukrainian].

6. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (N. d.) / M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk (Eds.). 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv: VD «Dakon». [in Ukrainian].

7. Kostriytskiy, V. V. (2016). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny,peredbacheri st. 157 KK Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 3, 78–87. [in Ukrainian].

8. Bondarenko, B., Zadoia, K., Kalmykov, D., Kyrychenko, Yu., Khavroniuk, M., Shekhtavtsov, R. (2019). Vidpovidalnist za porushennia vyborchoho zakonodavstva: posibnyk dlia chleniv vyborchykh komisii, politseiskykh, slidchykh ta suddiv / M. Khavroniuk (Ed.). Kyiv: «АК-Group». [in Ukrainian].

9. Dorofeiev, A. A. (N. d.) Problematyka vyznachennia stupeniu administratyvnykh ta kryminalnykh pravoporushen vyborchykh prav hromadian. [Electronic resource] N. p. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/download/15.07.2022/763>. [in Ukrainian].

10. Movchan, R. O. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za vyborchi pravoporushennia: analiz ostannikh zakonodavchykh zmin. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna – Bulletin of Lviv University. Legal series*, 72, 131–139. [in Ukrainian].

11. Andrushko, P. P., Zinchenko, I. O., Lykhova, S. Ya. (2008). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia vyborchykh i referendumnykh prav : monohrafiia; P. Tykhoy (Ed.). Kharkiv : Krossroud. [in Ukrainian].

12. Mazur, M. V. (2012). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia vyborchykh i referendumnykh prav hromadian : monohrafiia ; Luhanska pravova fundatsiia. Luhansk : El-ton-2. [in Ukrainian].

13. Osadchy, V. (2014). Problemy kryminalno-pravovoi okhorony vyborchykh ta referendumnykh prav hromadian. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 3, 55–60. [in Ukrainian].

14. Slovka, I. Ye. (2015). Kryminalno-pravova vidpovidalnist za porushennia vyborchykh i referendumnykh prav hromadian. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 237–239. [in Ukrainian].

15. Tykhyi, V. P., Melnyk M. I. (N. d.) Kryminalna vidpovidalnist za pereshkodzhannia zdiisnenniu vyborchoho або referendumnoho prava. [Electronic resource] N. p. URL : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F) [in Ukrainian].

16. Andrushko, P. P. (2007). Zlochyny proty vyborchykh prav hromadian ta yikh prava braty uchast u referendumi: kryminalno-pravova kharakterystyka. Kyiv : KNT. [in Ukrainian].

17. Burbii, A. V. (2020). Kryminalno-pravova kvalifikatsiia zlochynnykh diian proty vyborchykh prav hromadian Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 1, 202–205. [in Ukrainian].

18. Holobutovskyi, R. Z., Sydorenko, A. A. (2021). Yurydychna vidpovidalnist za porushennia vyborchoho zakonodavstva. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 5, 107–110. [in Ukrainian].

19. Zinchenko, I. O. (2007). Kryminalno-pravova okhorona vyborchykh, trudovykh ta inshykh osobystykh prav i svobod liudyny i hromadianyna. Analiz zakonodavstva i sudovoi praktyky. Kharkiv : Vyd. SPD FO Vapniarchuk H. M. [in Ukrainian].

20. Kolodin, D. O. (2021). Zahalni pidkhody do vyznachennia obiektyvnoi storony kryminalnykh pravoporushen proty vyborchykh prav hromadian. *Naukovyi visnyk publitsynoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law*, 5, 87–91. [in Ukrainian].

21. Mokhonchuk, B., Romaniuk, P., Tsurkan, M. (2020). Ohliad sudovoi praktyky z rozghliadu sporiv shchodo vyboriv ta vyborchykh pravoporushen v Ukraini: za rezultatamy prezidentytskykh ta parlamentskykh vyboriv 2019 roku. Kyiv : «AK-Group» URL: <http://nsj.gov.ua/files/1590748254IFES-Ukraine-Overview-of-court-practices-on-election-dispute-resolution-v1-Ukr.pdf>. [in Ukrainian].

22. Movchan, R. O. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia vyborchykh ta referendumnykh prav hromadian za proiekto novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: deaki zauvazhennia ta propozytsii. *Problemy vprovadzhenia novoho Kryminalnoho kodeksu v pravovu systemu Ukrainy : materialy mizhmar. nauk. konf. (m. Kharkiv, 7 kvit. 2021 r.) – Problems of introducing the new Criminal Code into the legal system of Ukraine: materials of the international of science conf. (Kharkov, April 7, 2021)*, 154–156. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.04.2023

Movchan R., Doctor of Legal sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional, International and Criminal Law of Donetsk Vasyl Stus National University (Vinnytsia, Ukraine)

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR "ELECTION" OFFENSES UNDER THE DRAFT OF THE NEW CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article is devoted to a critical understanding of the conceptual model of regulation of liability for criminal offenses against electoral rights and referendum law proposed in the draft of the new Criminal Code of Ukraine. Based on the results of the conducted research, the shortcomings of the relevant projected prescriptions should be identified, as well as suggestions for their improvement should be developed.

In particular, the approach embodied in the project was proved to be wrong, when crimes of the 3rd degree of gravity were recognized as "disruption of the work of the election commission or referendum commission", "destruction, damage or concealment of election documentation or referendum documentation after the election or referendum".

The expediency of "combining" some of the articles provided for in section 4.10 of the project is argued.

The well-founded need to improve the comprehensive unified approach proposed in the project, which has not been used in any European country, to determine the degree of severity of all "electoral" crimes, which, firstly, ignores the possibility of differentiating responsibility for actions with different degrees of public danger, and secondly, leads to the emergence of an unjustified dissonance between the criminal-legal status of certain such offenses, some of which are immediately recognized as crimes of the 3rd degree of severity, and others, despite their characteristic approximately equal degree of public danger with at least some crimes, as misdemeanors.

A number of arguments are presented that point to the need to correct the name of the analyzed structural link of the project, as instead of indicating "criminal offenses against electoral rights and referendum rights", the wording "criminal offenses against electoral and referendum rights" should be used.

At the end of the article, promising directions of research in the considered area are defined.

Keywords: criminal liability, crime, misdemeanor, election, referendum, election documentation, referendum documentation, obstruction, interference, election commission, referendum commission.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.136-150

УДК: 343.137.9

Навроцька В. В., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

e-mail: superviranavr@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

ПРОДОВЖЕННЯ, ЗМІНА Й ПРИПИНЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ: ПРОГАЛИНИ, МІЖГАЛУЗЕВІ Й «ВНУТРІШНІ» СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті звернено увагу на наявність численних міжгалузевих та «внутрішніх» суперечностей, інших системних недоліків у положеннях вітчизняних Кримінального, Кримінального процесуального кодексу та в Законі України «Про психіатричну допомогу» в частині регламентації ними підстав продовження, зміни чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру та порядку застосування цих заходів. Стверджено, що лише констатація таких недоліків без наведення конкретних пропозицій щодо їх подолання на законодавчому рівні не особливо допоможе працівникам органів, котрі ведуть кримінальний процес. Зазначено, що найкращим способом уникнення правозастосовних помилок у ситуаціях, коли положення нормативних актів викладено нечітко та суперечливо, є не розрахунок на слідування тлумаченню відповідних нормативних положень хай навіть із боку суперавторитетних органів чи осіб, а законодавче коректування таких положень. З огляду на це, автором запропоновано низку змін та доповнень до ст. 95 КК України, ст. 514 КПК України та ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу в частині регламентації ними підстав продовження, зміни та припинення примусових заходів медичного характеру. Указані пропозиції спрямовані на уникнення дублювання положень зазначених нормативних актів, належного врахування предмета правового регулювання, узгодження відповідних положень із задекларованою у Кримінальному процесуальному кодексі України засадою диспозитивності, врахування позицій Європейського суду з прав людини й підходів, відображених у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, де передбачено гарантії справедливого судочинства, одним із аспектів яких є право на доступ до правосуддя.

Ключові слова: продовження, зміна та припинення застосування примусових заходів медичного характеру, міжгалузеві колізії, подолання суперечностей, дублювання, доступ до правосуддя, рішення Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми. Аналіз положень вітчизняних КК, КПК та Закону «Про психіатричну допомогу» в частині регламентації ними підстав продовження, зміни чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру, а також порядку розгляду цього питання судом, приводить до висновку про наявність у цих нормативних актах непотрібних та необґрунтованих дублювань та, що незрівнянно гірше, численних міжгалузевих та «внутрішніх» суперечностей. Такий законодавчий підхід іде врозрід із принципом правової

визначеності, декларованим у Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, має наслідком плутанину та різнобій у правозастосуванні, а найголовніше – призводить до порушення прав осіб, стосовно яких вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру, не дозволяє повноцінно враховувати їхні законні інтереси, є абсолютно неприйнятним та потребує відповідного коригування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стверджувати те, що питання належної регламентації підстав продовження, зміни чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру, а також порядку розгляду цього питання лишилися поза увагою у юридичній літературі, було б несправедливо та неправильно. Різними аспектами цього питання займалися і «матеріалісти», і «процесуалісти», як-от: А. Музика, Т. Арсенюк, Г. Назаренко, О. Смаглюк, Є. Фесенко, М. Шумило. Указані проблеми стали також предметом однієї з наших попередніх публікацій [1, с. 130-146], однак окремі суперечливі та нечіткі моменти цього правового інституту так і не були проаналізовані. Окрім того, конкретних пропозицій із подолання таких розбіжностей і чітких рекомендацій щодо нової редакції відповідних законодавчих положень ані нами, ані іншими дослідниками, принаймні у вітчизняній науці, так і не висловлено. Водночас, така потреба існує.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз положень ст. 95 КК України, ст. 514 КПК України та ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу» у частині регламентації ними підстав продовження, зміни чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру, порядку розгляду цього питання судом та з'ясування того, чи у вказаних нормативних актах було належно враховано законодавцем предмет правового регулювання, несуперечливість відповідних нормативних положень (передусім, положень КК та КПК України), неприпустимість дублювання тексту, практичну доцільність, необхідність максимального забезпечення прав і законних інтересів осіб, відносно яких вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру з урахуванням при цьому загальноновизнаних міжнародних стандартів та прецедентної практики Європейського суду.

Виклад основного матеріалу. У ході аналізу проблем, що постають при прийнятті рішення про продовження, зміну чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру, слід, передусім, звернути увагу на положення ч. 2 ст. 514 КПК України [2], у якому йдеться про підстави зміни та припинення застосування вказаних заходів щодо особи, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, будучи неосудною. З метою подолання неузгодженостей та інших системних недоліків, пропонуємо його (положення) виключити як таке:

а) де вирішено явно матеріально-правові (а не процедурні питання), та яке, відповідно, не може бути предметом правового регулювання кримінального процесуального законодавства,

б) у якому, у супереччю положенню ст. 93 КК України [3], не враховано, що:
- припинення застосування примусових заходів медичного характеру можливе ще й стосовно обмежено осудних, а також осіб, які вчинили кримінальне

правопорушення, будучи осудними, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку чи в ході відбування покарання,

- а зміна виду таких заходів можлива також щодо осіб, котрі вчинили кримінальне правопорушення, будучи осудними, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку чи в ході відбування покарання.

Також потребує корекції положення, викладене в першому реченні ч. 3 ст. 19 Закону «Про психіатричну допомогу». Там сказано, що: «Питання про продовження, зміну або припинення застосування примусового заходу медичного характеру вирішується судом в разі такої зміни стану психічного (! – В. Н.) здорової особи, за якої відпадає необхідність застосування раніше призначеного заходу та вишикає необхідність у призначенні іншого примусового заходу (?! – В. Н.) медичного характеру чи якщо особа видужала» (?! – В. Н.) [4].

Є кілька зауважень до такої редакції:

- по-перше, вона «надто некоректна». (Зрозуміло, що при прийнятті рішення про продовження дії будь-якого заходу, у тому числі й передбаченого ст. 93 КК України, у подальшому застосовується не який-небудь із них, а саме той, що було обрано раніше. За такої умови аж ніяк не може «відпасти необхідність у застосування раніше призначеного заходу», хоча, з огляду на буквальне тлумачення вищенаведеної норми, законодавець має іншу думку...). Також абсолютно виключеним повинно бути продовження застосування примусового заходу медичного (психіатричного) характеру до особи, яка видужала, а відтак, перестала бути психічно хворою (хоча теж, судячи з редакції цієї норми, законодавець таке допускає!). До того ж застосування вказаних заходів до здорової у психічному відношенні людини є, навпаки, суспільно небезпечним та кримінально караним діянням (! – В. Н.);

- з урахуванням вищенаведених позицій у юридичній літературі [1, с. 139-142; 5, с. 135; 6, с. 58-59; 7, с. 226; 8, с. 104], а також існуючої правозастосовної практики (яка, як відомо, є критерієм теорії), вважаємо, що підставою зміни чи припинення застосування примусового заходу медичного / психіатричного характеру може бути зміна не тільки психічного (причому, й у гіршу сторону!), але й також фізичного стану хворого, за якого його суспільна безпека виключена чи вкрай низька [9; 10; 11; 12; 13].

- у ч. 1 ст. 19 Закону «Про психіатричну допомогу» сказано, що примусові заходи медичного характеру застосовуються у випадках, встановлених *Кримінальним кодексом* [4]. Вирішення питання про продовження, зміну чи припинення застосування аналізованих заходів – це теж питання їх застосування (так само, які прийняття рішення про їх «первісне» призначення). Воно, як уже було обгрунтовано, є питанням матеріального кримінального права і має бути вирішене в КК України.

А тому перше речення ч. 3 ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу» (як таке, де йому не місце) пропонуємо виключити. З урахуванням вищезазначеного радимо передбачити у ч. 1 ст. 95 КК України положення, згідно з яким: «1. Рішення про припинення застосування примусових заходів психіатричного характеру приймається в разі такої зміни стану психічного та / або фізичного здоров'я

особи, за якої відпала потреба в раніше застосовуваному заході, а рішення про їх зміну – за тих же умов та за необхідності у призначенні іншого примусового заходу психіатричного характеру. Продовження застосування примусових заходів психіатричного характеру здійснюється за відсутності підстав для їх припинення чи зміни».

Окрім того, положення ч. 4 ст. 503 КПК України, згідно з яким «примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними» [2] як такого, що не є «процедурним», слід виключити; натомість доповнивши ст.93 КК України частиною 2 такого змісту: «2. Примусові заходи психіатричного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними». (Твердження про те, що вказані заходи можуть бути застосовані лише до суспільно небезпечних осіб, має безпосереднє відношення до вирішення питання про зміну чи припинення застосування примусових заходів психіатричного характеру щодо осіб, розлад психіки яких залишається без змін (або й навіть посилюється), а фізичний стан, навпаки, істотно погіршується).

Аналіз положень чч. 1, 2 ст. 95 КК України, дозволяє зробити висновок про те, що законодавець бездумно, так би мовити, «запахав» туди положення, яким там не місце (іншого, більш вдалого визначення на позначення явно недбалого правового регулювання придумати не можемо), адже не є (і не може бути!) предметом регулювання матеріального кримінального права положення, де йдеться про те:

- що продовження, зміна чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється саме судом за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги (тим більше, що про це уже вказано в ч. 1 ст. 514 КПК України),

- за чийм зверненням (лікаря-психіатра або самої особи, що якої було застосовано такі заходи, її захисника, законного представника) можливий розгляд такої заяви;

- які документи (висновок комісії лікарів-психіатрів закладу, де особі надається психіатрична допомога чи висновок самостійно обраного особою незалежного лікаря-психіатра) слід долучати до цієї заяви;

- за яких обставин до суду вправі звернутися законний представник та захисник особи, стосовно якої вирішується питання про продовження, зміну чи припинення застосування таких заходів (коли вона сама за станом здоров'я не може усвідомлено подати заяву);

- якою має бути черговість / періодичність таких звернень (зокрема, сказано, що особа, до якої застосованого примусові заходи медичного характеру, вправі звертатися до суду із відповідною заявою не частіше разу на півроку).

До речі, аналогічні «процедурні» норми відтворені *дослівно* (! – В. Н.) ще й у 2-5 реченні ч. 3 ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу» [4]. Там вони теж невідомо як опинилися, а тому мають бути виключені. Висловимо свої міркування з приводу подібного дублювання: іноді складається враження, що законодавець не дуже високої думки про інтелектуальні здібності правозастосувачів та рядових споживачів закону, вважаючи, що їм якісь положення треба

розтлумачувати двічі. Гадаємо, він (законодавець) помиляється: переважна більшість здатна їх зрозуміти з першого разу (!). (Законотворцю варто розпочати з себе – чітко визначитися із предметом правового регулювання та передбачити певні положення саме в тому нормативному акті, де їм і місце!)

Окрім того, немає жодного відношення ані до питань матеріального кримінального права, (ані до процесу) положення першого речення ч. 2 ст. 95 КК України [3], де йдеться про черговість огляду особи, до якої було застосовано аналізовані заходи (не рідше одного разу на пів року), комісією лікарів-психіатрів для вирішення питання про наявність підстав для звернення із заявою до суду про припинення чи зміну застосування такого заходу. Кримінальний і, зрештою, Кримінальний процесуальний кодекс не є посібниками для домогосподарок, де містяться відповіді на всі чи більшість питань, що виникають у житті. Окрім них, законодавцем «придумано» багато інших нормативних актів, покликаних регулювати обставини та ситуації, що підлягають обговоренню та розв'язанню на законодавчому рівні. Це питання – не виняток. Воно й має бути вирішене, і вже з'ясовано (!) в Законі «Про психіатричну допомогу». Дублювання такого ж положення ще й у КК України – недоцільне й беззмислове та є прикладом недолугого правового регулювання.

Також законодавець (у вітчизняних КК та КПК) неоднаково визначає питання про те, який же суд приймає рішення про продовження, зміну чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру: 1) так у КК України сказано про «суд за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги» (третє речення ч. 2 ст. 95 цього Кодексу) [3]; 2) а в ч. 1 ст. 514 КПК України йдеться про «суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться цей заклад чи відбувається лікування (? – В. Н)» [2]. (Використання протиставного сполучника «чи» в цьому контексті здатне привести до хибного висновку, згідно з яким у закладах із надання психіатричної допомоги, осіб, до яких за рішенням суду застосовано такі заходи, можуть лікувати, а можуть і ні. Це, звісно ж, не так та суперечить, принаймні, положенню ст. 92 КК України, де сказано, що примусові заходи медичного характеру застосовуються, зокрема, з метою *обов'язкового лікування* осіб, згаданих у ст. 93 цього Кодексу).

Продовжуючи звертати увагу на суперечності, колізії кримінального матеріального та процесуального законодавства, не можна оминати ще й таке питання. В абз. 2 ч. 2 ст. 95 КК України [3] (а воно також дублюється у першому реченні ч. 5 ст. 19 Закону «Про психіатричну допомогу»! [4]) сказано, що «особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, мають право звертатися до суду із заявою про зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру не частіше одного разу на 6 місяців та незалежно від того, чи розглядалося судом це питання в зазначений період». Щодо цього положення також є кілька зауважень:

1) перш за все, у ньому йдеться про те, хто та з якого приводу має звертатися до суду, вказано на частоту й форму такого звернення. А отже, така норма є аж ніяк не матеріально-правовою, а процесуальною, тому їй теж явно не місце в КК України;

2) також в аналізованому положенні вказано, що така періодичність звернення до суду відноситься *лише до особи, до якої було застосовано примусові заходи медичного характеру*, адже про її захисника й законного представника тут не згадується взагалі (!). З цього можна зробити висновок, що, на думку законодавця, останні, усе-таки, можуть клопотати перед судом про зміну чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру частіше, ніж раз на пів року. Таке правове регулювання є черговим прикладом ситуації, коли особу, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, обмежують у можливості самостійного обстоювання своїх інтересів. А це є порушенням її права на захист! Виникає питання: чому такі часові обмеження встановлено лише стосовно особи, щодо якої було прийнято рішення про застосування цих заходів? Зрозуміло, що законодавцеві в голову не «заглянеш» й абсолютно достовірно не поясниш міркування, якими він керувався. Тут можна тільки робити припущення. Гадаю, що це було зроблено для того, аби така особа не надто «діймала» суд, не відволікала його від «більш важливих» справ, не турбувала його надмірно своїми проханнями про зміну чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру (які, звісно ж, можуть бути й необґрунтованими). Ми в принципі не виключаємо можливості зловживаннями своїми процесуальними правами з боку цього учасника процесу, але ж надмірно часто (а з точки зору законодавця «часто» – це більше, ніж раз на 6 місяців) до суду можуть звертатися також захисник та законний представник особи, щодо якої було застосовано примусові заходи медичного характеру. Водночас щодо них законодавець чомусь не встановлює подібних обмежень. Хоча, напевно, він тут мав би демонструвати якийсь єдиний підхід, керуватися однаковими критеріями. Зрештою, а чи справді особа, стосовно якої було прийнято рішення про застосування аналізованих заходів та котра звертається до суду із заявою про їх зміну чи припинення, має можливість навсібіч зловживати цим своїм правом? Думаємо, навряд чи. Передусім, такий учасник процесу повинен знати, до кого та куди звернутися, а також дотриматися вимог щодо форми та змісту заяви. А це здатна зробити далеко не будь-яка особа із психічними відхиленнями, якій хлібом не годуй, а дай кудись поскаржитися чи щось там опротестувати, та й, зрештою, у процесі апеляційного оскарження (поки ухвала суду про застосування примусових заходів медичного характеру не вступила в законну силу), стверджувати про наявність у цього учасника процесу розладу психіки, з огляду на презумпцію психічного здоров'я, ще зарано. Указана презумпція у КПК України не сформульована, однак про необхідність її врахування свідчать ст.ст. 3, 4 Закону «Про психіатричну допомогу» й положення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 03.06.2005 р. [14]. Але найголовнішим є те, що самої такої заяви недостатньо. До неї неодмінно має бути долучено комісійний висновок лікарів-психіатрів закладу, де особі надають психіатричну допомогу, або ж висновок обраного нею незалежного лікаря-психіатра (абз. 2 ч. 1 ст. 95 КК України [3], ч. 3 ст.19 Закону України «Про психіатричну допомогу» [4]). І певно, таки не кожен

фахівець готовий ризикнути своєю професійною репутацією та кар'єрою, наразивши себе за давання завідомо необґрунтованого та неправдивого експертного висновку на притягнення до дисциплінарної (а можливо, і кримінальної!) відповідальності;

3) окрім того, постає питання: а як аналізоване обмеження узгоджується із гарантованим правом на доступ до правосуддя (п. 14 ч. 1 ст. 7, ст. 21 КПК України)? У § 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [15] передбачено гарантії справедливого судочинства, одним із аспектів яких є доступ до суду. Це означає, що особі має бути надано можливість звернутися до цього органу для вирішення певного питання, а держава не повинна чинити *практичних чи правових перешкод* у здійсненні такого права.

Європейський суд з прав людини в низці своїх рішень (зокрема, у справах «Bellet v. France» («Беллет проти Франції») [16] «Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany» («Принц Ганс-Адам II Ліхтенштейнський проти Німеччини») [17], «Scordino v. Italy» (Скордіно проти Італії) [18], «Iatridis v. Greece» («Ятрідіс проти Греції») [19], «Мушта проти України» [20]) вказує на те, що рівень доступу, наданий у національному законодавстві, повинен бути достатнім для забезпечення права особи «на суд» (на доступ до правосуддя) з огляду на засаду верховенства права в демократичному суспільстві. Водночас Страсбурзький суд неодноразово акцентував увагу на тому, що право на доступ до суду не є абсолютним. Воно може бути піддане допустимим обмеженням, адже за своєю природою вимагає державного регулювання. Європейський суд з прав людини звертає увагу на важливість дотримання оптимального, *справедливого балансу* між вимогами захисту основоположних прав окремої особи та загальними інтересами суспільства. ЄСПЛ вказує на потребу врахування характеру права, для захисту якого відбулося звернення до суду, на його значення для сторони процесу, на наявність публічного інтересу у провадженні. При цьому має бути забезпечено розумний ступінь пропорційності між використаними засобами та поставленими цілями, тобто обмеження права на судовий захист повинно переслідувати *легітимну мету* [21; 22]. Простіше кажучи, «легітимною метою» обмеження будь-якого права, дотримання отого «справедливого балансу» (про які і Європейський суд з прав людини згадує, і дослідники пишуть), є недопущення ситуації, за якої при реалізації права може бути а) заподіяно шкоду аналогічним чи більш значимим правам та інтересам інших осіб або ж б) завдано шкоди важливішим публічним, громадським інтересам. А тепер потрібно відповісти на запитання: чиї ж інтереси постраждають, якщо особа, до якої було застосовано примусові заходи медичного / психіатричного характеру, клопотатиметься перед судом про зміну чи припинення їх застосування частіше, аніж раз на пів року (нарівні із своїм захисником та законним представником, яким таке право законодавцем уже надано)? Певно що, нічий! А те, що суд муситиме розглянути таке звернення й вирішити його по суті (за умови, що відповідне клопотання належним чином оформлене, до нього додано висновок експертів-психіатрів чи незалежного лікаря-психіатра), витративши свій час і зусилля, до уваги брати не слід, адже

правоохоронні й правозахисні органи створені та діють не заради власної зручності та комфорту. При організації їх діяльності слід, передусім, звертати увагу не на те, щоб у них було легше навантаження та менше клопотів (хоча не будемо заперечувати, що процесуальна економія – досягнення певного результату «малою кров'ю» із меншими затратами часу, коштів, зусиль, засобів теж є важливою), а на те, чи будуть досягнуті завдання кримінального провадження (з-поміж яких, зокрема, згадано охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення такого порядку досудового розслідування й судового розгляду, за якого жодна особа не може бути піддана необґрунтованому процесуальному примусу – ст. 2 КПК України);

4) окрім того, нами обґрунтовано твердження, згідно з яким підставою зміни чи припинення застосування примусових заходів медичного (психіатричного) характеру можуть бути зміни не лише у психіці особи, а й зміни в стані фізичного здоров'я (зокрема ті, що призводять до майже повної безпомічності особи, до втрати нею суспільної небезпечності) [1, с. 130-146] Застосування примусових заходів медичного / психіатричного характеру до особи, хоч і з психічними розладами та відхиленнями, але такої, що не становить суспільної небезпеки (зокрема, і фізично безпомічної), неприпустиме! Зрештою, ми не виключаємо ситуації, за якої подальше застосування до такої особи медикаментозного лікування, що є важливою складовою надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, може призвести до погіршення стану її фізичного здоров'я, наприклад, при несумісності деяких ліків. А тому потрібен перегляд рішення про продовження застосування цих заходів. Змушувати чекати її при цьому, аби мати можливість звернутися до суду, зо пів року, починаючи з моменту останнього звернення, було б, принаймні, негуманно.

Ведучи мову про продовження, зміну та припинення застосування примусових заходів медичного (психіатричного) характеру, урешті звернемо увагу ще й на таке. В усіх трьох аналізованих актах (вітчизняних КК, КПК та Законі «Про психіатричну допомогу») обстоюється єдина позиція, згідно з якою клопотати про *продовження, зміну чи припинення застосування* таких заходів може тільки лікар-психіатр – представник закладу з надання психіатричної допомоги, де тримається особа. Сама ж особа, до якої застосовано примусові заходи медичного характеру (або її захисник чи законний представник) вправі просити суд лише про *їх зміну чи припинення застосування* (ч. 3 ст. 514 КПК України [2], абз. 2 ч. 1 ст. 95 КК України [3], ч. 5 ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу» [4]).

Певно, законодавець виключає наявність ситуації, за якої представники закладу із надання психіатричної допомоги помиляються в оцінці психічного стану особи, до якої застосовано такі заходи, або ж (що незрівнянно гірше!) свідомо хочуть «позбавитися» незручного, проблемного пацієнта й тому клопочуть перед судом про припинення застосування примусового заходу медичного характеру чи про його зміну. Сама ж особа, щодо якої вирішується відповідне питання, цілком може усвідомлювати (наприклад, перебуваючи в стані тимчасового «просвітлення» / ремісії), що: а) насправді одужання чи істотного покращення

щення її психічної діяльності й близько нема, що її думки «плутані» та неадекватні, а поведінка небезпечна (зокрема, і для неї ж самої), б) а тому продовження застосування таких заходів, відповідатиме, передовсім, її ж інтересам. Аналогічна позиція може бути і в її захисника чи законного представника (причому, позиція не «голослівна», а така, що ґрунтується на певних фактах та підтверджена висновком незалежного лікаря-психіатра). Однак, якщо зважати на буквально-тлумачення вказаних статей трьох різних нормативних актів, ніхто з цих осіб звернутися до суду з відповідним клопотанням не може. Звісно, у подібних ситуаціях можна й зараз (до внесення законодавчих змін) усе-таки пробувати звертатися із відповідним проханням до суду, аргументуючи це тим, що отака ситуація – це правова прогалина, а для її подолання можна й треба використовувати аналогію закону. Однак можна натрапити на такого суддю, який із посиланням на законодавчі положення (ч. 5 ст. 19 Закону «Про психіатричну допомогу», ч. 3 ст. 514 КПК та ч. 1 ст. 95 КК України) скаже (і, по-суті, *формально* правильно!): «Такого права у Вас немає!» А тому відповідний законодавчий підхід потребує корегування.

Ми не виключаємо ситуації, за якої до суду з цього приводу звертатимуться із протилежними, взаємовиключними клопотаннями. Наприклад, представник закладу, де особи надають психіатричну допомогу, клопоче про припинення застосування примусового заходу медичного / психіатричного характеру, а особа, до якої такий захід застосовано (чи її захисник, законний представник) – просить про продовження їх застосування. Суд же ж, з урахуванням сили та ваги представлених доказів і висловлених аргументів, конкуруючих позицій, здатен прийняти правильне рішення. Це повністю узгоджуватиметься із задекларованою у КПК засадою диспозитивності (п. 19 ч. 1 ст. 7; ст. 26 КПК України) [2].

Вважаємо, що законодавець, не передбачивши, що особа, стосовно якої вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру (її захисник, законний представник), вправі також клопотати і про їх продовження, і зробив це не з якогось злого умислу (наприклад, аби обмежити право на доступ до правосуддя), а тому, що просто не припускав наявності в цього учасника процесу такого правового інтересу.

Окрім того, законодавець непослідовний, адже він допускає, що така особа (та ті, хто може обстоювати її інтереси) вправі клопотати про *зміну виду* примусових заходів медичного характеру, причому не конкретизовано, яким може бути характер таких змін. А оскільки жодного спеціального обумовлення з цього приводу немає, слід зробити висновок про те, що цей учасник процесу може просити суд про *будь-яку зміну*: а) не тільки в сторону пом'якшення – про застосування «легшого» (менш суворого) заходу, б) але й убік його «*посилення*». А раз так – то нелогічно, своєю чергою, позбавляти його права звертатися до суду із проханням про продовження застосування примусових заходів медичного характеру.

Висновки. Отже, з урахуванням вищенаведеного, пропонуємо такі «фінальні» редакції ст. 95 КК України, ч. 1-3 ст. 514 КПК України та чч. 1-5 ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу»:

а) ст. 95 КК України:

«Стаття 95. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів психіатричного характеру.

«1. Рішення про припинення застосування примусових заходів психіатричного характеру приймається в разі такої зміни стану психічного та / або фізичного здоров'я особи, за якої відпала потреба в раніше застосовуваному заході, а рішення про їх зміну – за тих же умов та за необхідності у призначенні іншого примусового заходу психіатричного характеру. Продовження застосування примусових заходів психіатричного характеру здійснюється за відсутності підстав для їх припинення чи зміни.

2. У разі припинення застосування примусових заходів психіатричного характеру внаслідок зміни психічного стану на краще або такої зміни фізичного стану, через яку особа перестала бути суспільно небезпечною, суд може передати її на піклування родичам або опікунам із обов'язковим лікарським наглядом.

3. У разі припинення застосування примусових заходів психіатричного характеру внаслідок одужання, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення в стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку, підлягає покаранню на загальних засадах, а особа, яка після вчинення кримінального правопорушення через наявний у неї психічний розлад не була здатна відбувати покарання, може підлягати подальшому відбуванню покарання»;

б) ч. 1-3 ст. 514 КПК України (зауважимо, що в запропонованій «фінальній» редакції ст. 514 КПК України, де вирішено геть не процедурні питання, відсутня частина 2, яку ми радимо виключити):

«Стаття 514. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів психіатричного характеру

1. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів психіатричного характеру здійснюється на підставі ухвали суду, в межах територіальної юрисдикції якого застосовується цей захід.

3. Розгляд питання про продовження, зміну чи припинення застосування примусових заходів психіатричного характеру здійснюється за письмовою заявою представника закладу з надання психіатричної допомоги (лікаря-психіатра), де тримається особа, або за письмовою заявою особи, до якої застосовано такі заходи (її захисника чи законного представника).

До заяви лікаря-психіатра додається висновок комісії лікарів-психіатрів та / або висновок лікаря-терапевта, де обгрунтовано необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких заходів. До заяви особи, до якої застосовано примусові заходи психіатричного характеру (її захисника чи законного представника) також може бути додано відповідний висновок обраного нею незалежного лікаря-психіатра»;

в) ч. 1-5 ст. 19 Закону «Про психіатричну допомогу»:

«Стаття 19. Примусові заходи психіатричного характеру

Примусові заходи психіатричного характеру застосовуються за рішенням суду у випадках та в порядку, встановлених Кримінальним, Кримінальним процесуальним кодексами України, цим Законом та іншими законами.

За рішенням суду застосовуються такі примусові заходи психіатричного характеру:

1. надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;

2. госпіталізація до закладу із надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом;

3. госпіталізація до закладу із надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом;

4. госпіталізація до закладу із надання психіатричної допомоги з суворим наглядом.

Особи, до яких застосовані примусові заходи психіатричного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення, продовження чи зміну застосування цих заходів. Після проведення огляду представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі психіатричну допомогу, надсилає на суду за місцезнаходження закладу з надання психіатричної допомоги заяву (до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів та / або висновок лікаря-терапевта) з обґрунтуванням необхідності продовження, зміни або припинення застосування примусового заходу психіатричного характеру. Надалі продовження застосування примусового заходу психіатричного характеру кожного разу здійснюється на строк, що не перевищує 6 місяців.

Особа, до якої застосовуються примусові заходи психіатричного характеру, вправі звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я та про необхідність застосування до неї примусових заходів психіатричного характеру. У висновку незалежного лікаря-психіатра мають бути зазначені підстави для зміни, припинення чи продовження застосування примусових заходів психіатричного характеру. Адміністрація закладу з надання психіатричної допомоги, де перебуває особа, до якої застосовано примусові заходи психіатричного характеру, та адміністрація кримінально-виконавчої установи (якщо примусові заходи психіатричного характеру застосовано до особи за місцем відбування покарання) повинні забезпечити безперешкодну можливість обстеження особи обраним нею незалежним психіатром на території цього закладу чи установи відповідно».

Використані джерела:

1. Навроцька В. Підстави продовження, зміни чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Випуск 3(99). С. 130-146.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квітня 2012 року №4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 28.05.2023).

3. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05 квітня 2001 р. №2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 28.05.2023).

4. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 р. №1489-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. (дата звернення: 28.05.2023).

5. Навроцька В. В. Особливі порядки кримінального провадження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 169 с.

6. Навроцька В. В. Зміна та припинення застосування примусових заходів медичного характеру. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи*: матеріали круглого столу (23 вересня 2022 р.) / упор. І.В. Гловюк, Н. Р. Лашук, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Н. І. Устрицька. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 58-59.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченко, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

8. Колмаков П. А. О некоторых проблемных ситуациях правового регулирования принудительных мер медицинского характера. *Вестник Удмуртского университета*. 2017. Т.27. Вып. 2. С. 103-108.

9. Ухвала Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 13.06. 2019 р. (справа № 206/237/19, провадження № 206309219). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82414935>. (дата звернення: 28.05.2023).

10. Ухвала Глибочького районного суду Чернівецької області від 05.10.2020 р. (справа №715214420, провадження № 1-в7156820). URL .: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92024175>. (дата звернення: 28.05.2023).

11. Ухвала Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 28.09.2021 р. (справа № 2064327/21, провадження № 1-в20627521). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100075310>. (дата звернення: 28.05.2023).

12. Ухвала Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 27 грудня 2019 р. (справа № 703487819, провадження № 1-в70322719). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86670280>. (дата звернення: 28.05.2023).

13. Ухвала Константинівського міськрайонного суду Донецької області від 27 липня 2020 р. (справа № 233410319). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90657837>. (дата звернення: 28.05.2023).

14. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06. 2005 р. №7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>. (дата звернення: 28.05.2023).

15. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL : https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf. (дата звернення: 28.05.2023).

16. *Bellet v. France*: Case of the European Court of Human Rights from 04.12.1995 (application № 23805/94). URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ES011035>. (дата звернення: 28.05.2023).

17. Принц Ліхтенштейну Ганс Адам II проти Німеччини від 12.07. 2001 (заява № 42527/98). URL : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=520>. (дата звернення: 28.05.2023).

18. *Scordino v. Italy*: Case of the European Court of Human Rights from 27.03.2003 (application №3683). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/conversion.docx.pdf>. (дата звернення: 28.05.2023).

19. Ятрідіс проти Греції: Рішення Європейського суду з прав людини від 25.03.1999 р. (заява №31107/96) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_363#Text. (дата звернення: 28.05.2023).

20. Мушта проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 18.11. 2010 р. (заява №8863/06). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text. (дата звернення: 28.05.2023).

21. Берназюк Я. Право на доступ до судового захисту в контексті дотримання строків звернення до суду, практика ЄСПЛ. URL : <https://radako.com.ua/news/pravona-dostup-do-sudovogo-zahistu-v-konteksti-dotri-mannya-strokov-zvernennya-do-sudu-praktika>. (дата звернення: 28.05.2023).

22. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_7474. (дата звернення: 28.05.2023).

References:

1. Navrots'ka, V. (2022) Pidstavy prodovzhennya, zminy chy pryypynennya zastosovannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru. *Visnyk Luhans'koho der zhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 3(99), 130-146. [in Ukrainian].
2. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13 kvitnya 2012 roku №4651-VI. (1996) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].
3. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05 kvitnya 2001 r. (2001) N. p. №2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].
4. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrayiny vid 22 lyutoho 2000 r. №1489-III (2000) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. [in Ukrainian].
5. Navrotska, V. V. (2021) Osoblyvi poryadky kryminalnoho provadzheniya: monohrafiya. Lviv: Lvivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
6. Navrots'ka, V. V. (2022) Zmina ta pryypynennya zastosovannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru. *Kryminal'na yustytisiya v Ukrayini: realiyi ta perspektyvy: materialy kruhloho stolu (23 veresnya 2022 r.) - Kryminal'na yustytisiya v Ukrayini: realiyi ta perspektyvy: materialy kruhloho stolu (23 veresnya 2022 r., 58-59)* / I. V. Hlovyuk, N. R. Lashchuk, V. V. Navrots'ka, I. R. Serkevych, N. I. Ustryts'ka (Eds.). Lviv: Lvivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
7. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny (2016) / O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenko, V. V. Cherneya (Eds.) Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
8. Kolmakov, P. A. (2017) O nekotorykh problemnykh situatsiyakh pravovogo regulirovaniya prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera. *Vestnik Udmurtskogo universiteta - Bulletin of the Udmurt University*, 2, 103-108 [in Russian].
9. Ukhvala Samars'koho rayonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 13.06. 2019 r. (sprava № 20623719, provadzheniya № 206/309219). (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82414935>. [in Ukrainian].
10. Ukhvala Hlybots'koho rayonnoho sudu Chernivets'koyi oblasti vid 05.10.2020 r. (sprava №715214420, provadzheniya №1-v/7156820). (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92024175>. [in Ukrainian].
11. Ukhvala Samars'koho rayonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 28.09.2021 r. (sprava №206432721, provadzheniya №1-v/20627521). (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100075310>. [in Ukrainian].
12. Ukhvala Smilyans'koho mis'krayonnoho sudu Cherkas'koyi oblasti vid 27 hrudnya 2019 r. (sprava №703487819, provadzheniya №1-v/0322719). (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86670280>. [in Ukrainian].
13. Ukhvala Konstantynivs'koho mis'krayonnoho sudu Donets'koyi oblasti vid 27 lypnya 2020 r. (sprava №233410319). (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90657837>. [in Ukrainian].
14. Pro praktyku zastosovannya sudamy prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru ta prymusovoho likuvannya: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid

03.06.2005 r. №7. (2005) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>. [in Ukrainian].

15. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. (1950). N. p. URL : https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf. [in Ukrainian].

16. Bellet v. France: Case of the European Court of Human Rights from 04.12.1995 (application №23805/94 (1995) N. p. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ES011035>. [in English].

17. Prynts Likhtenshteynu Hans Adam II proty Nimechchyny: Rishennya Yevropeys'koho sudu zprav lyudyny vid 12.07.2001 (zayava №42527/98). (2001). URL : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=520>. [in Ukrainian].

18. Bellet v. France: Case of the European Court of Human Rights from 04.12.1995 (application №23805/94) (1995) N. p. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ES011035>. [in English].

19. Yatridis proty Hreysi: Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 25.03.1999 r. (zayava №31107/96) (1999) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_363#Text. [in Ukrainian].

20. Mushta proty Ukrainy: Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 18.11.2010 r. (zayava №8863/06). (2010). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text. [in Ukrainian].

21. Bernazyuk, Y. A. (N.d.) Pravo na dostup dosudovoho zakhystu v konteksti dotrimannya strokiv zvernennya do sudu, praktyka YESPL. N. p. URL : <https://radako.com.ua/news/pravo-na-dostup-do-sudovogo-zahistu-v-konteksti-dotrimannya-strokiv-zvernennya-do-sudu-praktika>. [in Ukrainian].

22. Koval', I. (N. d.) Pravo na spravedyvy sud: praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo Ukrainy. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7474. N. p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.05.2023

Navrotska V., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of criminal-law disciplines Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

CONTINUATION, CHANGE AND TERMINATION OF THE APPLICATION OF COERCIVE MEDICAL MEASURES: GAPS, INTER-INDUSTRY AND "INTERNAL" CONFLICTS AND THEIR OVERCOMING

The article states the presence of numerous cross-industry and "internal" contradictions, other systemic defects in the provisions of the domestic Criminal and Criminal Procedure Codes and in the Law of Ukraine "On Psychiatric Care" in terms of their regulation of the grounds for continuation, change or termination of the application of coercive measures of a medical nature and the procedure for their application these measures. It is claimed that only stating such shortcomings without specifying specific proposals to overcome them at the legislative level will not particularly help the employees of the bodies conducting the criminal process. It is noted that the best way to avoid law-enforcement errors in situations where the provisions of regulatory acts are unclear and contradictory is

not to count on following the interpretation of relevant regulatory provisions, even by super-authoritative bodies or individuals, but to legislatively correct such provisions. In view of this, the author proposed a number of changes and additions to Article 95 of the Criminal Code of Ukraine, Article 514 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Article 19 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Assistance in the part of their regulation of the grounds for continuation, change and termination of coercive measures of a medical nature. The specified proposals are aimed at avoiding duplication of the provisions of the specified normative acts, due consideration of the subject of legal regulation, coordination of the relevant provisions with the principle of discretion declared in the Criminal Procedure Code of Ukraine, consideration of the positions of the European Court of Human Rights and the approaches reflected in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which provides guarantees of a fair trial, one aspect of which is the right of access to justice.

Keywords: continuation, change and termination of coercive measures of a medical nature, inter-sectoral conflicts, overcoming contradictions, duplication, access to justice, decision of the European Court of Human Rights.

Розділ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.102.151-162

УДК: 342.9; 343.378

Кобзева Т. А., докторка юридичних наук, професорка, доцентка кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: t.kobzeva@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6176-0239>

Стеблянко А. В., докторка філософії зі спеціальності 081 «Право», асистентка кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: a.steblianko@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5080-0490>

Сагайдак В. О., студентка ІV курсу бакалаврату Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: sagaidakviktoria@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-5146-5377>

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ МИТНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

У сучасних реаліях України особливої уваги потребує питання про удосконалення адміністративно-правових заходів протидії митній злочинності. У статті розглядаються правові засади, за допомогою яких регулюється процес митної політики та митної справи, правопорушення в митній сфері та відповідальність за недодержання митних правил, встановлених законодавством.

Наголошено, що в чинному законодавстві України відсутнє визначення поняття «митна злочинність», однак Митний кодекс України використовує термін «порушення митних правил» або, як визначено Міжнародною конвенцією про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства, – «порушення митного законодавства».

Здійснено аналіз адміністративно-правових заходів із протидії митній злочинності. Ними є заходи адміністративного примусу, а саме: заходи адміністративного попередження, припинення та заходи адміністративної відповідальності за скоєне порушення митних правил.

З'ясовано особливості діяльності із запобігання митній злочинності на прикладі законодавства Європейського Союзу й таких його провідних членів, як Франція та Німеччина. За допомогою дослідження успішних країн Європи у сфері запобігання

митній злочинності, а також аналізу первинного та вторинного законодавства ЄС, надано пропозиції щодо подальшого вдосконалення митного законодавства України та його адаптації до митного законодавства ЄС. Встановлено, що у порівнянні з більшістю зарубіжних країн, в Україні митні органи не визнані правоохоронними.

У результаті комплексного аналізу наукових праць у сфері митної справи та протидії митній злочинності, а також норм чинного законодавства України та Європейського Союзу визначено особливості функціонування митної політики в Україні та організаційно-правового механізму митної справи на даний момент, проте наведено подальшу перспективу боротьби з митними правопорушеннями на шляху до євроінтеграції. Удосконалення митного законодавства та електронного декларування, спрощення процедур митного контролю, покращення технологічних схем, подолання корупції на митниці допоможе вирішенню проблематики митної злочинності в Україні.

Ключові слова: митна злочинність, порушення митних правил, митні правила, митна справа, митна політика, Митний кодекс України.

Постановка проблеми. Як відомо, поняття «митна злочинність» є відносно новим терміном у правовій науці України, саме тому виникає необхідність більш детально вивчити та дослідити дану тематику, адже безпека митної сфери є одним із структурних елементів національної безпеки, а отже, боротьба з порушеннями митних правил є, безумовно, важливим завданням держави.

Протидія митній злочинності є соціально значущою проблемою, адже протистояння порушенням митних правил є одним із головних завдань митної політики України, метою якої є захист митних інтересів і забезпечення митної безпеки України. Визначення адміністративно-правових засад протидії митній злочинності, зокрема врегулювання на законодавчому рівні відповідальності за вчинення митних правопорушень та удосконалення заходів протидії митній злочинності в Україні є, безумовно, актуальним та проблематичним питанням, що зумовило тему дослідження та потребує нагального вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням адміністративно-правових засад та суб'єктів із протидії митній злочинності, а також адміністративної відповідальності за порушенням митних правил займалися наступні вчені: С. С. Богун, В. І. Дмитрів, Є. В. Додін, Н. З. Рогатиська та інші. Однак сучасні глобалізаційні умови свідчать, що питання удосконалення адміністративно-правових заходів протидії митній злочинності не втрачає своєї актуальності та потребує додаткового вивчення, враховуючи досвід інших країн. Так Є. В. Додін акцентує увагу на специфіці митної злочинності, яка об'єктивно зумовлює необхідність у пошуку специфічних шляхів протидії останній [5]. Водночас В. І. Дмитрів зазначає, що удосконалення системи боротьби з митною злочинністю потребує політичної волі влади в частині реформування митних органів, тоді як у більшості країн боротьба з означеним видом злочинів – окремий напрям у рамках загальної концепції заходів щодо протидії організованій злочинності, зокрема й на міжнародному рівні [3]. Водночас С. С. Богун на основі вивчення досвіду країн Європи пропонує нові принципи реалізації правоохо-

ронної функції митними органами [12], а Н. З. Рогатинська, своєю чергою, приходить до висновку щодо необхідності інституційної реорганізації системи органів кримінальної юстиції з наступним запровадженням нових методів і форм у їх діяльності в частині боротьби з кримінальними правопорушеннями в митній сфері [16].

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження й аналіз адміністративно-правових засад та особливостей протидії митній злочинності в Україні, а також формулювання напрямків удосконалення адміністративно-правових заходів протидії митній злочинності в Україні, враховуючи досвід успішних у цій сфері зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, перед тим як досліджувати загальну природу та характеристику правопорушень у митній сфері, необхідно звернути увагу на те, що таке митна справа і митна політика, а також яке їх організаційно-правове забезпечення.

Загальновідомим є факт, що в Україні питання митної справи регулюється Митним кодексом України (далі – МК України) від 13 березня 2012 року № 4495-VI [1]. Так, відповідно до статті 1 МК України, законодавство України з питань митної справи складається з Конституції України, цього Кодексу, інших законів України, що регулюють питання, зазначені в цьому Кодексі, з міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також з нормативно-правових актів, виданих на основі й на виконання цього Кодексу та інших законодавчих актів. Статтею 7 МК України регламентовано, що митна справа являє собою встановлені порядок та умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль і митне оформлення, застосування механізмів тарифного й нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення, відповідно до закону, державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил, організації й забезпечення діяльності митних органів та інших заходів, спрямованих на реалізацію державної митної політики, що становлять митну справу [1].

На офіційному сайті Міністерства фінансів України державна митна політика визначається як система принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки. Державна митна політика є складовою частиною державної економічної політики. При цьому одними з пріоритетних напрямів митної політики визначають таке: сприяння безпеці та міжнародній торгівлі, включаючи спрощення та гармонізацію митних процедур; захист суспільства, громадського здоров'я і безпеки навколишнього природного середовища та боротьба з незаконним переміщенням наркотичних засобів і зброї; підвищення ефективності міжнародного митного співробітництва [2].

В. І. Дмитрів зазначає, що здійснення митної політики є постійним завданням держави і її вплив на стан суспільних відносин у ній має непередбачуваний характер, оскільки вона під тиском об'єктивних та суб'єктивних обставин може різко змінювати свої орієнтири, а також форми, методи й заходи їх досягнень [3].

Є. А. Полянська підтримує вищезазначену думку про те, що здійснення митної політики є пріоритетним завданням будь-якого державного утворення, проте зауважує, що соціальне значення подібної діяльності, її об'єм та зміст постійно змінюються та носять тимчасовий характер. Тобто її вплив на стан суспільних відносин у державі має непередбачений характер, оскільки вона під тиском суб'єктивних та об'єктивних обставин може різко змінювати свої орієнтири, а також форми, методи та заходи їх досягнень [4, с. 11].

Якщо законодавством встановлені певні митні правила та порядки переміщення товарів чи предметів через митний кордон України, конкретні умови їх оформлення та контроль за дотриманням таких правил, то, беззаперечним є факт, що існують і конкретні норми відповідальності за порушення встановлених правил. Правопорушення в даній сфері прийнято називати «митною злочинністю», однак досі таке поняття не закріплено в чинному законодавстві України. З логіки випливає, що митною злочинністю слід вважати своєрідну небезпеку, що ставить під загрозу митну безпеку та досягнення цілей митної справи і митної політики. Поняття «митна безпека» закріплено законодавством України. Відповідно до статті 6 МК України, митна безпека – це стан захищеності митних інтересів України, а митними інтересами слід вважати національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення митної справи [1].

Митні злочини, відповідно до трактування Є. В. Додіна, це особлива та специфічна група злочинів, тому відносно них держава вимушена знайти також специфічні, адекватні цим злочинам заходи (засоби, методи) протидії [5, с. 364].

МК України визначає, що порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений цим Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи цим Кодексом чи іншими законами України та за які цим Кодексом передбачена адміністративна відповідальність (ст. 458) [1]. А ось, наприклад відповідно до ст. 1 Міжнародної конвенції про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства, порушенням митного законодавства є будь-яке порушення або спроба порушення митного законодавства [6].

До адміністративно-правових заходів протидії митній злочинності перш за все слід віднести заходи адміністративного примусу, які, своєю чергою, поділя-

ються на заходи адміністративного попередження, заходи припинення проступків та заходи відповідальності за порушення нормативно-правових положень [7, с. 265-267].

Для остаточного розуміння впливу митної політики на зміст поняття «митний злочин», сферу його застосування, прийомів та методів боротьби з ними треба мати на увазі, що ще в 90-х роках ХХ ст. намітилась тенденція делегування частини функцій держави щодо проведення митної політики певним міжнародним та наддержавним утворенням, таким як: митні та економічні союзи (NAFTA, WTO, Митний союз Євразійського економічного співтовариства) або таке наддержавне утворення, як Європейський Союз [5, с. 364].

Митний союз, створений у 1968 році, є основою Європейського Союзу та важливим елементом у функціонуванні єдиного ринку. Єдиний ринок може нормально функціонувати лише тоді, коли на його зовнішніх кордонах існує однакове застосування загальних правил. Для цього національні митні адміністрації ЄС діють так, ніби вони єдині [4, с. 57]. Так ухилення від сплати митних платежів або вчинення митних злочинів стало підставою для керівників Європейської спільноти створити єдині правила здійснення митної справи для всіх країн ЄС, досягнути уніфікації в регулюванні більшості митних відносин, визначити коло порушень митного законодавства, встановити єдину відповідальність за їх скоєння [5, с. 368].

Статтю 28 Договору про функціонування Європейського Союзу в розділі про вільне пересування товарів визначено, що до Союзу входить митний союз, що охоплює всю торгівлю товарами, передбачає заборону на ввізні й вивізні мито та всі збори еквівалентної дії між державами-членами та ухвалення спільного митного тарифу у відносинах із третіми країнами [8].

9 жовтня 2013 року набув чинності Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 «Про встановлення Митного кодексу Союзу», який запроваджує Митний кодекс Союзу, що містить загальні положення та процедури, застосовні до товарів, переміщуваних на митну територію Союзу або за її межі [9].

Також слід відокремити Регламент Ради (ЄС) № 515/97 від 13 березня 1997 року про взаємну допомогу між адміністративними органами держав-членів та співпрацю між ними і Комісією для забезпечення правильного застосування законодавства з митних та аграрних питань. Цей Регламент встановлює способи, у які адміністративні органи, відповідальні за імплементацію законодавства з митних та аграрних питань у державах-членах, співпрацюють один з одним та з Комісією, для того щоб забезпечити відповідність такому законодавству в рамках системи Співтовариства [10].

У країнах ЄС широко використовується практика проведення перевірок не тільки в момент перетину митного кордону та митного оформлення, але й до та протягом визначеного часу після митного оформлення товарів і транспортних засобів. Наприклад, у Франції митний контроль по відношенню до суб'єктів зовнішньої торгівлі здійснюється за двома напрямками: формальний та фундаментальний. У момент перетину митного кордону представниками митних органів Франції фундаментально перевіряється близько 5 % імпорту та 1 % експорту

вантажів. Інші 95 % підлягають контролю протягом 1-3 років після оформлення митних документів [3].

Норми Митного кодексу ЄС повною мірою регламентують також діяльність митної служби Федеративної Республіки Німеччина – ключового учасника загальноєвропейського інтеграційного об'єднання. Досвід Німеччини у справі організації однієї з найкращих у Європі системи митного регулювання і контролю є досить затребуваним сьогодні і в країнах колишнього пострадянського простору. Так система митних органів Німеччини має три рівні: 1) найвищий федеральний орган – Федеральне міністерство фінансів, що координує діяльність Федерального митного управління; 2) вищі федеральні органи: Генеральна митна дирекція, яка координує діяльність і здійснює оперативне управління митними органами Німеччини; 3) органи місцевого рівня: головні митні управління, митні пости та оперативно-розшукові митні управління [11, с. 123].

Згідно з дослідженням, яке було проведено Світовим банком у 2018 році, Німеччина є світовим лідером з ефективного митного оформлення. У 2016 році Німеччина все ще була на другому місці після Сінгапуру. На сьогодні правове регулювання митних відносин у Федеративній Республіці Німеччина здійснюється як нормативними актами, що були прийняті прийнятими наднаціональними органами Європейського Союзу, відповідно до їх компетенції, так і правовими приписами, які видаються державними органами ФРН. Основою національного митного законодавства в Німеччині є такі нормативно-правові акти: 1) Закон про зовнішньоекономічну діяльність від 28 квітня 1961 року; 2) Закон про митний управління від 21 грудня 1992 р.; 3) Постанова про митницю від 23 грудня 1993 року, що регулює порядок застосування норм Митного Кодексу ЄС; 4) Закон про податок з обороту від 26 листопада 1979 року [12, с. 110-111].

Федеральне законодавство покладає на митні органи Німеччини досить широкі повноваження. Окрім стягування митних платежів і контролю за переміщенням товарів через кордон, до сфери повноважень митних органів віднесено як боротьбу з контрабандою наркотичних, тютюнових та лікєро-горілчанних виробів, зброї та боєприпасів, так і попередження й припинення фінансування тероризму. Останнім часом особливого значення набуває боротьба з нелегальною трудовою діяльністю, робота мобільних митних груп із виявлення цієї діяльності, а також виявлення фальсифікованих товарів під час спроби ввезення на територію Європейського Союзу [11, с. 123].

У 2014 році Україна підписала та ратифікувала Угоду про асоціацію України з ЄС, яка визначила напрями їхньої співпраці. Ця угода була укладена з метою сприяння відносинам між Європейським Союзом та Україною, відповідно до спільних цінностей. У 2017 році договір набув чинності. Тоді ж розпочався безвізовий режим між Україною та ЄС, запрацювала зона вільної торгівлі. Сторони домовились, що адміністративне співробітництво є важливим для реалізації та контролю преференційного режиму; вони ж визнали свої зобов'язання боротися з незаконними діями й шахрайством у митних питаннях, пов'язаних з

імпортом, експортом, транзитом товарів та їх розміщенням під будь-яким іншим митним режимом або процедурою, зокрема заходи заборони, обмеження або контролю [13].

Україна є членом СОТ, а з початку 2016 року – асоційованим членом ЄС, тому її територія відкрита для міжнародних операцій із товарообігу. Але це може завдавати шкоди державі в контексті економічних збитків, таких як: ненадходження до бюджету мита в тому обсязі, у якому належить, через порушення митних правил; контрабанда потоків дешевих товарів, що унеможливило розвиток національного товаровиробника [3].

Ще однією з проблем, як зазначає Є. А. Полянська, є відсутність нормативного визначення Державної митної служби України як правоохоронного органу. Дане питання є актуальним в адміністративній науці, однак науковці не мають єдиної думки щодо цього [4, с. 73-74].

Дійсно, у законодавстві можемо знайти таке визначення: «правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»)» [14].

Однак, у розглянутих у попередньому підрозділі країнах-членів ЄС митні органи визнані правоохоронними, тобто наділені відповідними повноваженнями. Так, наприклад, у Франції зміст правоохоронної функції митних органів полягає у: забезпеченні дотримання правил щодо якості та безпеки промислової продукції, котра ввозиться за межі ЄС; боротьба з торгівлею наркотиками, зброєю, культурними цінностями, зокрема охоронюваними видами тварин і рослин; моніторинг переміщення токсичних відходів у межах ЄС і запобігання ввезення до Франції стратегічних, радіоактивних, небезпечних або невідповідних європейських продуктів або боротьба з морським забрудненням. Аналіз чинного Німецького законодавства дозволив виокремити такі ключові напрями реалізації правоохоронної функції митних органів: 1) протидія незаконній міграції та подальшому працевлаштуванню нелегальних мігрантів; 2) захист прав споживачів; 3) протидія торгівлі контрафактною та піратською продукцією [12, с. 110-111].

Враховуючи вищевикладений матеріал та досвід зарубіжних країн, вважаємо за необхідне імплементацію правоохоронної функції митним органам України, і в першу чергу це повинно бути визнано на законодавчому рівні.

Необхідно виділити й той факт, що наразі Україна зробила багато роботи щодо вдосконалення діяльності митних органів та заходів протидії митній злочинності. В умовах євроінтеграції Україна дуже наблизилась до європейських стандартів. Зокрема, серед вимог Європейського Парламенту про приєднання до ЄС України щодо відповідності останній Копенгагенським критеріям, не пе-

редбачено жодної невідповідності з питань митного законодавчого регулювання. Додамо, що після набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС, в умовах агресії РФ, законодавча гілка влади продовжує роботу над покращенням нормативно актів та впровадженням законодавства ЄС в національне. Наприклад, 1 жовтня 2022 року для України набула чинності Конвенція про процедуру спільного транзиту, основою якої є технологія Нової комп'ютеризованої транзитної системи (NCTS) [15].

Однією з найбільших проблем на сьогодні залишається корупція, саме це уповільнює процес інтеграції до ЄС. Звичайно, у митній сфері спостерігається багато корупційних правопорушень, з якими необхідно боротися. Так у січні-березні 2019 р. покарик виявлених порушень становив 9,3 тис. вартістю 611 млн грн, що, порівняно з періодом за попередній рік, більше на 30,2 %. За перше півріччя 2020 р. працівники Державної митної служби України виявили 7,2 тис. правопорушень на понад 1 млрд грн. Аналізуючи цю проблематику, особливу увагу потрібно приділяти превентивним заходам протидії, оскільки це дає змогу системі працювати на випередження, уникаючи факту скоєння правопорушення. Тому виникає необхідність у створенні пріоритетних напрямів здійснення митного контролю, зокрема удосконалення митного законодавства та електронного декларування, спрощення процедур митного контролю, покращення технологічних схем [16, с. 116].

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане, зазначимо, що чинним законодавством України не надано визначення поняттю «митна злочинність», однак МК України використовує термін «порушення митних правил» або, як визначено Міжнародною конвенцією про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства, – «порушення митного законодавства» [6].

До адміністративно-правових заходів протидії митній злочинності нами віднесено заходи адміністративного примусу, які, своєю чергою, поділяються на заходи адміністративного попередження, заходи припинення проступків та заходи відповідальності за порушення нормативно-правових положень. Адміністративно-правові заходи протидії митній злочинності регулюються Митним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Постановою КМУ «Про затвердження Положення про Державну митну службу України», Законом України «Про Державну прикордонну службу України» та іншими нормативно-правовими актами.

Таким чином, у рамках представленого дослідження проаналізовано особливості діяльності із запобігання митній злочинності на прикладі законодавства Європейського Союзу й таких його провідних членів, як Франція та Німеччина. Встановлено, що у порівнянні з більшістю зарубіжних країн, в Україні митні органи не визнані правоохоронними. Висновано, що Україні необхідно вдосконалювати митне законодавство, з метою його адаптації до митного законодавства ЄС.

Наразі Україна вже зробила багато заходів задля протидії митній злочинності та наблизилася до європейських стандартів, проте ще залишилось декілька важливих питань, які потребують нагального вирішення, зокрема нерозв'язаною

досі проблемою лишається корупція на митниці, однак запропоновані в дослідженні адміністративно-правові заходи зможуть цьому сприяти як превентивні, а саме: удосконалення митного законодавства та електронного декларування, спрощення процедур митного контролю, покращення технологічних схем.

Використані джерела:

1. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>. (дата звернення: 02.05.2023)
2. Митна політика. Міністерство фінансів України : веб-сайт. URL : <https://mof.gov.ua/uk/customs-policy>. (дата звернення: 02.05.2023)
3. Дмитрів В. І. Вектори протидії митній злочинності в Україні й світі. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/63.pdf.
4. Полянська Є. А. Адміністративно-правові засади протидії митній злочинності в Україні: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра: спец. 081 - право / наук. кер. О. М. Резнік. Суми: Сумський державний університет, 2020. 93 с. URL : https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/81950/3/Polyanska_mag_rob.pdf.
5. Додін Є. В. Митна злочинність: поняття та структура. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. № 3. С. 361-375. URL : <http://www.apdp.in.ua/v57/55.pdf>.
6. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства : Міжнародний документ від 23.05.2000 року № 995_926. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_926#Text. (дата звернення: 02.05.2023)
7. Ткаля О. В. Класифікація заходів адміністративно-правового примусу. *Новини кримінально-правові дослідження* : зб. наук. пр. відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Ілюн, 2015. С. 264-267. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4778/Tkalya%20O.%20V.%20Klasifikacija%20zahodiv%20admin.-pravov.%20primusu.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
8. Договір про функціонування Європейського Союзу: Міжнародний документ від 25.03.1957. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text. (дата звернення: 02.05.2023)
9. Про встановлення Митного кодексу Союзу: Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) від 9 жовтня 2013 року № 952/2013. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#top. (дата звернення: 02.05.2023)
10. Про взаємну допомогу між адміністративними органами держав-членів та співпрацю між ними і Комісією для забезпечення правильного застосування законодавства з митних та аграрних питань: Регламент Ради (ЄС) від 13 березня 1997 року № 515/97. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-97#Text. (дата звернення: 02.05.2023)
11. Петрова І. Митна служба Німеччини в інтегрованій системі митних служб Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 121-126. URL : <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/1/23.pdf>.
12. Богун С. С. Досвід країн Європи щодо реалізації правоохоронної функції митними органами та можливості його використання в контексті вдосконалення принципів реалізації правоохоронної функції ДМС України. *Прикарпатський юридичний вісник*. № 2 (23). 2018. С. 109-113. URL : http://piv.nuoua.od.ua/v2-3_2018/22.pdf.

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 01.09.2017 № 984_011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. (дата звернення: 02.05.2023)

14. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#top>. (дата звернення: 02.05.2023)

15. Конвенція про процедуру спільного транзиту: Міжнародний документ від 20.05.1987 № 994_001-87. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text. (дата звернення: 02.05.2023)

16. Рогатинська Н. Загальна характеристика злочинності у митній сфері. *Актуальні проблеми правознавства*. № 1 (29). 2022. С. 113-118.

References:

1. Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2012 roku № 4495-VI. (2012) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>. [in Ukrainian].

2. Mytna polityka. Ministerstvo finansiv Ukrainy: veb-sait. N. d. [Electronic resource] N. p. URL : <https://mof.gov.ua/uk/customs-policy>. [in Ukrainian].

3. Dmytriv, V. I. (2018) Vektory protydiv mytnii zlochynnosti v Ukraini ysviti. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 1. [Electronic resource] N. p. URL : http://www.economy.Nayka.com.ua/pdf/1_2018/63.pdf. [in Ukrainian].

4. Polianska, Ye. A. (2020) Administratyvno-pravovi zasady protydiv mytnii zlochynnosti v Ukrainy. *Mahister's thesis*. Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet. URL : https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/81950/3/Polyanska_mag_rob.pdf. [in Ukrainian].

5. Dodin, Ye. V. (2010) Mytna zlochynnist: poniattia ta struktura. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual problems of the state and law*, 3, 361-375. URL : <http://www.apdp.in.ua/v57/55.pdf>. [in Ukrainian].

6. Mizhnarodna konventsiiia pro vzaiemnu administratyvnu dopomohu u vidvernenni, rozsliduvanni ta prypynenni porushen mytnoho zakonodavstva : Mizhnarodnyi dokument vid 23.05.2000 roku № 995_926. (2000) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_926#Text. [in Ukrainian].

7. Tkalia, O. V. (2015) Klyasifikatsiia zakhodiv administratyvno-pravovoho prymsu. Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia : zb. nauk. pr. vidp. red. O. V. Kozachenko. Mykolaiv : Iliou, 264-267. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4778/Tkalia%20O.%0V.%20Klasifikacija%20zakhodiv%20admin.-pravov.%20primusu.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [in Ukrainian].

8. Dohovir pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu: Mizhnarodnyi dokument vid 25.03.1957. (1957) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text. [in Ukrainian].

9. Pro vstanovlennia Mytnoho kodeksu Soiuzu: Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) vid 9 zhovtnia 2013 roku № 952/2013. (2013) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#top. [in Ukrainian].

10. Pro vzaiemnu dopomohu mizh administratyvnymi orhanamy derzhav-chleniv ta spivpratsiu mizh nymy i Komisiieiu dlia zabezpechennia pravylnoho zastosuvannia zakonodavstva z mytnykh ta ahrarykh pytan: Rehlament Rady (IeS) vid 13 bereznia 1997

roku № 515/97. (1997) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-97#Text. [in Ukrainian].

11. Petrova, I. (2019) Mytna sluzhba Nimechchyny v integrovani systemi mytynykh sluzhb Yevropeiskoho Soiuzu. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 1, 121-126. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/23.pdf>. [in Ukrainian].

12. Bohun, C. C. (2018) Dosvid krain Yevropy shchodo realizatsii pravookhoronnoi funktsii mytnyny orhanamy ta mozhyvosti yoho vykorystannia v konteksti vdo skonalennia pryntsyupiv realizatsii pravookhoronnoi funktsii DMS Ukrainy. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Carpathian Legal Gazette*, 2 (23), 109-113. URL : http://pjv.nuoua.od.ua/v2-3_2018/22.pdf. [in Ukrainian].

13. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Mizhnarodnyi dokument vid 01.09.2017 № 984_011. (2017) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. [in Ukrainian].

14. Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 roku № 3781-XII. (1993) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#top>. [in Ukrainian].

15. Konventsiiia pro protseduru spilnoho tranzytu: Mizhnarodnyi dokument vid 20.05.1987 № 994_001-87. (1987) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text. [in Ukrainian].

16. Rohatynska, N. (2022) Zahalna kharakterystyka zlochynnosti u mytnii sferi. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence*, 1 (29), 113-118.

Стаття надійшла до редколегії 03.05.2023

Kobzieva T., Doctor of Law, Professor, Docent of the Department of Administrative, Commercial Law and Financial and Economic Security, Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Steblianko A., Doctor of Philosophy in specialty 081 "Law", Assistant of the Department of fundamental jurisprudence and constitutional law of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Sahaidak V., fourth year student of Bachelor degree of the Academic and Research Institute of Law Sumy State University (Sumy, Ukraine)

WAYS OF IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES TO COMBAT CUSTOMS CRIME IN UKRAINE BASED ON FOREIGN EXPERIENCE

Today, in modern realities, the issue of improving administrative and legal measures to combat customs crime in Ukraine deserves special attention. The article examines the legal principles that regulate the process of customs policy and customs affairs, offenses in the customs sphere and responsibility for violation of customs rules established by law.

It was concluded that the current legislation of Ukraine does not define the concept of "customs crime", but the Customs code of Ukraine uses the term "violation of customs rules" or, as defined by the International Convention on Mutual Administrative Assistance in the prevention, investigation and termination of violations of customs legislation "violation of customs legislation".

An analysis of administrative and legal measures to combat customs crime was carried

out. They are measures of administrative coercion, namely: measures of administrative warning, termination and measures of administrative responsibility for the committed violation of customs rules.

The article clarifies the specifics of customs crime prevention activities on the example of the legislation of the European Union and its leading members such as France and Germany. In a studying of successful European countries in the field of customs crime prevention, as well as an analysis of the primary and secondary legislation of the EU, proposals were made for further improvement of the customs legislation of Ukraine and its adaptation to the EU customs legislation. It was established that in comparison with most foreign countries, customs authorities in Ukraine are not recognized as law enforcement agencies.

As a result of a comprehensive analysis of scientific researches in the field of customs affairs and combating customs crime, as well as the norms of the current legislation of Ukraine and the European Union, the peculiarities of the functioning of customs policy in Ukraine and the organizational and legal mechanism of customs affairs at the moment have been determined. Improving customs legislation and electronic declaration, simplifying customs control procedures, improving technological schemes, overcoming corruption at customs will help solve the problem of customs crime in Ukraine.

Keywords: customs crime, violation of customs rules, customs rules, customs business, customs policy, Customs Code of Ukraine.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.162-172

УДК: 343.976

Теремецький В. І., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції НДІ ППіП ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (м. Київ); завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ, Україна)

e-mail: vladvokat333@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

Чумак В. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна)

e-mail: v.v.chumak@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6171-2250>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ

Наукове дослідження присвячено особливостям правового регулювання повноважень Державної митної служби України у сфері запобігання та протидії контрабанді. Вивчено норми законодавчих і підзаконних актів. Досліджено висновки і пропозиції науковців, які присвятили свої праці діяльності митних органів. Встановлено не-

релік повноважень митних органів у сфері боротьби з контрабандою. Надано характеристику терміну «контрабанда». Визначено порядок здійснення окремих процесуальних дій, які можуть бути здійснені для запобігання контрабанді. Стверджено, що для запобігання контрабанді працівники митниці можуть провести митне обстеження, особистий огляд, опитування осіб, які підозрюються в контрабанді, а також тимчасове вилучення транспортних засобів, що використовуються для незаконного переміщення товарів через митний кордон. Представники правоохоронних органів можуть залучити посадових осіб митниці для проведення таких оперативно-розшукових заходів, як контрольована поставка та контрольоване переміщення товарів через митний кордон.

Запропоновано закріпити визначення поняття «контрабанда» в нормах Митного кодексу України. Контрабанду слід розглядати як незаконне переміщення через митний кордон України промислових і непродовольчих товарів, транспортних засобів, історико-культурних і валютних цінностей, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин, зброї та боєприпасів.

Також запропоновано скасувати норму Положення про Держмитслужбу, яка передбачає право посадових осіб митниці здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Серед норм МК України варто передбачити особливості особистого огляду осіб, які підозрюються в контрабанді, а також правила тимчасового вилучення товарів, які стали предметами контрабанди.

Ключові слова: контрабанда, юридична відповідальність, митні та правоохоронні органи, боротьба з контрабандою, запобігання та протидія контрабанді, товари комерційного призначення.

Постановка проблеми. Проблематика боротьби з контрабандою актуальна для будь-якої держави сучасного світу. Незаконне переміщення товарів через державний кордон може слугувати засобом протиправного збагачення. При всьому митні органи є одними із суб'єктів, які уповноважені здійснювати боротьбу з контрабандою. Належне правове регулювання повноважень Державної митної служби і порядку проведення процесуальних дій у справах про порушення митних правил є запорукою ефективної протидії контрабанді. Саме тому вибір цієї теми наукового дослідження є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового статусу митних органів та повноважень митниці щодо протидії контрабанді вивчалися в працях багатьох науковців. Зокрема, А. М. Бабюк дослідив стан правового регулювання митної справи в Україні та її зв'язок з державною митною політикою [1, с. 3–7]. С. В. Корбенко розглянув окремі проблеми правового регулювання і правореалізації статусу митних органів та сформулював пропозиції щодо їх вирішення [2, с. 140–146]. Я. В. Янушкевич вивчив теоретико-правові засади діяльності територіальних органів Державної митної служби України як суб'єктів публічної адміністрації, яких наділено повноваженнями у сфері оподаткування [3, с. 79–82]. В. О. Хома та В. П. Жданов проаналізували міжнародний досвід управлінської моделі системи запобігання та протидії незаконному переміщенню товарів через митний кордон [4, с. 78–83]. О. С. Яланський розглянув проблему криміналізації «товарної» контрабанди, обґрунтував небезпечність та довів негативні наслідки такого діяння, як переміщення через митний кордон України

поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів та інших цінностей [5, с. 1034–1038]. В. О. Карелін визначив особливості такого виду злочину, як контрабанда наркотичних засобів, способи і шляхи їх проникнення на територію України, а також здійснення запобігання таким злочинам [6, с. 226–230]. В. В. Налуцишин розглянув кримінально-правовий аспект контрабанди [7, с. 343–347]. О. О. Кукшинова та Д. С. Носенко окреслили перспективи боротьби із контрабандною злочинністю [8, с. 241–245]. Праці вказаних науковців, а також чинні нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері контрабанди, є джерельною базою цього наукового дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є вивчення особливостей правового регулювання повноважень Державної митної служби у сфері протидії й запобігання контрабанді. Завдання статті полягають у необхідності:

- визначити перелік процесуальних дій, які митні органи можуть здійснювати в межах своїх повноважень для запобігання і протидії контрабанді;
- з'ясувати зміст поняття «контрабанда»;
- розробити пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства для вдосконалення правового регулювання процесуальних дій, які можуть вчиняти посадові особи митної служби для боротьби з контрабандою.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус Державної митної служби України (далі – Держмитслужба) закріплено в Митному кодексі України (далі – МК України) та в Положенні про Державну митну службу України (далі – Положення). Згідно з п. 34-1 ст. 4 МК України, поняття митних органів охоплює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, митниці та митні пости. У ст.ст. 543–550 МК України встановлено перелік і завдання митних органів [9]. Згідно з пп. 1, 2 Положення, цей орган влади реалізує державну митну політику та державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи. Держмитслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів [10]. Також Положення встановлює повноваження Держмитслужби у сфері дотримання законності при пересуванні товарів через митний кордон України. Отже, законодавство містить перелік митних органів, визначає їх завдання й повноваження.

Науковці також досліджували статус і повноваження митних органів. Так А. М. Бабюк зазначає, що ефективна діяльність митних органів, на які покладено здійснення митної справи, залежить від якісного та злагодженого механізму правового регулювання [1, с. 6]. Дійсно, чітке визначення повноважень митних органів є однією з умов ефективної діяльності Держмитслужби. Водночас С. В. Корбенко звертає увагу на періодичні зміни законодавства з метою перерозподілу повноважень між митними і податковими органами. Також науковець наголошує на втраті митними органами повноважень у сфері оперативного-розшукової діяльності та досудового слідства у випадках виявлення контрабанди [2, с. 143]. Вважаємо, що перманентна зміна повноважень будь-якого органу

влади негативно впливає на якість та результативність виконання покладених на його посадових осіб повноважень.

Я. В. Янушкевич стверджує, що митниці є контролюючими органами в системі дотримання законодавства з питань митної справи та оподаткування митом [3, с. 81]. В. О. Хома та В. П. Жданова наголошують, що одним із завдань митних служб у багатьох країнах світу є запобігання і протидія незаконному переміщенню товарів через митний кордон [4, с. 82]. Подібні завдання покладені і на Держмитслужбу. Тому більш детально розглянемо повноваження митних органів у сфері запобігання та протидії контрабанді.

Поняття «контрабанда» використовується в багатьох нормативно-правових актах України, зокрема у: Кримінальному кодексі України (далі – КК України) та МК України, Законі України «Про Державну прикордонну службу», Положенні про Державну митну службу України тощо. Згідно зі ст. 201 КК України, контрабандою визнається переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Окрім того, у ст. 305 КК України встановлено відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів [11]. Варто звернути увагу на спеціальний предмет контрабанди, яким можуть не будь-які товари, а зброя, боєприпаси, вибухові та отруйні речовини. Незаконне переміщення через митний кордон продовольчих або промислових товарів комерційного або особистого призначення не може потягнути кримінальну відповідальність. Отже, законодавче визначення поняття «контрабанда» закріплене в КК України.

Повноваження прикордонників щодо протидії незаконній контрабандній діяльності встановлені у ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу» [12]. Але цей закон не містить визначення поняття «контрабанда». Завдання Держмитслужби щодо запобігання та протидії контрабанді закріплені в Положенні про цю службу [10], однак у ньому відсутнє визначення поняття «контрабанда».

Перелік визначень термінів і понять міститься в ст. 4 МК України, але серед термінів, перелічених у цій статті, також відсутнє поняття контрабанди. Натомість, у тексті МК України є багато згадок про боротьбу із контрабандою. У ст.ст. 456–457 МК України передбачені заходи щодо запобігання та протидії контрабанді, які повинні здійснювати митні органи. У ст.ст. 482, 483 МК України встановлено адміністративну відповідальність за переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю [9]. Склади наведених адміністративних правопорушень за об'єктивними й суб'єктивними ознаками схожі на кримінальне правопорушення «Контрабанда». Відмінність полягає в предметі незаконного переміщення товарів через кордон України.

Адміністративна відповідальність встановлена за незаконне ввезення на територію України транспортних засобів, інших продовольчих або промислових товарів. Водночас кримінальна відповідальність передбачена за протизаконне переміщення вибухових або отруйних речовин, зброї та боєприпасів. Правопорушники в разі вчинення кримінального злочину та адміністративних правопорушень вчиняють одне й те саме діяння – незаконне переміщення товарів через митний кордон України. Отже, і злочин, передбачений у ст. 201 КК України, і адміністративні правопорушення, вказані у ст.ст. 482, 483 МК України, можна об'єднати спільним поняттям «Контрабанда», яке закріпити в нормах МК України.

Науковці також висловлюються щодо визначення поняття «контрабанда». Так О. С. Яланський, використовуючи термін «товарна» контрабанда, розуміє його як незаконне переміщення товарів через митний кордон України. Учений пропонує встановити кримінальну відповідальність за вчинення такого діяння [5, с. 1037]. В. О. Карелін стверджує, що існують різні наукові визначення поняття «контрабанда». Зокрема, контрабанду розуміють як переміщення, товарів, культурно-історичних, валютних цінностей, вибухових, отруйних речовин і боєприпасів через митний кордон України поза пунктами митного контролю або з приховуванням від митного контролю [6, с. 227]. В. В. Налуцишин наголошує, що кримінальне законодавство багатьох європейських держав криміналізує більш широкий перелік контрабандних діянь, ніж вітчизняне законодавство. Зокрема, встановлено кримінальну відповідальність за незаконне переміщення через кордон культурно-історичних та валютних цінностей, продовольчих та промислових товарів у значному розмірі [7, с. 346]. Вважаємо, що законодавче визначення контрабанди повинно охоплювати незаконне переміщення різних предметів через митний кордон України. Серед положень ст. 4 МК України варто передбачити таке визначення: «Контрабанда – це незаконне переміщення через митний кордон України продовольчих і непродовольчих товарів, транспортних засобів, історико-культурних і валютних цінностей, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин, зброї та боєприпасів». В окремих випадках може бути встановлена кримінальна відповідальність за контрабанду у значних або великих розмірах. Контрабанда товарів на суму, що не перевищує певну межу, повинна розглядатися як адміністративне правопорушення.

Завдання щодо запобігання та протидії контрабанді встановлені у Положенні про Державну митну службу. Згідно з п. 3 Положення про Держмитслужбу, одним із завдань цього органу влади є запобігання та протидія контрабанді. Відповідно до пп. 26–28 п. 4 названого Положення, Держмитслужба бере участь у заходах з протидії контрабанді, здійснює міжнародне співробітництво в питаннях про боротьбу із контрабандою, виявляє причини та умови, які сприяють контрабанді [10]. Отже, на митні органи України покладені завдання щодо запобігання та протидії контрабанді.

Перелік заходів для протидії і запобігання контрабанді та порядок їх здійснення встановлені у МК України та інших законодавчих актах. Зокрема, у МК України є окремий розділ XVII «Запобігання та протидія контрабанді», у ст. 456 якого закріплено право митних органів здійснювати контрольовану поставку

наркотичних засобів, речовин і прекурсорів разом з іншими органами, які мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Також у ст. 457 МК України визначено право правоохоронних органів здійснювати контрольоване переміщення товарів, що становлять предмет контрабанди, через митний кордон України під негласним контролем [9]. Притому, відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», контрольована поставка та контрольоване переміщення товарів через митний кордон є оперативно-розшуковими заходами. Однак у переліку органів, які мають право проводити оперативно-розшукову діяльність, передбаченому в ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», митні органи не передбачені [13]. Отже, митні органи можуть бути залучені Національною поліцією України або Службою безпеки України для участі в контрольованій поставці або контрольованому переміщенні товарів, які становлять предмет контрабанди, через митний кордон України. Водночас самостійно здійснювати названі заходи протидії та запобігання контрабанді вони не можуть.

Зауважимо, що повноваження митних органів щодо здійснення оперативно-розшукових заходів для боротьби з контрабандою передбачені в пп. 28 п. 4 Положення про Держмитслужбу [10]. Однак наведена норма підзаконного акта суперечить нормам Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Отже, необхідно скасувати норму Положення про Держмитслужбу, яка надає право органам Держмитслужби провадити оперативно-розшукову діяльність.

Також варто звернути увагу, що, згідно зі ст. 271 КПК України, контрольована поставка належить до негласних слідчих дій. У ч. 6 ст. 246 КПК України встановлено перелік правоохоронних органів, які мають право проводити негласні слідчі дії [14]. Водночас митних органів у цьому переліку немає. Отже, митні органи можуть бути залучені до здійснення негласних слідчих дій лише іншими органами влади. Наприклад, Національна поліція, Бюро економічної безпеки, Державна прикордонна служба можуть залучити працівників митниці до участі у контрольованому переміщенні товарів, які становлять предмет контрабанди, через митний кордон України.

О. О. Кукшинова та Д. С. Носенко звертають увагу, що для запобігання контрабанді митні органи повинні вдосконалювати заходи щодо викриття каналів незаконного переміщення через митний кордон України культурних цінностей, отруйних, вибухових, сильнотоксичних речовин [8, с. 243]. Утім, вважаємо, що такі завдання, насамперед, повинні бути покладені на органи поліції та безпеки. В. О. Карелін наголошує, що засобами для переміщення контрабанди можуть бути спеціально обладнані схованки в транспортних засобах, вантажах, особистих речах, передачах, в обладнаних схованках в інших товарах, які дозволені для переміщення, у конструктивних особливостях транспортного засобу [6, с. 228]. Отже, митні органи самі можуть використовувати різні адміністративно-правові засоби для запобігання та протидії контрабанді.

Для протидії та запобігання контрабанді можливе застосування процесуальних дій у справах про порушення митних правил. Перелік таких дій закріплений у ст. 508 МК України [9]. Участь певного громадянина в контрабанді встановлюється шляхом опитування особи, яка притягається до адміністративної

відповідальності за порушення митних правил. Предмети контрабанди можуть бути виявлені під час проведення митного обстеження.

Слід наголосити, що, відповідно до ст. 513 МК України, посадові особи митниці можуть проводити огляд територій та приміщень підприємств, а також транспортних засобів, які використовуються для приховування товарів, котрі перевозять із порушеннями митних правил [9]. Під час такого обстеження можуть бути виявлені предмети контрабанди. Зауважимо, що митні органи мають право проводити тимчасове вилучення транспортних засобів зі спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів, які переміщуються через митний кордон із приховуванням від митного контролю. У майбутньому такі транспортні засоби можуть бути конфісковані.

Для визначення культурної або історичної цінності предметів, які незаконно переміщувалися через митний кордон, може бути призначена експертиза певних об'єктів у порядку, встановленому в ст. 515 МК України. Для підтвердження фактів контрабанди певні речі або товари можуть бути пред'явлені для впізнання особі, стосовно якої здійснюється провадження у справі про порушення митних, правил у порядку, встановленому ст. 514 МК України. Названі процесуальні дії можуть бути використані для встановлення і підтвердження випадків контрабанди.

Зауважимо, що в ст. 508 МК України не передбачено таких процесуальних дій, як особистий огляд та тимчасове вилучення тварин. Порядок особистого огляду під час провадження у справах про адміністративні правопорушення регулюється ст. 264 КУпАП. Особливості тимчасового вилучення тварин встановлені в ст. 265-5 КУпАП [15]. Проведення особистого огляду може бути одним із засобів для виявлення предметів контрабанди. Тварини також можуть бути предметами контрабанди. Отже, у нормах МК України варто передбачити особливості проведення процесуальної дії у вигляді особистого огляду під час порушення митних правил. Необхідно також встановити правила вилучення тварин, які стали предметами контрабанди.

Висновки. Поняття «контрабанда» використовується в статтях КК України для позначення незаконного переміщення через митний кордон України культурних цінностей, отруйних, сильнотоксичних, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів. Норми МК України встановлюють адміністративну відповідальність за переміщення продовольчих або продуктових товарів, транспортних засобів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

Посадові особи митних органів мають завдання і повноваження щодо запобігання й протидії контрабанді. Серед повноважень посадових осіб митниці варто назвати здійснення митного обстеження, особистого огляду, опитування осіб, які підозрюються в контрабанді, тимчасове вилучення транспортних засобів, які використовуються для незаконного переміщення товарів через митний кордон. Представники правоохоронних органів можуть залучити посадових осіб митниці для проведення таких оперативно-розшукових заходів, як контрольована поставка та контрольоване переміщення товарів через митний кордон.

Законодавчі акти не передбачають право митних органів самостійно проводити оперативно-розшукові заходи.

Для вдосконалення повноважень Держмитслужби у сфері боротьби з контрабандою пропонуємо внести такі зміни до законодавства:

1. Передбачити у МК України таке визначення поняття «контрабанда»: Контрабанда – це незаконне переміщення через митний кордон України продовольчих і непродовольчих товарів, транспортних засобів, історико-культурних і валютних цінностей, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин, зброї та боєприпасів.

2. Кримінальна відповідальність може бути встановлена за контрабанду у значних або великих розмірах, а також контрабанду наркотиків, зброї, вибухових, сильнодіючих та отруйних речовин. Контрабанда товарів на суму, що не перевищує певну межу, встановлену законодавцем, повинна розглядатися як адміністративне правопорушення. Конкретний розмір вартості контрабанди, при якому настає кримінальна відповідальність, повинен бути визначений у Митному і Кримінальному кодексах України.

3. Необхідно скасувати пп. 28 п. 4 Положення про Держмитслужбу, у якому передбачено право посадових осіб цієї служби здійснювати оперативно-розшукову діяльність, адже вказана норма суперечить Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

4. Серед норм МК України варто передбачити особливості особистого огляду осіб, які підозрюються в контрабанді, а також правила тимчасового вилучення тварин, які стали предметами контрабанди. Відповідні норми зараз передбачені лише в КУпАП.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути присвячені вдосконаленню адміністративно-правових засобів боротьби з контрабандою. Ідеться про унормування існуючих пропозицій щодо внесення змін до МК України в контексті вдосконалення порядку проведення процесуальних дій у справах про порушення митних правил.

Використані джерела:

1. Бабюк А. М. Правове регулювання митної справи в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 89. С. 3–7.

2. Корбенко С. В. Правовий статус митних органів: проблеми правового регулювання та правореалізації. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3–4. С. 140–146.

3. Янушкевич Я. В. Митниці Державної митної служби України як суб'єкти публічної адміністрації, яких наділено владними повноваженнями у сфері оподаткування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. Т. 2. С. 79–82. URL : http://www.lsej.org.ua/3-2_2020/21.pdf.

4. Хома В. О., Жданова В. П. Міжнародний досвід управлінської моделі системи запобігання та протидії переміщенню товарів через митний кордон. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2022. № 3 (34). С. 78–83.

5. Яланський О. С. «Товарна» контрабанда в Україні – щодо доцільності «криміналізації». *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 1034–1038.

6. Карелін В. О. Запобігання контрабанді наркотичних засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 226–230.
7. Налуцишин В. В. Контрабанда: кримінально-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 343–347.
8. Кукшинова О. О., Носенко Д. С. Перспективи боротьби та запобігання контрабандної злочинності в межах українського законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 67. С. 241–245.
9. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/text>. (дата звернення: 22.04.2023)
10. Положення про Державну митну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 227. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-p>. (дата звернення: 22.04.2023)
11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>. (дата звернення: 22.04.2023)
12. Про Державну прикордонну службу : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15/text>. (дата звернення: 22 травня 2023)
13. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.01.1992 № 2135-XII. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. (дата звернення: 22.04.2023)
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 22.04.2023)
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top>. (дата звернення: 22.04.2023)

References:

1. Babiuk, A. M. (2021). Pravove rehuliuвання mytnoi spravy v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual problems of the state and law*, 89, 3-7. [in Ukrainian].
2. Korbenko, S. V. (2020). Pravovyi status mytnykh orhaniv: problemy pravo voho rehuliuвання ta pravorealizatsii *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu - Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 3–4, 140-146. [in Ukrainian].
3. Yanushkevych Ya. V. (2020). Mytnytsi Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy yak subiekty publichnoi aministratsii, yakykh nadileno vladnymy povno va zhe nniamy u sferi opodatkuвання. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 3, vol. 2, 79-82. URL : http://www.lsej.org.ua/3-2_2020/21.pdf. [in Ukrainian].
4. Khoma, V. O., & Zhdanova, V. P. (2022) Mizhnarodnyi dosvid upravlińskoi modeli systemy zapobihannia ta protydii peremishchenniu tovariv cherez mytnyi kordon [International experience of the management model of the system of preventing and countering the movement of goods across the customs border]. *Publitchne upravlinnia ta mytne administruvannia - Legal Scientific Electronic Journal*, 3 (34), 78-83. [in Ukrainian].
5. Yalanskyi, O. S. (2017). «Tovarna» kontrabanda v Ukraini – shchodo dotsilnosti «kryminalizatsii». *Molodyi vchenyi - A young scientist*, 11 (51), 1034-1038. [in Ukrainian].
6. Karelin, V. O. (2021). Zapobihannia kontrabandi narkotychnykh zasobiv. *Pidprnyemnytstvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 2, 226-230. [in Ukrainian].

7. Nalutsyshyn, V. V. (2022). Kontrabanda: kryminalno-pravoviy aspekt. *Yury dydnyk naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 6, 343-347. [in Ukrainian].

8. Kukshynova, O. O., Nosenko, D. S. (2021). Perspektyvy borotby ta zapobihannya kontrabandnoi zlochynnosti v mezhakh ukrainskoho zakonodavstva *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo» - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series, issue 67, 241-245.* [in Ukrainian].

9. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 No 4495-VI. (2012) *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site.* N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/text>. [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy [Regulations on the State Customs Service of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.03.2019 No 227. (2019) *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site.* N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-п>. [in Ukrainian].

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 No 2341-III. (2001) *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site.* N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>. [in Ukrainian].

12. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu [About the State Border Service of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 03.04.2003 No 661-IV. (2003) *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site.* N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15/text>. [in Ukrainian].

13. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist [About operational and investigative activities]: Zakon Ukrainy vid 18.02.1992 No 2135-KhII. (1992) *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site.* N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. [in Ukrainian].

14. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 No 4651-VI. (2012) *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site.* N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#text>. [in Ukrainian].

15. Kodeks pro administratyvni pravoporushennia [Code of Administrative Offenses]: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 No 8073-Kh. (1984) *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site.* N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top>. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 26.04.2023

Teremetskyi V., D. *Scin. Law, Professor, Leading research scientist of the Department of International Private and Comparative Law, Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine, Head of Constitutional, administrative and economic law department of the Academy of Labour, Social Relations and Tourism (Kyiv, Ukraine)*

Chumak V., D. *Scin. Law, Professor, professor of the Department of State and Legal Disciplines of the Law Faculty of Kharkiv National University named after V.N. Karazin (Kharkiv, Ukraine)*

LEGAL REGULATION OF THE AUTHORITIES OF THE STATE CUSTOMS SERVICE REGARDING PREVENTION AND ANTI-SMUGGLING

The scientific study is devoted to the peculiarities of the legal regulation of the powers of the State Customs Service in prevention and countermeasures against smuggling. The

norms of legislation and by-laws are studied. The conclusions and proposals of scientists who devoted their work to the activities of customs bodies are investigated. The list of powers of customs authorities in combating smuggling is established. A description of the term "smuggling" is provided. The procedure for carrying out procedural actions that can be carried out to prevent smuggling is determined.

It is stated that to prevent smuggling, customs officers can carry out customs inspection, personal inspection, questioning of persons suspected of smuggling, and temporary seizure of vehicles used for illegal movement of goods across the customs border. Representatives of law enforcement agencies can involve customs officials to carry out such operative and investigative measures as controlled delivery and controlled movement of goods through customs border.

It is proposed to define the concept of "smuggling" in the norms of the Customs Code of Ukraine. Smuggling should be considered as the illegal movement of food and non-food goods, vehicles, historical, cultural, and currency values, explosive, poisonous, radioactive substances, weapons, and ammunition across the customs border of Ukraine.

It is proposed to cancel the provision of the Regulation on the State Customs Service, which provides for the right of customs officials to carry out investigative activities. Among the norms of the Criminal Code of Ukraine, it is worth providing the specifics of the personal examination of persons suspected of smuggling, as well as the rules for the temporary seizure of animals that have become objects of smuggling.

Keywords: smuggling, legal responsibility, customs and law enforcement agencies, fight against smuggling, prevention and counteraction to smuggling, commercial goods.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.172-184

УДК: 323.283(477)

Чвалюк А. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

e-mail: prepod100500@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9795-2734>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПЕРЕШКОДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕЛІКУ ТЕРОРИСТІВ

У статті проаналізовано чинники, які перешкоджають формуванню переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності. Дослідження порядку формування українського «переліку терористів» та результатів роботи Служби безпеки України й Міністерства закордонних справ України показало, що ці органи, хоч і наділені відповідними функціями, формуванням переліку не займаються. Причини криються у відсутності необхідного нормативно-правового забезпечення, зокрема стандартів доказування та низькому рівні співробітництва СБУ й МЗС України з іншими державами та міжнародними організаціями. Сам перелік, своєю чергою, є копією складеного Радою Безпеки ООН міжнародного «переліку терористів», і містить лише терористів міжнародного рівня та на покращення ситуації із запобіганням тероризму в Україні не впливає. Встановлено, що включити до вітчизняного «переліку

терористів» осіб (організації), що здійснюють терористичну діяльність на території України, зараз майже неможливо. Чинниками, які перешкоджають формуванню переліку осіб, котрі пов'язані з провадженням терористичної діяльності, є: місце РФ в Раді Безпеці ООН; пасивна позиція СБУ та МЗС України стосовно подання до інших держав, міждержавних утворень та міжнародних організацій пропозицій включити російських терористів до міжнародних «переліків терористів»; саботування Урядом України процесу прийняття постанови «Про затвердження доказових стандартів обґрунтованої підозри для включення/виключення до/з санкційних переліків Ради Безпеки ООН, санкційних переліків іноземних держав та переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції», через що жодну особу (організацію) не можна включити до «переліку терористів» в порядку адміністративного судочинства. Зроблено висновок, що усунення першого з цих чинників можливо шляхом скоординованої роботи світового співтовариства. Усунення інших потребує активізації діяльності вітчизняних виконавчих органів влади та правоохоронних органів.

Ключові слова: тероризм, фінансування тероризму, перелік терористів, Служба безпеки України, Міністерство закордонних справ України.

Постановка проблеми. Визначення організацій або осіб «терористами» як покарання або створення підстав для посиленого контролю – явище не нове. Великобританія використовувала заборону певних організацій у своїй боротьбі з терористичними групами на Півночі Ірландії з 1920-х років. Інші країни, такі як Німеччина, також забороняли діяльність екстремістських груп на своїй території задовго до подій 11 вересня 2001 року. Однак саме теракти в Нью-Йорку дали поштовх посиленню міжнародного співробітництва для боротьби з тероризмом і започаткували використання узгоджених на міжнародному рівні списків цільових груп та окремих осіб, чия злочинна терористична діяльність стала транскордонною. Майже два десятиліття знадобилося Україні, щоб створити в липні 2020 року свій «перелік терористів». За два половиною роки, що сплинули з часу прийняття Порядку формування переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, до нього жодного разу не вносилися зміни. Це може вказувати на два діаметрально протилежні факти: 1) механізм формування вищезазначеного переліку, ідеально налагоджений і не потребує удосконалення; 2) норми, які містить у собі Порядок, «мертві» й не створюють для діючих на території України терористів жодних правових наслідків. Лише аналіз результатів роботи державних органів, що відповідають за формування вітчизняного «переліку терористів», здатен показати, який із цих фактів є істинним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці неодноразово досліджували міжнародний тероризм як загрозу національній безпеці (А. Курас) та його політичний феномен (І. Алексеєнко), недоліки нормативно-правового регулювання боротьби з тероризмом в Україні (А. Місюра, О. Резнікова) та доцільність практичного використання іноземного досвіду в цій боротьбі (Ю. Крамаренко, О. Скок, Т. Шевченко). Однак ретельно розібрати проце-

дуру формування переліку осіб, пов'язаного із провадженням терористичної діяльності, ніхто з них не наважився, через що проблема наявності формально-бюрократичного підходу до формування переліку терористів в Україні кілька років залишалася непоміченою.

Формулювання цілей. Метою статті є встановлення чинників, які перешкоджають формуванню переліку осіб, пов'язаного із провадженням терористичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Характер справ в аналізованому нами механізмі боротьби з тероризмом багато в чому залежить від механізму формування Переліку осіб, пов'язаного із провадженням терористичної діяльності або відносно яких застосовано міжнародні санкції (далі – Переліку), а також від ефективності міжнародного співробітництва в цій сфері.

Підставами для включення до Переліку є:

1) «рішення адміністративного суду про включення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій, які відповідають критеріям, визначеним резолюціями Ради Безпеки ООН, до зазначеного переліку (пп. 1 п. 4 Порядку);

2) відомості, що формуються міжнародними організаціями або уповноваженими ними органами, про фізичних осіб, юридичних осіб та організацій, які пов'язані з терористичними організаціями або терористами, а також про осіб, стосовно яких застосовано міжнародні санкції» (пп. 2 п. 4 Порядку) [1].

У Резолюціях Ради Безпеки ООН зазначено, що «тероризм можна перемогти лише шляхом застосування сталого та всеосяжного підходу, котрий включає активну участь та співпрацю всіх держав і всіх міжнародних та регіональних організацій» [2]. Отже, центральні органи виконавчої влади України та її правоохоронні органи також мають брати активну участь у формуванні вітчизняного та міжнародного «переліку терористів». Зокрема, СБУ, відповідно до своїх основних завдань, зобов'язана здійснювати за участю МЗС України «міжнародне співробітництво щодо подання пропозицій до комітетів Ради Безпеки ООН та до іноземних держав про включення (виключення) фізичних або юридичних осіб та організацій до відповідних санкційних переліків та розгляду запитів іноземних держав про включення (виключення) до (з) переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції» [3]. Вищенаведені обов'язки були покладені на СБУ в грудні 2019 року Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Також про необхідність їх виконання було зазначено в Плані дій щодо удосконалення національної системи фінансового моніторингу за результатами 5-го раунду оцінки України Комітетом MONEYVAL на 2020-2021 роки, схваленого Рішенням Ради з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення від 30 червня 2020 року [4]. Планом було окреслено, що СБУ та МЗС України «мають постійно забезпечувати подання пропозицій до Комітетів

Ради Безпеки ООН 1267/1989 та 1988 про включення/виключення до/з відповідних переліків фізичних та юридичних осіб, які відповідають критеріям для включення/виключення, визначеним резолюціями Ради Безпеки ООН». Причому, Планом передбачалося подання пропозицій тільки до двох комітетів, до предмета відання яких відноситься введення та здійснення санкцій стосовно осіб, груп, підприємств та організацій, пов'язаних із «Талібаном», «ІДІЛ» та «Аль-Каїдою» [5; 6], водночас як Закон України «Про Службу безпеки України» встановлює обов'язок взаємодії з усіма комітетами Ради Безпеки ООН.

«Особливості національного законодавства, процедурні складності, суперництво чи протистояння між окремими країнами, роблять процес міжнародного співробітництва іноді складним та повільним. На відмінну від діяльності державних органів та міжнародних інституцій, організована злочинність, як на національному рівні, так і міжнародному, має більш високу оперативність дій та пристосованість до зовнішніх умов і, відповідно, меншу «обтяженість» процедурами узгодження» [7, с. 23]. Спробуємо розібратися, наскільки складно внести особу чи організацію до сформованого ООН переліку терористів.

Влада кожної держави, на території якої діє терористична організація, має право звернутися до Ради Безпеки ООН із проханням включити таку організацію до Зведеного санкційного переліку Ради Безпеки ООН (Consolidated United Nations Security Council Sanctions List). Причому «для прийняття позитивного рішення необхідна одноголосна згода всіх п'ятнадцяти членів Ради Безпеки ООН, включаючи РФ. Зрозуміло, що така процедура не позбавлена політичних впливів, а прийняття відповідного рішення може залежати від ставлення держави-члена Ради Безпеки ООН до тієї чи іншої організації або країни, яка подає відповідне звернення» [8, с. 5]. Фізичні та юридичні особи, пов'язані з терористичною діяльністю, потрапляють до вищезазначеного переліку та під дію санкційних заходів Ради Безпеки ООН за тією ж самою процедурою, що й терористичні організації, або не потрапляють до нього, якщо окремий член Ради Безпеки ООН цього не бажає.

Таким чином, алгоритм дій доволі простий: СБУ та/або МЗС України подають до комітету Ради Безпеки ООН пропозицію щодо внесення особи (організації) до переліку терористів; Рада Безпеки ООН розглядає цю пропозицію й приймає або відхиляє її, видаючи відповідне рішення; у випадку прийняття позитивного рішення дані про особу (організацію) вносяться до списку терористів, який оприлюднюється на сайті Ради Безпеки ООН. Однак є один нюанс: якщо особа (організація) буде резидентом РФ, досягти одноголосної згоди всіх п'ятнадцяти членів Ради Безпеки, й, відповідно, прийняти рішення, буде неможливо, через те що Росія систематично блокує рішення ООН. Як повідомляє МЗС України, «починаючи з 1991 року, РФ застосувала вето в Раді Безпеки ООН тридцять один раз, що майже вдвічі більше, ніж будь-який інший постійний член Ради Безпеки» [9]. Однак якщо внести до зведеного санкційного переліку Ради Безпеки ООН особу або організацію з РФ зараз майже неможливо, можна скористатися

статися механізмом внесення осіб до санкційного списку міжнародних організацій (спільнот), з членів яких РФ вже виключено (або у яких вона ніколи не перебувала), а також до санкційного списку окремих іноземних держав.

Виявлення підстав для внесення осіб та організацій до «переліку терористів», законодавець покладає на МЗС України (пп. 2 п. 4 Порядку) [1]. Однак у відкритих джерелах нами не було знайдено жодної згадки про подання МЗС України до міжнародних інституцій пропозицій щодо включення осіб та організацій до санкційних переліків з підстав здійснення останніми терористичної діяльності.

Резолюція Ради Безпеки ООН № 1373 оголосила тероризм загрозою міжнародному миру та безпеці та запровадила пакет обов'язкових для держав заходів у сфері протидії терористичній загрозі, а також закликала всі держави вжити конкретних антитерористичних кроків, включаючи криміналізацію тероризму як такого, заходи щодо посилення та вдосконалення прикордонно-міграційного режиму та припинення фінансування тероризму [10]. Завдяки активній діяльності держав-членів ООН, до міжнародного переліку терористів вже потрапили керівники груп радикальних ісламістів; бізнесмени, що фінансово підтримують Джихад; лідери повстанських рухів, що військовим шляхом намагаються скинути законну владу у своїй країні; керівники банківських представництв, відкритих у країнах-спонсорах тероризму; керівники міністерств та інших державних установ, пов'язаних із реалізацією ядерної ракетної програми КНДР; особи, відповідальні за закупку ядерних матеріалів для КНДР, тощо. Однак певні особи в цьому переліку досі відсутні, а саме громадяни РФ, що вчинили та продовжують вчиняти терористичні та воєнні злочини на території України.

Незважаючи на ухвалення Європейським Парламентом Резолюції від 23.11.2022 р. № 2022/2896(RSP), відповідно до якої Росію визнано державою-спонсором тероризму й державою, що послуговується засобами тероризму, на сайті Держфінмоніторингу викладений перелік держав (юрисдикцій), що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, містить лише три держави: Кореюську Народно-Демократичну Республіку, Ісламську Республіку Іран, Республіку Союзу М'янма [11]. Існує на сайті Держфінмоніторингу і «перелік терористів», фінансові стосунки між якими мають відслідковуватися та блокуватися суб'єктами первинного фінансового моніторингу. У зазначеному переліку представлено лише декілька громадян РФ, які потрапили туди за те, що здійснювали в межах міжнародно-визнаних кордонів РФ свою протиправну діяльність, пов'язану з фінансуванням тероризму або розповсюдженням зброї масового знищення. Ці особи, переважно мешканці Чечні та Дагестану, розшуковуються владою РФ за терористичні злочини, скоєні на території РФ. У примітках деталізовано, що всі вони є членами ІДІЛ або Аль-Каїди й внесені до переліку на підставі Резолюції Ради Безпеки ООН. До речі, усі 958 осіб та організацій, внесених до українського «переліку терористів», додані туди на підставі резолюцій Ради

Безпеки ООН. Таким чином, слід констатувати, що весь викладений на сайті Держфінмоніторингу перелік складається з терористів міжнародного рівня, яких і так розшукує весь цивілізований світ. Зазначене наводить на певні роздуми відносно якості роботи МЗС України в наповненні вітчизняного «переліку терористів» [12, с. 288]. На фоні наявності, хоч і дещо розмитих, але все ж таки належним чином прописаних законодавчих механізмів, небажання МЗС України виходити з відповідними пропозиціями до міжнародних організацій сприймається щонайменше зі здивуванням. Судячи з усього, МЗС України цілком влаштовує його пасивна позиція у справі боротьби з фінансуванням тероризму, водночас, на нашу думку, проблема назріла і потребує більш активних дій. Наприклад, до українського, а в перспективі й міжнародного, «переліку терористів» слід включити російського диверсанта, польового командира незаконного збройного формування «ополчення Донбасу» Ігоря Безлера, який підозрюється у скоєнні низки найтяжчих злочинів на території України: жорстокому вбивстві людей, катуванню, захопленню державної влади, тероризмі. Однак ні МВС, ні СБУ його навіть не розшукують.

Відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України», «СБУ виявляє фізичних осіб, юридичних осіб та організації, які відповідають критеріям, визначеним резолюціями Ради Безпеки ООН, для включення/виключення до/з відповідних санкційних переліків, у тому числі переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, та оперативно перевіряє інформацію про відповідність фізичних осіб, юридичних осіб та організацій таким критеріям у межах запиту іноземної держави. При тому СБУ використовує затверджені КМУ доказові стандарти обґрунтованої підозри для включення/виключення до/з відповідних санкційних переліків» [3]. І ось тут у роботі СБУ виникає збій, адже постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження доказових стандартів обґрунтованої підозри для включення/виключення до/з санкційних переліків Ради Безпеки ООН, санкційних переліків іноземних держав та переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції», досі не прийнята. Рада з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, ще 4 червня 2021 р. рекомендувала Мін'юсту активізувати роботу з опрацювання проєкту цієї постанови та направити її на погодження до зацікавлених державних органів [13]. Протягом місяця проєкт постанови було складено, пропозиції та зауваження зібрані [14], але документ так і не побачив світ.

Отже, фізичні особи, юридичні особи та організації, незважаючи на свою формальну відповідність критеріям, визначеним резолюціями Ради Безпеки ООН, не можуть бути включені СБУ до українського «переліку терористів» саме через відсутність затверджених КМУ доказових стандартів обґрунтованої підозри для такого включення. Однак, передбачивши повільність нормотворчої роботи КМУ, законодавець закріпив у законі резервну процедуру. «СБУ у судовому порядку ініціює питання про включення таких осіб до переліку осіб,

пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, **та/або** (виділено авт.) подає пропозиції до комітетів Ради Безпеки ООН та/або до іноземних держав щодо включення таких осіб до відповідних санкційних переліків» [3]. Отже особа, яка здійснює тероризм чи сприяє йому, може спочатку потрапити в український «перелік терористів», а вже потім, через подання пропозицій до комітету Ради Безпеки ООН, посісти відповідне місце в міжнародному «переліку терористів» або, навпаки, бути спочатку включеною до міжнародного переліку Ради Безпеки ООН (на підставі пропозиції від МЗС України) й лише тоді потрапити до переліку, який формує Держфінмоніторинг. Однак в об'ємному сформованому Держфінмоніторингом переліку [15] міститься лише одна терористична організація – Хатіба аль-Таухід валь-Джихад, яка здійснює свою терористичну діяльність, окрім інших країн, також і в Україні. Фізичних осіб з числа російських загарбників та колишніх громадян України, що перейшли на бік ворога, Перелік не містить.

Причини цього доволі прості. Перша криється в тому, що, поки КМУ не затвердить доказові стандарти обґрунтованої підозри у вчиненні тероризму, у СБУ зв'язані руки, адже, як зазначено в записці Генерального секретаря ООН, «жодні санкції не можуть бути введені на підставі секретної розвідувальної інформації» [16]. Саме тому встановити факт, що фізичні особи, юридичні особи та організації відповідають критеріям, визначеним резолюціями Ради Безпеки ООН, для включення їх до переліку терористів, має адміністративний суд. Друга причина має відношення до членства РФ у Раді Безпеки ООН, що позбавляє можливості включити російських терористів до санкційних списків Ради Безпеки ООН. Звісно, Україна може в односторонньому порядку визнати певних осіб терористами, накласти на них санкції та ввести посилений моніторинг щодо їх фінансових операцій, однак сферу такого моніторингу буде обмежено виключно банківською системою України.

«Сучасний тероризм став методом нав'язування своєї волі шляхом незаконного (несанкціонованого системними нормами) застосування насильства» [17, с. 42]. Мілітаризація та бажання нових територіальних завоювань є характерними проявами тоталітарного режиму [18, с. 47]. Саме тому прихильники неототалітарного режиму Путіна, виконуючи його злочинну мрію в перерозподілі сфери впливу в регіоні, швидко перейшли від погроз до відкритого терору. У рейтингу глобального індексу тероризму, підготовленого міжнародною групою експертів під егідою Інституту економіки і миру (The Institute for Economics and Peace) Сіднейського університету, Україна відтепер стабільно посідає високі місця (від 12 – в 2015 р. до 62 – в 2022 р.), мігруючи між червоними та помаранчевими секторами терористичної небезпеки [19].

Як зазначають І. В. Алексєнко та А. І. Курас, «сучасна глобалізація – це незавершений і нерівномірний процес, розвиток якого супроводжується різними за силою конртенденціями й суперечливими явищами. В умовах глобалізації проявляється здатність національної держави трансформуватися до нових обставин і потреб нової епохи, показувати високий потенціал пристосованості та

рівень гнучкості» [20, с. 10-11]. І тут у нагоді може стати Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

У ЄС існує два списки терористичних організацій, щодо яких діють санкції. Перший є копією списку ООН, другий включає груп та осіб як з ЄС, так і за його межами. Включення особи, групи або організації до Списку осіб, груп та організацій, що беруть участь у вчиненні терористичних актів і підлягають обмежувальним заходам, відбувається на підставі достовірної інформації, наданої державою-членом ЄС або іншою країною, у разі якщо рішення про це було прийнято у визначеному національним законодавством порядку. Воно може базуватися на винесеному судовому рішенні щодо вчинення терористичного акту, спроби його здійснити або сприяти йому, у зв'язку з ініціюванням розслідування (судового переслідування за такі дії), а також на відповідному рішенні уповноваженого національного органу. Перевірка та оцінка інформації щодо внесення організацій, груп чи осіб до Списку або виключення з нього здійснюється спеціально утвореною Робочою групою ЄС з імплементації Спільної Позиції щодо застосування особливих заходів по боротьбі з тероризмом. На підставі цього зазначена Робоча група готує рекомендації для Ради ЄС. Для кожної особи, групи та суб'єкта Рада ЄС надає роз'яснення, які критерії для включення до Списку були дотримані. Список та зміни до нього публікуються в Офіційному журналі ЄС (EU Official Journal) [8]. Зараз список налічує 14 осіб та 21 організацію [21]. Резидентів РФ він, на жаль, не містить, що підтверджує наші сумніви щодо якості роботи МЗС України.

Висновки. Можемо зробити висновок, що включити до українського «переліку терористів» осіб (організації), які здійснюють терористичну діяльність в Україні, зараз майже неможливо. Чинниками, які перешкоджають формуванню переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності, є: місце РФ в Раді Безпеці ООН; пасивна позиція СБУ та МЗС України щодо подання до інших держав та міжнародних організацій пропозицій включити російських терористів до міжнародних «переліків терористів»; саботування Урядом України процесу прийняття постанови «Про затвердження доказових стандартів об'єктованої підозри...», через що жодну особу (організацію) не можна включити до Переліку в порядку адміністративного судочинства.

Усунення першого з цих чинників можливо шляхом скоординованої роботи світового співтовариства. Всі інші потребують активізації діяльності вітчизняних виконавчих органів влади та правоохоронних органів, досягти якої можна шляхом посиленого громадського контролю за їх діяльністю.

Використані джерела:

1. Про затвердження Порядку формування переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 622. *Офіційний вісник України*. 2020. № 60. Ст. 1904. (дата звернення: 25.05.2023)

2. Expanding the Al-Qaida sanctions framework to include ISIS: UN SC Resolution 2253 (2015). URL: <https://www.derechos.org/peace/syria/doc/unsyr113.html>.

3. Про Службв безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382. (дата звернення: 25.05.2023)
4. План дій щодо удосконалення національної системи фінансового моніторингу за результатами 5-го раунду оцінки України Комітетом MONEYVAL на 2020-2021 роки. [Електронний ресурс] URL : https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/330/%D0%9A%D0%BE%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/MON_2020.pdf. (дата звернення: 25.05.2023)
5. Security Council Committee pursuant to resolutions 1267 (1999) 1989 (2011) and 2253 (2015) concerning Islamic State in Iraq and the Levant (Da'esh), Al-Qaida and associated individuals, groups, undertakings and entities. [Електронний ресурс] URL : <https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267>. (дата звернення: 25.05.2023)
6. Security Council Committee established pursuant to resolution 1988 (2011). [Електронний ресурс] URL : <https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1988>.
7. Крамаренко Ю. М. Практичне використання іноземного досвіду в боротьбі з організованими злочинними групами, злочинними організаціями або злочинною спільнотою: метод. рек. / Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко. Дніпро : ДДУВС, 2021. 72 с.
8. Резнікова О. О., Місюра А. О. Удосконалення нормативно-правового регулювання боротьби з тероризмом в Україні: Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 21 с. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/teror_UA-b03b7.pdf.
9. Заява МЗС України щодо нелегітимності перебування Російської Федерації в Раді Безпеки ООН та Організації Об'єднаних Націй у цілому. [Електронний ресурс] URL : <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-nelegitimnosti-perebu-an-pya-rosiiskovi-federaciyi-v-radi-bezpeki-onn-ta-organizaciyi-obyednanih-nacij-u-cilomu>. (дата звернення: 25.05.2023)
10. Резолюція СБ ООН 1373 (2001). [Електронний ресурс] URL : https://www.unodc.org/pdf/cime/terrorism/res_1373_russian.pdf. (дата звернення: 25.05.2023)
11. Перелік держав (юрисдикцій), що не виконують чи неналежащим чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення. [Електронний ресурс] URL : https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Res%20677%20sanction%20countries%20list/UKR_List_21.11.2022.pdf. (дата звернення: 25.05.2023)
12. Чвалюк А. М. Російська агресія, окупований Крим та протидія фінансуванню тероризму: матер. Міжнар. наук.-практ. кр. столу «Крим – це Україна: стратегія деокупації та реінтеграції» (м. Одеса, 24 лютого 2023 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. С. 286-291.
13. Рада з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: протокол засідання № 11 від 04 червня 2021 р. [Електронний ресурс] URL : https://www.fiu.gov.ua/assets/userfiles/330/RADA/PROTO_KOL11.pdf. (дата звернення: 25.05.2023)
14. Інформація про виконання заходів Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік. [Електронний ресурс] URL : <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/09/Zvedena-tablytsya.pdf>. (дата звернення: 25.05.2023)

15. Перелік осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції: Наказ Державної служби фінансового моніторингу України від 7 жовтня 2010 р. № 183 (із змінами та доповненнями). [Електронний ресурс] URL : <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/Terror/BlackListFull.pdf>. (дата звернення: 25.05.2023)

16. Unilateral sanctions in the cyberworld: tendencies and challenges: note / by the secretary-general. Report Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, Elena Dovygan, A/77/296. [Електронний ресурс] URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/464/12/pdf/N2246412.pdf?OpenElement>. (дата звернення: 25.05.2023)

17. Alekseenko I. V. International terrorism as a political phenomenon. Problems of counteraction. *Наукoвий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1 (110). С. 42-48.

18. Галдичкін О. В. Сучасні недемократичні форми державного (політичного) режиму. *Наукoвий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1 (98). С. 44-50.

19. Global Terrorism Index 2022. [Електронний ресурс] URL : <https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2022>.

20. Алексєенко І. В., Курас А. І. Проблеми безпеки в політико-правовому дискурсі. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1(62). С. 6-13.

21. Implementing Article 2(3) of Regulation (EC) No 2580/2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism, and repealing Implementing Regulation (EU) 2020/1128 of 5 February 2021: Council implementing Regulation (EU) 2021/138. [Електронний ресурс] URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2021/138/oj. (дата звернення: 25.05.2023)

References:

1. Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia pereliku osob, pov'iazanykh z provadzhenniam terorystychnoji diialnosti abo stosovno yakykh zastosovano mizhnarodni sanktsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 lystnia 2020 r. № 622. (2020) *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 60, art. 1904. [in Ukrainian].

2. Expanding the Al-Qaida sanctions framework to include ISIS: UN SC Resolution 2253 (2015). [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.derechos.org/peace/syria/doc/unscr113.html>. [in English].

3. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 r. № 2229-XII. (1992) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada*, 27, art. 382. [in Ukrainian].

4. Plan dii shchodo udoskonalennia natsionalnoi systemy finansovoho monitornvhu za rezultatamy 5-ho raundu otsinky Ukrainy Komitetom MONEYVAL na 2020-2021 roky. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/330/%D0%9A%D0%BE%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/MON_2020.pdf. [in Ukrainian].

5. Security Council Committee pursuant to resolutions 1267 (1999) 1989 (2011) and 2253 (2015) concerning Islamic State in Iraq and the Levant (Da'esh), Al-Qaida and associated individuals, groups, undertakings and entities. [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267>. [in English].

6. Security Council Committee established pursuant to resolution 1988 (1988). [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1988>. [in English].

7. Kramarenko, Yu. M. (2021). Praktyчне vykorystannia inozemnoho dosvidu v borotbi z orhanizovanyimi zlochynnymi hrupamy, zlochynnymi orhanizatsiiami abo zlochynnou spilnotoiu: metodychni rekomendatsii - *Practical use of foreign experience in the fight against organized criminal groups, criminal organizations or criminal community: methodological recommendations*. Dnipro: DDUVS. [in Ukrainian].

8. Reznikova O. O., Misiura A. O. (N. d.) Udoskonalennia normatyvno-pravovoho rehuliuвання borotby z teroryzmom v Ukraini: Analitichna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/terror_UA-b03b7.pdf [in Ukrainian].

9. Zaiava MZS Ukrainy shchodo nelehitymnosti перебування Rosiiskoi Federatsii v Radi Bezpekiv OON ta Orhanizatsii Ob'ednanykh Natsii u tsilomu. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://mfa.gov.ua/news/zavava-mzs-ukravini-shchodo-nelehitymnosti-perebuвання-rosiiskovi-federatsiyi-v-radi-bezpeki-oon-ta-organizatsiyi-obyednanih-na-cij-u-cilomu> [in Ukrainian].

10. Rezoluciia SB OON 1373 (2001). [Electronic resource] N. p. URL : https://www.unodc.org/pdf/crime/terrorism/res_1373_russian.pdf [in Russian].

11. Perelik derzhav (iurysdvktsii), shcho ne vykonuiut chiv nenalezhnym chynom vykonuiut rekomendatsii mizhnarodnykh, mizhuria dovkh orhanizatsii, zadiianykh u sferi borotby z lehalizatsiieiu (vidmyvanniam) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, abo finansuvanniam teroryzmu chy finansuvanniam rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Res%20677%20sanction%20countries%20list/UKR_List_21.11.2022.pdf. [in Ukrainian].

12. Chvaliuk, A. M. (2023) *Rosiiska ahresia, okupovanyi Krym ta protydivia finansuvanniu teroryzmu : materialy kruhloho stolu - Russian aggression, occupied Crimea and countering the financing of terrorism: materials of the round table (m. Odesa, 24 liutoho 2023 r.)*, 286-291. Odesa: Vydavnytstvo «Iurydyka». [in Ukrainian].

13. Rada z pytan zapobihannia ta protydiv lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, ode rzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu roz pov siudzhennia zbroi masovoho znyshchennia: protokol zasidannia № 11 vid 04 chervnia 2021 r. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.fiu.gov.ua/assets/userfiles/330/RADA/PROTOKOL11.pdf>. [in Ukrainian].

14. Informatsiia pro vykonannia zakhodiv Richnoi natsionalnoi prohramy pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2021 rik. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/09/Zvedena-tablytsya.pdf>. [in Ukrainian].

15. Perelik osib, poviazanykh iz zdiisnenniam terorystychnoi diialnosti abo stosovno yakykh zastosovano mizhnarodni sanktsii: Nakaz Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitoringu Ukrainy vid 7 zhovtnia 2010 r. № 183. (2010) [Electronic resource] N. p. URL : <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/Terror/BlackListFull.pdf>. [in Ukrainian].

16. Unilateral sanctions in the cyberworld: tendencies and challenges: note / by the secretary-general. Report Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, Elena Dovgan, A/77/296. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/464/12/pdf/N2246412.pdf?OpenElement>. [in English].

17. Alekseenko, I. V. (2021). International terrorism as a political phenomenon. Problems of counteraction. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnu trishnikh sprav*

- *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vol. 1 (110), 42-48.* [in Ukrainian].

18. Taldykin, O. V. (2019). Suchasni nedemokratychni formy derzhavnoho (politychno) rezhymu. [Modern non-democratic forms of state (political) regime] *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vol. 1 (98), 44-50.* [in Ukrainian].

19. Global Terrorism Index 2022. (2022). [Electronic resource] N. p. URL : Retrieved from: <https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2022>. [in English].

20. Aliexieienko, I. V., Kuras, A. I. (2018). Problemy bezpeky v polityko-pravovomu dyskursi. *Правовий часопис Донбасу - Legal journal of Donbas, vol. 1 (62), 6-13.* [in Ukrainian].

21. Implementing Article 2(3) of Regulation (EC) No 2580/2001 on specific restrictive measures directed against persons and entities with a view to combating terrorism, and repealing Implementing Regulation (EU) 2020/1128 of 5 February 2021: Council implementing Regulation (EU) 2021/138. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2021/138/oj. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 26.05.2023

Chvaliuk A., Candidate of Legal sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of general law disciplines of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

ORGANIZATIONAL AND LEGAL OBSTACLES TO THE FORMATION OF THE UKRAINIAN LIST OF TERRORISTS

The designation of organizations or individuals as "terrorists", as a punishment or to create grounds for enhanced control, is not a new phenomenon. The United Kingdom has used the prohibition of certain organizations in its fight against terrorist groups in the North of Ireland since the 1920s. Other countries, such as Germany, have also banned extremist groups from their territory long before the events of September 11, 2001. However, it was the terrorist attacks in New York that gave impetus to strengthening international cooperation to combat terrorism, and pioneered the use of internationally agreed lists of target groups and individuals whose criminal terrorist activities have become cross-border. It took Ukraine almost two decades to create its own "terrorist list" in July 2020. However, in the two and a half years since the adoption of the Procedure for Compiling the List of Persons Associated with Terrorist Activities or Subject to International Sanctions, it has never been amended. This may be an indicator of the disconnect between practice and legislation and the existence of serious institutional problems in this area. The purpose of the study is to identify the factors that impede the formation of a list of persons associated with terrorist activities. The analysis of the procedure for the formation of the Ukrainian "terrorist list" and the results of the work of the SBU and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine showed that these bodies, although vested with the relevant functions, are not engaged in the formation of the list. The reasons for this are the lack of the necessary legal framework and the low level of cooperation between the SBU and the MFA with other states and international organizations. The list itself, in turn, is a copy of the international "terrorist list" and has no impact on improving the situation with terrorism prevention in Ukraine. It has been established that it is almost impossible to include persons (organizations) engaged in terrorist activities on the territory of Ukraine in the national "terrorist list". The factors that impede the formation of the list of persons involved in terrorist

activities are as follows: Russia's place in the UN Security Council; the passive position of the SSU and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine regarding the submission of proposals to other states and international organizations to include Russian terrorists in international "terrorist lists"; the sabotage by the Government of Ukraine of the process of adopting the resolution "On Approval of Evidentiary Standards of Reasonable Suspicion...", which is why no person (organization) can be included in the "terrorist list" in administrative proceedings.

Keywords: terrorism, terrorist financing, list of terrorists, Security Service of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.102.185-195

УДК: 005.8+346.12

Лисенко І. В., кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)

e-mail: irina8119@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3392-6056>

Кузьменко О. В., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)

e-mail: irina8119@ukr.net

ORCID iD : <http://orcid.org/0000-0001-5182-2838>

Гасвая О. В., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)

e-mail: irina8119@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-6710-9014>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАРТАПІВ ЯК ФОРМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню теоретико-правової природи стартапів, їх ознак, юридичного алгоритму створення, функціонування, припинення діяльності, з огляду наявності чинних законодавчих норм та доктринальних доробок.

Стрімкий технологічний прогрес у світі зумовлює розвиток економічних систем світу, а жорстка конкурентна боротьба між ними обумовлює інноваційний напрям розвитку нашої країни. Протягом останніх двох десятиліть в Україні успішно втілюються в життя нові форми підприємницької діяльності, у т. ч. стартапи, однак законодавчому блоці змін у цьому напрямі майже не бачається. Такий стан речей повинен актуалізувати внесення доповнень у чинні законодавчі акти, а також розробку й закріплення нових правових термінів і понять, що сприяло б законодавчому регулюванню всіх інноваційних процесів. Тому запропоновано введення до національного законодавства поняття «стартап», де будуть закладені основні ознаки цього правового явища.

Під стартапом зазвичай розуміють зареєстрований у встановленому законом порядку суб'єкт підприємницької діяльності, який пропонує конкурентоздатну інноваційну послугу або продукцію, новостворену або вдосконалену технологію, що сприятиме покращенню певної сфери життєдіяльності людини, але має обмежені ресурси. У роботі обґрунтовано потребу зробити відкритим перелік видів об'єктів права інтелектуальної власності, включивши до частини 1 ст. 420 Цивільного кодексу Укра-

їни такі пункти: «інші інноваційні продукти» та «інші результати інтелектуальної діяльності». Це сприятиме охороні та захисту інноваційних доробок і напрацювань засновників стартапу.

Запропоновано перелік притаманних стартапу ознак: спрямованість на розробку продукту або послуги інноваційного характеру; відносно недовгий строк існування з подальшою трансформацією, продажем або припиненням існування; науковий потенціал засновників стартапу, реєстрація стартапу в організаційно-правовій формі фізичної особи підприємця (ФОП) або юридичної особи. Також проведено аналіз організаційно-правових форм підприємницької діяльності та зроблено висновок про те, які з форм найбільш зручні та сприятливі для реєстрації стартапів.

Ключові слова: стартап, інновація, форма підприємницької діяльності, фізична особа підприємець, господарські товариства.

Постановка проблеми. За останнє десятиліття до сфери суспільно-правових відносин в Україні увійшли та вкоренилися такі поняття, як: «стартап», «інновації», «бізнес-інкубатор», «бізнес-модель» тощо. Усі ці дефініції мають загальносвітове значення та акумулюються в передових економічних системах світу, але, оскільки наша держава є учасником загальносвітових процесів, вони стають і частиною нашого життя. Правова система нашої держави також є лише сферою регулювання процесів функціонування технологічних, інформаційних, економічних відносин. У результаті виникнення нових ідей, інвестиційних проєктів, бізнес-моделей, виникає необхідність їх правового регулювання. Однак, унаслідок надзвичайно швидкого розвитку різних технологічних, економічних процесів, законодавець не встигає адаптувати та ввести регулюючі механізми в чинній нормативній базі. Тому в умовах інформаційно-технологічних революцій невирішеними лишаються такі важливі питання: який алгоритм регулювання новітніх або трансформованих економіко-технологічних процесів; яким чином регулювати спірні питання, які виникають під час їх функціонування; що таке ці нові явища, чи можуть вони регулюватися існуючими правовими нормами, чи потребують новітніх законодавчих змін. Актуальність нашого дослідження обумовлюється дефіцитом норм та механізмів правового регулювання зазначених явищ та процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні комплексних досліджень правового регулювання стартапу як форми підприємницької діяльності в Україні немає. У цій сфері нині існують лише окремі розробки, які належать більше до економічних і технологічних проблем, пов'язаних зі стартапами, наприклад: Д. Д. Хромова та К. В. Антоненко досліджують лише загальні тенденції розвитку стартапів у світі [1]; В. М. Геєць розглядає ці процеси через призму інноваційної діяльності [2]. Однак поза увагою науковців залишається аналіз юридичної сутності стартапу, його правової природи, а також організаційно-правові форми господарської діяльності.

Формулювання цілей. Враховуючи той факт, що створення, діяльність, вирішення спорів юридичного характеру та припинення стартапів не може регулюватися лише за аналогією права й закону або економічними показниками та

принципами, постає необхідність законодавчого введення поняття «стартап». Цілями нашого дослідження є обґрунтування пропозиції законодавчого закріплення поняття «стартап», як форми підприємницької діяльності в Україні, а також розробка ряду юридичних інструментів, як способів регулювання створення, діяльності та припинення стартапу.

Виклад основного матеріалу. Постійний розвиток економічних систем світу, у тому числі жорстка конкурентна боротьба між ними, обумовлює інноваційний напрямок розвитку, як основний вектор прогресу для нашої країни. Цьому сприяє стрімкий технологічний прогрес у суспільстві. Перед державою та суспільством постають нові задачі щодо пошуку нових ідей, можливостей для ведення бізнесу, що породжує принципово нові проекти. На рівні держави створюються технологічні парки, бізнес-інкубатори. Своєю чергою, сучасне українське право перебуває в процесі постійного розвитку [7, с. 71], тому в законодавчій сфері повинні вводитися нові правові терміни та поняття, вноситися зміни в чинні законодавчі акти та прийматися нові, які б сприяли законодавчому регулюванню всіх інноваційних процесів. Але, незважаючи на те, що протягом останніх двадцяти-тридцяти років в Україні активно використовується та успішно втілюється в життя нові форми підприємницької діяльності, такі як стартапи, у законодавчому блоці в цьому напрямі змін майже не відбувається. Економічна демократія, безумовно, пов'язана з демократичністю суспільства [6, с. 107] та перебуває в нашій країні в стані розвитку. Наприклад, у 2022 році журнал Time назвав український стартап Esper Hand – біонічну роботуку – протез із дивовижною точністю, одним із найкращих винаходів людства [5, с. 24]. Таких прикладів у нашій державі чимало. Це є наслідком програми соціального менеджменту, яка дуже активно підтримується провідними компаніями світу [8, с. 207], а виробники сьогодні все частіше прагнуть працювати з тими партнерами, які віддані ідеям екологічної чи соціальної відповідальності [9, с. 139-143]. Однак, незважаючи на функціонування таких проєктів, є відсутнім системне законодавче регулювання діяльності стартапів.

Такий стан речей викликає ряд доктринальних та юридичних питань про правову природу стартапів, їх зміст, юридичний алгоритм створення, функціонування, припинення діяльності. У юридичній доктрині це питання залишається не розв'язаним повною мірою. Отже, як ми повинні розглядати стартап: як об'єкт інтелектуальної власності (об'єкт промислової власності, ноу-хау чи об'єкт авторського права та суміжних прав) або як форму підприємницької діяльності (юридичну особу чи фізичну особу-підприємця)?

Під стартапом ряд дослідників розуміє новітні проекти, які розвиваються в умовах невизначеності, мають стрімке зростання, займаються розробленням нових товарів та послуг і знаходяться на стадії пошуку оптимальних бізнес ідей за умов фінансування [1, с. 124]. З огляду на це визначення, стартап є певною конкурентоздатною інновацією (послугою або продукцією), яка є новоствореною або вдосконаленою технологією й покликана покращити певну сферу суспільного життя людини. Серед дослідників існує думка, що формування нових організацій інноваційного типу, а також підтримка їх розвитку мають відбуватися за рахунок збільшення фінансування інноваційної діяльності підприємцями [2, с. 14].

Так, наприклад, серед багатьох причин стрімкого економічного зростання польської економіки було збільшення інноваційності підприємств, поліпшення співробітництва між ними [3, с. 67]. Такий позитивний досвід обов'язково має переїматися і вітчизняними суб'єктами господарювання.

Незважаючи на воєнний стан у нашій державі, урядові програми та ініціативи з підтримки бізнесу в Україні й, зокрема стартапів набули ще більшої популярності. Так у Постанові Кабінету міністрів України від 24 червня 2022 р. № 736 «Про реалізацію експериментального проєкту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі у сфері інформаційних технологій» зазначається, що стартап – це та / або суб'єкт господарювання в розумінні положень Фонду інновацій. Згідно з п. 11 ст. 1 ЗУ «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», резидент Дія Сіті – це юридична особа, яка, відповідно до цього Закону, набула статусу резидента Дія Сіті та, згідно з інформацією, що міститься в реєстрі Дія Сіті, перебуває в зазначеному статусі. Тобто, резидентом Дія Сіті може стати компанія, зареєстрована за законодавством України. Також на вебпорталі Українського фонду стартапів, який створений за ініціативою Кабінету Міністрів України, зазначено, що фонд надає підтримку виключно офіційно зареєстрованому українському бізнесу, як-от: фізичним особам-підприємцям або господарським товариствам, загальний дохід яких не перевищує 100 000 (сто тисяч) доларів США, а також загальна сума інвестицій, яка не перевищує 100 000 (сто тисяч) доларів США [14]. У цьому документі відсутнє визначення стартапу, але, враховуючи аналіз попередніх актів, можна вважати, що під стартапом законодавець розуміє суб'єкт господарювання, зареєстрований в Україні та який має низку інноваційних ознак.

На наш погляд, такий стан речей у законодавстві не є прийнятним. Визначення понять має важливе значення для регулювання правовідносин, вирішення спірних питань, зокрема за наявності майнових спорів. Для початку необхідно сформулювати розуміння юридичної природи цього явища. Якщо стартап розглядати як вид інноваційної діяльності, що спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень ті розробок та зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг, то тоді необхідно його досліджувати з точки зору промислової власності. За своєю суттю створення та реалізація інноваційного проєкту, як правило, пов'язане зі створенням результату інтелектуальної власності. Враховуючи проведений аналіз доктринальних напрацювань та законодавчого підходу відносно розуміння сутності стартапу, нами подано наступне визначення. Під стартапом слід розуміти зареєстрований у встановленому законом порядку суб'єкт підприємницької діяльності, який пропонує конкурентоздатну інноваційну послугу або продукцію, новостворену або вдосконалену технологію, що сприятиме покращенню певної сфери життєдіяльності людини, але має обмежені ресурси.

У ч. 1 ст. 420 Цивільного кодексу [10] серед об'єктів права інтелектуальної власності бачимо винаходи, корисні моделі, промислові зразки; komponування напівпровідникових виробів; раціоналізаторські пропозиції тощо. Ці конкретні об'єкти можуть бути інноваційними продуктами певних стартап-компаній. Але це далеко не повний їх перелік. Утім, ст. 420 ЦК України перелічує об'єкти права

інтелектуальної власності, і цей перелік на даний момент є вичерпним. Зважаючи на надзвичайно стрімкий розвиток інформаційних, технологічних та інших видів інновацій, можна стверджувати, що перелік видів інтелектуальної власності є не повним на сьогодні. Тобто існує об'єктивна потреба постійного доповнення переліку об'єктів права інтелектуальної власності. Саме тому його необхідно залишити відкритим, що сприятиме формуванню механізму правового захисту інноваційних продуктів. Отже, у зазначену вище статтю необхідно включити пункти: «інші інноваційні продукти» та «інші результати інтелектуальної діяльності». Це дозволить застосовувати законодавчі норми про охорону прав інтелектуальної власності для регулювання діяльності стартапів у більш широкому колі правовідносин.

Проаналізуємо загальні засади правового регулювання діяльності стартапів як форми підприємницької діяльності. Якщо розглядати стартап як форму підприємницької діяльності, то можна виділити його наступні ознаки:

1. Спрямованість на розробку продукту або послуги інноваційного характеру, що суттєво покращує якість, структуру певної сфери життя людини, екосистему нашої планети тощо.

2. Наявність потенціалу для майбутнього розвитку та масштабованості.

3. Відносно недовгий строк існування з подальшою трансформацією, масштабованістю, продажем або припиненням існування.

4. Науковий потенціал засновників стартапу, що обумовлює потенційну вартість стартапу.

5. Реєстрація як фізичної особи підприємця (ФОП) або юридичної особи.

Серед науковців у нашій країні зустрічаються думки, що життя стартапу починається з формування, розроблення та розвитку ідеї, на основі чого виникають інноваційні продукти [1, с. 124]. Утім, згідно із законодавчими актами України, у яких йде мова про фінансування стартапів, однією з вимог є державна реєстрація. Тобто сама собою інноваційна ідея та навіть її втілення не може розглядатися як стартап. Можливо зареєструвати право інтелектуальної власності та отримати патент на винахід, корисну модель або промисловий зразок, але це стане лише передумовою залучення грантових або венчурних інвестицій у майбутній стартап. Одним із необхідних кроків є державна реєстрація стартапу в певній формі підприємницької діяльності.

Слід зазначити, що вибір організаційно-правової форми стартапів залежить від статутного капіталу, можливого доходу, кількості працівників, відповідальності учасників тощо. Розглянемо законодавчо-закріплені організаційно-правові форми підприємницької діяльності в Україні:

1. Фізична особа-підприємець (ФОП) (п. 2 ст. 55 Господарського кодексу України) [11]. Ця форма використовується для зайняття мікро- та малим підприємством зі спрощеною системою оподаткування. Серед основних переваг ФОП є проста реєстрація; спрощена форма бухгалтерської звітності; відсутність обов'язкових вимог щодо наявності статутного капіталу, печатки, рахунку в банку тощо. ФОП ризиків виключно власним майном або позиками своїх кредиторів (знайомих, друзів, родичів) у випадку невдалого проєкту або банкрутства. Така

організаційно-правова форма є найбільш простим рішенням, але вона обмежується певними рамками. Згідно з п. 3 ст. 55 ГК України середня кількість працівників за календарний рік має не перевищувати 50 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності повинен бути в межах 10 мільйонів євро, за середньорічним курсом Національного банку України [11]. Якщо засновники стартапу, реєструючись в Україні, не планують виходити за встановлені рамки, то ФОП, як найбільш проста форма для них, буде прийнятною. Так у 2022 році український стартап Clin-tech (проект Resava, бренд біорозкладних виробів із переробленої кавової гущі), який є представником мікробізнесу, отримали гранд у 100 000 гривень від конкурсу «Роби своє», що став внеском у нове обладнання ФОПу. Таким чином, як зазначають засновники цього стартапу, партнерство мікробізнесу з великим бізнесом – це поштовх і платформа, а також свідомий вибір інноваційного та дружнього до довкілля продукту [5, с. 52]. Мікро та мале підприємництво надзвичайно важливе для національної економіки, зважаючи на його уразливість, особливо під час повномасштабної війни; підтримка великого бізнесу, благодійних та венчурних фондів для нього є особливо значущою та необхідною.

2. Приватне підприємство (ПП) діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи. (ст. 113 ГК України) [11]. Джерелами формування майна підприємства є: грошові та матеріальні внески засновників; доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності; доходи за фінансовими інструментами; кредити банків та інших кредиторів; капітальні вкладення і дотації з бюджетів; майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку (ст. 66 ГК України) [11]. Такий формат діяльності для стартапу є доволі зручним та прийнятним в умовах відсутності законодавчих обмежень річного доходу та кількості працівників.

3. Господарські товариства: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства (ст. 80 Господарського кодексу України) [11]:

а) акціонерне товариство – господарське товариство. Згідно зі ст. 25 ЗУ «Про акціонерні товариства», мінімальний розмір статутного капіталу АТ становить 1 250 мінімальних заробітних плат, з огляду на мінімальну заробітну плату, що діє на момент створення акціонерного товариства [13]. Тобто, станом на травень 2023 року мінімальний статутний капітал АТ має бути не менше 8 375 000 гривень на момент реєстрації. Якщо зважати, що у своїй більшості засновниками і творцями новітніх ідей, втілених у стартапи, є люди 20–35 років, а дуже часто й студенти, то розглядати АТ як форму державної реєстрації стартапу вважається недоцільним;

б) товариства з обмеженою відповідальністю. Товариство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном та не відповідає за зобов'язаннями своїх учасників [12]. Вкладом учасника товариства можуть бути гроші, цінні папери, інше майно, якщо інше не встановлено законом. Вклад у негрошовій формі повинен мати грошову оцінку, що затверджується одноставним

рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь усі учасники товариства. Тобто, вкладом учасників може бути будь-яке майно, яке не вилучене з цивільного обороту та на яке не накладене законом інше обмеження. Окрім того, вкладом можуть вважатися й об'єкти права інтелектуальної власності в тому числі. Також законодавець не визначає мінімального розміру такого вкладу. Утім кожен учасник товариства повинен повністю внести свій вклад протягом шести місяців із дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом [12]. Також, на наш погляд, є зручним право переважного придбання частки іншого учасника товариства [12]. Таким чином, така форма підприємницької діяльності є зручною для реєстрації, діяльності, просування та подання заяв на різні види інвестування у стартап-проекти;

в) товариство з додатковою відповідальністю. Учасники цього товариства солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства з додатковою відповідальністю і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу. Безумовно, ця форма підприємницької діяльності несе додаткові фінансові ризики учасникам, у тому числі, для стартаперів у випадку неплатоспроможності товариства;

г) повне товариство – це товариство, усі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном. Також якщо в разі ліквідації товариства виявиться, що наявного майна не вистачає для сплати всіх боргів, за товариство в недостатній частині несуть солідарну відповідальність його учасники всім своїм майном, на яке, відповідно, може бути звернено стягнення. Учасник товариства відповідає за борги товариства незалежно від того, виникли вони до чи після його вступу до товариства [13]. Таким чином, при реєстрації стартапу в цій організаційно-правовій формі його учасники, як і в попередньому випадку, наражаються на потенційні фінансові втрати та стягнення їхнього власного майна у випадку неплатоспроможності товариства. Навіть якщо стартапер стане учасником товариства до виникнення в останнього боргів, це не звільняє його в майбутньому від можливих фінансових втрат. Отже, можна стверджувати, що реєстрація стартапу в такій підприємницькій формі є мало привабливою для його засновників та учасників;

д) командитним товариством визнається товариство, у якому разом з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства (вкладників) та які не беруть участі в діяльності товариства (ст. 75 ЗУ Про господарські товариства) [13]. Тут же, у ст. 81, зазначається, що управління справами товариства здійснюється тільки учасниками з повною відповідальністю [13]. Тобто, якщо засновниками, а відповідно, й учасниками з повною відповідальністю, є стартапери, які розробляють певний стартап, залучають різні джерела для його фінансування з метою його масштабування в майбутньому, забезпечують запуск його серійного виробництва та продажів, то така форма підприємницької діяльності є для них непривабливою.

Отже, нами був проведений аналіз організаційно-правових форм підприємницької діяльності для визначення їх привабливості для реєстрації стартап-компаній. Проаналізувавши законодавчі вимоги щодо мінімальних капіталовкладень, прав та обов'язків засновників, учасників, вимоги до державної реєстрації бізнесу та її припинення, вважаємо, що не всі форми є придатними для стартапів. Зокрема найбільш цікавими для цієї діяльності вбачається ФОП, приватне підприємство та товариство з обмеженою відповідальністю.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши зміст визначення стартапу, його ознаки, а також різні організаційно-правові форми підприємницької діяльності реєстрації стартапів, доходимо висновку, що однією з основних передумов ефективної діяльності стартапів є законодавче регулювання цієї сфери господарської діяльності. Станом на тепер воно представлено окремими нормами права – лише в Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» та декількох підзаконних нормативно-правових актах, чого недостатньо для врегулювання правовідносин у досліджуваній сфері. На підставі цього можна констатувати, що національне законодавство не забезпечує в достатньому обсязі упорядкування суспільних відносин діяльності стартапів. З метою вирішення цієї проблеми, доцільним є прийняття спеціального закону для структурування зазначених відносин, які охоплюються широким колом інших відносин, а саме 1) господарсько-правовими; 2) цивільно-правовими; 3) інноваційними правовідносинами. У вказаному законі доцільно визначити поняття, ознаки, принципи діяльності стартапів, види їх об'єктів та суб'єктів, права та обов'язки його засновників та учасників, а також засади та види інвестування стартап-проектів.

Проведений аналіз організаційно-правових форм діяльності стартапів дозволяє виявити найбільш оптимальні форми для їх державної реєстрації, зокрема це фізична особа-підприємець, приватне підприємство та товариство з обмеженою відповідальністю. Вибір указаних форм обумовлений розміром можливого доходу, фінансовою ліквідністю, кількістю працівників, обсягом прав та обов'язків учасників і засновників стартапів та зручністю ведення господарської діяльності.

Використані джерела:

1. Хромова Д. Д., Антоненко К. В. Сучасні світові тенденції розвитку стартапів на світовій арені. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 19, част. 3, 2018. С. 123–127.
2. Гесць В. М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання. *Економіка України*. 2015. № 1. С. 4–25.
3. Остапенко Ю. І., Бондаревич М. П. Правове регулювання державної підтримки малого підприємництва: досвід України та Польщі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Вип. 28, 2019. С. 66–72.
4. Дудко В. Деталі для кіборгів. *Forbes Ukraine*. Лютий-березень, 2023, № 1 (22). С. 24–26.
5. Екосистема успішних. Як підтримка мікропідприємництва у регіонах сприяє розвитку економіки. *Forbes Ukraine*. Лютий-березень, 2023, № 1 (22). С. 52–54.
6. Valentin Ya. Lyubashits I, Alexey Yu. Mamychov, Sergey S. Shestopal, Ludmila V. Perevalova & Slinko T. M. The State and State Power: Theoretical and Methodological

Dimensions of Conceptual Evolution. *Journal of Politics and Law*; Vol. 12, No.5; 2019 Published by Canadian Center of Science and Education. P. 103–111. URL : <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/jpl/article/view/0/40617>. (дата звернення: 03.05.2023).

7. Моргунов О. А., Лисенко І. В., Лисенко А. М. Джерела цивільно-спортивного права як підгазети цивільного права України. *Вісник харківського національного університету внутрішніх справ*, 2022. № 2 (97). С. 71–80. URL : <http://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/466/414>. (дата звернення: 03.05.2023).

8. Kuzmenko, Oleksandr. (2022) Social advertising as a tool of social marketing and a way to form a positive brand image / Karina Agalarova, Olena Zemliakova, Maria Miroshnik, Olena Kitchenko, Nadezda Mironenko, Natalia Reshetniak. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*, vol. 12, issue 1, special issue XXV, 207–212. URL : http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/papers/A_37.pdf. (дата звернення: 03.05.2023).

9. Diana Kirika, Nadiia Demchuk, Nadiia Skliar, Lidiia Vdovichen, Oleksandra Gayevaya. The development of international law and public institutions in the context of cybersecurity journal of interdisciplinary research 12/02 – XXVIII. С. 139–143. [Електронний ресурс] URL : <http://www.magnanimitas.cz/12-02-xxviii>. (дата звернення: 03.05.2023)

10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435 –IV: станом на 21 березня 2023 року. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 03.05.2023).

11. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003, № 436 – IV: станом на 13 квітня 2022 року. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. (дата звернення: 03.05.2023).

12. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275 VIII: станом на 27 липня 2022 року. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>. (дата звернення: 09.05.2023).

13. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1999 № 1576 – XII: станом на 13 грудня 2022 року. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>. (дата звернення: 03.05.2023).

14. Український фонд стартапів. [Електронний ресурс] URL : https://plaiburo.com/usf_ua. (дата звернення: 03.05.2023).

References:

1. Khromova, D. D., Antonenko, K. V. (2018) Suchasni svitovi tendentsii rozvytku startapiv na svitovii areni. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, issue 19, part 3, 123–127. [in Ukrainian].

2. Heiets, V. M. (2015) Bar'ery na shliakhu rozvytku promyslovosti na innovatsiini osnovi ta mozhlyvosti yikh podolannia. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 1, 4–25. [in Ukrainian].

3. Ostapenko, Yu. I., Bondarevych, M. P. (2019) Pravove rehuliuвання derzhavnoi pidtrymky maloho pidpriemnytstva: dosvid Ukrainy ta Polshchi. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «PRAVO» – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. "RIGHT" series*, Vyp. 28, 66–72. [in Ukrainian].

4. Dudko, V. (2023) Detali dlia kiborhiv. *Forbes Ukraine. Liutyi–berezen 2023*, 1 (22), 24–26. [in Ukrainian].

5. Ekosystema uspishnykh. (2023) Yak pidtrymka mikropidpriemnytstva u rehionakh spryiaie rozvytku ekonomiky. *Forbes Ukraine. Liutyi–berezen 2023*, 1 (22), 52–54.

6. Valentin Ya. Lyubashits, Alexey Yu. Mamychyev, Sergey S. Shestopal, Ludmila V. Perevalova & Slinko T. M. The State and State Power: Theoretical and Methodological

Dimensions of Conceptual Evolution. (2019) *Journal of Politics and Law*, Vol. 12, No. 5; Published by Canadian Center of Science and Education, 103–111 URL : <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/jpl/article/view/0/40617>. [in English].

7. Morhunov, O. A., Lysenko, I. V., Lysenko, A. M. (2022) Dzherela tsyvilno-sportyvnoho prava yak pidhaluzi tsyvilnoho prava Ukrainy. *Visnyk KhNUVS - Bulletin KhUVS*, 2 (97), 71–80. URL : <http://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/466/414>. [in Ukrainian].

8. Kuzmenko, Oleksandr (2022) Social advertising as a tool of social marketing and a way to form a positive brand image / Karina, Agalarova, Olena, Zemliakova, Maria, Miroschnik, Olena, Kitchenko, Nadezda, Mironenko, Natalia, Reshetniak. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*, vol. 12, issue 1, special issue XXV, 207–212. URL : http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/papers/A_37.pdf. [in Ukrainian].

9. Diana, Kirika, Nadia, Demchuk, Nadia, Skliar, Lidiia, Vdovichena, Oleksandra, Gayevaya. (N. d.) The development of international law and public institutions in the context of cybersecurity journal of interdisciplinary research 12/02-XXVIII, 139–143. [Electronic resource] N. p. URL : <http://www.magnanimitas.cz/12-02-xxviii>. [in Ukrainian].

10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003, № 435-IV: stanom na 21 bereznia 2023 roku. (2003; 2023) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakonrada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukrainian].

11. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003, № 436-IV: stanom na 13 kvitnia 2022 roku. (2003; 2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakonrada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. [in Ukrainian].

12. Pro tovarystva z обмеzhenoiu ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu: Zakon Ukrainy vid 06.02.2018 № 2275 VIII: stanom na 27 lypnia 2022 roku. (2018; 2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakonrada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>. [in Ukrainian].

13. Pro hospodarski tovarystva: Zakon Ukrainy vid 19.09.1999 №1576-KhII: stanom na 13 hrudnia 2022 roku. (1999; 2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakonrada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>. [in Ukrainian].

14. Ukrainyskyi fond startapiv. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL: https://plaiburo.com/usf_ua/. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.05.2023

Lysenko I., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of law of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkiv, Ukraine)

Kuzmenko O., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Law of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkiv, Ukraine)

Gaevaya O., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF START-UPS AS A FORM OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article is devoted to the study of the theoretical and legal nature of start-ups, their features, the legal algorithm of creation, functioning, termination of activity in view of the presence of current legislative norms and doctrinal developments.

Rapid technological progress in the world determines the development of the world's economic systems, and the fierce competition between them determines the innovative direction of our country's development. But despite the fact that new forms of entrepreneurial activity, such as start-ups, have been actively used and successfully implemented in Ukraine over the past two decades, there are hardly any changes in this direction in the legislative block. Such a state of affairs should actualize the introduction of changes in the current legislative acts and the adoption of new ones, the development and consolidation of new legal terms and concepts, which would contribute to the legislative regulation of all innovative processes. For this purpose, we propose to introduce the definition of "start-up" in the special law "On the activities of start-ups". In our opinion, a start-up should be understood as a business entity registered in accordance with the procedure established by law, which offers a competitive innovative service or product, a newly created or improved technology that will contribute to the improvement of a certain sphere of human activity, but has limited resources. Also, in our work, we justify the need to make the list of types of intellectual property objects open. This will contribute to the protection and protection of innovative developments and efforts of the founders of the startup. We have proposed a list of characteristics characteristic of a start-up: focus on the development of an innovative product or service that significantly improves the quality, structure of a certain sphere of human life, the ecosystem of our planet, etc.; availability of potential for future development and scalability; a relatively short period of existence with subsequent transformation, sale or termination of existence; the scientific potential of the founders of the start-up, which determines the potential value of the start-up; registration of a startup in the organizational and legal form of an individual entrepreneur or a legal entity.

We also conducted an analysis of the organizational and legal forms of entrepreneurial activity and concluded which of the forms are the most convenient and favorable for registering start-ups.

Keywords: start-up, innovation, form of entrepreneurial activity, individual entrepreneur, business partnerships.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.196-204

УДК: 347.7(477)

Панасюк О. В., докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна)

e-mail: stanislav210007@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1621-687X>

Кисельов В. М., кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна)

e-mail: v_kyselov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0168-8268>

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

У статті з'ясовано, що сплата податків – це важливий обов'язок кожного громадянина України, від реалізації якого напряду залежить функціонування держави, адже відповідні кошти використовуються для забезпечення безпеки, освіти, охорони здоров'я, інфраструктури та багатьох інших сфер суспільного життя. Без достатнього фінансування влада не зможе забезпечити всіх громадян необхідними послугами та інфраструктурою. Відтак ухилення від сплати податків негативно впливає на роботу держави та всіх її інституцій, а отже, і на якість життя людей.

Доведено, що під ухиленням від сплати податків найбільш доцільно розуміти свідомі протиправні дії платників податків, зокрема суб'єктів господарської діяльності, які спрямовані на навмисну несплату останніх шляхом неподання декларації про доходи / прибутки, неправильний облік доходів або ж приховування їх, шахрайство з податковими документами тощо.

Встановлено, що юридична відповідальність суб'єктів господарської діяльності за ухилення від сплати податків являє собою негативну правову реакцію держави на правопорушення (на протиправне винне діяння), що передбачає застосування до правопорушників заходів державно-примусового характеру.

Аргументовано, що ключовими особливостями юридичної відповідальності в контексті представленої проблематики є наступні: виявлення відповідних правопорушень відбувається в процесі здійснення контрольно-наглядової діяльності податковими органами; широкий перелік правових наслідків за вчинення правопорушень у відповідній сфері; держава має право стягувати податковий борг з рахунків підприємства без судового рішення та без спеціального повідомлення; керівники підприємств несуть персональну відповідальність за ухилення від сплати податків, якщо вони могли запобігти цим діям своїми повноваженнями та розпорядженнями.

Ключові слова: юридична відповідальність, суб'єкти господарської діяльності, ухилення від сплати податків.

Постановка проблеми. Урегулювання господарської діяльності є одним із ключових питань на шляху розбудови України як високорозвиненої держави.

Водночас питання сплати податків набуває стратегічного змісту. З ним тісно пов'язана обороноздатність країни, залучення коштів до відновлення та розвитку регіонів, постраждалих від російсько-української війни. З огляду на це, важливим напрямом здійснення наукових розвідок є дослідження теоретичних і практичних питань, пов'язаних із юридичною відповідальністю суб'єктів господарської діяльності за ухилення від сплати податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ухилення від сплати податків неодноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу А. В. Безкревна, П. М. Вавілов, Ю. Б. Іванов, В. В. Карпова, А. Я. Кізіма, А. І. Крисоватий, О. В. Мірошніченко, М. М. Нашкерська та багато інших. Проте, на наше глибоке переконання, справедливим буде зазначити, що в науковій літературі питання юридичної відповідальності суб'єктів господарської діяльності за ухилення від сплати податків розглядалось здебільшого побіжно, у рамках ширшої проблематики. До того ж потребує новітнього наукового осмислення коло заходів задля поступового нівелювання проблеми ухилення від сплати податків на рівні науки, громадського сектору та діяльності органів державної влади.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в тому, щоб, спираючись на аналіз наукових поглядів учених та норм чинного законодавства, розкрити особливості юридичної відповідальності суб'єктів господарської діяльності за ухилення від сплати податків. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність, особливості та причини ухилення від податків; розкрити зміст поняття юридичної відповідальності суб'єктів господарської діяльності за ухилення від сплати податків, запропонувати коло заходів задля поступового нівелювання проблеми ухилення від сплати податків.

Виклад основного матеріалу. Чим більшими є обсяги ухилення від оподаткування, тим слабкішою є держава внаслідок недофінансованості державного бюджету, що проявляється зокрема в дефіциті фінансування соціальної сфери, а відтак низькому рівні соціального захисту населення [1].

На початку наукового дослідження з'ясуємо сутність категорії «податки», оскільки в науковій літературі висвітлюються різні точки зору щодо розуміння цього поняття.

У своїй монографії В. М. Опарін, розглядаючи фінансову систему України, стверджує, що «податки – це обов'язкові, нееквівалентні, неповоротні, нецільові, регулярні платежі юридичних та фізичних осіб державі, призначені для фінансового забезпечення реалізації її функцій» [2].

З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде говорити про те, що сплата податків – це важливий обов'язок кожного громадянина України, від реалізації якого напряду залежить функціонування держави, адже відповідні кошти використовуються для забезпечення безпеки, освіти, охорони здоров'я, інфраструктури та багатьох інших сфер суспільного життя. Без достатнього фінансування влада не зможе забезпечити всіх громадян необхідними послугами та інфраструктурою. Відтак ухилення від сплати податків негативно впливає на роботу держави та всіх її інституцій, а також на якість життя людей.

Податки є ефективним знаряддям втілення державної політики з питань економіки та соціального розвитку. За допомогою податків здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту в територіальному та галузевому аспектах, а також між різними соціальними групами. Цей перерозподіл згладжує вади ринкового саморегулювання, створює додаткові стимули для ділової та інвестиційної активності, мотивації праці, підтримання рівня зайнятості [3].

В. Л. Андрущенко зазначає, що «податки – це демократичні за процедурою встановлення, але примусові за формою стягнення платежі індивідів і корпорацій, призначені для трансферту фінансових ресурсів з приватного сектора в державний з метою фінансування суспільних, загальнонаціональних, урядових потреб способом, альтернативним емісії та позикам» [4, с. 33].

Розширюючи запропоноване визначення, варто бути свідомими й того, що, окрім демократичних процедур встановлення податків, вважаємо за необхідне наголосити також на соціально орієнтованих та прозорих механізмах розподілу податків між державним і місцевими бюджетами, а також з урахуванням інтересів усіх верств економічно активного населення країни.

У фінансово-економічному словнику зазначено, що ухилення від податків – це свідомі дії платників податків, спрямовані на несплату податків через заниження відомостей про величину доходів чи вартість майна, які підлягають оподаткуванню, або повне їх приховування [5, с. 587].

В. В. Нікітін зауважує, що «ухилення від сплати податків – це негативне явище, що виявляється як на національному, так і на міждержавному рівнях. Як уже зазначалося, прагнення держави забезпечити публічні інтереси з наповнення державного бюджету викликають конфлікт з приватними інтересами платників податків розпоряджатися всією сумою отриманого доходу» [6].

Таким чином, ухилення від сплати податків можна краще розуміти як навмисні протиправні дії платників податків, зокрема суб'єктів господарської діяльності, спрямовані на ухилення від сплати податків шляхом неподання декларації про доходи / прибутки, неправильного обліку доходів або приховування їх, шахрайства з податковими документами і подібних дій.

На підставі вищевикладеного та в ході проведеного дослідження нами була зроблена спроба виділити основні причини ухилення від сплати податків:

- 1) моральні, в основі яких лежать стійкі уявлення людей про порядність, чесність, формування так званої культури платника податків, прийняття такої культури більшістю населення та її органічне втілення у моральне обличчя української нації;
- 2) соціальні – це соціальна нерівність, відсутність сильного середнього класу, розбалансованість соціальної структури суспільства;
- 3) політичні – це політичний популізм, несформованість політичної свідомості, неготовність громадян брати участь у політичному житті;
- 4) економічні, котрі пов'язані з процесами інфляції, девальвації, значним дефіцитом бюджету, нестабільністю банківської системи;
- 5) правові – це відсутність дієвих правових інструментів контролю у сфері господарської діяльності;

6) ідеологічні – це відсутність сформованої на рівні інтересів та цінностей, а також стійких переконань ідеології, частиною якої стала б сплата податків.

Ухилення від сплати податків позначається на функціонуванні багатьох сфер державного життя. Зокрема, унеможливує достатнє фінансування соціальної сфери, уповільнює впровадження соціальних програм, спрямованих у тому числі на підтримку найменш захищених верств населення, спричиняє недостатнє фінансування праці робітників бюджетної сфери та закладає на рівні принципів ринкової конкуренції правила, спрямовані на отримання максимального прибутку за рахунок ухилення від сплати податків.

Поділяючи позицію О. В. Пабата, ми переконані в тому, що саме загальнодержавні податки і збори відіграють провідну роль у фінансовому наповненні програм, які забезпечують охорону здоров'я, освіту, розвиток інфраструктури та інші послуги, важливі для досягнення мети розбудови процвітаючого, функціонального й упорядкованого суспільства [7, с. 143]. У цьому контексті важливим є ціннісний, морально-етичний аспект сплати податків, органічне вплітання культури податкової доброчесності як одного з базових елементів функціонування українських мікро-, малих і середніх підприємств. Тож глибинне дослідження механізмів формування такої культури на рівні всього українського суспільства вважаємо перспективним напрямом подальших досліджень.

У Постанові Пленуму Верховного суду України від 8 жовтня 2004 року № 15 «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» виокремлено конкретні способи ухилення від сплати податків:

- «неподання документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою до бюджетів чи державних цільових фондів (податкових декларацій, розрахунків, бухгалтерських звітів і балансів тощо) податків, зборів (обов'язкових платежів)». Подібна звітність, на наше глибоке переконання, має поступово повністю переходити в цифровий режим, якнайбільше спрощуватися та бути максимально відкритою для громадськості;

- «приховування об'єктів оподаткування полягає у не відображенні у звітних документах, що подаються до податкових органів, будь-яких об'єктів оподаткування – доходу (прибутку), доданої вартості робіт, продукції, послуг тощо. На фізичне та цифрове виявлення прихованих об'єктів оподаткування має бути спрямована діяльність комплексної системи фінансового моніторингу»;

- «заниження об'єктів оподаткування, що полягає в зменшенні бази оподаткування шляхом невідображення в поданих до податкових органів звітних документах повного обсягу об'єктів оподаткування, умисно неправильне обчислення бази оподаткування, заниження податкової ставки тощо, унаслідок чого податки, збори, інші обов'язкові платежі сплачуються не в повному обсязі. У даному пункті ми також акцентуємо увагу на необхідності впровадження ефективної цифрової системи моніторингу подібних об'єктів»;

- «заниження сум податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Під подібним заниженням слід розуміти умисні дії уповноважених осіб суб'єктів господарської діяльності, спрямовані на викривлення числових показників тих сум, що підлягають сплаті до бюджетів»;

- «приховування факту втрати підстав для одержання пільг з оподаткування, що означає незаконне користування пільгами» [8].

Щодо останнього наведеного пункту, то ми вважаємо доцільними подальші дослідження соціальної сутності категорії «пільга», зокрема з природно-правової точки зору. Вважаємо, що в основі даної категорії мають лежати цінності, а не інтереси окремої особи, а також, на наше глибоке переконання, важливим є культурне, ідеологічне піддуртя кожної окремої пільги. Зазначені діяння несуть у собі значну суспільну шкідливість та навіть суспільну небезпечність, а відтак передбачають юридичну відповідальність, до якої може бути притягнуто особу за ухилення від сплати податків, а саме адміністративну та кримінальну.

Наявність кожного з окреслених факторів може призвести до настання юридичної відповідальності, яка являє собою регламентовану правовими нормами реакцію з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що проявляються в недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків і виражена в застосуванні до осіб, які вчинили такі діяння, засобів впливу, що тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [9, с. 11].

Так адміністративна відповідальність має місце тоді, коли особа свідомо чи недбало вчиняє дії або має місце бездіяльність, що знаходять свій вияв у суспільних відносинах, що охороняються законом і тягнуть за собою адміністративну відповідальність. Така відповідальність має місце в разі вчинення відносно менших порушень податкового законодавства.

Як слушно зауважує К. К. Богомазова, до адміністративної відповідальності можуть бути притягнуті фізичні особи та посадові особи, винні в порушенні податкового законодавства. Адміністративній відповідальності підлягають особи, що досягли на час вчинення правопорушення шістнадцятирічного віку, осудні [10].

Наступним видом юридичної відповідальності за ухилення від сплати податків є кримінальна, яка настає в разі вчинення кримінального правопорушення (злочину або кримінального проступку).

Згідно з Кримінальним кодексом України, особа, чи то службова особа підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, або будь-яка інша особа, яка повинна сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі) в системі оподаткування, й ухиляється від цього умисно, якщо такі дії призводять до фактичного ненадходження значних сум коштів до бюджетів або державних цільових фондів, може бути покарана штрафом від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також позбавлена

права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого позбавлення [11].

У ході проведеного нами аналізу адміністративної та кримінальної відповідальності ключовими особливостями юридичної відповідальності в контексті представленої проблематики є такі:

- виявлення відповідних правопорушень відбувається в процесі здійснення контрольно-наглядової діяльності податковими органами;
- широкий перелік правових наслідків за вчинення правопорушень у відповідній сфері;
- держава має право стягувати податковий борг з рахунків підприємства без судового рішення та без спеціального повідомлення;
- керівники підприємств несуть персональну відповідальність за ухилення від сплати податків, якщо вони могли запобігти цим діям своїми повноваженнями та розпорядженнями.

Варто погодитись із точкою зору Н. В. Герасименко, який зазначає, що проблема ухилення від податків є актуальною і потребує вжиття заходів, спрямованих на її розв'язання. Для зменшення масштабів ухилення від сплати податків слід вдосконалити податкове законодавство; підвищити рівень податкової культури та податкової дисципліни; посилити боротьбу з корупцією; ефективно використовувати податкові надходження, поступово знижувати податкове навантаження, провести кодифікацію податкових законів, значно спростити їх викладення, зробити доступними та зрозумілими [12].

На основі проведеного дослідження, з урахуванням вищевказаних особливостей, вважаємо за необхідне виокремити коло заходів, у тому числі їх комплексів, відповідних програм, які доцільно реалізовувати задля поступового нівелювання проблеми ухилення від сплати податків.

1. Формування у населення належного рівня податкової культури, починаючи із впровадження окремих занять у закладах середньої освіти, а також тренінгів (лекцій, бесід) на дану тематику, спільно з представниками громадськості.

2. Удосконалення та подальша цифровізація інструментів фінансового моніторингу. Наголошуємо на необхідності масового поширення серед представників органів державної влади, зокрема правоохоронних органів, базових знань із фінансового моніторингу.

3. Активне залучення громадськості до постійного моніторингу фінансової звітності суб'єктів господарської діяльності.

4. Реалізація органами державної влади спільно з громадськістю, іноземними партнерами та міжнародними організаціями соціальних проєктів, спрямованих на підвищення фінансової культури населення, виховання серед соціальних активістів амбасадорів фінансової грамотності для подальшого проведення заходів останніми за принципом «рівний-рівному».

5. Активна взаємодія органів державної влади із засобами масової інформації у сфері пропагування високої фінансової культури, розробка із використанням творчих, креативних методів відповідної соціальної реклами та її поширення.

6. Проведення подальших наукових розробок у сфері ухилення від сплати податків, ретельне вивчення передового зарубіжного досвіду.

Висновки. Таким чином, юридична відповідальність суб'єктів господарської діяльності за ухилення від сплати податків являє собою негативну правову реакцію держави на правопорушення (на протиправне винне діяння), що передбачає застосування до правопорушників заходів державно-примусового характеру.

У ході проведеного дослідження було здійснено авторський аналіз причин ухилення від сплати податків на різних рівнях, вивчено нормативно-правову базу в контексті дослідження, виділено ознаки юридичної відповідальності суб'єктів господарської діяльності за ухилення від сплати податків, а також запропоновано авторське розв'язання даної проблеми.

У подальшому вважаємо за необхідне проведення ґрунтовних, міждисциплінарних наукових розвідок у ході осмислення сутності ухилення від сплати податків, розширення уявлення про дану проблему в контексті цифровізації суспільства, а також у специфічних умовах воєнного стану.

Використані джерела:

1. Парфентій Л. А. Основні напрямки запобігання та боротьби з ухиленням від сплати податків [Текст] / Л. А. Парфентій. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультація місія Європейського Союзу. Харків, 2018. С. 270-272.
2. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 240 с.
3. Крупей Н. С. Економічна сутність податків та їх функції. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія".* 2012. Вип. 19. С. 36-40.
4. Андрущенко В. Л., Данілов О. Д. Податкові системи зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Комп'ютер прес, 2004. 300 с.
5. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-е вид. доп. Київ : Голова ред. УРЕ, 1986. 800 с.
6. Нікітін В. В. Подвійне оподаткування в умовах взаємодії національного і міжнародного податкових режимів : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2021. 400 с.
7. Пабат О. В. Особливості правового регулювання місцевих податків і зборів. *Право і Безпека.* 2020. № 4 (79). С. 44-47.
8. Постанова Верховного суду України «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 08.10.2004 № 15. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04/conv#Text>. (дата звернення: 28.04.2023).
9. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.
10. Богомазова К. К. Юридична відповідальність за податкові правопорушення за законодавством України. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2013. № 7. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_7_12. (дата звернення 28.04.2023).

11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. (2001) [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#Text>. (звернення 28.04.2023).

12. Герасименко Н. В. (2012) Причини та наслідки ухилення від сплати податків. *Таврійський науковий вісник*. 2012. № 82. С. 224-228.

References:

1. Parfentii, L. A. (2018) Osnovni napriamky zapobihannia ta borotby z ukhylenniam vid splaty podatkov [Tekst] / L. A. Parfentii. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomidnogo ta sotsialnogo rozvytku derzhavy: tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 30 lystop. 2018 r.) - Modern problems of legal, economic and social development of the state: theses addendum. International science and practice conf. (Kharkov, November 30, 2018), 270-272. / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav ; Konsultat. misiiia Yevropeiskoho Soiuzu. Kharkiv. [in Ukrainian].*

2. Oparin, V. M. (2005) Finansova systema Ukrainy (teoretyko-metodolohichni aspekty) : monohrafiia. Kyiv : KNEU. [in Ukrainian].

3. Krupei, N. S. (2012) Ekonomichna sutnist podatkov ta yikh funktsii. *Naukovi zapysky Natsionalnogo uniwersytetu " Ostrozka akademiia" - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy", issue 19, 36-40. [in Ukrainian].*

4. Andrushchenko, V. L., Danilov, O. D. (2004) Podatkovi systemy zarubizhnykh kraïn : navch. posib. Kyiv : Komp'iuiter pres. [in Ukrainian].

5. Filsofskyi slovnyk (1986) / V. I. Shynkaruk (Ed.). 2-e vyd. dop. Kyiv : Holov. red. URE. [in Ukrainian].

6. Nikitin, V. V. (2021) Podviine opodatkovannia v umovakh vzaïemodii natsionalnogo i mizhnarodnogo podatkovykh rezhymiv. Dnipro. [in Ukrainian].

7. Pabat, O. V. (2020) Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання mistsevykh podatkov i zboriv. *Pravo i Bezpeka - Law and Security, 4 (79), 44-47. [in Ukrainian].*

8. Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy «Pro deïaki pytannia zastosuvannia zakonodavstva pro vidpovidalnist za ukhlyennia vid splaty podatkov, zboriv, inshykh oboviazkovykh platezhiv» vid 08.10.2004 № 15. (2004) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04/conv#Text>. [in Ukrainian].

9. Luk'ianets, D. M. (2001) Instytut administratyvnoi vidpovidalnosti: problemy rozvytku : monohrafiia. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

10. Bohomazova, K. K. (2013) Yurydychna vidpovidalnist za podatkovyi pravo porushennia za zakonodavstvom Ukrainy. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, 7. (2013) [Electronic resource] N. p. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_7_12. [in Ukrainian].*

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III (2001) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#Text>. [in Ukrainian].

12. Herasymenko, N. V. (2012) Prychyny ta naslidky ukhlyennia vid splaty podatkov. *Tavriiskyi naukovyi visnyk - Taurian Scientific Herald, 82, 224-228. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 12.05.2023

*Panasiuk O., Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Legal Disciplines
Department of Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs
(Sumy, Ukraine)*

*Kyselov V., Senior Lecturer of Legal Disciplines Department of Sumy branch of
Kharkiv National University of Internal Affairs (Sumy, Ukraine)*

FEATURES OF LEGAL LIABILITY OF BUSINESS ENTITIES FOR TAX EVASION

It was found that paying taxes is an important duty of every citizen of Ukraine, the functioning of the state depends on its implementation, because the corresponding funds are used to ensure security, education, health care, infrastructure and many other spheres of public life. Without sufficient funding, the government will not be able to provide all citizens with the necessary services and infrastructure. Therefore, tax evasion negatively affects the work of the state and all its institutions, and therefore the quality of life of people.

It has been proven that tax evasion is most appropriate to understand the deliberate illegal actions of taxpayers, in particular economic entities, which are aimed at the deliberate non-payment of the latter by not submitting a declaration of income/profits, incorrect accounting of income or hiding it, fraud with tax documents, etc.

It has been established that the legal responsibility of business entities for tax evasion is a negative legal reaction of the state to an offense (an illegal criminal act), which involves the application of state coercive measures to offenders.

It is argued that the key features of legal responsibility in the context of the presented problem are the following: detection of relevant offenses occurs in the process of control and supervision activities by tax authorities; a wide list of legal consequences for committing offenses in the relevant field; the state has the right to collect tax debt from the company's accounts without a court decision and without special notification; heads of enterprises bear personal responsibility for tax evasion if they could have prevented these actions by their powers and orders.

Keywords: legal responsibility, business entities, tax evasion.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.205-216

УДК: 342.22:004.8(477)

*Пиляк М. І., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
Вінницького торгово-економічного інституту ДТЕУ (м. Вінниця, Україна)*

e-mail: m.pyriak@vtei.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9133-6762>

*Кокарча Ю. А., кандидатка політичних наук, доцентка кафедри права
Вінницького торгово-економічного інституту ДТЕУ (м. Вінниця, Україна)*

e-mail: y.kokarcha@vtei.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0874-3688>

ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ЦИФРОВОГО БЕЗСМЕРТЯ: МЕЖІ АУТНОМІЇ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

У статті досліджено етичні та правові виклики, пов'язані з поняттям цифрового безсмертя в контексті сучасної цифрової епохи. Розглянуто етичні та правові питання, пов'язані зі збереженням цифрового сліду та представленням особи після біологічної смерті в інтернеті. Запропоновано аналізувати етичні аспекти цифрового безсмертя, звертаючи увагу на право людини вирішувати, що залишити після своєї смерті в цифровому просторі. Розглянуто також поняття правового статусу цифрової особи. Досліджено правові норми, які регулюють доступ до даних померлих осіб та їхніх цифрових акаунтів.

Також запропоновано механізми, які можуть забезпечити виконання волі людини щодо її цифрового відображення після смерті, зокрема враховуючи автономію та ідентичність у цифровому просторі. Крім іншого, зосереджено увагу на правових аспектах видалення цифрових слідів померлих осіб і забезпеченні приватності й гідності померлих у цифровому середовищі. Досліджено процедури та правові механізми, які можуть бути розроблені для вирішення цих питань.

Стаття сприяє поєднанню аспектів правознавства та філософії для аналізу етичних, правових та філософських вимірів цифрового безсмертя. Авторами запропоновано розглянути актуальні проблеми та обговорити можливі наслідки цифрового безсмертя. Зазначено про важливість знаходження балансу між індивідуальними правами на приватність та контролем над своїм цифровим спадком і колективними інтересами, такими як суспільні норми, етика та захист інших осіб. Висновки, представлені в статті, можуть слугувати основою для подальшого обговорення й розробки етичних та правових чинників, які враховуватимуть особисті, соціальні й технологічні аспекти цифрового безсмертя. Подальше дослідження цієї теми може сприяти розвитку прогресивних правових і політичних інструментів, які забезпечать гармонію між індивідуальними правами та суспільними потребами у цифровому просторі.

Ключові слова: цифрове безсмертя, етика, правові виклики, автономія, ідентичність, приватність, цифровий спадок, соціальні наслідки, цифрові сліди, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Актуальність обраної тематики полягає в тому, що сучасний розвиток технологій суттєво змінює сприйняття людиною свого власного біологічного тіла. За допомогою новітніх засобів комунікації, таких як віртуальна реальність та інтерактивні інтерфейси, користувачі стають усе більш залученими до цифрового середовища, де такі технології стають невід'ємною частиною їх біологічного тіла та свідомості. Дослідження етичних, філософських і правових викликів, що виникають із розширення меж сприйняття людського тіла, та питання, пов'язані з приватністю, ідентичністю, автономією та контролем над цифровими технологіями, стають усе більш актуальними в сучасному світі. Виникає стимул обговорення процесу цифрового безсмертя, його наслідків і впливу на суспільство. Розуміння цих етичних та правових викликів є важливим для розробки політик, законодавства та норм, які враховуватимуть права та потреби людей у цифровому просторі.

Таким чином, ця стаття має важливе значення для наукового дослідження та обговорення впливу технологічного прогресу на сприйняття існування та свідомості людини. Вона спонукає до подальшого розвитку етичних та правових аспектів, що враховуватимуть ці нові реалії і забезпечуватимуть гармонію між технологічними досягненнями та індивідуальними правами людини.

Поділяємо позицію П. Лісовського та Ю. Лісовської, що життя не є фізичним процесом, оскільки воно є кодифікованою інформацією про особистість, що здійснено на відповідному носії, а саме цифровому або кодуємому ДНК у випадку з фізичним життям. Сучасні науково-технологічні можливості щодо цифрового безсмертя креативної особистості в недалекому майбутньому призведуть до філософсько-правових потрясінь. Незабаром можливе переосмислення традиційних уявлень про такі фундаментальні поняття, як: життя, розум, людина, природа, існування [1, с. 126].

Завдяки швидкому розвитку технологій, людина все більше розуміє своє власне тіло. Раніше ми змушені були обмежуватися лише тими відчуттями, які можна було отримати зі звичайних чуттєвих органів. Наприклад, відчуття досвідченим воїном кінцівки своєї холодної зброї, а водієм – габаритів транспортного засобу, як свого власного тіла тощо. Проте з появою нових технологій усе змінюється. Тепер можливо сприймати додаткову реальність і взаємодіяти з нею, завдяки сучасним засобам комунікації. Вони стають невід'ємною частиною нашого тіла і свідомості, подібними до органів або каналів передачі нервових сигналів. І хоча на початку може здаватися незвичним і складним пристосуватися до них, упродовж деякого часу ми стаємо залежними від них. Відмова від цих новацій є марною спробою, як і спроба жити без них [2, с. 38].

Проблемою цифрового безсмертя цікавилися багато дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних. Проте в даній статті ми зверталися до праць О. Авраменко, Н. Бугайової, О. Добродум, П. Кравченко, Т. Кісельової, П. Лісовського, Ю. Лісовської, О. Радутного, О. Омелян та інших.

Формулювання цілей. Метою статті є виокремити етичні та правові виклики, пов'язані з поняттям цифрового безсмертя; оцінити якість правового регулювання доступу до даних померлих осіб та їхніх цифрових акаунтів, визначити перспективи подальших досліджень з обраної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Завдяки прогресу медичної науки та технологій, передбачувана тривалість життя людини в розвинутих країнах світу сягає 76-80 років [3]. Незважаючи на це значне досягнення, у людей усе ще існує страх перед смертю через неподолані фактори, такі як хронічні хвороби, вірусні захворювання, рак тощо. Кожна особа розуміє обмеженість свого життя.

Ідея подолання смерті давно має глибокі історичні корені. Віра у продовження життя та перемогу над смертю є основою багатьох релігійних віровчень. Проте в XXI столітті люди шукають надійний та зрозумілий спосіб досягнення бажаного безсмертя. Традиційні уявлення про смерть, як друге народження, дивно та навіть абсурдно виглядають у світлі сучасних досягнень науки. З розвитком біотехнологій усе більше людей вірять у можливість подолання смерті або її максимальне відтермінування [4, с. 51]. Однією із таких можливостей є цифрове безсмертя.

Поняття цифрового безсмертя ще малодосліджене науковцями. Проте, узагальнюючи короткі окремі відомості про дане явище, можна охарактеризувати його як концепцію, що виникає в контексті сучасного цифрового віку, де людина може продовжувати існувати після смерті у віртуальному просторі. Це нове явище виникає завдяки розвитку технологій, таких як штучний інтелект, віртуальна реальність, кібернетика та інші. Цифрове безсмертя полягає у створенні цифрової копії особи, яка зберігає її індивідуальну ідентичність, знання, досвід та емоції.

У цифровому просторі людина може залишити по собі цифровий слід, що включає текстові, візуальні, аудіо- та відеоматеріали, а також персональні дані, які можуть бути доступні після її смерті. Якщо ж створити цифрову копію людини у віртуальному середовищі, то вона змогла б взаємодіяти з іншими користувачами, зберігати відомості про себе в хмарних сховищах, розповідати свою історію та відповідати на запитання. Н. Бугайова зазначає, що швидкий технологічний прогрес сприяє розвитку концепції цифрового трансферування людської особистості, що полягає в збереженні свідомості та пам'яті особи в цифровій формі за допомогою програмного забезпечення. Ця цифрова копія може бути завантажена до віртуальної реальності або в новий біологічний чи кібернетичний об'єкт. [5, с. 65].

Цифрове безсмертя, як концепція збереження людської особистості після смерті у віртуальному просторі, порушує численні етичні питання та породжує дилеми, що потребують серйозного розгляду. З одного боку, цифрове безсмертя може відкрити нові можливості для збереження спадковості, знань та ідентичності людей, а також сприяти подальшому розвитку науки та культури. З іншого – воно порушує цілу низку етичних проблем.

Перша етична проблема пов'язана з приватністю та конфіденційністю цифрової особистості. Цифрова копія людини може містити велику кількість особистих даних, які ризикують стати предметом зловживання або несанкціонованого доступу. Чи має людина контроль над своїми цифровими даними після смерті? Як забезпечити безпеку та захист особистої інформації, що може бути доступна цифровій копії? Подібні питання дотичні до проблеми прав людини на приватність та самовизначення, а їх розгляд вимагає розробки відповідних правових та етичних норм.

Друга етична проблема полягає в збереженні автентичності та цілісності цифрової особистості. Як беззаперечно ствердити, що цифрова копія відображає істинну ідентичність та досвід особи? Чи можуть бути внесені зміни до цифрової особистості після смерті? Ці питання відносяться до етики створення та використання цифрових копій, а також потреби збереження історичної правдивості та індивідуальності.

Третя етична проблема пов'язана із соціальними наслідками цифрового безсмертя. Як вплине ця технологія на суспільство і міжособистісні відносини? З одного боку, цифрове безсмертя може створити нерівновагу між тими, хто має доступ до цифрової інтерпретації, і тими, хто не має такої можливості. Це призведе в майбутньому до появи нових форм нерівності та соціального розколу. З іншого боку, цифрове безсмертя може вплинути на природу міжособистісних відносин. Якщо людина має можливість продовжити своє існування в цифровій формі, то це може викликати заплутаність у визначенні межі між реальним та віртуальним світом і призвести до зсуву у сприйнятті особистої ідентичності, взаємодії та значення фізичної присутності.

Крім того, виникають питання етики щодо використання цифрових копій після смерті людини. Чи можуть цифрові особистості брати участь у суспільному, політичному або економічному житті? Як це може вплинути на розподіл ресурсів та влади в суспільстві?

У цілому етичні питання, пов'язані з цифровим безсмертям, потребують ретельного аналізу та обговорення. Важливо розробити відповідні правові та етичні рамки для забезпечення захисту приватності, автентичності та справедливого використання цифрових копій особистості після смерті.

Надзвичайно логічним продовженням етичних викликів є правові проблеми й особливості, що пов'язані з цифровим безсмертям. Зокрема це правові характеристики цифрової людини та визначення її правового статусу в системі правовідносин тощо.

Правові характеристики цифрової людини в сучасному науковому обігу дещо різняться. Наприклад О. Радутний вважає, що відсутні підстави виключати цифрову людину з кола суб'єктів правовідносин. Замість того, можливим рішенням є надання цифровій особі окремого правового статусу як спеціального суб'єкта правових відносин або спеціальної правової особи. У такому випадку важливо враховувати ситуації посередньої винності, коли правопорушення здійснюється «... шляхом використання інших осіб, що, відповідно до закону, не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне...» (ч. 2 ст. 27 КК

України) [6]. Причому, якщо буде встановлено певний рівень маніпулювання цифровою особою, це може вважатися обставиною, що виключає винність та волевиявлення дії. Кожна з характеристик або функцій цифрової особи може вказувати на наявність у неї особливих переваг та спеціального правового статусу як спеціального суб'єкта правових відносин. Це створює потребу перегляду багатьох основних доктринальних положень, появу нових прав і свобод для такого нового покоління. Для того необхідно, наприклад, у формулюваннях «фізична особа зі штучно покращеними фізичними або когнітивними характеристиками» закріпити в законі такі ознаки, як сила, спритність, гнучкість, витривалість, швидкість реакції, покращене сприйняття сигналів електромагнітного спектру різних діапазонів (інфрачервоне, гама, рентгенівське, ультрафіолетове, оптичне, електромагнітне випромінювання, мікро- та радіохвилі тощо), а також здатність сприймати інфразвук, ультразвук або гіперзвук, штучна пам'ять, аналітичні здібності на основі імплантованого програмного та апаратного забезпечення, здатність обробляти значні обсяги інформації та інші [2, с. 48].

Бен Честер Чеонг вказує на можливість надання, так званому, «аватару» окремого правового статусу, аналогічного корпоративній особі в законодавстві про компанії. Це відкриває шлях до визначення різних типів прав та зобов'язань, які «аватар» може мати в метавесвіті. Тобто автор зауважує на необхідності окремого правового регулювання віртуальних відносин із виокремленням особливого суб'єктного складу [7, с. 294].

На думку О. Є. Аврамової, віртуальну особистість можна розглядати в контексті права інтелектуальної власності, оскільки авторство може існувати як у реальному, так і у віртуальному середовищі. У кіберпросторі автор самостійно створює свою ідентичність (ігровий профіль, аватар, акаунт, користувач ігрової платформи), яка відображає його творчу працю та виконує роль ідентифікації автора серед інших користувачів. Ідентифікація віртуального автора з реальним може бути здійснена самим автором або, при збереженні анонімності, його представником, таким як власник вебсайту або вебсторінки, де розміщена або використовується відповідна електронна інформація про автора та його творчу, інтелектуальну, наукову діяльність [8].

Враховуючи позиції науковців, варто узагальнити, що цифрова особистість є новим феноменом у правовій сфері, що вимагає уваги та ретельного розгляду. Це поняття визначається як віртуальна або цифрова репрезентація фізичної особистості, яка існує у кіберпросторі і взаємодіє з іншими цифровими суб'єктами. Правовий статус цифрової особистості є предметом дискусій та активно обговорюється у правовій науці. Основна проблема полягає в адаптації законодавства до швидкого розвитку технологій та цифрових інновацій, забезпечуючи захист прав та свобод цифрових особистостей.

Одним із ключових аспектів правового статусу цифрової особистості є захист персональних даних. Цифрова особистість має право на конфіденційність своїх персональних даних, а також на контроль над їх збором, зберіганням та використанням. Законодавство повинно передбачати механізми захисту цих

прав та встановлювати відповідальність за порушення конфіденційності персональних даних. Правовий статус цифрової особистості також повинен включати право на цифрову приватність. Це означає, що цифрова особистість має право на захист своєї приватності в кіберпросторі, у тому числі від незаконного доступу до її особистих комунікацій, електронних повідомлень та інших цифрових даних.

У контексті нашого дослідження важливо розглянути правові норми, які регулюють доступ до даних померлих осіб та їх цифрових акаунтів. Зокрема, можливість передачі, наприклад, заповідати свої цифрові активи, доступ до акаунтів у соціальних мережах тощо.

Соціальні мережі Instagram та Фейсбук, перетворилися в сучасному світі на інструменти праці і джерела значного доходу, які можна вважати «цифровою спадщиною». Унаслідок пандемії, більшість магазинів перейшли в онлайн, і наявність власної сторінки в соціальних мережах стала невід'ємною частиною будь-якого агентства чи компанії. Якщо мова йде про акаунти, особливо про бізнес-акаунти в Instagram, Facebook, App Store, Apple Music, то пароль до сторінки став цінним активом, а не просто послідовністю букв і цифр [9].

Науковці з Оксфордського університету провели дослідження, результати якого показали, що до 2100 року кількість облікових записів померлих осіб на платформі Facebook перевищить кількість активних живих користувачів. Це пояснюється статистикою, згідно з якою щодня близько 8 000 осіб, котрі є користувачами цієї соціальної мережі, покидають світ [10].

Проблема цифрової спадщини як важливого аспекту в питанні цифрової людини загалом є важливою та потребує законодавчого регулювання. І це стосується не лише профілю в соцмережі. Є ще дані про електронні гаманці, куплену музику, фільми, паролі.

Аналізуючи законодавство більшості країн, можна сказати, що питання цифрової спадщини практично не врегульоване. В українському законодавстві такого визначення поки що немає. Але є приклад США, де розробили Закон про довірчий доступ до цифрових активів (the Fiduciary Access to Digital Assets Act) [11], який гарантує право фізичним особам передавати цифрові активи у спадок так само, як будинок чи інше майно. За законом, «цифрові активи» можуть включати інформацію, що зберігається в облікових записках електронної пошти, соціальних мереж, облікових записках PayPal тощо.

У різних країнах проблеми, пов'язані з успадкуванням цифрових активів, часто вирішують через судові процеси. Наприклад, Верховний суд Німеччини прийняв рішення, щодо доступу батьків до акаунту своєї доньки на Facebook після її трагічної смерті. Вони вважали, що розгляд листування доньки може допомогти встановити, чи була її смерть самогубством чи нещасним випадком. Попередньо суди відхиляли вимоги батьків, проте Верховний Суд підтримав їх, посилаючись на те, що вони успадкували права та обов'язки доньки шляхом укладення угоди з Facebook [12].

Авансування технологій ставлять перед суспільством нові виклики у сфері успадкування цифрових активів після смерті. Завдяки збільшенню обсягу особистих даних, які зберігаються в електронному вигляді, стає все важливішим розробка механізмів, які забезпечать виконання волі людини та збережуть автономію та ідентичність навіть після її смерті.

Один із способів розв'язання цієї проблеми полягає у впровадженні цифрових довірчих указівок. Вони дозволяють особі передати інструкції стосовно управління своїми цифровими активами після смерті. Це може включати надання доступу до облікових записів соціальних мереж, електронної пошти, фотоархівів та інших цифрових ресурсів, а також визначення вимог щодо їх подальшого використання. Ці вказівки можуть бути включені до заповіту або довірчої угоди, що надають їм юридичну силу.

Додатково сервіси управління цифровими спадками можуть стати важливими механізмами для забезпечення виконання волі людини після смерті. Ці спеціалізовані компанії можуть зберігати цифрові активи, включаючи паролі та іншу важливу інформацію, і забезпечувати їх безпечний доступ та виконання вказівок, заданих особою щодо цифрового відображення після смерті. Вони можуть мати системи шифрування та автентифікації, що забезпечують конфіденційність і захист особистих даних, враховуючи принципи приватності та автономії особи.

Крім того, розвиток легальних умов для цифрового успадкування також може забезпечити виконання волі людини в цифровому просторі. Законодавство може визнати цифровий спадок як частину успадкування та встановити правові механізми для визнання та реалізації вказівок, заданих особою, щодо її цифрових активів. Це може включати процедури судового врегулювання спорів, пов'язаних із цифровим успадкуванням, та визначення правового статусу цифрових активів.

Поняття ідентичності в цифровому просторі також є ключовим у забезпеченні виконання волі людини після смерті. Механізми автентифікації та верифікації особи можуть забезпечити те, що лише визначені особи, уповноважені володіти цифровим відображенням померлої особи, матимуть доступ до цих активів. Це може включати використання біометричних даних, мультифакторної автентифікації та інших технологій, що гарантують безпеку та недоступність для неуповноважених осіб.

Усі ці механізми спрямовані на забезпечення автономії та ідентичності людини в цифровому просторі після смерті. Вони дозволяють особі мати контроль над своїми цифровими активами та впливати на їх подальше використання, зберігаючи її волю та цифрову ідентичність.

Основоположним аспектом управління цифровими слідами померлих осіб є виконання їхньої волі та забезпечення приватності та гідності в цифровому середовищі. У зв'язку зі зростанням важливості цифрових даних і особистих відображень у мережі, стає все більшим завданням врегулювання правових аспектів видалення цих цифрових слідів та збереження приватності та гідності померлих осіб. Перш за все важливо розглянути правову основу, що регулює видалення

цифрових слідів померлих осіб. Законодавство повинно встановлювати чіткі правила та процедури виконання волі померлих щодо їхніх цифрових активів. Це може включати встановлення термінів, процедур аутентифікації та дозвіл на доступ до активів, а також механізми для визнання та реалізації цих вказівок [13, с. 459].

Забезпечення приватності та гідності померлих осіб у цифровому середовищі також є важливою проблемою. Цифрові дані померлих осіб повинні бути захищені від незаконного доступу, недоречного використання та зловживання. Такий захист може бути забезпечений шляхом використання механізмів шифрування, контролю доступу та ідентифікації. Додатково законодавство повинно встановлювати обов'язки для постачальників цифрових послуг щодо збереження приватності та гідності померлих осіб, зокрема шляхом обмеження використання їхніх персональних даних та відображень.

Враховуючи індивідуальні вподобання та цінності, важливо дати можливість померлим особам передавати свої цифрові сліди та вказівки щодо їх видалення після смерті. Це може бути здійснено шляхом включення волі померлої особи до заповіту або довірчої угоди, що надають їм юридичну силу. Такий підхід забезпечує універсальність та індивідуальну свободу в управлінні цифровими слідами померлих осіб. Однак, варто враховувати, що видалення цифрових слідів померлих осіб може мати вплив на спогади, причетність до вчинення злочинів [13, с. 463] або інші наслідки. Тому важливо знайти баланс між виконанням волі померлих та збереженням цифрових слідів. Законодавство повинно враховувати цю проблему та встановлювати обмеження щодо видалення цифрових слідів, які можуть мати значення для спадкоємців, історії або культурної спадщини.

Крім того, створення механізмів для виконання волі померлих осіб щодо цифрових слідів повинно супроводжуватися особливою увагою до етичних аспектів. Врахування гідності померлих осіб, їхніх цінностей та вподобань має бути ключовим пріоритетом. Забезпечення відповідального та етичного використання цифрових слідів померлих осіб вимагає розробки відповідних етичних стандартів та норм, які повинні бути впроваджені у правових рамках.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що з поширенням новітніх технологій, таких як штучний інтелект, віртуальна реальність, з'являються нові можливості створення цифрових копій людської свідомості й особистості. Однак, таке цифрове безсмертя викликає серйозні етичні і правові дилеми. Питання про право на приватність і контроль над власною інформацією стають особливо актуальними. Окрім того, існує ризик зловживання цифровим безсмертям. Відтворення і контроль над індивідуальною свідомістю може призвести до маніпуляцій, підризу автономії і використання для злочинних цілей. Також важливо враховувати можливість створення фальшивих цифрових копій, які можуть спотворити істинну ідентичність особи і призвести до плутанини та невідрозуміння наслідків.

Для вирішення цих етичних і правових викликів необхідно розробляти відповідні нормативно-правові акти та етичні стандарти. Законодавство повинно встановлювати межі збирання та використання персональної інформації, а також захищати право особи на контроль над своєю цифровою копією і забезпечувати приватність. Варто розробляти етичні стандарти, які визначатимуть принципи використання цифрових копій людської особистості. Це повинні бути засади, що враховують недоторканість особистості, з обов'язковим дотриманням принципу добровільності та забезпечення суспільної безпеки. Крім того, важливо стимулювати наукові дослідження щодо цифрового безсмертя з етичної та правової перспективи. Це дозволить розуміти потенційні небезпеки і виклики, а також розробляти ефективні заходи для їх управління.

Загалом розвиток цифрового безсмертя має великий потенціал, але його впровадження повинно враховувати етичні та правові аспекти. Необхідно забезпечити баланс між технологічними можливостями і захистом прав і свобод особистості. Тільки таким чином можна досягти сталого і справедливого розвитку цифрової епохи з урахуванням етичних цінностей і правових норм.

Порушені питання та досліджені етичні та правові виклики, пов'язані з поняттям цифрового безсмертя, є дискусійними та відкритими для конструктивної критики й широкого обговорення, з огляду на їх актуальність та важливість для забезпечення подальшого розвитку інформаційного суспільства

Рекомендації щодо подальших досліджень окресленої проблематики:

- проведення глибокого аналізу правового середовища з урахуванням цифрового безсмертя, оцінка існуючих нормативно-правових актів, судових рішень та правової практики, що стосуються приватності, захисту даних, спадкування та контролю над цифровими копіями особистості;
- здійснення порівняльного аналізу правових підходів до цифрового безсмертя в різних країнах з метою розроблення міжнародних стандартів та гармонізації законодавства в цій галузі;
- вивчення потреби в створенні нових правових інструментів, таких як спеціальні цифрові заповіти або уповноважені особи для управління цифровою ідентичністю після смерті. Дослідження може включати вивчення можливості використання блокчейн-технології для забезпечення безпеки, прозорості та недоторканості цифрових копій особистості;
- глибше дослідження питань власності та контролю над цифровими копіями особистості.

Використані джерела:

1. Лісовський П., Лісовська Ю. Квантова комп'ютеризація як феноменально-цифрова комунікація в кіберсучасності: креативна особистість. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2020. С. 123-127.
2. Радутний О. Е. Правовий статус та характеристика цифрової людини. *Інформація і право*. 2021. Вип. 4 (39). С. 35-51.
3. Том Калвер, Нассос Стилліану. Хто, де і скільки: 9 фактів про тривалість життя у світі. *BBC News Україна*: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44127764>. (дата звернення: 04.06.2023)

4. Кравченко П., Кісельова Т. Людина і безсмертя в поглядах трансгуманістів. *Філософські обрії*. 2021. № 45. С. 50-57.
5. Бугайова Н. М. Віртуалізація особистості: етичні та юридичні аспекти цифровізації свідомості. *Розвиток медичного права України в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів*: матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. уч. (10 грудня 2020 р.), 2021. Київ. С. 61-66.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. Редакція від 28.04.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 04.06.2023)
7. Орешич В. Феномен віртуальної (цифрової) особистості у розумінні цивільного права. *Law and International Law*. Токуо, Япон. 2023. № 144. С. 293-296.
8. Аврамова О. Є. Система суб'єктів права інтелектуальної власності в умовах становлення кіберпростору. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (97). С. 39-47. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/items/80b8a904-a92-4fc1-9d89-81f75fd81da9>.
9. Лада Буріч. Смерть в епоху діджиталізації: що залишиться після вас. *Digilaw Blog*: веб-сайт. URL: <https://digilaw.pro/tpost/4ynoujhg621-smert-v-epohu-ddzhitalzatscho-zalishit>.
10. The dead may outnumber the living on Facebook within 50 years. *EurekAlert*: веб-сайт. URL: <https://www.eurekalert.org/news-releases/698549>. (дата звернення: 09.06.2023)
11. Fiduciary Access to Digital Assets Act. *Uniform Law Commission*: веб-сайт. URL : <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/enactment-kit-68?CommunityKey=f7237fc4-74c2-4728-81c6-b39a91ecd22&tab=librarydocuments>. (дата звернення: 09.06.2023)
12. Спадкування акаунту в Facebook: що відбувається зі сторінкою людини, яка померла? *Центр демократії та верховенства права*: веб-сайт. URL : <https://cedem.org.ua/consultations/spadkuvannya-akauntu-facebook>. (дата звернення: 09.06.2023)
13. Омелян О. С. Поняття та ознаки цифрових слідів, що утворюються під час вчинення кіберзлочинів. *Криміналістика і судово експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 457-466/

References:

1. Lisovskyi, P., Lisovska, Yu. (2020) Kvantova kompiuteryzatsiia yak fenomenalno-tsyfrova komunikatsiia v kibersuchasnosti: kreatyvna osobystist. *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy - Pedagogical innovations: ideas, realities, perspectives*, 123-127. [in Ukrainian].
2. Radutnyi O. (2021) Pravovyi status ta kharakterystyka tsyfrovoi liudyny. *Informatsiia i pravo - Information and law, issue 4 (39)*, 35-51. [in Ukrainian].
3. Tom Kalver, Nassos Stylianu. (N. d.) Khto, de i skilky: 9 faktiv pro tryvalist zhyttia u sviti. *VVSnews Ukraine*: veb-sait. [Electronic resource] N. p. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44127764>. [in Ukrainian].
4. Krawchenko, P., Kiselova, T. (2021) Liudyna i bezsmertia v pohliadakh transhumanistiv. *Filosofski obrii - Filosofski obrii*, 45, 50-57. [in Ukrainian].
5. Buhaiova, N. (2021) Virtualizatsiia osobystosti: etychni ta yurydychni aspekty tsyfrovizatsii svidomosti. *Rozvytok medychnoho prava Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh ta hlobalizatsiinykh protsesiv: mater. IV vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uch. (10 hrudnia 2020 r.) - Development of medical law of Ukraine in the context of European integration and globalization processes: Mater. IV All-Ukrainian science and practice conferences with international student (June 10, 2020)*, 61-66. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Redaktsiia vid 28.04.2023. (2001; 2003) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].
7. Oreshych, V. (2023) Fenomen virtualnoi (tsyfrovoi) osobystosti u rozuminni tsyvilnoho prava. *Law and International Law*, 144, 293-296. Tokyo, Japan. [in English].
8. Avramova, O. (2022) Systema subiektiv prava intelektualnoi vlasnosti v umovakh stanovlennia kiberprostoru. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 2 (97), 39-47. DOI : <https://doi.org/10.32631/v.2022.2.03>. [in Ukrainian].
9. Lada Burych. (N. d.) Smert v epokhu didzhytalizatsii: shcho zalyshtysia pislia vas. *Digilaw Blog: veb-sait*. N. p. URL : <https://digilaw.pro/tpost/4ynoujh62l-smert-v-epohu-ddzhitalzats-scho-zalishit>. [in English].
10. *The dead may outnumber the living on Facebook within 50 years*. (N. d.) *EurekAlert: veb-sait*. [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.eurekalert.org/news-releases/698549>. [in English].
11. Fiduciary Access to Digital Assets Act. (N. d.) *Uniform Law Commission: veb-sait*. [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/enactment-kit-68?CommunityKey=f7237fc4-74c2-4728-81c6-b39a91ecd22&tab=librarydocuments>. [in English].
12. Spadkuvannia akauntu v Facebook: shcho vidbuvaetsia zi storinkoiu liudyny, yaka pomerla? (N. d.) *Tsentr demokratsii ta verkhovenstva prava: veb-sait*. [Electronic resource] N. p. URL : <https://cedem.org.ua/consultations/spadkuvannya-akauntu-facebook>. [in Ukrainian].
13. Omelian, O. (2020) Poniattia ta oznaky tsyfrovykh slidiv, shcho utvoriuiutsia pid chas vchynennia kiberzlochyniv. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza - Forensics and forensic examination*, issue 65, 457-466. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.06.2023

Pypiak M., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Vinnytsia Law, Department trade and economic institute of DTEU (Vinnytsia, Ukraine)
Kokarcha Y., Candidate of Political Science, Associate Professor of Vinnytsia Law Department trade and economic institute of DTEU (Vinnytsia, Ukraine)

ETHICAL AND LEGAL CHALLENGES OF DIGITAL IMMORTALITY: BOUNDARIES OF AUTONOMY AND IDENTITY IN THE DIGITAL ERA

The article examines the ethical and legal challenges associated with the concept of digital immortality in the context of the modern digital age. The authors consider the ethical and legal issues related to the preservation of the digital footprint and representation of the person after biological death on the Internet. The article proposes to analyze the ethical aspects of digital immortality, paying attention to the right of a person to decide what to leave after his death in the digital space. The concept of the legal status of a digital person is also discussed. The legal norms governing access to the data of deceased persons and their digital accounts are being studied. The authors propose mechanisms that can ensure the fulfillment of a person's will regarding his digital representation after death, in particular, taking into account autonomy and identity in the digital space. The article also focuses on

the legal aspects of removing the digital traces of deceased persons and ensuring the privacy and dignity of the deceased in the digital environment. Procedures and legal mechanisms that could be developed to address these issues are being explored. This article contributes to the integration of aspects of jurisprudence and philosophy to analyze the ethical, legal and philosophical dimensions of digital immortality. It emphasizes the importance of finding a balance between individual rights to privacy and control over one's digital heritage and collective interests such as societal norms, ethics and the protection of others. The conclusions presented in the article can serve as a basis for further discussion and development of ethical and legal factors that will take into account personal, social and technological aspects of digital immortality. Further research on this topic can contribute to the development of progressive legal and policy instruments that will ensure harmony between individual rights and societal needs in the digital space.

Keywords: digital immortality, ethics, legal challenges, autonomy, identity, privacy, digital legacy, social consequences, digital footprints, legal liability.

DOI: 10.33766 / 2524-0323.102.216-228

УДК: 346.548(477+4)

Утехін І. Б., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін Приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет» (м. Чернівці, Україна)

e-mail: utehin.igor2017@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3937-4523>

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена дослідженню питання захисту прав споживачів-фізичних осіб за законодавством України та ЄС. Указано, що потреба захисту прав споживача зумовлена його вразливим становищем серед інших учасників цивільних відносин. Перед законодавцем постає завдання усунути цю нерівність. Зазначено, що захист прав споживачів у цивільному праві слід розуміти в широкому сенсі, через те що він одночасно є споживачем товарів, робіт і послуг. Правове регулювання цих відносин є складним через наявність численних законів. Встановлено, що існують об'єктивні та суб'єктивні причини недосконалості вітчизняного законодавства у сфері захисту прав споживачів. Виявлено недоліки законодавства та запропоновано внесення змін для покращення стану регулювання. Обґрунтовано позицію про необхідність легального визначення принципів «захисту прав споживачів» у законодавстві. Зазначено про необхідність доповнення Цивільного кодексу України положеннями «Про споживчий договір» в окремій Главі. Доведено, що це особлива договірна конструкція, яка має власні кваліфікуючі ознаки. Головною ознакою є те, що він має «споживчий» характер. Його суть – задоволення особистих та майнових потреб споживача-фізичної особи. Споживчий договір охоплює продаж товарів, найм майна, виконання робіт та надання послуг. Він має комплексний характер, на відміну від звичайних мінових договорів (купівлі-продажу, поставки, міни тощо). Визначено, що відповідальність за

порушення споживчих договорів відмінне від мінорних договорів. Для споживчих договорів існує підвищена відповідальність у сфері надання послуг. Встановлено, що існують юридичні гарантії захисту прав споживачів при виникненні, здійсненні та припиненні їхніх прав. Зазначено, що необхідно визнати в цивільному праві «презумпцію захисту прав споживачів». Вивчено досвід ЄС у вирішенні проблем правового захисту прав споживачів. Визначено чотири етапи правового регулювання відносин за участю споживачів у країнах ЄС. Зазначено про особливості кожного з етапів. Розглянуто Закон ЄС «Про права споживачів» 2021 року, встановлено його особливості. Доведено, що правове регулювання відносин за участі споживачів у ЄС відбувається від окремого до загального. При цьому останнє є диференційованим.

Ключові слова: споживач, принципи «захисту прав споживачів», презумпція, споживчий договір, типовий договір, відповідальність за порушення прав споживача.

Постановка проблеми. Схвалення Урядом України в 2017 році Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року [1] стало поштовхом змін та розвитку законодавчого регулювання у сфері захисту прав споживачів-фізичних осіб. Велика кількість судових справ за участю споживачів, розгалуженість нормативних актів, відсутність єдиної позиції в питанні захисту прав споживачів у вчених викликає потребу в удосконаленні правового регулювання цих відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники питання захисту прав споживачів схиляються до трьох позицій. І. М. Степанкова розглядає захист диференційовано, у залежності від відносин зі споживачами [2, с. 53-57]. Г. Б. Яновичка пропонує створення окремого правового інституту [3, с. 3-4]. І. І. Банасевич до характерних рис споживчого договору відносить наявність особливих способів захисту суб'єктивних прав споживачів та підвищену відповідальність підприємців у разі порушення споживчого договору [4, с. 79]. Усе вищезазначене можна підтримати частково.

Як зазначили Д. Фелан та Л. О'Фаррелл, у країнах ЄС відбувається підготовка до реформування, модернізації та консолідації чинного законодавства про захист прав споживачів за сорок років [5]. Таким чином, захист прав споживачів є актуальним не лише в Україні, а й на Європейському континенті.

Формулювання цілей. Відсутність єдиної позиції в питанні захисту прав споживачів-фізичних осіб та реформування законодавства ЄС у цій сфері викликає потребу дослідити його і встановити особливості, характерні риси, відмінності від інших приватних відносин. Зазначене і складає *мету* цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Стаття 1 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК) закріпила важливе положення про юридичну рівність усіх учасників цивільних відносин. Однак, з кожного правила існують певні винятки. Наприклад, статус споживача-фізичної особи. Він визнається «слабкою», «вразливою» стороною у відносинах з підприємцями [6]. Цей недолік є об'єктивним, оскільки споживач не має можливості знати всі аспекти та особливості при купівлі товарів, замовленні робіт чи послуг, особливо в наш час, тому слід компенсувати на законодавчому рівні цей недолік і забезпечити його права.

Погоджуємось із думкою розробників Модельних правил європейського приватного права про те, що норми, які регулюють відносини за участю споживачів, не є самостійним розділом приватного права, а включають деякі винятки із загальних принципів приватного права, однак вони засновані на цих принципах і не можуть розвиватися поза ними [7, с. 18].

Закон України «Про захист прав споживачів» був прийнятий у 1991 році, і з того часу почалось формування українського законодавства про захист прав споживачів-фізичних осіб [8]. Ми нарахували близько двадцяти нормативно-правових актів у цій сфері. Виникає питання: чому за такий чималий період часу відносини за участю фізичної особи споживача не є досконалими? І, по-друге, що ускладнює захист цих прав?

Причиною недосконалості є об'єктивні та суб'єктивні чинники. До перших можна віднести таке: а) розгалуженість національного законодавства про захист прав споживачів; б) наявність прогалин у правовому регулюванні у сфері захисту прав споживачів; в) відсутність дієвих санкцій для всіх порушників прав споживачів; г) інертність змін, які потрібні для оновлення нормативних актів; д) декларативний характер положень актів про захист прав споживачів-фізичних осіб; е) відсутність правової освіти у сфері захисту прав споживачів. До прикладу, у Закон України «Про захист прав споживачів» внесені 42 зміни за час його дії. На жаль, не всі є вдалими. З 2014 року – звуження дії закону через виключення положень про регулювання відносин із набуття харчових товарів, якщо інше прямо не встановлено цим Законом (ст. 1-1) [8]. До цього періоду обмежень не було.

Між іншим, у преамбулі вказаного акту наголошено: «Цей Закон регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів». Іншими словами, мова йде про регулювання вітчизняного ринку споживання. Він є складним і включає три сфери: торгівля, роботи та послуги. Отже, можна стверджувати про існування системи споживання в Україні. Питання, на яких засадах вона діє, є логічним. На наше переконання, слід почати, перш за все, з положень про принципи «захисту прав споживачів». Слід мати чіткі ідеї, які розкривають суть захисту прав споживача-фізичної особи для подолання юридичної нерівності серед учасників приватних відносин.

29 березня 2017 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року, мета якої – створення та впровадження ефективної системи захисту прав споживачів в Україні на засадах ЄС з урахуванням кращих практик країн ЄС [1]. Саме в ній визначено п'ять принципів, за якими слід розв'язувати проблеми превентивності, прозорості, пріоритетності інтересів споживачів, непорушності їх конституційних прав, цілісності системи захисту прав споживачів в Україні з урахуванням усіх видів товарів, робіт і послуг. У Концепції також наведено вісімнадцять завдань, які слід виконати, однак обмаль часу для їх реалізації (три роки) [1]. Тому

слід знайти ще альтернативні способи вирішення питання захисту прав споживачів в Україні. Необхідність такого підходу зумовлена й умовами воєнного стану, який триває в державі.

Пропонуємо доповнити Закон України «Про захист прав споживачів» такими положеннями: Стаття 1-1 «Основні засади захисту прав споживачів», перелік засад взяти з Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року. Такий підхід є доречним і необхідним у наш час. Окрім цього, необхідно визнати в цивільному праві презумпцію «захисту прав споживачів». Це впливає з наступного. По-перше, у Конституції України наголошено, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів (ч. 3 ст. 42). По-друге, Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Степаненка А. М. (справа про захист прав споживачів кредитних послуг) споживача визнано слабким суб'єктом економічних відносин [6]. По-третє, існування численних нормативних актів у сфері відносин зі споживачами свідчить про «вразливість» споживача. Усі інші учасники цивільних відносин не мають цього.

До суб'єктивних чинників, які впливають на захист прав споживачів, належать: а) низький рівень знань своїх прав фізичними особами-споживачами; б) нігілізм окремих осіб; в) застарілі стереотипи.

Як було наголошено вище, фізична особа-споживач є вразливою чи слабкою стороною у відносинах, де він бере участь (купівля товарів, замовлення робіт та послуг). Завдання законодавця – відновити справедливість і «включити» юридичну рівність як основну засаду приватних відносин (ст. 1 ЦК). Вона є ознакою координації в цих відносинах. Якщо її немає, наявна субординація, яка не притаманна приватному праву.

Пропонуємо для виправлення ситуації використати метод «знецінення переваг» підприємця перед фізичною особою-споживачем. Він уперше був застосований у ЄС в 90-х роках при реформуванні цивільного права окремих країн у зв'язку з Директивами Європейського Парламенту та Ради у сфері захисту прав споживачів. Суть його полягає в тому, що законодавець визначає наперед перелік тих умов договорів, які будуть несправедливими для споживача. Цей метод і в наш час застосований при реформуванні чинного законодавства ЄС про захист прав споживачів. Далі, у заключній частині про це буде зазначено окремо.

При прийнятті, зміні нормативних актів у сфері захисту прав споживачів слід виконувати головний принцип – дбати про «слабку сторону» споживача в цих відносинах, тому доцільно доповнити чинний ЦК відповідними положеннями. Зокрема, статтю 628 ЦК – частиною 3: «Умови договору, який укладається з фізичною особою-споживачем, не можуть суперечити засадам захисту прав споживачів».

Також цікавим є й те, як діють окремі принципи цивільного права (ст. 3 ЦК) у відносинах зі споживачами? Розглянемо, як реалізується принцип «свободи договору» у відносинах зі споживачами. Його змістом є такі права особи: вирішувати чи укладати договір, обирати контрагента, визначати умови договору з

урахуванням вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (ч. 1 ст. 627 ЦК). Частина 2 цієї ж статті наголошує: «У договорах за участю фізичної особи-споживача враховуються вимоги законодавства про захист прав споживачів».

На нашу думку, редакція цієї частини потребує змін, оскільки буквально розуміння вказаного положення вимагає враховувати вимоги законодавства про захист прав споживачів. В Україні діють декілька десятків законів у цій сфері. Які саме враховувати? Для цього слід бути юристом чи радитись із професіоналом. Не треба ускладнювати правове регулювання, а слід спрощувати. Пропонуємо змінити редакцію ч. 2 ст. 627 ЦК і викласти її в такому змісті: «У договорах за участю фізичної особи-споживача враховуються основні засади захисту прав споживачів».

Питання захисту прав споживачів є складним через те, що споживач бере участь у різних сферах споживання – сфера торгівлі, сфера робіт та сфера послуг. Своєю чергою, указані сфери диференціюються. Особливо показовою є сфера послуг, яка за останні роки стрімко зростає. Достатньо пригадати, які можливості та пропозиції були в споживача-фізичної особи в 1991 році і зараз, у XXI столітті.

Погоджуємося з думкою професора Н. Федорченка, що першою ознакою договірних зобов'язань з надання послуг є те, що діяльність послугодавця не виражається в речовому результаті. Основним результатом при наданні послуг є результат нематеріального характеру, який не втілюється в жодну з матеріальних форм, однак, попри відсутність матеріальної форми, має економічну цінність і корисний ефект для замовника такої послуги» [9, с. 56]. Ці дві останні ознаки вказують, що кожна послуга має свою якість.

Як ми раніше зазначили, у цивільному праві існує презумпція «якості послуги» [10, с. 61]. Саме якість послуги залежить від виконавця, тому законодавець встановив правило про особисте виконання договору про надання послуги, дозволяючи змінювати це договором, однак відповідальним за порушення договору лишається виконавець (ст. 902 ЦК). Останній несе відповідальність за дії третіх осіб. Це є винятком із загального правила.

Як слушно зазначили професор Р. Б. Шишка та доцент А. С. Амеліна, «Послуги пов'язуються з особою, яка їх надає та здійснює відповідні дії чи діяльність. Тож до виконавця ставляться підвищені вимоги, які забезпечують професійність надання послуг та відповідність встановленим вимогам, умовам» [11, с. 538]. Усе це притаманно послугам за участю споживачів-фізичних осіб, а також і юридичних осіб. Наприклад, при наданні послуг із перевезень, а також медичних, освітніх тощо, вимагається наявність ліцензії в послугодавця. Держава контролює якість послуг через відповідні стандарти. Головне, щоб й основні послуги мали ці критерії якості. Послуга сьогодні – товар, який жваво продається. Однак, на відміну від традиційного товару, послуга не від'ємна від виконавця.

Як зазначили В. К. Федорченко та Н. В. Федорченко, «Наявність в них (фахівців туристичної сфери) правової культури підвищить якість послуг, що надаються та безпеку клієнтів» [12, с. 200]. З огляду на це й через специфіку послуги,

до виконавця, перш за все, мають пред'являтися вимоги, тому він мусить бути фахівцем своєї справи, а для цього слід мати відповідну освіту.

Проблема підготовки сучасних фахівців у сфері послуг в Україні є актуальною. Сьогодні слід визначати пріоритетні сфери послуг: медичні, освітні, комунальні, телекомунікаційні, а також послуги зв'язку тощо. Однак, це лише один бік проблеми. По-друге, слід навчати самого споживача, роз'яснювати його права і способи їх реалізації та захисту. Потрібний певний час, і не один рік. Тож підтримуємо точку зору про те, що підвищення споживчої грамотності громадян, уміння реалізовувати свої права та їх захищати, є одним зі шляхів вирішення наявних проблем [13, с. 281].

Слід вживати заходів для формування у споживача вмій та навичок: 1) вчити кожного з громадян бути споживачем, 2) проводити навчання зі споживачами (навіть у школах), 3) розробити навчальні програми, 4) активізувати через громадські організації всіх охочих, 5) використовувати можливості глобальної мережі для організації навчання онлайн зі споживачами.

Головне – ефективність захисту прав споживачів в Україні можлива в разі спільної роботи як із підприємцями, так і з громадянами. Слід бачити за споживачем людину. Закони існують для людей і мають задовольняти їхні необхідні потреби в повсякденному житті.

Наявність в Україні системи споживання, складність відносин за участю споживачів потребує нових методів їх дослідження. Пропонуємо використовувати метод системного аналізу для дослідження відносин за участю споживачів. В літературі зазначають: «Під системним аналізом розуміють сукупність прийомів та методів для вивчення складних об'єктів – систем, що являють собою складну сукупність елементів, які взаємодіють між собою» [14, с. 59]. Отож у перспективі, можна дослідити окремо сфери споживання (торгівельну, робіт та послуг) за його допомогою. При цьому головну увагу зосереджувати на задоволенні потреб споживачів як учасників приватних відносин. Іншими словами, оскільки системності у відносинах зі споживачами викликає і відповідний метод дослідження.

Важливе місце у відносинах, які ми аналізуємо, посідає споживчий договір. Приєднуємося до позиції професора В. Васильєвої в питанні про необхідність закріплення в ЦК категорії «споживчий договір» зі збереженням спеціального закону [15, с. 19]. Тому в найближчій перспективі можна доповнити чинний ЦК положеннями про споживчий договір в окремій главі такого змісту: 1) визначення цього договору як договірної конструкції; 2) перелік видів споживчих договорів; 3) істотні умови договору, форма, права та обов'язки сторін, відповідальність, зміна та розірвання договору.

Цікавим є питання про кваліфікацію споживчого договору та його місце серед інших суміжних договорів. Погоджуємося з І. І. Банасевич про існування самостійного типу цивільно-правових договорів – споживчих договорів [4, с. 79]. Вважаємо, що виокремлення цього договору в окрему главу ЦК України буде свідчити про його важливість для суспільства. З огляду на це, можна констату-

вати: споживчий договір віддзеркалює ознаки відносин за участю споживача - фізичної особи. Усі вказані приклади доводять таке: у відносинах за участю споживачів-фізичних осіб *елемент «захисту прав слабкої сторони»* має переважне значення (курсив – У. І.). Одночасно він є ознакою, яка кваліфікує зазначені приватні відносини. Вказане виокремлює цей вид цивільних відносин серед інших. Законодавець вживає заходи для «вирівнювання» вразливості споживача - фізичної особи. Досягається рівність цієї особи серед інших учасників цивільних відносин.

Щодо кваліфікації вказаного договору. «Споживчий договір» має ознаку, яка впливає з його назви і вказує на суть цивільних відносин, що виникають. Слід також зауважити, що споживчий договір є універсальною договірною конструкцією, яка поєднує в собі договори різної спрямованості – передачі майно у власність, у користування, на виконання роботи чи надання послуги. Цього вимагають потреби споживача – фізичної особи. Суть споживання є широкою й охоплює всі майнові та немайнові потреби споживача. Вважаємо, слід змінити акцент зі споживання як процесу, на людину-споживача. Подібно до законодавства ЄС в Україні, з 2017 року в Україні діє Закон «Про споживче кредитування» [16]. Разом із його важливістю, слід вказати на недолік. Наприклад, ст. 4 Закону має назву «Законодавство про споживче кредитування». Іншими словами, указаний закон формує своє законодавство. Такий підхід для споживача, ускладнює реалізацію його прав. Доцільно вилучити її зі змісту і керуватися ч. 2 ст. 2 «Законодавство про захист прав споживачів» Закону України «Про захист прав споживачів»: «Особливості захисту прав споживачів фінансових послуг визначається відповідними законами». Як ми бачимо, питання захисту прав фізичних осіб-споживачів в Україні є системним.

До проблем у сфері захисту прав споживачів в Україні належить відсутність єдиного підходу до визначення розміру санкцій за порушення прав споживача. Зокрема, через розгалуженість нормативних актів у цій сфері виникає потреба у відповідних положеннях. Більш жорсткі санкції містяться в Законі України «Про захист прав споживачів» та Законі України «Про ринок природного газу» [8; 17]. У другому акті в більшості йдеться про порушення з боку газових компаній. Наведено перелік порушень (шістнадцять) (ст. 59) та перелік санкцій – чотири. Санкції застосовуються до суб'єктів ринку природного газу (окрім споживачів) за ч. 4 ст. 59 Закону. Маємо приклад належного регулювання, впливу на виконавців вказаних послуг.

Щодо інших видів послуг, ситуація гірша. У типовому договорі з надання послуги з управління багатоквартирним будинком відсутні чіткі санкції для управлінської компанії [18]. Аналогічно й у типовому договорі з колективним споживачем про надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення [19]. Слід додати до змісту цих договорів розміри санкцій для виконавців послуг. Наприклад, за порушення якості послуги – штраф 50 відсотків від вартості послуги. Позитивним є те, що для споживача визначена межа пені – не більше 100 відсотків загальної суми боргу.

Окреме важливе місце посідає питання юридичних гарантій здійснення прав споживача. На наше переконання, виконання зобов'язань сторін за договором забезпечене комплексом правових гарантій загального, типологічного та інституціонального рівнів. Особливо це стосується договорів споживчого спрямування, де споживач є слабкою стороною. Такі гарантії забезпечено загальними положеннями про виконання договорів та договорів, типу купівлі-продажу, зокрема Законом України «Про захист прав споживачів» а також правилами торгівлі для окремих підвидів роздрібно́ї торгівлі [20, с. 126-127].

Зважаючи на такий підхід, можна за аналогією знайти гарантії здійснення прав споживачів у договорах підрядного типу та послуг. Принцип один – діє триступенева реалізація відповідних відносин, де є споживач – фізична особа. Для повноти слід додати й гарантії здійснення прав споживачів при укладанні договорів та відповідальності за порушення їхніх прав. Іншими словами, слід вести мову про гарантії здійснення прав споживача при їх: 1) виникненні; 2) здійсненні; 3) припиненні. Як видно, питання є складним чи комплексним.

Щодо гарантій здійснення прав споживачів при виконанні договору підрядного типу можна вказати таке: подібно, як і в купівлі-продажу, діють гарантії на рівні загальних положень про виконання договорів та договорів підрядного типу (Гл. 61 ЦК), положення Закону України «Про захист прав споживачів», правилами побутового обслуговування. Аналогічно й для договорів про надання послуг: загальні положення про виконання договорів та договорів, типу з надання послуг (Гл. 63 ЦК), положення Закону України «Про захист прав споживачів», а також окремі закони, що відносяться до певних видів послуг: «Про вищу освіту», «Про житлово-комунальні послуги», «Про туризм», «Споживче кредитування» тощо.

Через те що в послугах існує чи не найбільша кількість нормативних актів, слід окремо проводити їх аналіз на дотримання гарантій прав споживачів. Пропонуємо це робити в залежності від видів відносин зі споживачами: а) торгівельна діяльність; б) майновий найм, роботи та послуги, в) е-комерція.

Окремо слід звернути увагу на захист прав споживачів у країнах Заходу. Можна виділити такі етапи правового регулювання цих відносин у країнах Європейського Союзу за останні двадцять років:

1 етап – внесення змін до національного законодавства країн ЄС на виконання Директив 97/7/EG від 20.05.1997 р. та 1999/44/EG від 25.05.1999 р. у сфері відносин зі споживачами. Зокрема, у Німеччині зміни до НЦУ (Німецького цивільного уложення) до Кн. 2 «Зобов'язальне право».

2 етап – внесення змін до Європейського цивільного кодексу. Є положення про укладання правочинів зі споживачами поза торгівельних приміщень (ст. 9).

3 етап – розробка Модельних правил європейського приватного права. Містить розділ 1 «Інформаційні обов'язки щодо споживача». Мають рекомендаційний характер.

4 етап – у 2021 році набуття чинності Закону «Про права споживачів». Слід звернути увагу на назву. На відміну від вітчизняного подібного закону, ідея полягає в тому, що споживач рівний серед інших учасників приватних відносин.

Такий підхід є логічним та продуктивним. Як слушно вказали Д. Фелан та Л. О'Фаррел, відбувається модернізація регулювання законодавства про споживчі договори за сорок років у ЄС [5]. Викликає інтерес схема вказаного закону. Останній передбачає введення в дію трьох директив (ЄС): Директиву (ЄС) 2019/770 «Про контракти на поставку цифрового контенту та послуг», Директиву (ЄС) 2019/771 «Про контракти на продаж товарів», Директиву (ЄС) 2019/2161 «Про більш ефективне застосування та модернізацію правил ЄС з захисту прав споживачів» [5]. Маємо приклад належного врегулювання відносин у сфері споживачів – від окремого регулювання до загального. При цьому останнє є диференційованим. За словами вказаних авторів, однією з реформ є «чорний список» стандартних договірних умов, який буде несправедливо нав'язувати в майбутньому споживачам. Цей, так званий, «список» містить умови контрактів, які завжди є несправедливими [5]. Іншими словами, через передбачення можливих зловживань при укладанні договорів зі споживачами підприємцям обмежена така можливість.

В Україні пішли іншим шляхом. На першому етапі прийняли Закон «Про захист прав споживачів» і далі почали формувати законодавство про захист прав споживачів через прийняття окремих законів та нормативних актів у сферах торгівлі, робіт та послуг. Відмінність від країн ЄС в тому, що вони протягом тривалого часу створювали сучасну модель регулювання відносин зі споживачами. Вітчизняна модель, на жаль, не є досконалою, тому слід використовувати позитивний досвід європейських країн та ЄС. Основна ідея полягає в тому, щоби крокувати «в ногу з часом». Іншими словами, регулювати ті відносини, що є в житті сьогодні, і думати про майбутнє.

Належним прикладом врахування інтересів українських споживачів у цей складний час є положення Закону України «Про особливості регулювання на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування» від 1.01.2023 року № 2479-IX [21]. Він увів мораторій на підвищення цін (тарифів) у цих важливих сферах. Це приклад захисту споживачів з боку держави та реалізація положень ч. 3 ст. 42 Основного закону України.

Висновки. Відповідно до розглянутого, доходимо таких висновків. У цивільних відносинах за участю споживачів-фізичних осіб елемент «захисту прав слабкої сторони» має переважне значення. Необхідно визначити в законодавстві принципи «захисту прав споживачів» та визнати існування презумпції «захисту прав споживачів». Чинне законодавство потребує змін з метою посилення захисту прав споживачів.

На захист прав споживачів в Україні впливає багато чинників. У Європейському Союзі захист прав споживачів посідає першочергове місце. Головне, що акцент робиться на фактичних відносинах зі споживачами. Такий метод регулювання є сучасним, прагматичним та вартим для запозичення в Україні. Надалі доцільно проаналізувати стан правового регулювання відносин за участю споживачів у сфері послуг зв'язку, а також медичних і комунальних послуг. Враховуючи їх важливість та значення для суспільства та держави у цей складний час.

Використані джерела:

1. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року. Схвалена розпорядженням КМУ від 29.03.2017 р. № 217-р. [Електронний ресурс] URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text). (дата звернення: 05.05.2023)
2. Степанкова І. М. Захист прав споживачів у сфері туристичних послуг. *Частина цивільистики*. 2017. С. 53-57.
3. Яновицька Г. Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні : дис. ... д.ю.н. – 12.00.03. Львів, 2021. 439 с.
4. Банасевич І. І. Споживчий договір: поняття та ознаки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5. Том 1. С. 76-80.
5. David Phelan, Laura O'Farrell. Scheme of the Consumer Rights Bill. 2021 URL : [https:// hayes-solicitors.ie/ News/Scheme-of-the-Consumer-Rights-Bill-2021](https://hayes-solicitors.ie/News/Scheme-of-the-Consumer-Rights-Bill-2021). (дата звернення: 05.05.2023)
6. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Степаненка Андрія Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пунктів 22, 23 ст. 1, ст. 11, частини восьмої ст. 18, частини третьої ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» у взаємозв'язку з положеннями частини четвертої ст. 42 Конституції України (справа про захист прав споживачів кредитних послуг) Справа № 1-26/2011 від 10.11.2011 р. [Електронний ресурс] URL : <https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)
7. Christian von Bar, Eric Clive, Paul Varul The notion and the purposes of DCFR / Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I - VI. Munich, 2009. 649 p.
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 19.11.2022 р. № 1023-XII. [Електронний ресурс] URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text). (дата звернення: 05.05.2023)
9. Федорченко Н. Договірні зобов'язання з надання послуг у вітчизняному праві: розвиток та перспективи. *Право України*. 2019. № 2. С. 44-59.
10. Утехін І. Б. Якість послуг за договором у цивільному праві/ Університетські наукові записки. *Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2010. Вип. 4. С. 57-61.
11. Цивільне право України: підручник. 3-є вид., перероб і доп. У 2-х частинах / За ред. проф. Р. Б. Шипки. Ч. 2. Особлива. Київ : Ліра-К, 2022. 948 с.
12. Федорченко В. К., Федорченко Н. В. Формування правової культури фахівців туристичної сфери. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 1. Т. 27. С. 188-204.
13. Пучковська І. Й., Біляєв О. О., Янищен, Уразова Г. О. Ефективність системи захисту прав споживачів при купівлі товарів в інтернет-магазинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. №1. Т. 28. С. 267-285.
14. Лудченко О. А., Лудченко Я. О., Примак Т. О. Основи наукових досліджень: навч. посібник. Київ : Знання, 2000. 114 с.
15. Васильєва В. А. Проблеми регулювання цивільно-правового договору: теоретичні а практичні аспекти. *Право України*. 2019. № 2. С. 14-24.

16. Про споживче кредитування: Закон України від 06.05.2023 р. № 1734-VIII. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>. (дата звернення: 07.05.2023)

17. Про ринок природного газу: Закон України від 01.01.2023 р. № 329-VIII. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)

18. Типовий договір про надання послуги з управління багатоквартирним будинком. Затверджено постановою КМУ від 05.09.2018 р. № 712. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-2018-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)

19. Типовий договір з індивідуальним споживачем про надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення (без обслуговування внутрішньо будинкових систем). Затверджено постановою КМУ від 02.02.2022 р. № 85. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-2019-%D0%BF#n19>. (дата звернення: 05.05.2023)

20. Утехін І. Б. Виконання договорів з передачі майна у власність : монографія. Чернівці, Місто, 2015. 272 с.

21. Про особливості регулювання на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування: Закон України від 01.01.2023 року № 2479-IX. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-20#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)

References:

1. Kontsepsiia derzhavnoi polityky u sferi zakhystu prav spozhyvachiv na period do 2020 roku. Skhvalena rozporiadzhenniam KМУ vid 29.03.2017 r. № 217-r. (2017). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text>. [in Ukrainian]

2. Stepankova, I. M. (2017) Zakhyst prav spozhyvachiv u sferi turystychnykh posluh. *Chasopys tsyvilistyky – Journal of Civil Studies*, 53-57. [in Ukrainian]

3. Yanovytska, H. B. (2021) Tsyvilno-pravovi zasoby zakhystu prav spozhyvachiv v Ukraini. *Doctor's thesis*. Lviv. [in Ukrainian]

4. Banasevych, I. I. (2018) Spozhyvchyi dohovir: poniattia ta oznaky. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law, issue 5, vol. 1*, 76-80. [in Ukrainian]

5. David Phelan, Laura O'Farrell Scheme of the Consumer Rights Bill (2021) . URL : <https://hayes-solicitors.ie/News/Scheme-of-the-Consumer-Rights-Bill-2021>. [in English].

6. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zve mneniam hromadianyna Stepanenka Andriia Mykolaiovycha shchodo ofitsiinoho tlu machennia polozhen punktiv 22, 23 st. 1, st. 11, chastyny vosmoist. 18, chastyny tretioist. 22 Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst prav spozhyvachiv» u vzaiemozviazku z polozhenniamy chastyny chetvertoi st. 42 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro zakhyst prav spozhyvachiv kredytnykh posluh). Sprava № 1-26/2011 vid 10.11. 2011 r. (2021). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11#Text>. [in Ukrainian]

7. Christian, von Bar, Eric, Clive, Paul, Varul (2009) The notion and the purposes of DCFR / *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR)*. Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and

the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I - VI. Munich. [in English].

8. Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 19.11.2022 r. № 1023-KhII. (2022). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>. [in Ukrainian]

9. Fedorchenko, N. (2019) Dohovirni zobov'iazannia z nadannia posluh u vitchyznianomu pravi rozvytok ta perspektyvy. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 2, 44-59. [in Ukrainian]

10. Utiokhin, I. B. (2010) Yakist posluh za dohovorom u tsyvilnomu pravi/ Universytetski naukovy zapysky. *Chasopys Khmelnytskoho universytetu u pravlinnia ta prava - Journal of the Khmelnytskyi University of Management and Law*, issue 4, 57-61. [in Ukrainian]

11. Tsyvilne pravo Ukrainy: pidruchnyk. 3-e vyd., pererob i dop. (Part 1-2; Part. 2. Osoblyva) (2022) / R. B. Shyshky (Ed.). Kyiv : Lira-K. [in Ukrainian]

12. Fedorchenko, V. K., Fedorchenko, N. V. (2020) Formuvannia pravovoi kultury fakhivtsiv turystychnoi sfery. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27, 1, 188-204. [in Ukrainian]

13. Puchkovska, I. Y., Biliaiev, O. O., Yanyshen, Urazova, H. O. (2021) Efektyvni systemy zakhystu prav spozhyvachiv pry kupivli tovariv v interenet-mahazynakh. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, vol. 28, 1, 267-285. [in Ukrainian]

14. Ludchenko, O. A., Ludchenko, Ya. O., Prymak, T. O. (2000) Osnovy naukovykh doslidzhen : navch. posibnyk. Kyiv : Znannia. [in Ukrainian]

15. Vasylieva, V. A. (2019) Problemy rehuliuвання tsyvilno-pravovoho dohovoru: teoretychni a praktychni aspekty. *Pravo Ukrainy - Law of Ukrainian*, 2, 14-24. [in Ukrainian]

16. Pro spozhyvche kredyтування: Zakon Ukrainy vid 06.05.2023 r. № 1734-VIII. (2023). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>. [in Ukrainian]

17. Pro rynek pryrodnoho hazu: Zakon Ukrainy vid 01.01.2023 r. № 329-VIII. (2023) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text>. [in Ukrainian]

18. Typovy dohovor pro nadannia posluhy z upravlinnia bahatokvartynym budynkom. Zatverdzheno postanovoiu KМУ vid 05.09.2018 r. № 712. (2018). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-2018-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian]

19. Typovy dohovor z indyvidualnym spozhyvachem pro nadannia posluh z tsentralizovanoho vodopostachannia ta tsentralizovanoho vodovidvedennia (bez obsluhu vannia vnutrishno budynkovykh system). Zatverdzheno postanovoiu KМУ vid 02.02.2022 r № 85. (2022). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-2019-%D0%BF#n19>. [in Ukrainian]

20. Utiokhin, I. B. (2015) Vykonannia dohovoriv z peredachi maina u vlasnist. Moro hrafiia. Chernivtsi, Misto. [in Ukrainian]

21. Pro osoblyvosti rehuliuвання na rynku pryrodnoho hazu ta u sferi teplopostachannia pid chas dii voiennoho stanu ta podalshoho vidnovlennia yikh funktsiiuvannia: Zakon Ukrainy vid 01.01.2023 roku № 2479-IKh. (2023). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-20#Text>. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 08.05.2023

Utekhin I., Candidate of Law, Associate Professor, Private Higher Education Institution Bukovynian University (Chernivtsi, Ukraine)

PROTECTION OF CONSUMERS IN UKRAINE AND EUROPEAN UNION : THE MODERN STATE AND PROSPECTS

The article is sanctified to research of question of protection of rights of consumers on the legislation of Ukraine and European Union. It is indicated, that the necessity of protection of consumer rights is predefined him by vulnerable position among other participants of civil relations. A task to remove this inequality appears before a legislator. The protection of consumers in a civil law it follows to understand in wide sense, through that that he simultaneously is the consumer of commodities, works and services. The legal adjusting of these relations is difficult through existence of numerous laws. There are objective and subjective reasons of imperfection of home legislation in the field of the protection of consumers. The analysis of separate normative acts is conducted in the field of indicated. Defects are educed and making alteration is offered for the improvement of the state of adjusting. Position is pulled out about the necessity of legal decision of principles of "protection of consumers" for a legislation. It follows to co-ordinate the operating acts of civil legislation with these principles. It is necessary to complement the operating Civil code of Ukraine positions "About a consumer agreement" in separate to Head. He is the special contractual construction that has own characterizing signs. Main from them is that he has "consumer" character. His essence is satisfaction of the personal and property necessities of person. A consumer agreement embraces in itself the sale of commodities, наїм of property, implementation of works and grant of services. Has complex character unlike ordinary exchange agreements is a purchase-sale, delivery, mine and others like that. Separate is question and responsibility for violation of consumer agreements. It is different from exchange agreements. For consumer agreements there is an increase responsibility in the field of the grant of services. There are legal guarantees of protection of consumers in case of occurring, realization and stopping of their rights. It is necessary to admit "presumption of protection of consumers" in a civil law. The experience of the EU in solving problems of legal protection of consumer rights is studied. Four stages of legal regulation of relations with the participation of consumers in EU countries are defined. The features of each of the stages are indicated. The EU Law "On Consumer Rights" of 2021 was considered, and its features were determined. It has been proven that the legal regulation of relations with the participation of consumers in the EU takes place from individual to general. At the same time, the latter is differentiated. In the future, it is possible to explore relations with the participation of consumers in the field of communication services, medical and communal, taking into account current conditions.

Keywords: consumer, principles of "consumer protection", presumption, consumer contract, model contract, liability for violation of consumer rights.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.102.229-250

УДК: 343.137.07

*Богучарова О. І., докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
Луганського навчально-наукового інституту ім. Е.О. Дідоренка Донецького
державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ, Україна)*
e-mail: bogucharova_o@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5617-9175>

*Кравченко І. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри
правосуддя Луганського навчально-наукового інституту ім. Е.О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ, адвокат
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

e-mail: inkravchenko2017@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3082-4970>

УЧАСТЬ У МЕДІАЦІЇ АДВОКАТА ТА ПСИХОЛОГА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

У статті досліджено особливості кримінального провадження на підставі угод, які обумовлено концепцією відновного правосуддя, а саме процесу, коли всі його сторони – учасники кримінального правопорушення – зустрічаються для сумісного вирішення питань щодо наслідків правопорушення та його впливу на майбутнє. У європейських країнах інститут угод є одним із ефективних альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів, який покликаний швидко відновити порушені права потерпілих, знизити строки та витрати правосуддя, зберегти державні правові й людські ресурси та запобігти насильству. Як підтвердження актуальності теми дослідження, наведено судову статистику розгляду матеріалів кримінального провадження на підставі угод судами першої інстанції, яка доводить доцільність та своєчасність запровадження в Україні такого правового інституту. Проаналізовано норми міжнародних нормативно-правових актів, вітчизняного законодавства, включаючи норми Закону України «Про медіацію».

Досліджено регулювання примирних процедур на підставі медіації як одного з альтернативних інструментів вирішення правових конфліктів. Наведено різні моделі медіації. Також розглянуто проблемність деяких положень щодо застосування угод у кримінальному процесуальному законодавстві України. Окрема увага приділяється визначенню особи, яка може бути медіатором, та її правового статусу в кримінальному провадженні. Розглянуто позиції науковців щодо адвокатів та інших юристів як медіаторів, потерпілих і їхніх представників, захисників, з однієї сторони, та спеціалістів-психологів, соціологів, педагогів тощо з іншої. Констатовано, що запровадження інституту медіації в національному кримінальному суді потребує суспільного сприяння у

використанні примирних процедур у кримінальному провадженні, а відтак, і продовження наукового дослідження цього правового інституту.

Ключові слова: відновне правосуддя, кримінальне провадження, конфлікт (спір), медіація, медіаційна угода, угода про примирення, медіатор, примирення, захисник, адвокат, психолог, компроміс.

Постанова проблеми. Приказки та прислів'я про суд, як прояв вікової людської мудрості, учать, що «поганий мир, краще всякого суду», «краще втопиться, чим судитись», «суд завів, став гол, як сокіл», «не ходи до суду, бо хліба не буде», «тоді виграю справу, як ляжу на лаву», «тяжба – петля, а суд – шибениця», і, нарешті, «як почнеться тяганина, то не раз упріє Україна» [1]. Стрімка зміна епох, глобалізація, переплетення світових економік, міграційні процеси, змішання культур та мов, вторгнення в наше життя війни і зростаючий вплив інформаційних технологій неминуче призводять до ускладнення соціальних відносин, включно із соціальними спорами (конфліктами), однак люди споконвіку й непохитно мріють про не обтяжливий, не довгий, але справедливий суд. Тож є запит на ефективні способи і підходи до вирішення спорів та врегулювання конфліктів, які б дозволяли зберегти стабільність у суспільстві та віру в правосуддя. Зрозуміло, що жодна правова система, включно з українською, не зможе забезпечити ідеальне вирішення всіх категорій судових справ, включно з кримінальною відповідальністю щодо кримінальних правопорушень. Основними недоліками кримінальних проваджень є недостатня ефективність роботи правоохоронної та судової систем при розслідуванні та розгляді окремих категорій справ, перш за все, з огляду на перевантаженість органів досудового слідства та судів, тривалість судового розгляду, некваліфікований розгляд справ, а також інші недоліки, властиві судовій системі тієї чи іншої держави.

Отже, альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні, як-то медіація, а саме переговори сторін кримінального конфлікту задля вироблення взаємоприйняттого рішення конфліктної ситуації, набувають щораз більшого поширення. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI (далі - КПК України) [2] значно розширив сферу застосування альтернативних способів вирішення спорів, поєднавши елементи, притаманні сім'ям континентального права (інститут звільнення від кримінальної відповідальності) та сім'ям загального права (інститут угод), що призвело до певної гуманізації кримінального провадження в Україні та забезпечення прав його учасників [3, с. 310]. Медіація в кримінальному процесі є частиною більш широкого поняття, а саме відновного правосуддя. А. І. Бородавка слушно зазначає, що, на відміну від карального правосуддя, метою якого є покарання винуватого(ї) або виправдання невинуватого(ї), метою відновного правосуддя є не покарання, а відновлення – зцілення потерпілої особи, примирення й усунення шкоди нанесеної потерпілій особі. При цьому відновне правосуддя покликане не замінити офіційне правосуддя, а лише надати йому відновний характер [4, с. 74].

Водночас дослідження інституту кримінального провадження на підставі угод досить складне завдання. Попри те, що карально-репресивний підхід щодо

протидії вчиненню кримінальних правопорушень, хоч і не є достатньо ефективним, однак, з огляду на численні проблеми гуманізації та демократизації правової системи України, під усталеним, мовляв, «амофором» (грец. *ἀμοφόριον* – від *ἄμιος* – «плече, рамено» + *φόρος* – «несучий») справедливості для пересічних громадян він вбачається цілком виправданим. Звісно, сьогодні інститут медіації, який, власне, й опікується розв'язанням правових конфліктів і спорів на підставі угод, набуває розвитку як у межах цивільного, господарського судочинства, так і в кримінальному провадженні. Проте, існує концепція відновного правосуддя і правових інструментів альтернативних (позасудових) способів врегулювання конфліктів, серед яких особливе місце посідає саме інститут медіації. І хоча питання потрібності медіації в Україні вже знято, але цей механізм усе ще перебуває на етапі суттєвого удосконалення, впровадження та застосування. Тим не менш, гуманізація чинного законодавства в бік інтересів громадянина, як учасника кримінального провадження, дійсно є найважливішим кроком до встановлення можливостей правових інструментів альтернативного вирішення спорів (далі – ПІАВС або АВС – укр., АDR – англ. скор., *Alternative Dispute Resolution*), особливо на етапі досудового розслідування або під час судового провадження. Достатньо згадати, що нарешті прийнято Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-ІХ (далі – закон про медіацію) [5], який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Цей закон, своєю чергою, рекомендує законодавцю змінити низку статей чинного законодавства України та містить норми, які дозволяють судді врахувати наслідки медіації. Щоправда, залишилося багато спірного й неоднозначного, що має бути переглянуто в іншому (фундаментальному) форматі. Наприклад, про той факт, що й досі залишається невизначеним питання використання спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі України, а статус яких на ґрунті теоретико-прикладних досліджень, виявляється, осмислений фрагментарно, зазначали Г. С. Бідняк [6], О. М. Миколенко та Н. В. Неледва [7].

Отже, в Україні проблеми відновного правосуддя, правових інструментів альтернативного вирішення спорів та медіації, як однієї з їх форм, а також правового статусу медіатора, його залучення як фахівця до кримінального провадження на підставі угод, ще не набули свого сталого розвитку, а тому потребують подальшого наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення наукового доробку в галузі кримінально-процесуального правосуддя в контексті кримінального провадження на підставі угод потребує проведення теоретичного аналізу досліджень вітчизняних та зарубіжних учених. Питання щодо запровадження інституту медіації в Україні, ролі в цих процесах адвокатів та психологів, досліджувалось різними вченими. У сучасній юридичній літературі окремі питання застосування медіації в кримінальному процесі були предметом дослідження таких вчених, як: Р. Ф. Аракелян, І. В. Басиста, А. В. Біцай, О. В. Белінська, А. І. Бородавська, М. Й. Вільгушинський, Л. М. Володіна, І. А. Войтюк, С. Г. Волкотруб,

А. В. Гайдук, Л. В. Головка, Г. С. Гончарова, О. А. Губська, П. Д. Денисюк, В. В. Землянська, М. Ю. Єфіменко, Ж. М. Єленіна, Р. Коваль, С. А. Крушинський, І. Є. Куриляк, А. В. Лапкін, Л. В. Лобанова, В. В. Луцик, М. Р. Мазур, В. Т. Маляренко, С. М. Міщенко, О. М. Миколенко, А. В. Мурзановська, О. М. Назарук, Н. В. Неледва, Н. В. Нестор, І. В. Озерський, О. М. Олійник, М. І. Панов, В. Г. Пожар, Ю. О. Ремескова, О. В. Рибалка, Л. Б. Сало, М. В. Сироткін, З. Д. Смітєнко, З. В. Симоненко, Т. І. Слущька, О. В. Старій, Г. М. Степанова, Н. А. Турман, В. М. Трубников, О. Ю. Хахуцяк, О. О. Яновська тощо. Серед труднощів імплементації відновного правосуддя виділяється проблема участі адвокатів у медіації, щодо якої у вітчизняних працях немає єдиної точки зору, однак наголошується необхідність урахування чинника сприяння психологічному «зціленню» потерпілого від злочину, щирого каяття правопорушника та швидкого й у повному обсязі отримання відшкодування заподіяної злочином втрати чи шкоди [8, с. 12]. Актуальним напрямком наукового пошуку в зарубіжних країнах, де давно сформувалася практика альтернативного вирішення спорів, стало моделювання медіаційних процедур. Залежно від ступеня залучення до надання послуг медіатором з'явилися моделі «рятувальника», посередника, «маніпулятора», організатора [9, с. 10]. У підсумку нагальним завданням є продовження досліджень, які започатковані Ю. В. Бауліним, чинників, які впливають на ефективність медіації у кримінальному провадженні [10, с. 24], з'ясування правових підстав процедури примирення як складової медіації, над чим працювали О. О. Дудоров [11, с. 76-86] та А. О. Ізраєлян, [12], а також визначення специфічності кримінального процесуального статусу особи медіатора, над чим працювали В. А. Васильєва, І. В. Козич, Ю. І. Микитин тощо [13]. Проблеми щодо психологічної складової правовничої медіації та використання спеціальних психологічних знань у медіаційних процедурах юрисдикційного процесу були об'єктом дослідження І. В. Озерського [14, с. 82-103]. Зазначимо, що дослідження вищезазначеного спрямування набувають чітко вираженого міждисциплінарного характеру. Очевидно, що в нашому дослідженні зовсім не применшується визначальна роль внеску в національний інститут відновного правосуддя правовничої науки. Проте, дивно, що лише в деяких випадках, на жаль, цей правовничий внесок збагачено теоретичним, фактологічним, практико-орієнтовним матеріалом, який опосередковано може бути віднесено до таких галузей знань, як філософія, політологія, соціологія та психологія [14, с. 87]. Отже, попри досить значну палітру робіт науковців-теоретиків і практиків вітчизняної правовничої спільноти, ухвалення закону про медіацію, який визначає правові засади та порядок проведення медіації як поза-судової процедури, щодо практики імплементації цього закону залишаються дискусійні питання.

Формулювання цілей. Метою статті є: (1) аналітика понять медіації і правового статусу медіатора разом із визначенням нормативної регламентації в кримінальному судочинстві України концепту правових інструментів альтернативного вирішення спорів; (2) виявлення особливостей залучення в медіаційні процедури адвоката та психолога як нових учасників сучасного кримінального провадження – медіатора; (3) здійснення порівняльного аналізу ролі адвоката та

психолога як медіаторів у кримінальному провадженні на підставі угод та їх внеску у вирішення юридичних конфліктів і спорів за допомогою АВС.

Виклад основного матеріалу. Передумовою становлення медіації варто розглядати ідеї відновного правосуддя, що відображають одну з яскравих тенденцій розвитку сучасного судочинства у світі. Основоположне рішення Ради Європейського Союзу від 15.03.2001 року «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» [15], яке наголошує на необхідності розвитку та впровадження програм відновного правосуддя в національні системи права та наступна практика країн Євросоюзу доводить, що упровадження та здійснення медіації спрямоване на розв'язання питань доступності правосуддя; підвищення рівня довіри та поваги громадян до суду, правоохоронних органів; легітимне спрощення кримінального процесу; забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та правопорушника; реформування кримінальної юстиції; упровадження процедури пробації (сукупність наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються за рішенням суду до осіб, підозрюваних, обвинувачуваних або визнаних судом винними у вчиненні кримінальних правопорушень невеликої або середньої тяжкості); профілактики злочинності та уникнення подальшої криміналізації осіб, що вчинили злочин, у тому числі в місцях позбавлення волі; розширення сфери застосування відновних (примирних) процедур тощо. Тоні Маршал вважав, що відновне правосуддя (англ. *restorative justice*), є процесом, під час якого всі сторони, як учасники конкретного правопорушення, за посередництвом спеціально підготовленої та неупередженої третьої сторони зустрічаються для колективного вирішення питання, що робити з наслідками правопорушення та їх впливом на майбутнє [16, с. 37]. Метою ж відновного правосуддя є надання останньому відновного характеру шляхом використання відповідного способу вирішення кримінальної ситуації, а не підміна кримінального провадження в суді. Підхід, що лежить у його основі, орієнтований на надання можливості саме сторонам кримінального конфлікту й суспільству, а не державі, самим впоратися з наслідками кримінального правопорушення, бо, саме відновлення справедливості є призначенням правосуддя, а не відплата за вчинене порушення. За цим підходом, шкода, що заподіяна кримінальним правопорушенням, і повинна визначати напрями таких відновлювальних дій, а першочерговою метою кримінального правосуддя має бути відшкодування збитків і «зцілення» потерпілих (жертв злочину), а згодом і «зцілення» відносин між потерпілим і порушником – примирення, повне каяття і прощення, встановлення добрих взаємин між ними [17, с. 11].

Зарубіжний досвід судових реформ, проведених у другій половині ХХ століття в країнах континентальної Європи та США свідчить, що їх судові установи делегували частину своїх повноважень у певних сферах інститутам громадянського суспільства. Тим самим ці країни спромоглися відмовитися від «державного патерналізму» в правових системах своїх країн, за постулатами якого вирішення правових спорів здійснювалося виключно в ході правозастосовних процедур. Звідти при аналізі підсумків цієї реформи у наукових джерелах Великобританії,

США, Канади та Нідерландів звертають увагу не стільки на самий інститут медіації як інструмент вирішення правових спорів, скільки на спосіб закріплення медіації в рамках кримінального провадження, а отже, той характерний модельний підхід щодо застосування медіації для вирішення кримінально-правового конфлікту. Зокрема, ідеться про типовий формат врегулювання спорів в англо-саксонській моделі нормативно-правової мінімізації. За суттю така модель є аналогом теорії відновного правосуддя, у тому числі відновної юстиції. Діє вона як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту, тому, як правило, не має чіткого законодавчого закріплення. Одночасно в Європі існує й інша модель, де медіація представлена процесуальним інститутом. Такий підхід притаманний правовим системам Франції, Німеччини, Португалії, Австрії, Норвегії. Цю модель медіації закріплено в законодавстві, яка втілює собою одну з можливих альтернатив кримінальному переслідуванню [18, с. 94 -95].

Відповідно до пп. 1-5 Додатку до Рекомендації Ради Європи № R(99)19 щодо принципів організації медіації у кримінальних справах, медіація у кримінальних справах повинна мати місце тільки тоді, коли всі сторони добровільно дійшли згоди з цього приводу. Сторони також можуть відмовитися від своєї згоди на будь-якому етапі проведення медіації. Будь-які обговорення під час зустрічі мають конфіденційний характер та не можуть використовуватися в майбутньому, окрім випадків, коли наявна згода сторін. Медіація у кримінальних справах має бути доступним заходом. Медіація у кримінальних справах має бути допустимою на будь-якій стадії правосуддя. Медіація є незалежною та автономною в межах кримінальної юстиції [19, с. 1-5].

Водночас, законом про медіацію, що набув чинності 15.12.2021 року, внесені зміни до ряду існуючих кодексів і законів України, за винятком КПК України і КК України. Утім, сфера його дії поширюється й на кримінальні провадження, метою чого має стати примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [5, с. 3]. Це повністю узгоджується з конституційними приписами, оскільки, відповідно до ч. 5 ст. 55 Конституції України, держава гарантує кожному будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. З цих же міркувань можна розглядати й положення ч. 3 ст. 124 Конституції України, за якими, законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок вирішення спору [20, с. 55, 124]. До того ж у деяких випадках медіація виступає як альтернатива кримінальному процесу, якщо процедура була проведена до внесення відомостей у ЄРДР та якщо вона відповідає інтересам потерпілого й правопорушника, а злочин не пов'язаний із публічним інтересом держави [21, с. 128]. Варто зазначити, що кримінальним процесуальним правом передбачено інститут примирення (медіації) на підставі угод, спрямованих на скорочення та спрощення процедури розгляду кримінальних проваджень, зменшення строків перебування осіб під вартою, заощадження ресурсів та часу, що витрачаються на розгляд кримінального провадження, а також позасудове вирішення конфліктних ситуацій, зменшення навантаження на органи досудового розслідування та суд (суддю). Так КПК України містить окрему

главу 35 «Кримінальне провадження на підставі угод». У кримінальному провадженні, згідно з п. 1 ст. 468 КПК України, може бути укладена угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Така ж угода укладається, згідно з ч. 4 ст. 56 КПК України, на всіх стадіях кримінального провадження та слугуватиме в певних випадках підставою для закриття кримінального провадження. Щоправда, згідно з ч. 1 ст. 469 КПК України, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Важливим є той факт, що законодавець чітко встановлює перелік кримінально-караних діянь, у провадженні щодо яких застосовується угода про примирення. Так на підставі ч. 2 ст. 469 КПК України до випадків, які передбачають можливість укладення угоди про примирення, належать: провадження щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та провадження у формі приватного обвинувачення [2, с. 469]. Також ст. 468 КПК України визначає види угод у кримінальному провадженні, введені у формі: підстави для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням потерпілого та особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, а також щодо неповнолітніх; пом'якшувальної обставини при призначенні покарання; обставини, що береться до уваги при звільненні від відбування покарання з випробуванням; обставини, що враховується при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання; обставини, що враховується при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким; обставини, що враховується при звільненні від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (щодо неповнолітніх) [2, с. 468].

Водночас вбачається певна специфічність та невідповідність понять «примирення» та «медіація». Так «примирення» здебільшого використовується як запобіжна процедура, на стадії зародження правового спору, щоб не допустити повноцінного конфлікту, а «медіація» ж ближча до арбітражного розгляду, коли спір набув значного характеру та його неможливо розв'язати без професійної допомоги. Медіація у кримінально-правових відносинах є засобом встановлення домовленостей між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим, про відсутність складу злочину або кримінального правопорушення, або звільнення від кримінальної відповідальності шляхом переговорів, із можливістю надання компенсації стосовно кримінальних проступків або необережних нетяжких злочинів, які особа вчинила вперше, крім корупційних кримінальних правопорушень, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Щодо аналізу судової статистики про розгляд матеріалів кримінального провадження українськими судами першої інстанції, то її огляд загалом дозволяє зробити висновок про більш-менш активне застосування у практиці проваджень на підставі угод. Так, починаючи з 2012 року, серед загального обсягу кримінальних проваджень, частка на підставі угод затверджених судом становила 17,3 %, у 2013 році – 23,5 %, у 2014 році – 20,1 %, у 2019 році – 22,1 %, у 2020 році – 19,9 % [22], а у 2022 році – лише 21,2 % [25]. Тобто після ухвалення Закону про медіацію особливої динаміки в цій сфері в Україні не спостерігається. Попри те, що сфера кримінального провадження на підставі угод зачіпає значне коло осіб (майже 70 тис., щодо яких вирок набув законної сили у 2022 році), притому суттєвого приросту звернення до АВС або медіації не помітно. Безумовно, на це впливають умови правового режиму воєнного стану. Тому, незважаючи на зменшення кількості кримінальних проваджень на підставі угод в 2020, 2022 рр., статистика все ж підтверджує необхідність та важливість такого правового інституту, як примирення (медіації). Зауважимо, що в країнах Європейського Союзу 80% спорів, що перебувають у провадженні суду, передаються на медіацію та вирішуються без судового розгляду [23]. Натомість, слід враховувати, що поширення практики застосування медіації в Україні ускладнюється внаслідок низки обставин: правової настанови в більшості громадян на вирішення проблем з позиції сили або владних повноважень з уникненням особистої відповідальності; суспільних стереотипів пошуку винного не в собі, а ззовні, та ще частіше – із звинувачуванням «жертви» злочину, за суттю віктімблеймінгу (від англійського виразу *victim blaming*, яке означає «звинувачення жертви»). Воно описує ситуацію, коли люди, замість того, щоб засуджувати злочинця, намагаються знайти йому виправдання і стверджують, що жертва сама винна в тому, що з нею трапилося; суспільної думки про суд як єдине місце розгляду суперечок та усталених традицій патерналізму («хтось вирішить мої проблеми»); низької правової культури населення. Тим не менш, як вбачається, медіація в Україні має досить сприятливе підґрунтя завдяки такої особливості ментальності громадян, як високе соціальне поцінування спільних взаємовідносин, співпраці людей [24, с. 38].

Досвід країн світу дозволяє виявити наступні переваги інституту медіації: участь сторін у цій процедурі є добровільною, а сторони конфлікту за власним бажанням здатні припинити переговори та медіаційні відносини будь-коли; посередництво в медіаційній процедурі вимагає менших фінансових і часових витрат; медіація є конфіденційною процедурою, що становить додаткову гарантію забезпечення та захисту прав учасників кримінального провадження; за процедур посередництва протистояння між сторонами сприймається набагато толерантніше самими учасниками правовідносин, ніж за традиційного судового процесу, а медіаційне посередництво перетворюється у більш-менш короткотривалий, компенсаторний спосіб, що притлумляє емоційний негатив, ворожість, агресивність та непримиренність сторін. Останню особливість наочно підтверджує таке визначення процедури примирення в кримінальних провадженнях як структурованої безпосередньої зустрічі сторін конфлікту, під час якої потерпілий та правопорушник мають можливість брати активну участь у

вирішенні проблем, спричинених правопорушенням [7, с. 152]. Як вбачається, саме структурована безпосередня зустріч має призвести до встановлення доброзичливих взаємин між людьми, запобіганню насилля та жорстокості, зменшенню витрат правосуддя, збільшенню ролі суспільства в роботі з правопорушниками.

Відомо, що метою здійснення медіації є, передусім, досягнення примирення між потерпілим і правопорушником, з обов'язковим усвідомленням останнім наслідків своєї протиправної поведінки та необхідності відшкодування заподіяної шкоди. Водночас для потерпілого, як вище зазначено, це також певна нагода висловлення перед винним свого ставлення до його(її) дій і, отже, можливість полегшення ступеню власних особистих переживань, емоційного, тілесного травмування чи майнової шкоди та напруги в стосунках із правопорушником. До речі, Європейський суд з прав людини ЄСПЛ (далі – ЄСПЛ) з приводу укладення угод в кримінальному провадженні зазначив, що існування спрощених процедур не суперечить Конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ. Варто зауважити, що про поширення медіативних процедур у кримінально-правовій сфері свідчить не тільки зарубіжна практика, а й наявність чималої кількості актів ООН, Ради Європи та Європейського Союзу. Зокрема, у справі «Ніколов проти Болгарії» [26] ЄСПЛ вказував, що застосування спрощеної процедури на підставі угоди про визнання винуватості та загалом спрощення процедур на підставі Рекомендації № К(87)18 [27], безперечно, має переваги для обвинуваченого та правосуддя, адже скорочує тривалість кримінального провадження, оперативно визнаючи винуватість особи та міру її відповідальності. Окрім того, укладення угод в кримінальному провадженні спрощує вирішення питань цивільної відповідальності та відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням [28, с. 98].

Загалом медіація належить до універсальних способів альтернативного вирішення спорів, що має консенсуальну природу та виступає як самостійна сфера юридичної практики. І в цьому її великі переваги, на відміну від правозастосовної діяльності, у якій вирішення і врегулювання правових спорів відбувається шляхом прийняття відповідного обов'язкового для виконання рішення. Недарма більшість науковців визначають медіацію як певний підхід до розв'язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес для того, щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємно прийняттого вирішення спірних питань [29, с. 19].

Причому, посередник лише сприяє розв'язанню конфлікту, виконуючи роль модератора бесіди, який направляє сторони до узгодження спірних питань та пропонує різні варіанти вирішення конфлікту. Відповідальними ж за результати процесу посередництва залишаються самі учасники справи. У цьому, на відміну від правозастосовної діяльності, якраз і проявляється альтернативність даного способу розв'язання конфліктної ситуації. Очевидно, звідти й походить визначення медіації у кримінальному провадженні як однієї з процедур відновного правосуддя, що тлумачиться як процес, який організовує медіатор за участю потерпілого, з одного боку, та підозрюваного, обвинуваченого, з іншого, з

метою досягнення між ними згоди та/або примирення стосовно спору (конфлікту) шляхом вироблення взаємоприйнятної рішення (відновного результату) [30, с. 74]. Відновний результат – це угода, досягнута в ході відновного процесу, який передбачає реалізацію заходів, що охоплюють компенсації/відшкочування, реституцію/відновлення первинних прав і роботи на користь громади, що має на меті задоволення індивідуальних та колективних потреб і відповідальності сторін, а також досягнення реінтеграції потерпілого і правопорушника. Відновний результат – угода, досягнута в ході відновного процесу. Відновні результати передбачають реалізацію заходів, що охоплюють компенсації/відшкочування, реституцію/відновлення первинних прав та роботи на користь громаді, що має на меті задоволення індивідуальних та колективних потреб та відповідальності сторін, а також досягнення реінтеграції потерпілого та правопорушника [31, с. 96]. Саме в межах угоди про примирення можливе застосування медіації.

Незважаючи на всі позитиви відновного правосуддя, правових інструментів АВС, зокрема й медіації, існує ряд дискусійних питань, пов'язаних із застосуванням цих інструментів. Зокрема, противники ідеї запровадження медіації зазначають, що деякі її принципи вступають у протиріччя із системою правосуддя й процесуальними нормами, такими як: принцип невідворотності покарання за вчинений злочин, захист законних прав та інтересів постраждалої сторони або ж конфіденційність чи нейтральність медіатора.

Критикують медіацію також за те, що її прихильники занадто легко забувають економічні, політичні та символічні функції криміналізації та правозастосовної практики. А це знижує рівень контролю з боку суспільства за кримінальними злочинами й погіршує криміногенну ситуацію в країні. Противники медіації вбачають у ній та системі АВС завуальовану форму інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, передбаченого ст. 46 КК України, і стверджують, що з урахуванням реалій сьогодення це лише закріпить можливість більш забезпеченим верствам населення відкупитися від потерпілого та уникнути кримінальної відповідальності.

Одним із найбільш дискусійних залишається питання щодо розуміння феномену «альтернативності». Звідти сформувалося декілька підходів до тлумачення цього поняття. Так «альтернативність» розглядається, як: (1) можливість вибору між усіма способами вирішення спорів, враховуючи і судову форму; (2) як протиставлення державної судової форми захисту несудовим формам; (3) як протиставлення змагальних процедур (судовий розгляд, третейське судочинство тощо), процедурам незмагальним, що засновані на примиренні сторін; (4) способи врегулювання спорів, що не пов'язані із залученням третьої сторони, тобто процедурами, які хоч і є консенсуальними, на противагу змагальним за своєю природою, наприклад, переговори, однак відбуваються без участі третіх осіб; (5) можливість вибору не між судовою та несудовими формами захисту, а між різними способами АВС усередині самої системи інструментів АВС [32, с. 523]. Таке термінологічне розмаїття навряд чи сприятиме вдалому проведенню примирення.

Нарешті не залишається поза критикою укладання одного з найбільш важливих документів примирних процедур – угоди. Низка вчених вважає, що інститут укладання угоди в кримінальному провадженні не є медіацією у її класичному розумінні [33, с. 276]. Водночас, за національним законодавством, медіаційна угода (угода про примирення) – письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Медіаційна угода може укладатися у формі медіаційного застереження в договорі або у формі окремої угоди [4, с. 1]. Утім, у законі про медіацію вказується лише окремі положення порядку укладання угод, а щодо суб'єкта, на якого покладаються такі функції, не сказано нічого, за винятком того, що «угода фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону» та «медіатор (медіатори), є той, суб'єкт, що забезпечує проведення медіації» [4, с. 20, 21]. Так само й чинне кримінальне процесуальне законодавство України не пояснює щодо суб'єкта, на якого покладаються такі функції, як укладання угоди за результатами медіації. Зазначено лише, що домовленості можуть здійснюватися самостійно потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді). Безумовно, скласти компетентний документ угоди навряд чи під силу пересічному громадянину або психологу, навіть й освіченому.

Окрім усього, в угоді за результатами медіації мають зазначитися узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання, адже трапляються випадки, коли угода щодо примирення (медіаційна угода) реально не виконується її сторонами, що зводить нанівець медіаційні процедури та ухвалення у кримінальному провадженні остаточного рішення. У такому випадку науковці рекомендують керуватися положеннями постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11.12.2015 року № 13 у його поточній редакції, де зазначено, що, відповідно до ч. 1 ст. 476 КПК України, у разі невиконання угоди щодо примирення, потерпілий чи прокурор, відповідно, мають право в межах, встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Натомість, хто мусить фіксувати невиконання або неналежне виконання угоди, звертатися до суду, прокурорів з клопотанням про скасування вироку. Отже, прихильники традиційної правозастосовної практики наполягають на принциповій змістовній різниці між примиренням і медіацією. Головне, притому, постає питання, чи може захисник підозрюваного (обвинуваченого) або представник потерпілого брати участь у медіаційному процесі, та якщо це припускається, то за якими обмеженнями має діяти захисник чи представник.

Перш за все з'являються сумніви щодо переконливості щодо участі адвоката, так само, як і нотаріусів у примирній процедурі, які за законом про медіацію можуть здійснювати ці примирні процедури. Дані досліджень доводять, що мислення юриста, звичайне, аналітичне, але й стереотипізоване, іде за чітким формулюванням статей, положень, новел, діє, згідно з «процедурними» правилами та стосується правових позицій і втаємничених інтересів клієнта, які стоять за цими позиціями, що не завжди виголошуються відкрито. Сумніви щодо позицій й ролі адвоката простежуються і в ст. 7 («Нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора») закону про медіацію, зокрема, в частині, що медіатор не може «бути представником або захисником будь-якої із сторін у досудовому розслідуванні, судовому, третейському чи арбітражному провадженні у конфлікті (спорі), у якому він є чи був медіатором» [4, с. 7].

Оскільки безпосередньо кримінальний процес (провадження) має завжди конфліктогенний характер і є психологічним за змістом, тому є сенс оцінити інститут примирення (медіації) сторін з точки зору адвоката-медіатора як альтернативного, незалежного посередника юридичного спору у процесуальному судочинстві. Перш за все зазначимо, що залучення адвоката в урегулюванні правових спорів (юридичних конфліктів) як медіатора, проявляється таким чином: (1) особлива предметна сфера діяльності адвоката, пов'язана з глибоким всебічним аналізом протиріч і відносин у конфліктах різних предметних категорій; (2) специфічна роль адвоката як незалежного та неупередженого посередника, який сприяє сторонам у пошуку взаємоприйнятних та взаємовигідних умов припинення спору; (3) доцільність процедури (медіація), у контексті якої здійснюється адвокатська діяльність, що визначає місце адвоката-медіатора в цій процедурі [35, с. 35]. Якщо з першою ознакою, яку виокремлюють О. М. Миколенко та Н. В. Неледва, щодо участі адвоката в медіаційній процедурі (не як медіатора) слід погодитися, то дві наступні, як вбачається, є дискусійними [7, с. 195]. Так, наприклад, угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (ч. 4 ст. 469 КПК України), тільки за добровільною згодою сторін. У разі коли підозрюваний чи обвинувачений виявить бажання примиритися з потерпілим, відшкодувати завдану ним шкоду, нормалізувати відносини з потерпілим, а потерпілий – пробачити підозрюваного / обвинуваченого, отримати від нього відшкодування та відновити стосунки, адвокат повинен поінформувати свого клієнта щодо укладення угоди про примирення на підставі ст. 469 КПК та України та примирення з потерпілим на підставі ст. 46 КК України.

Як відомо, адвокати як юристи налаштовані до оперативного аналізу та розв'язання заплутаних проблем, тому вони радше будуть обмежувати автономію сторін і пропонувати в переговорах власні пропозиції, ніж намагатися дійти згоди [14, с. 88]. Дійсно, роль модератора, що спрямовує сторони до узгодження спірних питань, припускає схильність до рівновіддаленості всіх сторін у правовому спорі. Окрім того, вбачається неоднозначним питання, чи здатний адвокат перейти від типової для правника стратегії змагальності з іншою стороною

спору до комунікативної моделі консенсусу та компромісу у своїх професійних взаємовідносинах; наскільки це можливо для особи, яка звикла «перемагати» в процесуальному протистоянні та звикла «чіплятися» за юридичні факти, що свідчать про порушення форми кримінального процесу і спростовують докази винуватості підозрюваного (обвинуваченого). До того ж адвокат може бути просто не зацікавленим у швидкому вирішенні кримінального конфлікту, адже за звичай його гонорар залежить від обсягу роботи. Отже, може вбачатись певний конфлікт інтересів, бо існує, навіть гіпотетично, суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами й обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання ним професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій у процесі здійснення адвокатської діяльності [36, с. 4], [37, с. 9]. А разом саме недопущення конфлікту інтересів є першочерговим при дотриманні адвокатом головних принципів й адвокатської діяльності, і медіації.

Щоправда, думки вчених щодо участі адвокатів у процедурі медіації діаметрально протилежні: одні вважають, що адвокати можуть бути присутніми і брати участь у цій процедурі, якщо сторони заздалегідь досягнуть згоди з цього питання [41, с. 22], інші науковці, навпаки, стверджують, що за положень концепції відновного правосуддя кожен із учасників примирної процедури говорить за себе і демонструє намір досягти домовленості або результату, за якого кожна сторона залишається у вигазі. Звідти, відповідно до першої позиції, при виборі представників юридичних професій як медіаторів, констатують такі переваги: володіння навичками «процедурної» гри та здатність передбачати юридичні наслідки укладеної угоди; згідно з другою, таке: оскільки в традиційному кримінальному процесі адвокат прагне результату, де одна зі сторін обов'язково програє, тому й у медіації адвокат позасвідомо буде дотримуватися цієї ж стратегії [38, с. 141-142].

Для того щоб краще зрозуміти статус медіатора в Україні, варто дослідити питання щодо залучення спеціалістів у кримінальне провадження. Красновоєнна статистика наведена І. В. Озерським щодо залучення, наприклад, психологів як спеціалістів: тільки у 2014 році спеціаліст-психолог (юридичний психолог) до слідчих дій був зохочений лише в 3 %, а до процесуальних дій – ніколи взагалі, але водночас 73,2 % опитаних суддів та 48,9 % прокурорів вказують на необхідність такого залучення [40, с. 37]. Безумовно, спливило багато часу, але напевно чи відбулися суттєві зміни. Як аргумент, варто процитувати п. 2 ч. 1 ст. 77 КПК України, де закріплено, що «прокурор, слідчий не має права брати участь у кримінальному провадженні, якщо він брав участь у цьому ж провадженні як ... спеціаліст» [2, с. 77]. Відтак, законодавець у даній нормі гіпотетично позбавив можливості залучення прокурора чи слідчого у подвійній позиції – і як приписано за їхніми посадами, й одночасно як спеціалістів у кримінальному провадженні. Проте, зберігається можливість залучення й прокурора, і слідчого в одній позиції, а саме як спеціаліста в кримінальному провадженні.

Загалом професійна медіація, на відміну від адвокатської та нотаріальної, існує в більшості країн. Діяльність співтовариств медіаторів регулюється внутрішніми актами. Як зазначають науковці, посередниками при переговорах про

угоду про примирення повинні бути професійні спеціалісти (медіатори), які, з метою досягнення домовленості і складання проєктів необхідних документів, допомагатимуть обом сторонам консультаціями [39, с. 66].

Проте, навряд чи психолог, соціолог, соціальний працівник, інший фахівець, окрім правників, здатний скласти проєкти необхідних документів. Щоправда, допомогти обом сторонам консультаціями з приводу досягнення порозуміння – це якраз сфера їхньої компетенції. Основна відмінність адвоката й психологів та інших фахівців як медіаторів полягає в тому, що адвокат є фахівцем у галузі права, а медіатор – у психології, конфліктології, комунікативістиці та комунікативних технологіях. Попри те, що деякі науковці вважають сполучення в одній особі двох статусів (адвоката й медіатора), це є навряд чи припустимим, інші в той же час вказують на неякісність медіаційних послуг і загалом проблему недостатнього забезпечення кількості професійних медіаторів у разі якщо цим опікуються психологи, соціологи, соціальні працівники, педагоги тощо [7, с. 196].

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження можна дійти наступних висновків:

1. Карально-репресивний підхід щодо протидії вчиненню кримінальних правопорушень не є достатньо ефективним, тому необхідно впроваджувати механізми альтернативних процедур врегулювання кримінальних конфліктів.

2. Підхід, який лежить в основі відновного кримінального правосуддя, орієнтований на надання можливості сторонам кримінального конфлікту самим впоратися з наслідками кримінального правопорушення, а поєднання зусиль, знань, навичок адвоката й психолога, як медіаторів, приносить суттєво більший результат для успішного вирішення цього кримінально-правового конфлікту.

3. Основою всіх сумнівів щодо обґрунтованості та правомірності функціонування відновного правосуддя є загальні глобальні питання ставлення до права як явища правозастосування, а не праворозуміння та саморегулювання, на підставі якого суб'єкти суспільних відносин набувають можливостей самостійно встановлювати правила правової/девіантної поведінки і контролювати їх дотримання. Позитивне сприйняття нетрадиційних, нестандартних підходів до вирішення соціальних конфліктів залежить від законодавців, правозастосовників, науковців, які працюють у сфері права, психології, соціальної педагогіки, та які мають допомогти громадянам осмислити заходи відновного правосуддя, медіації як один із способів примирення в кримінальному провадженні.

4. Запровадження в юридичну практику України концепції відновного правосуддя, правових інструментів альтернативних (позасудових) способів врегулювання спорів інституту медіації та їх належне правове забезпечення є предметом дослідження багатьох представників процесуальних галузей права. Зважаючи на те, що кримінальне провадження завжди має свою специфіку, котра менш помітна за порівняльної характеристики з адміністративним, цивільним та господарським процесами, тому, цілком зрозуміло, кримінальне провадження на підставі угод буде матиме суттєві відмінності, що й обумовлені специфікою справ, які розглядаються в порядку кримінального судочинства. Як убача-

ється, законодавець мав би враховувати досвід інших країн у частині застосування медіації до більш широкої категорії кримінальних проваджень та її правових наслідків, коли б успішно проведена медіація розглядалась або як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності, або враховувалась судом як пом'якшуюча обставина під час призначення обвинуваченому покарання.

5. Імплементация процедур медіації в кримінальне провадження супроводжується позитивними змінами: у стислі терміни відбувається завершення досудового розслідування; зменшується навантаження на органи досудового розслідування, процесуальних керівників, суд та знижуються витрати правосуддя; потерпілий та правопорушник беруть активну участь у вирішенні проблем, спричинених правопорушенням, доходять доброзичливих взаємин, толерантності, та відбувається запобігання проявів насилля та жорстокості. Пересторогою є неякісне надання послуг медіатором, хоча правові наслідки передбачено в Законі України «Про медіацію».

Таким чином, основними перевагами медіації за участю адвоката та психолога в кримінальному провадженні, яка значно ширше за судовий розгляд, є сприяння збереженню між сторонами кримінального конфлікту стосунків, конфіденційності, економія їх коштів та часу, зняття між ними емоційного напруження. Значущість відновного правосуддя в сучасній Україні виражається в реальній можливості ефективного вирішення кримінально-правових конфліктів, а тому особливої уваги заслуговують подальші наукові дослідження перспективного широкого запровадження і застосування в цілому та медіації за участю адвокатів і психологів зокрема.

Використані джерела:

1. Приказки та прислів'я про суд. [Електронний ресурс] URL : <https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-sud/>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, №9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 05. 05.2023)
3. Денисюк П. Д. Медіація в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2021. Серія ПРАВО. Випуск 64. С. 308-312. URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/238742/237349>.
4. Бородавка А. І. Відновне правосуддя як один із видів безоплатної вторинної правової допомоги. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти* : матеріали IV Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції (м. Полтава, 23-24 жовтня 2019 року) : у 2-х ч. Полтава : Россава. 2019. Ч. 1. С. 73-78.
5. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2022. № 7, ст. 51. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)
6. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: монограф. / Г. С. Бідняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 152 с. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3707/1/1.pdf>.

7. Миколенко О. М., Неледва Н. В. Тенденції розвитку національного законодавства про медіацію та медіатора у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 4 (29). Том 1. С. 193-197. URL: <http://dspace.onu.edu.ua/8080/bitstream/123456789/28048/1/193-197.pdf>.

8. Біцай А. В. Участь адвоката в медіації у кримінальному провадженні в контексті реалізації права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 8-15. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_m eta&C21COM=5&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vkc_2018_2_3.

9. Faulkner R., Haselgrove-Spurin C., Thomas G.R. *Mediation Methods for Mediators and Client Representatives* (5th Edition). – Dallas: Nationwide Mediation Academy, 2006. P. 10. URL : http://www.nadr.co.uk/articles/published/mediation/001_Chapter_One_Introduction_mediation.pdf.

10. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. Загальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали наук. полілогу, 07.09. 2018 р. Харків : Право, 2018. С. 11-25. URL : <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17779/1/Baulin-11-25.pdf>.

11. Дудоров О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: проблеми правозастосування. *Азовські правові читання*: матер. Міжнар. науково-практичної конференції (м. Бердянськ, 17-18 травня 2019 р.) Бердянськ: ТОВ «Модем-1», 2019. С. 76-86.

12. Ізраєлян А. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : дис. ... на здоб. наук. ст. докт. філос. за спец. 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2022. 186 с. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16084>.

13. Козич І. В., Микитин Ю. І. Договір у кримінально-правових відносинах. Договір як універсальна форма правового регулювання: монографія / за заг. ред. проф. В. А. Васильової. Івано-Франківськ, 2016. 399 с. URL : <http://hdl.handle.net/123456789/3760>.

14. Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 248 с.

15. Основоположне рішення Ради Європейського союзу від 15.03.2001 року «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» (2001/220/JHA). URL : [https://issuu.com/ucce/docs/16_fr_decision_ukr_\(дата_звернення:_05.05.2023\)](https://issuu.com/ucce/docs/16_fr_decision_ukr_(дата_звернення:_05.05.2023))

16. Marshall T. *Criminal Mediation in Great Britain 1980-1996*. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 1996. Vol. 4 (4). P. 37-39.

17. Gavrielides, T. *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy* [Text] / Theo Gavrielides. Helsinki, 2007. P. 155. URL : <https://www.ojp.gov/njrs/virtual-library/abstracts/restorative-justice-theory-and-practice-addressing-discrepancy/>.

18. Ясиновський І. Г. Характеристика моделі медіації в розвинутих країнах. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33) С. 94-98. URL : http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/stajij_n4-33_2014/20.PDF.

19. Рекомендація NR (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам - членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15.09.1999 року. URL : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text_\(дата_звернення:_05.05.2023\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text_(дата_звернення:_05.05.2023))

20. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text_\(дата_звернення:_05.05.2023\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text_(дата_звернення:_05.05.2023))

21. Іщенко О. М. Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 39 (2). С. 126-129. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32928/1/86.pdf>.

22. Таус М. М. Судове провадження на підставі угоди в кримінальному процесі України: дис. ... на здоб. наук. ст. докт. Філософ. в гал. права за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Дніпропетровський університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 290 с

23. Волковицька Н. Д. Медіація: альтернативний чи ефективний спосіб вирішення спорів? *Юридична газета. Online*. 2018. № 4-5. URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-alternativniy-chi-efektivniy-sposib-virishennya-sporiv.html>.

24. Подковенко Т. О. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 36-41. URL : https://libcc.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1830347.

25. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального провадження за 2022 рік. *Веб-сайт «Судова влада України»*. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/r1k_2022.

26. Рішення у справі «Ніколова проти Болгарії»: Рада Європи. Європейський суд з прав людини. Рішення від 25.03.1999 року (заява №40896/98). URL : https://zakon.cc/law/document/read/980_404. (дата звернення: 05.05.2023)

27. Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя від 17.09.1987 року. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf. (дата звернення: 05.05.2023)

28. Вільгушинський М. Й., Сірогкіна М. В. Погоджувальне правосуддя у кримінальній юстиції України: актуальні проблеми впровадження та застосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 6. С. 97-112.

29. Санко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. НАВС, Київ, 2017. 22 с.

30. Назарук О. Онішук А. Медіаційна процедура у кримінальному процесі. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 74-80. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/10-2016/02/nazaruk>.

31. Айвон Дандуранд, Курт Т. Гріфітс. Посібник з програм відновного правосуддя. Серія посібників з кримінального правосуддя. ООН. Управління з наркотиків та злочинності. Нью-Йорк, 2006. 103 с. URL : <http://ipcj.org.ua/upload/UN-RJ-Programs-Handbook-2006-Ukr.pdf>

32. Шарая А. А., Панкратова Д. О. Щодо питання альтернативних способів вирішення правових спорів: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 521-525. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/126>.

33. Дмитренко А. А., Мазур М. Р. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2021. Серія ПРАВО. Вип. 67. С. 273-277.

34. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11.12.2015 року № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)

35. Дуфенюк О. М. Потерпілий-медіатор-підозрюваний: дев'ять років практики посередництва в Україні. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 1 (11). С. 29-38. URL : <https://10.32518/2617-4162-2021-1-29-38>.

36. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 року № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 27. ст. 282. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)

37. Правила адвокатської етики : затвержені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 року, зі змінами від 15.02.2019 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>. (дата звернення: 05.05.2023)

38. Аракелян Р. Ф. Шляхи вирішення кримінальних конфліктів за сприянням інституту медіації в кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2016. № 1. С. 137-147.

39. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження: моногр. / За заг. ред. д. ю. н., проф., акад. Академії політичних наук України В. М. Тертишника. Дніпро, 2018. 358 с.

40. Озерський І. В. Проблеми кримінально-процесуального та адміністративного права України : науково-практичний посібник / І. В. Озерський, В. В. Чумак. Харків : Вид-во, 2014. 252 с.

41. Яновська О. Г., А. Бідай А. В. Особливості участі адвоката у процедурі медіації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2014. Вип. 1. С. 21-24.

References:

1. Prykazky ta prysliv'ya pro sud. N. d. [Electronic resource] N. p. URL : <https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-sud/>. [in Ukrainian].

2. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. (2012). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR) - Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2013, 9-10, 11-12, 13, art. 88. [Electronic resource] N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

3. Ridnyak, P. D. (2021). Mediatsiya v kryminal'nomu provadzhenni. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National Univercity. Seriya PRAVO, issue 64, 308-312*. URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/238742/237349>. [in Ukrainian].

4. Borodavka, A. I. (2019). Vidnovne pravosuddya yak odyn iz vydiv bezoplatnoyi vtorynnoyi pravovoyi dopomohy. *Adaptatsiya pravovoyi systemy Ukrainy do prava Yevropeys'koho Soyuzu : teoretychni ta praktychni aspekty : materialy IV Vseukrayins'koyi za mizhnarodnoyu uchastyu nauково-praktychnoyi konferentsiyi (m. Poltava, 23-24 zhovtnya 2019) : (Ch. 1-2; Ch. 1) - Adaptation of the legal system of Ukraine to the law of the European Union: theoretical and practical aspects: materials of the IV All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation (Poltava, October 23-24, 2019): (parts 1-2; part 1)*, 73-78. Poltava : Rossava. [in Ukrainian].

5. Pro mediatsiyu. Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX. (2021) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR) - Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2022, 7, art. 51. [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukrainian].

6. Bidnyak, H. S. (2019). Teoriya i praktyka vykorystannya spetsial'nykh znan' pry rozsliduvanni shakhraystv : monohraf. / H. S. Bidnyak. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3707/1/1.pdf>. [in Ukrainian].

7. Mykolenko, O. M., Neledva, N. V. (2019). Tendentsiyi rozvytku natsional'noho zakonodavstva pro mediatsiyu ta mediatora u kryminal'nomu provadzhenni. *Prykarpatskyi*

yurydychnyy visnyk - Carpathian Legal Gazette, issue 4 (29), vol. 1, 193-197. URL : <http://dspace.onu.edu.ua/8080/bitstream/123456789/28048/1/193-197.pdf>. [in Ukrainian].

8. Bitsay, A. V. (2018). Uchast' advokata v mediatsiyi u kryminal'nomu provadzhenni u konteksti realizatsiyi prava na spravedyvyvy sud. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva - Herald of criminal justice*, 2, 8-15. URL : http://www.irbis-nbu.v.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgibis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vkc_2018_2_3. [in Ukrainian].

9. Faulkner, R., Haselgrove-Spurin, C., Thomas, G. R. (2006). *Mediation Methods for Mediators and Client Representatives (5th Edition)*. - Dallas: *Nationwide Mediation Academy*, 10. URL : http://www.nadr.co.uk/articles/published/mediation/001_Chapter_One_Introduction_mediation.pdf. [in English].

10. Baulin, Yu. V. (2018). Fundamental'ni problemy kryminal'noyi vidpovidal'nosti. *Zahal'ni problemy kryminal'noyi vidpovidal'nosti : materialy nauk. polilohu, 07.09.2018 r. - General problems of criminal liability: materials of sciences. polylogue, 07.09.2018, 11-25. Kharkiv: Pravo. URL : <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17779/1/Baulin-11-25.pdf>.*

11. Dudorov, O. A. (2019). Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti u zv'yazku z prymyrennyam vynnogo z poterpilym: problemy pravozastosuvannya. *Azovski pravovi chytannya: mat-ly Mizhnar. naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Berdyans'k, 17-18 travnya 2019 r.) - Azov legal readings: Mat-ly International. of the scientific and practical conference (Berdyans'k, May 17-18, 2019), 76-86. Berdyans'k: TOV «Modem-1».* [in Ukrainian].

12. Israyelyan, A. O. (2022). Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti u zv'yazku z prymyrennyam vynnogo z poterpilym. - Kvalifikatsiyna naukova pratsya na pravakh rukopysu. *Doctor's thesis. Natsional'nyy universytet «Odes'ka yurydychna akademiya»*, Odesa. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16084>. [in Ukrainian].

13. Kozych, I. V., Mykytyn, YU. I. (2016). Dohovir u kryminal'no-pravovykh vidno synakh. Dohovir yak universal'na forma pravovoho rehulyuvannya : monohrafiya / V. A. Vasyl'eva (Ed.). Ivano-Frankivs'k. URL : <http://hdl.handle.net/123456789/3760>. [in Ukrainian].

14. Ozers'kyy, I. V. (2020). Aktual'ni problemy mediatsiyi v yurysdyktsivnomu protsesi Ukrainy: navch. posib. Mykolayiv : Vyd-vo CHNU im. Petra Mohyly. [in Ukrainian].

15. Osnovopolozhne rishennya Rady Yevropeys'koho soyuzu vid 15.03.2001 roku «Pro mistse zhertv zlochyniv u kryminal'nomu sudochynstvi» (2001/220/JHA). (2001) [Electronic resource] N. p. URL : https://issuu.com/uccg/docs/16_fr_decision_ukr. [in Ukrainian].

16. Marshall, T. (1996). Criminal Mediation in Great Britain 1980-1996. *European Journal on Criminal Policy and Research, vol. 4 (4), 37-39.* [in English].

17. Gavrielides, T. *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy [Text] (2007) / Theo Gavrielides. Helsinki, 155.* URL : <https://www.ojp.gov/nrcjs/virtual-library/abstracts/restorative-justice-theory-and-practice-addressing-discrepancy/>. [in English].

18. Yasynovs'kyy, I. H. (2014). Kharakterystyka modeley mediatsiyi v rozvynutykh krainakh. *Yurydychnyy visnyk - Legal Bulletin, 4 (33), 94-98.* URL : http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n4-33_2014/20.PDF. [in Ukrainian].

19. Rekomendatsiya N R (99) 19 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam - chlenam Rady, yaki zatsikavleni v orhanizatsiyi mediatsiyi u kryminal'nykh spravakh vid 15.09.1999. (1999) [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text. [in Ukrainian].

20. Konstytutsiya Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR (1996) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR) - Information of the Verkhovna Rada (VVR), 30, art.*

141. [Electronic resource] N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>. [in Ukrainian].

21. Ishchenko, O. M. (2016). Mediatsiya v kryminal'nomu protsesi : zarubizhnyy dosvid ta perspektyvy Ukrainy. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Seriya : Pravo, issue 39 (2)*, 126-129. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32928/1/86.pdf>. [in Ukrainian].

22. Taus, M. M. (2021). Sudove provadzhennya na pidstavi uhod u kryminal'nomu protsesi Ukrainy. *Doctor's thesis. Dnipropetrovs'kyy universytet vnutrishnikh sprav, Dri pro*. [in Ukrainian].

23. Volkovyts'ka, N. D. (2018). Mediatsiya: al'ternatyvnyy chv efektyvnyy sposib vyrishennya sporiv? *Yurydychna hazeta - Legal newspaper*, 4-5. [Electronic resource] N. p. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/mediaciya-alternativniy-chi-efektyvniy-sposib-virishennya-sporiv.html>. [in Ukrainian].

24. Podkovenko, T. O. (2018). Al'ternatyvni sposoby vyrishennya sporiv: rozvytok kontseptsyi. *Aktual'ni problemy pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence, issue 1 (13)*, 36-41. URL : https://libcc.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/de_tail.php3?doc_id=1830347. [in Ukrainian].

25. Zvit sudiv pershoyi instantsiyi pro rozhyad sprav u porядku kryminal'noho provadzhennya za 2022 rik. Veb-sayt «Sudova vlada Ukrainy». (2022). [Electronic resource] N. p. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/rik_2022. [in Ukrainian].

26. Rishennya u spravi «Nikolova proty Bolhariyi». Rada Yevropy. Yevropevs'kv sud z prav lyudyny. Rishennya vid 25.03.1999 (zayava №40896/98). (1999). [Electronic resource] N. p. URL : https://zakon.cc/law/document/read/980_404. [in Ukrainian].

27. Rekomendatsiya № R (87) 18 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo sproshchennya kryminal'noho pravosuaddya vid 17.09.1987. (1987). [Electronic resource] N. p. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf. [in Ukrainian].

28. Vil'hushyns'kyy, M. Y., Sirotkina, M. V. (2012). Pohodzhuval'ne pravosuaddya u kryminal'niy yustytсийi Ukrainy: aktual'ni problemy vprovadzhennya ta zastosuvannya. *Chasopys tsvytil'noho i kryminal'noho sudochynstva - Journal of civil and criminal justice*, 6, 97-112. [in Ukrainian].

29. Sayenko, H. Yu. (2017). Provadzhennya na pidstavi uhod u kryminal'nomu protsesi Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis. NAVS, Kyiv*. [in Ukrainian].

30. Nazaruk, O., Onishchuk, A. (2016). Mediatsiyina protsedura u kryminal'nomu protsesi. *Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy - Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, Part 2*, 74-80. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/10-2016/02/nazaruk>. [in Ukrainian].

31. Ayvon, Dandurand, & Kurt, T. Hrifits (2006). Posibnyk z prohram vidnovnoho pravosuaddya. Seriya posibnykiv z kryminal'noho pravosuaddya. OON. Upravlinnya z nar-kotyktiv ta zlochynnosti. N'yu-York. URL : <http://ipc.org.ua/upload/UN-RJ-Programs-Handbook-2006-Ukr.pdf>. [in Ukrainian].

32. Sharaya, A. A., Pankratova, D. O. (2022). Shchodo pytannya al'ternatyvnykh sposobiv vyrishennya pravovykh sporiv: porivnyal'nyy analiz. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 11, 521-525. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/126>. [in Ukrainian].

33. Dmytrenko, A. A., Mazur, M. R. (2021). Osoblyvosti mediatsiyi u kryminal'nomu provadzhenni Ukrainy. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu -*

Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Seriya PRAVO, issue 67, 273-277. [in Ukrainian].

34. Postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozhljadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav «Pro praktyku zdiysnennya sudamy kryminal'noho provadzhennya na pidstavi uhod» vid 11.12.2015 № 13. (2015). [Electronic resource] N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text>. [in Ukrainian].

35. Dufenyuk, O. M. (2021). Poterpilyy-mediator-pidozryuvanny: dev'yat' rokiv praktyky poserednytstva v Ukraini. *Sotsial'no-pravovi studiiyi - Social and legal studies, issue 1 (11), 29-38*. URL: <https://10.32518/2617-4162-2021-1-29-38>. [in Ukrainian].

36. Pro advokaturu ta advokat s'ku diyal'nist'. Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 №5076-VI. (2012). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR) - Information of the Verkhovna Rada (VVR), 2013, 27, art. 282*. [Electronic resource] N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>. [in Ukrainian].

37. Pravyla advokats'koyi etyky. Zatverdzeni Zvitno-vvbornym z"vizdom advokativ Ukrainy 09.06.2017, zi zminamy vid 15.02.2019. (2019). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>. [in Ukrainian].

38. Arakelyan, R. F. (2016). Shlyakhy vyrishennya kryminal'nykh konfliktiv za spryanniam instytutu mediatsiyi v kryminal'nomu provadzhenni. *Yurydychna nauka - Legal science, 1, 137-147*. [in Ukrainian].

39. Sachko, O. V. (2018). Problemy realizatsiyi verkhovenstva prava pry zastosovanni osoblyvykh form ta rezhymiv kryminal'noho provadzhennya: monohr. / V. M. Tertys'nyk (Ed.). Dnipro. [in Ukrainian].

40. Ozers'kyy, I. V. (2014). Problemy kryminal'no-protseusual'noho ta administratyvnoho prava Ukrainy : naukovo-praktychny posibnyk / I. V. Ozers'kyy, V. V. Chumak (Eds.). Kharkiv : Vyd-vo. [in Ukrainian].

41. Yanovs'ka, O. H., A. Bitsay, A.V. (2014). Osoblyvosti uchasti advokata u protseduri mediatsiyi. *Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University, issue 1, 21-24*. Yurydychni nauky. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 07.05.2023

Bogucharova O. I., Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Social and Humanities and general legal disciplines Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko Donetsk State University of Internal Affairs (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Kravchenko I. M., Candidate of legal sciences, Associate Professor, Head of the Department of Justice Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko Donetsk State University of Internal Affairs, lawyer (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

LAWYER AND PSYCHOLOGIST PARTICIPATION IN MEDIATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CURRENT PROBLEMS

The article examines the peculiarities of criminal proceedings on the basis of agreements, which are determined by the concept of restorative justice, namely, the process when all its parties - participants in a criminal offense meet to jointly resolve issues related to the consequences of the offense and its impact on the future. In European countries, the institu-

tion of agreements is one of the effective alternative (out-of-court) methods of conflict resolution, which is designed to quickly restore the violated rights of victims, reduce the time and costs of justice, preserve state legal and human resources, and prevent violence. As confirmation of the relevance of the research topic, the judicial statistics of consideration of criminal proceedings based on agreements by courts of first instance are given, which proves the expediency and timeliness of introducing such a legal institution in Ukraine. Analyzed norms of international legal acts, domestic legislation, including norms of the Law of Ukraine "On Mediation".

The regulation of conciliation procedures based on mediation as one of the alternative tools for resolving legal conflicts has been studied. Different models of mediation are presented. The problematic nature of some provisions regarding the application of agreements in the criminal procedural legislation of Ukraine was also considered. Particular attention is paid to the definition of a person who can be a mediator and his legal status in criminal proceedings. The positions of scientists regarding lawyers and other lawyers as mediators, victims and their representatives, defenders, on the one hand, and psychologists, sociologists, teachers, etc. on the other hand, are considered. It was established that the introduction of the institution of mediation in the national criminal court requires public assistance in the use of conciliation procedures in criminal proceedings, and therefore, the continuation of scientific research of this legal institution.

Keywords: restorative justice, criminal proceedings, conflict (dispute), mediation, mediation agreement, conciliation agreement, mediator, reconciliation, defender, lawyer, psychologist, compromise.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.250-268

УДК: 343.98; 343.147

Лисенко В. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету (м. Ірпінь, Україна)
e-mail: charly_niron@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1541-5105>

ОБШУК: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

У статті, з урахуванням результатів вивчення судової практики, наведено особливості призначення та проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. Виокремлено найбільш поширені помилки в ході підготовки клопотань про надання дозволу на проведення обшуку, а також порушень, які допускають слідчі в ході безпосереднього здійснення слідчої (розшукової) дії.

Визначено мету проведення такої слідчої (розшукової) дії та головні напрями діяльності слідчого щодо відшукання й вилучення конкретних предметів, речей і документів для вирішення завдань кримінального провадження. Наведено вимоги до клопотань про надання дозволу на проведення обшуку, виокремлено приклади із судової практики щодо повернення для доопрацювання таких клопотань, відмову слідчого судді в задоволенні клопотання, надання дозволу на проведення обшуку.

З урахування результатів вивчення судової практики наведено головні помилки, які зустрічаються в практиці проведення обшуку щодо осіб, які можуть проводити обшук, бути присутніми при його проведенні. Звертається увага на необхідності ретельного підбору понять. Виокремлено головні недоліки щодо внесення відомостей про учасників до протоколу обшуку, запрошення заінтересованих в результатах розслідування понять тощо. Наведено проблемні сторони використання технічних засобів для здійснення фіксації ходу проведення обшуку та відображення і збереження його результатів.

Висвітлено використання результатів обшуків у доказовому процесі, виокремлено окремі помилки, які допускаються слідчими при їх проведенні, що призводять до визнання доказів недопустимими в ході судового розгляду кримінального провадження.

Ключові слова: порядок проведення обшуку, клопотання про надання дозволу на проведення обшуку, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку, фіксація ходу проведення обшуку, використання результатів обшуку в доказовому процесі.

Постановка проблеми. Розслідування злочинів не обходиться без проведення обшуку, спрямованого на виявлення та фіксацію відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Незважаючи на те, що кримінальне процесуальне законодавство чітко визначає порядок проведення такої слідчої (розшукової) дії, у практиці розслідування злочинів виникають проблемні ситуації, слідчими допускаються помилки, а в окремих випадках перевищення своїх повноважень. Вивчення судової практики щодо особливостей призначення та проведення обшуку дозволяє виокремити конкретні недоліки у діяльності органів досудового розслідування, що, в подальшому, буде сприяти удосконаленню їх діяльності та усуненню негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальний порядок, особливості проведення обшуку щодо окремих кримінальних правопорушень знайшли широке висвітлення останнім часом у наукових публікаціях О. А. Антонюка щодо кримінальних правопорушень проти громадського порядку [1]; І. В. Вегери – щодо проблемних питань участі адвоката при проведенні обшуку [2]; І. В. Гловюк – щодо проблемних питань забезпечення належної правової процедури обшуку [3]; Д. В. Деревняка – щодо удосконалення тактики обшуку [4]; Д. А. Морозова – щодо особливостей проведення обшук при розслідуванні незаконного вирощування або посіву снотворного маку чи конопель [5]; Л. М. Перцовой-Годорової – щодо «електронного доказу» під час обшуку [6] О. С. Смірнова, Г. К. Тетерятник – щодо організаційно-правових питань фіксування обшуку технічними засобами [7] та багатьох інших авторів, предметом дослідження яких були криміналістичні та кримінальні процесуальні особливості призначення та проведення обшуку. У наведених вище наукових публікаціях запропоновано низку обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення діяль-

ності органів досудового розслідування під час проведення обшуку, запропоновані зміни до чинного кримінального процесуального законодавства, наведені окремі проблемні питання щодо організації проведення такої слідчої (розшукової) дії. Незважаючи на те, що питання проведення обшуку достатньо повно досліджені у публікаціях науковців, у ході безпосередньої реалізації норм кримінального процесуального законодавства виникає низка проблемних питань. Слідчі та прокурори допускають порушення встановленої процедури обшуку, які тягнуть за собою визнання отриманих доказів недопустимими, ухилення від кримінальної відповідальності правопорушників.

Формулювання цілей. З огляду на вищевказане, метою статті є розгляд визначеного чинним законодавством порядку проведення обшуку та виокремлення, на підставі вивчення судової практики, порушень чинного кримінального процесуального законодавства у діяльності органів досудового розслідування. Аналіз таких результатів буде сприяти усуненню порушень чинного законодавства слідчими та прокурорами, належній організації проведення такої слідчої (розшукової) дії, удосконаленню діяльності органів досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. За КПК України (2012 р.) обшук виконує, у тому числі, завдання, які раніше були покладені на проведення виїмки (КПК України 1960 р.). Фактично в кожному кримінальному провадженні застосовується така слідча (розшукова) дія. Обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, є дієвим заходом щодо відшукування та вилучення знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення. В одному кримінальному провадженні протягом трьох днів працівники Офісу Генерального прокурора провели 64 обшуки в різних приміщеннях [8].

Вибіркове вивчення судової практики показало, що здебільшого слідчі дотримуються встановленого порядку проникнення до житла чи іншого володіння особи в ході проведення обшуків у кримінальних провадженнях. Однак, в окремих випадках, усе ж таки допускаються порушення конституційних прав людини, чинного кримінального процесуального законодавства й слідчі проводять обшуки без належного судового дозволу, з істотними порушеннями прав і свобод учасників кримінального судочинства. Так в одному із випадків обшук у будинку був проведений без дозволу слідчого судді. У його проведенні брали участь більше ніж 15 співробітників поліції, поняті були запрошені лише після фактичного початку обшуку. Протокол обшуку не складався [9].

У клопотаннях про надання дозволу про проведення обшуку слідчі, прокурори ставлять питання про відшукування та вилучення:

- вогнепальної зброї [10];
- комп'ютерної техніки, електронних та магнітних носіїв інформації [11];
- документів фінансово-господарської діяльності [8].

Проведення обшуку має спрямування на вирішення завдань кримінального провадження. При цьому варто враховувати певні інтереси осіб, щодо яких проводиться така слідча (розшукова) дія. Особливо це стосується діяльності

суб'єктів господарювання. Унаслідок проведення обшуку та безпідставного вилучення майна суб'єкти господарювання нерідко позбавляються можливості реалізації майнових прав та законних інтересів. Трапляються випадки, коли в ході обшуку вилучаються документи, речі, майно, які не мають жодного відношення до вчинених кримінальних правопорушень.

Важливим спрямуванням зазначеної слідчої (розшукової) дії є також встановлення місцезнаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду й оголошені в розшук. Так судом був оголошений розшук обвинуваченого та надано дозвіл на проведення обшуку будинку за місцем його проживання з метою встановлення його місцезнаходження [12-14]. В іншому випадку, при таких же самих обставинах, слідчий суддя відмовив у проведенні обшуку з метою встановлення місцезнаходження особи, яка розшукувалася органами досудового розслідування, оскільки підозрюваний не був оголошений у розшук, проживав за місцем реєстрації [15].

Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду (ч. 2 ст. 234 КПК України).

Кримінальний процесуальний закон вимагає обов'язкового дотримання правових вимог при оформленні процесуальних документів. клопотання слідчого (за погодженням з прокурором) або прокурора до слідчого судді про проведення обшуку має відповідати вимогам, зазначеним у ст. 234 КПК України.

Важливим у формуванні змісту клопотання є обґрунтування того, що не було можливості добровільно отримати речі й документи в результаті тимчасового доступу до речей і документів або відомостей, які можуть у них міститися. Крім цього, має бути обґрунтовано, що іншими слідчими (розшуковими) діями, на відміну від обшуку, не можна вирішити завдання кримінального провадження. До клопотання мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання (про наявність у власності житла, автомобіля тощо), а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо конкретного кримінального провадження.

Поширеними в судовій практиці є випадки повернення для доопрацювання клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення обшуку через неякісну їх підготовку. Судова практика знайшла форму вирішення таких ситуацій через надання слідчим чи прокурором заяви про повернення клопотання у зв'язку з необхідністю його доопрацювання, оскільки, відповідно до положень ч. 6 ст. 234 КПК України, у разі відмови в задоволенні, клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи слідчий, прокурор не має права повторно звертатися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук того самого житла чи іншого володіння особи, якщо в клопотанні не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею [16-21].

Поширеною причиною відмови слідчим суддею в задоволенні клопотання про дозвіл на проведення обшуку є, зокрема, відсутність у додаткових матеріалах клопотання витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань [22]. До причин відмови може бути віднесено не конкретне визначення предметів і документів, які підлягають відшуканню і вилученню та можливість вирішення завдань за допомогою тимчасового доступу до речей і документів чи проведення інших слідчих (розшукових) дій. Підставою відмови в наданні дозволу на проведення обшуку не було доведено наявність достатніх підстав, визначених в пп. 1-5 ч. 5 ст. 234 КПК України [23-24].

Нерідко здійснюються заходи, які не передбачені кримінальним процесуальним законодавством щодо оформлення клопотання про надання дозволу для проведення обшуку. Слідчим було проведено обшук автомобіля до постановлення ухвали слідчого судді на підставі положень ч. 3 ст. 233 КПК України. Погодившись з прокурором, слідчий невідкладно звернувся до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку. У задоволенні клопотання про обшук було відмовлено, оскільки слідчий в одному клопотанні одночасно запитував дозвіл на проведення обшуку та арешт майна, яке було фактично вилучено в ході обшуку. При цьому взагалі не досліджувалося питання чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Клопотання було повернуто слідчому для доопрацювання [25]. У судовій практиці трапляються випадки, коли для отримання дозволу на проведення обшуку використовуються фальсифіковані протоколи допиту свідків, які в подальшому були надані до слідчого судді [26].

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (п.1 ст. 235 КПК України), строк дії ухвали не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали (пп. 1 п. 2 ст. 235 КПК України). Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Це положення ч. 1 ст. 236 КПК України в судовій практиці знаходить неоднозначне тлумачення. В одному із кримінальних проваджень захисник заявив клопотання про визнання недопустимим доказом протокол обшуку, з огляду на те, що обшук у квартирі, а також особистий обшук фактично були проведені оперуповноваженим, а не слідчим, якому ухвалою слідчого судді надано дозвіл на проведення обшуку [27]. Відповідно до ч. 5 ст. 236 КПК України, за рішенням слідчого чи прокурора, може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, котрі мають значення для кримінального провадження. Враховуючи викладене вище, суд визнав протокол обшуку належним та допустимим доказом.

Виконання ухвали слідчого судді може передоручатися іншому слідчому з групи слідчих, так й оперативному працівнику. Таке рішення повністю узгоджується з правою позицією, викладеною в постанові Верховного Суду від 17 лютого 2021 р. у справі № 263/10353/16-к. Верховний Суд колегією суддів Третейої

судової палати Касаційного кримінального суду зазначив у вказаному вище рішенні, що визначення в ухвалі слідчого судді конкретного слідчого або прокурора, які мають здійснювати обшук, перебуває поза межами повноважень слідчого судді з контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та обмежується в цій частині перевіркою того, чи є належним суб'єктом учасник кримінального провадження, який звернувся з клопотанням про проведення обшуку [28].

З огляду на вищесказане в ухвалі про надання дозволу на проведення обшуку, по-різному визначають коло осіб, яким надано право його проведення. Слідчим суддею було надано дозвіл на проведення обшуку за однією адресою 28 слідчим Національної поліції, які здійснювали досудове розслідування у кримінальному провадженні, зазначивши їх прізвища [29]. В іншому випадку в ухвалі було зазначено про надання дозволу слідчим групи слідчих та прокурорам групи прокурорів у кримінальному провадженні [30], заступнику начальника слідчого відділу; слідчому, начальнику відділу місцевої прокуратури, прокурору місцевої прокуратури, зазначивши їх прізвища [31].

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи, з огляду на положення абз. 2 ч. 7 ст. 233 КПК України, здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понять, незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії, крім особливостей, встановлених ст. 615 КПК України. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану (абз. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України) визначає, що при проведенні обшуку, якщо залучення понять є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, ця слідча (розшукова) дія проводиться без залучення понять. У такому разі хід і результати проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Важливим є не лише дотримання вимог кримінального процесуального законодавства щодо обов'язкової участі понять, а також врахування якісного їх підбору. У ході проведення обшуку, на вимогу особи, у якій проводили обшук, був замінений один із понять, оскільки він перебував у стані алкогольного сп'яніння [32]; понятій не володів державною мовою і, відповідно, не міг прочитати протокол обшуку [33]; понятій був запрошений після початку обшуку [34]; понятій не бачив моменту встановлення та вилучення вогнепальної зброї [35]; як поняті, були запрошені раніше судимі особи, які на момент розгляду кримінального провадження в суді відбували покарання [9].

Для участі в проведенні обшуку (ч. 1 ст. 236 КПК України) може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники

кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів (для подолання логічного захисту комп'ютерних систем; копіювання інформації з електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем; подолання перешкод з відкриття приміщень, сейфів, сховищ; вилучення зброї, босприпасів, вибухових речовин тощо). У ході обшуків вилучено зброю, осколкові ручні гранати Ф-1, бойові припаси, вибухові речовини, що, відповідно, вимагало допомоги спеціалістів [36-37].

Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Незалежно від стадії проведення обшуку слідчий, прокурор, інша службова особа, яка бере участь у проведенні обшуку, зобов'язані допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються, згідно з положеннями ст. 50 КПК України.

Чинним законодавством (абз. 3 ч. 3 ст. 236 КПК України) передбачено також, що слідчий, прокурор не може заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Вони зобов'язані допустити їх до обшуку на будь-якому етапі його проведення. Вивченням судової практики не встановлено фактів відмови користуватися правовою допомогою. Слідчі надають можливість особам, у яких проводився обшук, користуватися послугами адвоката, незважаючи, що такі дії, в окремих випадках, призводять до затримання проведення обшуку, витоку інформації про слідчу (розшукову) дію, негативних наслідків у розслідуванні злочинів тощо. У ході проведення обшуку особою, у якої його проводили, було заявлено клопотання про можливу участь адвоката й надання його на безоплатній основі (надання безоплатної правової допомоги). Слідчим було відмовлено в залученні захисника на безоплатній основі, оскільки ст. 49 КПК України передбачена можливість надання такого захисника лише підозрюваному, обвинуваченому, а процесуальний статус особи, у помешканні якої проводився обшук, на той час визначений не був. Крім того, був наданий час (три години) для залучення адвоката самостійно [38]. Судом у ході розгляду кримінального провадження по суті проведений обшук, який визнано правомірним. Незважаючи на це, судом було винесено виправдувальний вирок, оскільки не доведено, що вилучені в ході обшуку психотропні речовини в особливо великих розмірах належали конкретній особі.

Слідчі в ході обшуку інколи допускають низку порушень встановленого порядку його проведення. Так під час обшуку не було дотримано вимог кримінального процесуального законодавства щодо процедури слідчої (розшукової) дії, а саме: обшук проведено без участі захисника; не ознайомлено підозрюваного з ухвалою про дозвіл на проведення обшуку; не зберігся оригінальний примірник технічного носія інформації зафіксованих процесуальних дій; у протоколі обшуку не зазначено всіх осіб, які були присутні під час проведення слідчої (розшукової) дії [39].

Показовим щодо неналежного проведення обшуку є також кримінальне провадження, де в ході слідчої (розшукової) дії слідчий не вніс до протоколу підозрюваного, співробітника оперативного підрозділу, що брали участь у його проведенні, не була здійснена фіксація з використанням технічних засобів, не були упаковані предмети, які були вилучені в ході обшуку і до того ж слідчий не підписав протокол обшуку [40]. В іншому випадку, згідно з відеозаписом проведеного обшуку, перед початком слідчої (розшукової) дії до квартири, де в подальшому був проведений обшук, заходила невідома особа, яка не була у складі слідчо-оперативної групи [41]. Виявлення у квартирі наркотичного засобу та його належність певній особі суд поставив під сумнів.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України). Наведені вище приклади із судової практики свідчать про наявність низки проблем як організаційного, так і технічного характеру. У протоколах обшуку не зазначають, хто і якими технічними засобами здійснював запис ходу здійснення обшуку; проведення запису на власні мобільні телефони; відсутність на момент розгляду кримінального провадження в суді оригіналу запису тощо. Відповідно до положень ч. 6 ст. 107 КПК України, незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих унаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними. В одному із кримінальних проваджень суд дослідив лише надані копії відеозапису, які склалися з декількох окремих файлів, що розрізнені між собою. Відсутність оригіналу відеозапису привело до визнання судом недійсним (недопустимим) обшуку, як процесуальної дії, та отриманих унаслідок її вчинення результатів [42]. В іншому кримінальному провадженні у протоколі обшуку не знайшли відображення: дані щодо застосування технічних засоби фіксації; учасників слідчої (розшукової) дії; осіб, які здійснювали відеофіксацію; причини переривання відеозапису обшуку [43].

Достатньо інформативними для потреб розслідування злочинів є різноманітні сучасні засоби зберігання та передачі інформації. Тому, здебільшого, у клопотаннях про надання дозволу на проведення обшуку зазначається про такі комп'ютерні та інші технічні засоби зберігання інформації. Однак для доступу до такої інформації виникає потреба подолання логічного захисту таких технічних засобів. Якщо під час обшуку слідчий, прокурор виявив доступ чи можливість доступу до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, для виявлення яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але щодо яких є достатні підстави вважати, що інформація, що на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, прокурор, слідчий має право здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних, що на них міститься, на місці проведення обшуку (ч. 2 п. 6 ст. 236 КПК України).

Особи, які володіють інформацією про зміст комп'ютерних даних та особливості функціонування комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, можуть повідомити про це слідчого, прокурора під час здійснення обшуку, відомості про що вносяться до протоколу обшуку. Так підозрюваний добровільно надав доступ до ноутбуку «Lenovo B50-30» та до платіжної системи Rupeer.com, указавши номер гаманця, де можливо було простежити здійснені платежі та факт реалізації відеопродукції [44].

При обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Місцем огляду під час обшуку була територія суб'єкта господарювання М., де, встановлена вигрібна яма глибиною 2,1 м та розмірами 70,5 м², з якої взято проби ґрунту. Поряд виявлено дві ділянки з візуальними ознаками забруднення, площею 2,85 м² та 14,2 м², з яких також було взято проби ґрунту. На території виявлено засмічення земельної ділянки відходами виробництва на загальній площі 235 м². Встановлено факт знищення зелених насаджень у кількості 15 одиниць [45].

Важливим напрямом є використання результатів проведеного обшуку в доказовому процесі. Суди у вирокі ретельно досліджують усі обставини, пов'язані з проведенням обшуку. Оскільки в одному із кримінальних проваджень «основним» доказом були предмети (наркотичні засоби та предмети для паління канабісу), вилучені в ході проведення санкціонованого обшуку, судом у вирокі було детально проаналізовано отримані докази з точки зору дотримання процедури проведення такої слідчої (розшукової) дії (наявність ухвали слідчого судді, відображення результатів обшуку в протоколі і додатку – відеозапису; проведення обшуку в присутності понятих та інших осіб; застосування фіксації відповідно до вимог ч. 10 [ст. 246 КПК України](#); роз'яснення прав та обов'язків учасників слідчої (розшукової) дії). Також у вирокі було зазначено, що порушень вимог [ст. 87 КПК України](#), які б давали підстави для визнання недопустимим доказом протоколу обшуку, встановлено не було [46]. В іншому випадку суд лише зазначив, що вчинення кримінального правопорушення підтверджується, у тому числі, протоколом обшуку, з якого вбачається, що під час обшуку було виявлено та вилучено наркотичні засоби та засоби для їх використання [47].

Практика свідчить про існуючі факти перешкоджання слідчому виконанню ухвали суду про проведення обшуку, тому для їх виконання нерідко залучаються спецпідрозділи поліції. При цьому не завжди суд визнає такі дії перешкоджанням. Так, незважаючи на наявність відеозапису ходу здійснення слідчої (розшукової) дії, показань присутніх у ході його проведення, суд визнав правоохоронців заінтересованими особами в результатах кримінального провадження й ухвалив виправдувальний вирок у зв'язку з недоведеністю складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 343 КК України [33].

Нерідко до суду звертається сторона захисту зі скаргою про визнання незаконним проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді та вимагає повернення вилученого майна і документів. Суд відмовляє у відкритті провадження, оскільки в такому разі скарга подана на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, що не підлягає оскарженню (ч. 4 ст. 304 КПК України) [48-49].

До слідчого судді підозрювані, їх захисники звертаються зі скаргами про повернення вилучених у ході обшуку документів, предметів, речей [50]. Так слідчий суддя дійшов висновку, що речі та документи, які вилучені в ході обшуку, незважаючи, що вони не були зазначені в ухвалі про проведення обшуку, не є тимчасово вилученим майном [51].

Згідно з ч. 3 ст. 233 КПК України, слідчий, прокурор мають право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням житла людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді [52].

В іншому кримінальному провадженні слідчим не доведено, що обшук проводився у зв'язку з невідкладним випадком, пов'язаним із врятуванням майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. Суд не погодився з тим, що у провадженні відбулося саме врятування наркотичних засобів [53]. Суду не було доведено існування загрози знищення чи втрати майна, яке є речовим доказом у кримінальному провадженні, що вимагало його врятування та у зв'язку з чим було проведено обшук автомобіля як невідкладний випадок [54]. У клопотаннях про надання дозволу на проведення обшуку в таких випадках мають бути дотримані вимоги, визначені в ч. 3 ст. 234 та ч. 5 ст. 234 КПК України. Під час розгляду клопотання слідчим, прокурором мають бути обґрунтовані підстави для обшуку без відповідної ухвали слідчого судді.

Висновки. Вивчення судової практики дозволило встановити низку недоліків, що знижують ефективність досудового розслідування, зводять нанівець роботу окремих підрозділів правоохоронних органів, які здійснюють оперативне документування та виявляють кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, незаконного обігу зброї, бойових припасів тощо.

Такі порушення відносилися, здебільшого, до: проведення обшуку без ухвали слідчого судді; проведення обшуку як невідкладного без наявності до того підстав; проведення обшуку без участі захисника; клопотань про обшук та відображення необхідної інформації, визначеної кримінальним процесуальним законодавством; запиту в одному клопотанні дозволу на проведення обшуку й арешту майна; використання для отримання дозволу на проведення обшуку фальсифікованих матеріалів досудового розслідування; підбору понять та їхньої присутності при всіх діях в ході обшуку; технічних засобів здійснення ві-

деофіксації ходу проведення слідчої (розшукової) дії, зберігання оригіналів запису до розгляду кримінального провадження в суді; відсутність відеофіксації ходу слідчої (розшукової) дії; упакування предметів, які були вилучені; присутності сторонніх осіб у ході обшуку; складання протоколу обшуку та відображення усіх учасників та дій, які здійснювалися у ході слідчої (розшукової) дії.

Причинами перерахованих вище недоліків у діяльності органів досудового розслідування, як уявляється, є не належне ставлення слідчих до виконання службових обов'язків, нехтування вимогами чинного кримінального процесуального законодавства, неналежний рівень професійної підготовки та контролю з боку керівництва слідчих підрозділів та процесуальних керуючих.

Порушення порядку проведення обшуку, неналежне використання технічних засобів щодо фіксації ходу слідчої (розшукової) дії тощо призводить до визнання отриманих доказів у ході обшуку недопустимими, виправдувальних вироків, ухилення правопорушників від кримінальної відповідальності, можливості продовження ними протиправної діяльності. Виокремленні недоліки в організації проведення обшуку будуть сприяти організації діяльності органів досудового розслідування на належному рівні та усуненню негативних наслідків.

Предметом подальших наукових досліджень можуть бути особливості професійної підготовки слідчих, належної форми контролю за їх діяльністю керівників слідчих підрозділів та процесуальних керуючих, створення алгоритмів щодо процесуального та криміналістичного забезпечення ходу проведення такої слідчої (розшукової) дії.

Використані джерела:

1. Антонюк О. А. Наукові диспути щодо проведення обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Юридична наука*. 2020. № 10 (112). С. 54–61. URL : <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-112-10.07>.
2. Вегера І. Проблемні питання участі адвоката при проведенні обшуку. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 143-147.
3. Гловюк І. В. Проблемні питання забезпечення належної правової процедури обшуку. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2008. № 14. С. 141-149.
4. Деревняк Д. В. Криміналістична тактика обшуку та особистий обшук: необхідність удосконалення. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 104-108.
5. Морозов Д. А. Особливості проведення обшуку при розслідуванні незаконного вирощування або посіву снотворного маку чи конопель. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1(81). С. 270-281. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/211>.
6. Перцова-Годорова Л. «Електронний доказ» під час обшуку. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 243-247.
7. Смірнов О. С., Терятник Г. К. Організаційно-правові питання фіксування обшуку технічними засобом. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 176-179. DOI : <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-42>.

8. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 31 січня 2020 р. Справа № 991/578/2. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87359853>. (дата звернення: 04.03.2023).

9. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 11 листопада 2022 р. Справа № 306/753/19. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/review/107258228>. (дата звернення: 28.02.2023).

10. Ухвала слідчого судді Ленінського районного суду м. Кіровограда 11 жовтня 2019 р. Справа № 405/7628/19. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85059614>. (дата звернення: 04.03.2023).

11. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 7 вересня 2020 р. Справа № 991/6331/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91490496>. (дата звернення: 04.03.2023).

12. Ухвала судді Городоцького районного суду Хмельницької області від 9 грудня 2020 р. Справа № 672/872/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93427333>. (дата звернення: 04.03.2023).

13. Ухвала слідчого судді Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 5 квітня 2019 р. Справа № 180/626/18. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80958067>. (дата звернення: 04.03.2023).

14. Ухвала слідчого судді Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 1 лютого 2022 р. Справа № 204/685/22. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102880781>. (дата звернення: 04.03.2023).

15. Ухвала слідчого судді Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 23 грудня 2019 р. Справа № 159/3590/19. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86532686>. (дата звернення: 04.03.2023).

16. Ухвала слідчого судді Подільського районного суду міста Києва від 28 лютого 2019 р. Справа № 758/2794/19. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80286851>. (дата звернення: 27.02.2023).

17. Ухвала слідчого судді Подільського районного суду міста Києва від 2 червня 2020 р. Справа № 758/6153/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93843518>. (дата звернення: 27.02.2023).

18. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 30 жовтня 2020 р. Справа № 757/47112/20-к. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102989901>. (дата звернення: 27.02.2023).

19. Ухвала слідчого судді Голосіївського районного суду міста Києва від 12 лютого 2021 р. Справа № 752/4250/21. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94826214>. (дата звернення: 26.02.2023).

20. Ухвала слідчого судді Перемишлянського районного суду Львівської області від 21 травня 2019 р. Справа № 449/429/18. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81892426>. (дата звернення: 27.02.2023).

21. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 16 червня 2020 р. Справа № 991/4842/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89881696>. (дата звернення: 01.03.2023).

22. Ухвала слідчого судді Голосіївського районного суду міста Києва від 17 вересня 2020 р. Справа № 52/14463/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95474179>. (дата звернення: 25.02.2023).

23. Ухвала слідчого судді Голосіївського районного суду міста Києва від 30 червня 2020 р. Справа № 752/6010/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/90641089>. (дата звернення: 02.03.2023).

24. Ухвала слідчого судді Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24 грудня 2020 р. Справа № 216/7059/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/93808091>. (дата звернення: 03.03.2023).

25. Ухвала слідчого судді Ірпінського міського суду Київської області від 29 серпня 2019 р. Справа № 367/6470/19. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/83907205>. (дата звернення: 27.02.2023).

26. Вирок Васильківського міськрайонного суду Київської області від 11 жовтня 2022 р. Справа № 752/20362/18. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/106689157>. (дата звернення 03.03.2023).

27. Вирок Кузнецовський міський суд Рівненської області від 1 березня 2022 р. Справа № 565/1079/21. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/103577231>. (дата звернення: 28.02.2023).

28. Постанова Верховного Суду колегією суддів Трьогої судової палати Касаційного кримінального суду від 17 лютого 2021 р. Справа № 263/10353/16-к. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/95042547>. (дата звернення 28.02.2023).

29. Ухвала слідчого судді Голосіївського районного суду міста Києва від 27 грудня 2019 р. справа № 752/26223/1. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/90661529>. (дата звернення: 01.03.2023).

30. Ухвала слідчого судді Голосіївського районного суду міста Києва від 23 квітня 2020 р. Справа № 752/7535/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/90336866>. (дата звернення: 03.03.2023).

31. Ухвала слідчого судді Катеринопільського районного суду Черкаської області від 1 вересня 2020 р. Справа № 698/576/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/91282085>. (дата звернення: 01.03.2023).

32. Вирок Бородянського районного суду Київської області від 25 листопада 2019 р. Справа № 360/834/18. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/85847800>. (дата звернення: 27.02.2023).

33. Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області від 19 жовтня 2021 р. Справа № 280/791/18. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/100409361>. (дата звернення: 25.02.2023).

34. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 22 лютого 2019 р. Справа № 591/4742/16-к. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/80042046>. (дата звернення: 20.02.2023).

35. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 25 червня 2021 р. Справа № 753/4387/21. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/98473544>. (дата звернення: 28.02.2023).

36. Вирок Галицького районного суду Івано-Франківської області від 18 січня 2023 р. Єдиний унікальний номер 341/1685/22. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/108456744>. (дата звернення: 06.03.2023).

37. Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернілівської області від 6 травня 2022 р. Справа № 730/382/21. [Електронний ресурс] URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/104200785>. (дата звернення: 06.03.2023).

38. Вирок Вижницького районного суду Чернівецької області від 21 вересня 2022 р. Справа № 713/2664/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106351509>. (дата звернення: 03.03.2023).

39. Вирок Добровеличківського районного суду Кіровоградської області від 11 червня 2019 р. Номер судового провадження: 1-кп/387/2/19. [Електронний ресурс] URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82363877>. (дата звернення: 27.02.2023).

40. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 28 вересня 2021 р. Справа № 754/1158/21. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99920706>. (дата звернення 25.02.2023).

41. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 5 серпня 2022 р. Ун. № 759/15113/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105610136>. (дата звернення: 28.02.2023).

42. Вирок Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 10 грудня 2020 р. Справа № 188/1545/19. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93443025>. (дата звернення: 06.03.2023).

43. Вирок Люботинського міського суду Харківської області від 14 травня 2019 р. Справа № 630/530/18. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81719957>. (дата звернення: 26.02.2023).

44. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 17 лютого 2021 р. Єдиний унікальний номер справи 185/502/21. [Електронний ресурс] URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94939477>. (дата звернення: 06.03.2023).

45. Вирок Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 21 липня 2022 р. № 178/50/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105384453>. (дата звернення: 06.03.2023).

46. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 31 липня 2020 р. Справа № 473/4498/19. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90708755>. (дата звернення: 25.02.2023).

47. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 29 січня 2008 р. Справа № 1-160-2008. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1442796>. (дата звернення: 27.02.2023).

48. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 18 травня 2022 р. Справа № 991/1625/22. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104364762>. (дата звернення 04.03.2023).

49. Ухвала слідчого судді Богунського районного суду м. Житомира від 19 квітня 2019 р. Справа № 295/6076/19. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81343581>. (дата звернення 03.03.2023).

50. Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 14 травня 2019 р. Справа № 335/105/19. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82091261>. (дата звернення: 03.03.2023).

51. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 17 березня 2020 р. Справа № 991/2075/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88397971>. (дата звернення: 25.02.2023).

52. Ухвала слідчого судді Катеринопільського районного суду Черкаської області від 3 березня 2020 р. Справа № 698/94/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88005362>. (дата звернення: 06.03.2023).

53. Ухвала слідчого судді Ковпаківського районного суду м. Суми від 29 січня 2020 р. Справа № 592/1231/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87219324>. (дата звернення: 06.03.2023).

54. Ухвала слідчого судді Богунського районного суду м. Житомира від 8 вересня 2020 р. Справа № 295/10728/20. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91383000>. (дата звернення: 06.03.2023).

References:

1. Antoniuk, O. A. (2020). Naukovi dysputy shchodo provedennia obshuku pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen pry hromadskoho poriadku. *Yurydychna nauka - Legal science*, 10 (112), 54–61. URL : <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-112-10.07>. [in Ukrainian].

2. Vehera, I. (2016). Problemni pytannia uchasti advokata pry provedenni obshuku. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 7, 143-147. [in Ukrainian].

3. Hloviuk, I. V. (2018) Problemni pytannia zabezpechennia nalezhnoi pravovoi protsedury obshuku. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 14, 141-149. [in Ukrainian].

4. Derevniak, D. V. (2015) Kryminalistychna taktyka obshuku ta osobystyi obshuk neobkhdnist udoskonalennia. *Kryminalistychnyi visnyk - Forensic Herald*, 2 (24), 104-108. [in Ukrainian].

5. Morozov, D. A. (2018). Osoblyvosti provedennia obshuku pry rozsliduvanni nezakonnogo vyroshchuvannia abo posivu snotvornoho maku chy konopel. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1(81), 270-281. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/211>. [in Ukrainian].

6. Pertsova-Todorova, L. (2020) «Elektronnyi dokaz» pid chas obshuku. *Pidnyi emnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 6, 243-247. [in Ukrainian].

7. Smirnov, O. S., Teteriatnyk, H. K. (2019) Orhanizatsiino-pravovi pytannia fiksuvannia obshuku tekhnichnymi zasobam. *Pivdennoukrainskyi pravnychnyi chasopys - South Ukrainian legal journal*, 3, 176-179. DOI : <https://doi.org/10.32850/sulj2019.3-42>. [in Ukrainian].

8. Ukhvala slidchoho suddi Vyschoho antykoruptsiinoho sudu vid 31 sichnia 2020 r. Sправа № 991/578/2. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87359853>. [in Ukrainian].

9. Vyroky Mukachivskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 11 lystopada 2022 r. Sправа № 306/753/19. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/review/107258228>. [in Ukrainian].

10. Ukhvala slidchoho suddi Leninskoho raionnoho sudu m. Kirovohrada 11 zhovtnia 2019 r. Sправа № 405/7628/19. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85059614>. [in Ukrainian].

11. Ukhvala slidchoho suddi Vyschoho antykoruptsiinoho sudu vid 7 veresnia 2020 r. Sправа № 991/6331/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91490496>. [in Ukrainian].

12. Ukhvala suddi Horodotskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 9 hrudnia 2020 r. Sправа № 672/872/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93427333>. [in Ukrainian].

13. Ukhvala slidchoho sudu Marhanetskoho miskoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 5 kvitnia 2019 r. Sprava № 180/626/18. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80958067>. [in Ukrainian].

14. Ukhvala slidchoho sudu Krasnohvardiiskoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 1 liutoho 2022 r. Sprava № 204/685/22. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102880781>. [in Ukrainian].

15. Ukhvala slidchoho sudu Kovelskoho miskraionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 23 hrudnia 2019 r. Sprava № 159/3590/19. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86532686>. [in Ukrainian].

16. Ukhvala slidchoho sudu Podilskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 28 liutoho 2019 r. Sprava № 758/2794/19. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80286851>. [in Ukrainian].

17. Ukhvala slidchoho sudu Podilskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 2 chervnia 2020 r. Sprava № 758/6153/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93843518>. [in Ukrainian].

18. Ukhvala slidchoho sudu Pecherskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 30 zhovtnia 2020 r. Sprava № 757/47112/20-k. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102989901>. [in Ukrainian].

19. Ukhvala slidchoho sudu Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 12 liutoho 2021 r. Sprava № 752/4250/21. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94826214>. [in Ukrainian].

20. Ukhvala slidchoho sudu Peremyslianskoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 21 travnia 2019 r. Sprava № 449/429/18. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81892426>. [in Ukrainian].

21. Ukhvala slidchoho sudu Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 16 chervnia 2020 r. Sprava № 991/4842/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89881696>. [in Ukrainian].

22. Ukhvala slidchoho sudu Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 17 veresnia 2020 r. sprava № 52/14463/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95474179>. [in Ukrainian].

23. Ukhvala slidchoho sudu Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 30 chervnia 2020 r. Sprava № 752/6010/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90641089>. [in Ukrainian].

24. Ukhvala slidchoho sudu Tsentralno-Miskoho raionnoho sudu m. Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 24 hrudnia 2020 r. Sprava № 216/7059/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93808091>. [in Ukrainian].

25. Ukhvala slidchoho sudu Irpinskoho miskoho sudu Kyivskoi oblasti vid 29 serpnia 2019 r. Sprava № 367/6470/19. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83907205>. [in Ukrainian].

26. Vyrok Vasylkivskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 11 zhovtnia 2022 r. Sprava № 752/20362/18. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106689157>. [in Ukrainian].

27. Vyrok Kuznetsovskiyi miskiy sud Rivnenskoi oblasti vid 1 bereznia 2022 r. Sprava № 565/1079/21. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103577231>. [in Ukrainian].

28. Postanova Verkhovnoho Sudu kolehiieiu suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsinoho kryminalnoho sudu vid 17 liutoho 2021 r. Sprava № 263/10353/16-k. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95042547>. [in Ukrainian].

29. Ukhvala slidchoho suddi Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 27 hrudnia 2019 r. sprava № 752/26223/1. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90661529>. [in Ukrainian].

30. Ukhvala slidchoho suddi Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 23 kvitnia 2020 r. Sprava № 752/7535/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90336866>. [in Ukrainian].

31. Ukhvala slidchoho suddi Katerynopilskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 1 veresnia 2020 r. Sprava № 698/576/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91282085>. [in Ukrainian].

32. Vyrok Borodianskoho raionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 25 lystopada 2019 r. Sprava № 360/834/18. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85847800>. [in Ukrainian].

33. Vyrok Korostyshivskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 19 zhovtnia 2021 r. Sprava № 280/791/18. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100409361>. [in Ukrainian].

34. Vyrok Zarichnoho raionnoho sudu m. Sumy vid 22 liutoho 2019 r. Sprava № 591/4742/16-k. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80042046>. [in Ukrainian].

35. Vyrok Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 25 chervnia 2021 r. Sprava № 753/4387/21. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98473544>. [in Ukrainian].

36. Vyrok Halytskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 18 sichnia 2023 r. Yedynyi unikalnyi nomer 341/1685/22. (2023) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108456744>. [in Ukrainian].

37. Vyrok Nizhynskoho miskraionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 6 travnia 2022 r. Sprava № 730/382/21. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104200785>. [in Ukrainian].

38. Vyrok Vyzhnytskoho raionnoho sudu Chernivetskoï oblasti vid 21 veresnia 2022 r. Sprava № 713/2664/20. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106351509>. [in Ukrainian].

39. Vyrok Dobrovelychkivskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti vid 11 chervnia 2019 r. Nomer sudovoho provadzhenia: 1-кp/387/2/19. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82363877>. [in Ukrainian].

40. Vyrok Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 28 veresnia 2021 r. Sprava № 754/1158/21. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99920706>. [in Ukrainian].

41. Vyrok Sviatoshynskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 5 serpnia 2022 r. Un № 759/15113/20. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105610136>. [in Ukrainian].

42. Vyrok Petropavlivskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 10 hrudnia 2020 r. Sprava № 188/1545/19. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93443025>. [in Ukrainian].

43. Vyrok Liubotynskoho miskoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 14 travnia 2019 r. Sprava № 630/530/18. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81719957>. [in Ukrainian].

44. Vyrook Pavlohradskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 17 liutoho 2021 r. Yedynyi unikalnyi nomer spravy 185/502/21. (2021) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94939477>. [in Ukrainian].

45. Vyrook Bahliiskoho raionnoho sudu m. Dniprodzerzhynska Dnipropetrovskoi oblasti vid 21 lypnia 2022 r. № 178/50/20. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105384453>. [in Ukrainian].

46. Vyrook Voznesenskoho miskraionnoho sudu Mykolaiivskoi oblasti vid 31 lypnia 2020 r. Sprava № 473/4498/19. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90708755>. [in Ukrainian].

47. Vyrook Ivano-Frankivskoho miskoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 29 sichnia 2008 r. Sprava № 1-160-2008. (2008) N. p. [Electronic resource] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1442796>. [in Ukrainian].

48. Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 18 travnia 2022 r. Sprava № 991/1625/22. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104364762>. [in Ukrainian].

49. Ukhvala slidchoho suddi Bohunskoho raionnoho sudu m. Zhytomyra vid 19 kvitnia 2019 r. Sprava №295/6076/19. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81343581>. [in Ukrainian].

50. Ukhvala slidchoho suddi Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 14 travnia 2019 r. Sprava № 335/105/19. (2019) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82091261>. [in Ukrainian].

51. Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 17 bereznia 2020 r. Sprava № 991/2075/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88397971>. [in Ukrainian].

52. Ukhvala slidchoho suddi Katerynopilskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 3 bereznia 2020 r. Sprava № 698/94/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88005362>. [in Ukrainian].

53. Ukhvala slidchoho suddi Kovpakivskoho raionnoho sudu m. Sumy vid 29 sichnia 2020 r. Sprava № 592/1231/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87219324>. [in Ukrainian].

54. Ukhvala slidchoho suddi Bohunskoho raionnoho sudu m. Zhytomyra vid 8 veresnia 2020 r. Sprava №295/10728/20. (2020) [Electronic resource] N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91383000>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.03.2023

Lysenko V., Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of criminal justice of the State Tax University (Irpın, Ukraine)

SEARCH: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF PROVISIONS OF CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION IN COURT PRACTICE

Based on the results of the analysis of case law, the article describes the peculiarities of appointing and conducting a search of a dwelling and other premises. The author highlights the most common mistakes in the course of preparing petitions for a search warrant, as well as violations committed by investigators in the course of direct investigative (search) action.

The author defines the purpose of such investigative (search) action and the main areas of investigator's activity in searching for and seizing specific items, things and documents to solve the tasks of criminal proceedings.

The author provides the requirements for motions for a search warrant, and highlights examples from case law regarding the return of such motions for revision, refusal of the investigating judge to satisfy the motion, and granting of a search warrant.

The author examines the peculiarities of judicial practice regarding searches without the investigating judge's warrant in urgent cases. The author identifies the main shortcomings regarding the content of motions submitted to the investigating judge and the justification of the provisions of Part 5 of Article 236 of the CPC of Ukraine.

Given the results of the analysis of judicial practice, the author outlines the main mistakes encountered in the practice of conducting a search in relation to persons who may conduct a search and be present during the search. Attention is drawn to the need for careful selection of witnesses. The author highlights the main shortcomings in terms of entering information about the participants in the search report, inviting witnesses interested in the results of the investigation, including the special regime of criminal proceedings under martial law, etc. The author also highlights the problematic aspects of the use of technical means for recording the course of a search and displaying and preserving its results.

Keywords: procedure for conducting a search; application for permission to conduct a search; investigating judge's decision to authorize a search; participants to a search; recording the course of a search; use of search results in the evidentiary process; conducting a search without an investigating judge's decision in urgent cases.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.268-279

УДК: 343.296 (477)

Лукавенко К. С., старший судовий експерт відділу економічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Харків, Україна)

e-mail: kristinadmitrieva@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1854-5872>

ВИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ УНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Унаслідок широкомасштабних воєнних дій російської федерації після 24 лютого 2022 року, які призвели до збитків, ушкоджень і руйнувань у розмірі, за рівними підрахунками, на суму від сотень мільярдів до трильйона доларів США, гостро постало питання захисту порушених прав та інтересів постраждалих осіб. Колосальної шкоди зазнали громадяни України, які втратили своїх близьких і рідних та яким заподіяно фізичні страждання, моральну шкоду, майнові (матеріальні) збитки від знищення та ушкодження майна. Обстрілів зазнали об'єкти військової, транспортної, промислової інфраструктури, об'єкти, що забезпечують життєдіяльність населених пунктів різних форм власності.

Водночас значних збитків зазнав вітчизняний бізнес. Специфічним аспектом шкоди останнього є не лише прямі втрати від руйнувань та знищень, але й упущена

вигода, неможливість отримання доходів у майбутньому, порушення нормальної господарської діяльності, втрата економічних зв'язків, порушення ланок виробництва, зниження капіталізації підприємств.

Постановою Кабінету міністрів України № 326 від 20 березня 2022 року затверджено «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації» (далі – Постанова № 326 від 20 березня 2022 року). Однак нормативний акт не передбачав методики для фіксації заподіяної шкоди та визначення розміру заподіяних збитків. Документ лише зобов'язував державні органи розробити такі методики в шестимісячний строк.

У статті на основі вивчення експертної практики та наукових джерел визначено основні методики, за якими, на думку автора, повинні розраховуватися збитки, які завдані бюджету країни, підприємствам та організаціям. Також виділено категорії збитків, розрахунок котрих відносять до завдань судового експерта-економіста в розрізі постанови № 326 від 20 березня 2022 року.

Зроблено висновок про те, що експертний супровід визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування будівель, споруд та інших об'єктів інфраструктури внаслідок збройної агресії російської федерації є важливим елементом реалізації механізмів відшкодування понесених втрат, у тому числі за рахунок країни-агресора.

Ключові слова: експерт, судова експертиза, спеціальні знання, методика, економічна експертиза, збитки, недоотриманий прибуток, упущена вигода.

Постановка проблеми. Уперше питання про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, постало перед українцями ще в 2014 році – після анексії Криму та початку бойових дій на Донбасі. У той період така шкода полягала не тільки в знищенні чи руйнуванні цивільного майна в результаті штурмів та обстрілів, а й у масштабному вилученні (конфіскації) цивільного майна окупаційною владою.

За інформацією Київської школи економіки [1], загалом з початку війни Росії проти України пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 388 підприємств. Унаслідок бойових дій, прямі збитки, завдані підприємствам та промисловості оцінюються вже у \$8.8 млрд.

Часткова або повна зупинка діяльності підприємств, інфраструктурних об'єктів та установ призводять до повної чи часткової зупинки діяльності, втрати доходів, зростання витратків, пов'язаних із війною (на релокацію, допомогу співробітникам тощо).

Найбільша частка непрямих втрат, унаслідок повномасштабної війни, яку розпочала російська федерація, – у сфері промисловості (українські підприємства) – \$29.8 млрд [1].

На жаль, вітчизняне законодавство не передбачало ефективних правових механізмів захисту майнових інтересів постраждалих українських громадян та підприємств. За таких умов визначення розміру шкоди та збитків, завданих бюджету України, підприємствам та організаціям внаслідок збройної агресії російської федерації, набуває вкрай важливого значення в межах реалізації державних механізмів, спрямованих на відшкодування (компенсацію) понесених втрат,

зокрема, за рахунок країни-агресора. Водночас одним із кроків до втілення вищезгаданих механізмів є експертна оцінка розміру завданої шкоди та понесених збитків.

Відтак, визначена в статті проблематика є вкрай актуальною та затребуваною нині. Питання експертного забезпечення визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування житлових, нежитлових будівель та інфраструктури, унаслідок збройної агресії російської федерації, потребують подальшого вивчення в межах наукових досліджень, з метою оптимізації та підвищення рівня ефективності таких досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти проведення економічних експертиз щодо визначення розмірів збитків розглядали у своїх працях різні вітчизняні науковці. Зокрема, за висновками Т. Є. Крисань, під збитками розуміються ті негативні наслідки, які наступили в майновій сфері потерпілого в результаті вчиненого проти нього правопорушення, але на момент відшкодування збитків вони представляють собою грошовий вираз зазнаних негативних наслідків [2]. На думку І. В. Подколзіна, «збитки» у юридичному та економічному значенні не розглядаються як тотожні у юридичній науці, але є взаємопов'язаними [3].

Водночас проведення економічних експертиз щодо визначення розмірів збитків, завданих збройною агресією російської федерації, у даних працях науковці не розкривали.

Окремі питання визначення збитків, заподіяних унаслідок Російської збройної агресії, стали предметом дослідження В. В. Бондарчука [4], який акцентував увагу на особливостях проведення судових експертиз, зумовлених потребами та умовами воєнного часу.

Своєю чергою, питанню заподіяння збитків збройною агресією присвячені відповідні заходи, які проводились на базі Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (за участю Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України та Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України), а також на базі Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, у ході яких обговорювались питання щодо ролі судового експерта при встановленні причинно-наслідкового зв'язку між винними діями агресора та спричиненою шкодою; особливостей фіксації та визначення розміру прямої шкоди, завданої об'єктам нерухомого майна внаслідок військових дій; практичні аспекти визначення розміру матеріального шкоди при руйнуванні чи пошкодженні нерухомого майна та інші. Однак, не всі питання порядку визначення шкоди були проаналізовані.

Формулювання цілей. Мета даного дослідження – аналіз порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок російської збройної агресії (Постанова КМУ № 326 від 20 березня 2022 року), та формулювання методичних засад відповідної діяльності, що відноситься до компетенції судового експерта-економіста.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія російської федерації та запровадження воєнного стану на території нашої держави, на жаль, стали ключовими чинниками, які прямо чи опосередковано впливають на всі процеси та відносини, як в Україні, так і за її межами. Кількість зафіксованих за даний період правопорушень невинно зростає, адже ворог щодня вчиняє все нові й нові злочинні діяння. Але навіть за таких складних умов правоохоронні органи продовжують діяльність із документування та розслідування кримінальних правопорушень [5].

20 березня 2022 року постановою Кабінету Міністрів України № 326 затверджено «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації» та поставлено завдання перед відповідними міністерствами й органами виконавчої влади в шестимісячний строк розробити та затвердити методики, передбачені вказаним Порядком (далі – Порядок від 20.03.2022 № 326) [6].

Вищезазначений Порядок встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації.

Згідно з пунктом 2 Порядку від 20.03.2022 № 326, визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за напрямками, у тому числі: п. 18 «Економічні втрати підприємств» та п. 19 «Втрати установ та організацій».

Напрямок «Економічні втрати підприємств» включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності.

Основні показники, які оцінюються щодо підприємств державної та недержавної форм власності:

- вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна;
- упущена вигода;
- втрати від неоплачених товарів, робіт та послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях.

Напрямок «Втрати установ та організацій» (крім установ та організацій об'єктно-промислового комплексу) включає втрати установ та організацій усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна (крім втрат громадських будівель та споруд комунальної власності, які зазначені в підпункті 7 цього пункту).

Основні показники, які оцінюються щодо установ та організацій державної та недержавної форм власності:

- вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна;
- упущена вигода.

Згідно з п. 3 Порядку від 20.03.2022 № 326, переліки основних показників у межах кожного напрямку не є вичерпними і можуть бути доповнені у відповідних методиках [6].

Об'єктом оцінювання збитку є економічні втрати постраждалих, зокрема підприємств, установ та організацій, згідно з пунктами 18 та 19 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської

федерації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 року № 326.

Оцінювання шкоди та збитків проводиться для досягнення таких цілей:

- визначення загальних розмірів й обсягів шкоди та збитків, завданих збройною агресією, для визначення загальних втрат та збитків економіки, для прогнозування загальнодержавних або секторальних витрат на відновлення, планування державної політики у відповідних сферах та визначення поточних потреб у відновленні, а також визначення обсягів компенсації постраждалим;
- визначення розміру реальних збитків (у вартісному виразі), упущеної вигоди, витрат, необхідних для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу, внаслідок збройної агресії, для цілей подання постражданими заяв на компенсацію, а також подання позовів до судових інстанцій, у тому числі міжнародних [7].

З 16 січня 2023 року набула чинності Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, затвердженої спільним наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України 18 жовтня 2022 року № 3904/1223 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 02 грудня 2022 р. за № 1522/38858) (далі – Методика № 3904/1223) [8].

Методика № 3904/1223 передбачає механізми оцінки (визначення розміру) збитків, завданих підприємствам, установам, організаціям та іншим суб'єктам господарювання, усіх форм власності внаслідок збройної агресії, оцінки (визначення розміру) упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності зазначеними суб'єктами господарювання, а також оцінки потреб у відновленні майна суб'єктів господарювання, станом на дату оцінки, яка є датою не раніше 23 лютого 2022 року.

Відповідно до Методики № 3904/1223, оцінка збитків, завданих постражданим внаслідок збройної агресії російської федерації, здійснюється шляхом проведеної, незалежної оцінки збитків або судової експертизи. Зокрема:

- незалежне оцінювання збитків забезпечується суб'єктами оціночної діяльності – суб'єктами господарювання, визнаними такими Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (далі – суб'єкти оціночної діяльності), із дотриманням національних стандартів оцінки майна та Міжнародних стандартів оцінки майна;
- судова експертиза, що пов'язана з оцінкою збитків, та діяльність судових експертів, що пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу» [9], з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втраченою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності під час збройної агресії.

Судова експертиза, як одна з форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, є вагомим засобом для підвищення ефективності розслідування та формування якісної доказової бази. Так у результаті ведення бойових дій на території України було пошкоджено та знищено велику кількість майна фізичних осіб, підприємств, установ, організацій, а також техніки військового призначення ЗСУ, що передбачає необхідність визначення розмірів матеріальних збитків. За таких умов зросла потреба у проведенні судово-економічних експертиз, що включають експертизи бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій [5].

Відповідно до статті 242 Кримінального процесуального кодексу України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [10].

На думку С. Євдокіменко, судово-економічна експертиза є процесуальною дією, що полягає у вивченні експертом-економістом матеріалів провадження в межах його спеціальних знань на завдання слідчого, прокурора або суду, з метою встановлення фактичних обставин правопорушення та надання експертного висновку [11].

Питання визначення матеріальної шкоди (збитків), завданих збройною агресією російської федерації, на сьогодні, є найбільш поширеним. У науковій літературі зазначається, що збитки мають подвійну природу, адже вони є економічною та юридичною категорією.

У юридичному розумінні збитки – це негативні для потерпілої особи наслідки в майновій сфері, які є результатом неправомірних дій іншої особи.

В економічному розумінні збитки – це зменшення вартості майна юридичної чи фізичної особи в результаті перевищення витрат цієї особи над отриманими нею доходами в одному часовому періоді [4].

Поняття збитків законодавчо визначено нормами Цивільного кодексу України (ЦКУ) та Господарського кодексу України (ГКУ). Так ЦКУ визначено, що «збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)» [12, ч. 2 ст. 22].

Якщо виходити з прямого змісту цієї норми, збитки – це грошова вартість втраченого майна та додаткових витрат на його відновлення, що являють собою реальні (прямі) збитки, а також недержаний дохід, що є упушеною вигодою.

У ГКУ під збитками розуміються «витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною» [13, ч. 2 ст. 224]. Отже, незважаючи на термінологічну відмінність, поняття реальних

(прямих) збитків та упущеної вигоди близькі, як у цивільному, так і в господарському законодавстві.

Одночасно, пунктом 7 Порядку від 20.03.2022 № 326 визначено, що судовими експертами під час визначення шкоди та збитків можуть застосовуватися методики проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз, методичні рекомендації тощо.

У судово-економічній експертизі за спеціальністю 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності» прийнята та затверджена «Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків», де передбачено, що до збитків відноситься недоотриманий прибуток (упущена вигода), втрата або пошкодження майна, понесені витрати (реєстраційний код з Реєстру методик проведення судових експертиз 11.0.22) [14].

Вищезазначена методика застосовується при проведенні судово-економічних досліджень з питань, пов'язаних з визначенням розміру недоотриманого прибутку (упущеної вигоди), збитків та інших втрат, завданих суб'єктам підприємницької діяльності.

Потреба у проведенні судово-бухгалтерської експертизи як напряму економічної експертизи з'являється при розслідуванні кримінальних справ, злочинів із привласненням майна, посадових (службових) злочинів, якщо треба здійснити аналіз інформації стосовно фінансово-господарських операцій, відображених у системі бухгалтерського обліку. Здійснення такої експертизи дозволяє розрахувати суму збитку, заподіяного внаслідок злочину, а також оцінити, чи правильно оформлені бухгалтерські документи, чи відповідає відображення господарських операцій правилам і принципам ведення бухгалтерського обліку, чи обґрунтовано здійснювалось списання товарно-матеріальних цінностей. Тому висновок експерта-бухгалтера вважається одним із ключових доказів у кримінальному провадженні при розслідуванні економічних злочинів, сліди здійснення яких можна знайти в бухгалтерських документах підприємств [15].

При призначенні судово-економічних експертиз із питань визначення збитків, експерт-економіст у межах своєї компетенції визначає лише економічну сторону шкоди, тобто розмір втрат, заподіяних потерпілій особі, незалежно від підстав їх виникнення. Перед експертом-економістом не можуть ставитись питання, які потребують:

- оцінки наданих для дослідження актів (довідок) ревізій щодо правомірності їх складання органами ДАС, ДФС або залученими як ревізорів слідством або судом спеціалістами відповідної галузі знань;
- аналізу всіх результатів господарської діяльності, економічної обґрунтованості проведених господарських операцій, порядку організації фінансування, використання оборотних коштів, оцінки діяльності фінансових органів і банків;
- визначення економічної доцільності проведення господарських операцій;
- установа кола винних осіб і ступеня їх вини;

- надання правової оцінки діям посадових осіб і документам.

З огляду на напрями визначення шкоди, перелік яких наведений у пп. 1-21 пункту 2 Порядку від 20.03.2022 № 326, до компетенції та завдань експерта-економіста можуть бути віднесені:

- за п. 18 «економічні втрати підприємств» та п. 19 «втрати установ», які можуть вирішуватися експертом-економістом, щодо: упущеної вигоди підприємств різної форми власності, підтвердження нестачі ТМЦ, наявності дебіторської або кредиторської заборгованості підприємств.

Враховуючи вищевикладене, на даний час, методики за якими можна розраховувати збитки, зазначені в порядку № 326 від 20.03.2022, уже розроблені, а саме: методики проведення судових експертиз «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз», реєстраційний код 11.0.08; «Методика з питань підтвердження розміру матеріальної шкоди (збитків) підприємств (організацій, установ)» реєстраційний код 11.0.57; «Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків», реєстраційний код 11.0.22 та інші.

Таким чином, проведення судової економічної експертизи щодо визначення розміру збитків, завданих збройною агресією російської федерації, є доцільним, оскільки наявність в особи (насамперед юридичної особи) висновку експерта дозволить, не втрачаючи час, розпочати відновлення пошкодженого майна та буде підставою для отримання відповідних компенсацій у майбутньому.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, варто зазначити, що на даний час розроблені методики, за якими можна розраховувати збитки, які завдаються Україні внаслідок військової агресії російської федерації, за напрямками, зазначеними в постанові № 326 від 20 березня 2022 року, у розрізі спеціальних знань судового експерта-економіста.

При цьому, проведення судової економічної експертизи, що пов'язана з оцінкою збитків та діяльність судових експертів здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу» з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії російської федерації, визначених Загальними засадами, методиками оцінки шкоди та збитків, передбаченими пунктом 5 Порядку № 326 та методиками проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз.

Таким чином, експерт-економіст, маючи досвід і знання в галузі з економічних питань, повинен надати висновок щодо розміру збитку (економічних втрат) суб'єкта господарювання внаслідок знищення та пошкодження їхнього майна, втрати фінансових активів, а також упущену вигоду на підставі всіх джерел інформації з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії російської федерації

Використані джерела:

1. Київська школа економіки. [Електронний ресурс] URL : <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-zrosla-do-108-3-mlrd-minimalni-potrebi-u-vidnovlenni-zruynovanih-aktiviv-185-mlrd/>. (дата звернення: 15.01.2023).
2. Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2008. 21 с. (дата звернення: 20.01.2023);
3. Подколзін І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 22 с. (дата звернення: 21.01.2023).
4. Бондарчук В. В. Особливості проведення економічної експертизи щодо визначення розмірів збитків, завданих збройною агресією РФ / *Актуальні питання судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнний період* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Одеса-Львів, 28 вересня 2022 року): тези доповідей / відп. ред. Дмитро Кішко, Роман Заяць - Львів : Растр-7, 2022. С. 23-24. (дата звернення: 29.01.2023).
5. Грига М. А. Експертні дослідження, актуальні в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р., НАВС). Київ: НАВС, 2022. С. 58–62. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/21476>. (дата звернення: 30.01.2023).
6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 20.03.2022 № 326 / *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/326-2022-%D0%BF>. (дата звернення: 02.02.2023)
7. Проскура К. П. Як має діяти підприємство, що зазнало втрат через війну, і про які нюанси експертизи слід бути в курсі. [Електронний ресурс] URL : <https://agro.times.ua/article/oczinuty-ta-zafiksuvaty-zbytky-vid-vijny-z-rf/>. (дата звернення: 05.02.2023)
8. Спільний наказ Міністерства економіки України та Фонду державного майна України «Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією РФ, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності» від 18 жовтня 2022 року № 3904/1223. [Електронний ресурс] URL : <https://ips.ligazakon.net/document/re38858?an=1>. (дата звернення: 06.02.2023).
9. Про судову експертизу. Закон України № 4038-XII від 25.02.1994. Редакція від 01.01.2022. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text5>. (дата звернення: 06.02.2023)
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Редакція від 08.08.2021 № 4651-VI. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2256>. (дата звернення: 20.02.2023)
11. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 42 с.
12. Цивільний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV / *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>. (дата звернення: 25.02.2023)

13. Господарський кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. (дата звернення: 27.02.2023).

14. Методика вирішення судово - економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків / Міністерство юстиції України, КНДІСЕ реєстраційний код № 11.0.22. - 2004. - рішення про державну реєстрацію 03.03.2010. [Електронний ресурс] URL : <https://rmpse.minjust.gov.ua/search>. (дата звернення: 01.03.2023).

15. Парфентій Л. А. Роль судово-економічної експертизи у розслідуванні корупційних злочинів / Л. А. Парфентій. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану: зб. наук. пр. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.)* / МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фізич. підготовки ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 99-101.

References:

1. Kyiv School of Economics. N. d. [Electronic resource] N. p. URL : <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-zroslo-do108-3-mlrd-minimalni-potrebi-u-vidnovlenni-zruynovanih-aktiviv-185-mlrd/>. [in Ukrainian].

2. Krysan, T. E. (2008) Zbytky yak katehoriia tsvyilnoho prava Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

3. Podkolzin, I. V. (2009) Zbytky ta yikh vidshkoduvannia v dohovirnomu pravi Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 22. [in Ukrainian].

4. Bondarchuk, V. V. (2022) Osoblyvosti provedennia ekonomichnoi ekspertyzy shcho do vyznachennia rozmiriv zbytkiv, zavdanykh zbroinoiu ahresieiuu RF/ *Aktualni pytannia sudovo-ekspertnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu ta povoiennyi period : materialy vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (Odesa-Lviv, 28 veresnia 2022 roku): tezy dopovidei / vidp. red. Dmytro Kishko, Roman Zaiats - Lviv : Rastr-7 - Current issues of forensic expert activity in the conditions of martial law and the post-war period: materials of all-Ukrainian science and practice. conference (Odesa-Lviv, September 28, 2022): abstracts of reports / resp. kind. Dmytro Kishko, Roman Zaiats - Lviv: Raster-7, 23-24. [in Ukrainian].*

5. Hryha, M. A. (2022) Ekspertni doslidzhennia, aktualni v umovakh voiennoho stanu. *Problemy kvalifikatsii ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen v umovakh voiennoho stanu: materialy nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 26 trav. 2022 r., NAVS) - Problems of qualification and investigation of criminal offenses under martial law: scientific and practical materials. conf. (Kyiv, May 26, 2022, NAVS), 58-62. Kyiv: NAVS. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/21476>. [in Ukrainian]*

6. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Poriadok vid 20.03.2022 № 326. (2022) / *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/326-2022-%D0%BF>. [in Ukrainian]

7. Proskura, K. P. (N. d.) Yak maie diiati pidpriemstvo, shcho zaznalo vtrat cherez viinu, i pro yaki niuansy ekspertyzy slid buty v kursii. (N. p.) URL : <https://agrotimes.ua/article/oczinnyty-ta-zafiksuvaty-zbytky-vid-vijny-z-rf/>. [in Ukrainian].

8. Spilnyi nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy ta Fondu derzhavnoho maina Ukrainy «Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta obsiahu zbytkiv, zavdanykh pidpriemstvami, ustanovam ta orhanizatsiiam usikh form vlasnosti vnaslidok znyshchennia ta poshkodzhennia yikh maina u zv'iazku iz zbroinoiu ahresieiuu RF, a takozh upushchenoi vyhody vid nemozhlyvosti chy pereshkod u provadzhenni hospodarskoi

діяльності» від 18 жовтня 2022 року № 3904/1223. (2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://ips.ligaza.kon.net/document/re38858?an=1>. [in Ukrainian].

9. Pro sudovu ekspertyzu. Zakon Ukrainy № 4038-XII від 25.02.1994. Redaktsiia від 01.01.2022. (1994) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text5>. [in Ukrainian]

10. Kryminalnyj procesualnyj kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny від 12 kvitnya 2012 roku No 4651-VI. (2012) / Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny» / Verkhovna Rada Ukrayiny - Database "Legislation of Ukraine" / The Verkhovna Rada of Ukraine. [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2256>. [in Ukrainian]

11. Yevdokimenko, S. V. (2017) Sudovo-ekonomichna ekspertyza: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsii. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian]

12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy; Zakon, Kodeks від 16.01.2003 № 435-IV. (2003) Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny» / Verkhovna Rada Ukrainy. [Electronic resource] N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>. [in Ukrainian].

13. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy; Zakon, Kodeks від 16.01.2003 № 436-IV (2003) Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny» / Verkhovna Rada Ukrainy [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. [in Ukrainian].

14. Metodyka vyrishennia sudovo - ekonomichnoi ekspertyzoiu pytan shchodo sprychynennia materialnykh zbytkiv / Ministerstvo yustytzii Ukrainy, KNDISE reiestra tsiinyi kod № 11.0.22. – 2004. – rishennia pro derzhavnu reiesratsiiu 03.03.2010 (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://rmpse.minjust.gov.ua/search>. [in Ukrainian]

15. Parfentii, L. A. (2022) Rol sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy u rozsliduvanni koruptsiinykh zlochyniv / L. A. Parfentii. *Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu : zb. nauk. pr. (n. Kharkiv, 26 trav. 2022 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Kaf. taktych. ta spets. fizykh. pidhotovky f-tu № 3, Nauk. park «Nauka ta bezpeka»* – L. A. Parfentiius. *Training of law enforcement officers in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law: coll. Nauk Ave. (Kharkov, February 26, 2022) / Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. national University of Internal Affairs affairs, Kaf. tactician and special of Physics of Preparatory Faculty of Science No. 3, Science. Park "Science and Security", 99-101. Kharkiv : KhNUVS. [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 02.03.2023

Lukavenko K., Senior Forensic expert of the Department of Economic Research of Kharkiv Scientific research forensic center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

DETERMINATION BY FORENSIC ECONOMIC EXPERTISE OF DAMAGES CAUSED AS A CONSEQUENCE OF ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

As a result of the large-scale military actions of the Russian Federation after February 24, 2022, which led to losses, damages and destruction in the amount, according to various estimates, in the amount of hundreds of billions to a trillion US dollars, the issue of protecting the violated rights and interests of the affected persons has become acute. The citizens of Ukraine, who lost their loved ones and relatives and suffered physical suffering, moral damage, and property (material) damage from the destruction and damage of property, suffered

colossal damage. Objects of military, transport, and industrial infrastructure, as well as objects that ensure the livelihood of settlements of various forms of ownership, were shelled.

At the same time, domestic business suffered significant losses. A specific aspect of the damage of the latter is not only direct losses from destruction and destruction, but also lost profit, impossibility of receiving income in the future, disruption of normal economic activity, loss of economic ties, disruption of production links, reduction of capitalization of enterprises.

Resolution No. 326 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2022 approved the "Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation" (hereinafter - Resolution No. 326 of March 20, 2022). However, the regulatory act did not provide a methodology for recording the damage and determining the size of the damage. The document only obliged state bodies to develop such methods within six months. The article, based on the study of expert practice and scientific sources, defines the main methods by which, in the author's opinion, damages caused to the country's budget, enterprises and organizations should be calculated. The categories of losses, the calculation of which are assigned to the tasks of the forensic expert-economist in terms of Resolution No. 326 of March 20, 2022, are also highlighted.

It was concluded that expert assistance in determining the amount of damage and losses from the damage and destruction of buildings, structures and other infrastructure objects as a result of the armed aggression of the Russian Federation is an important element of the implementation of compensation mechanisms for losses incurred, including at the expense of the aggressor country.

Keywords: expert, forensic examination, special knowledge, methodology, economic examination, damages, lost profit, lost profit.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.279-289

УДК: 343.98; 004.921

Носулько І. В., судовий експерт сектору звуко- та відеозапису відділу досліджень у сфері інформаційних технологій Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Харків, Україна)

e-mail: nosulko.ihor@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-2366-8528>

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК МОНТУВАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ АНАЛІЗУ ПОРЯДКУ СЛІДУВАННЯ КАДРІВ ЕКСПЕРТИЗОЮ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ

У сучасному світі, де відео- та аудіозаписи стали повсякденними засобами комунікації, судова експертиза відео-, звукозапису має все більш важливе значення. Це обумовлено тим, що відео- та аудіоматеріали можуть бути використані як докази в судових процесах, але їх правильна інтерпретація та оцінка вимагає високої кваліфікації та досвіду.

Монтування відео є поширеним видом обробки, який може бути використаний для створення багатьох типів медіаконтенту, включаючи фільми, рекламні ролики та

відеоблоги. Проте монтування також може бути використане для створення неправдивого медіаконтенту з навмисно помилковою інформацією (дезінформація), наприклад, фальшивих відеограм: з раніше записаної інформації різноманітними видами маніпуляцій (поєднання двох чи більше частин однієї чи більше відеограм тощо) створюється нова відеограма з необхідним трансформуванням оригінального змісту.

У статті викладено метод виявлення ознак монтування за допомогою аналізу порядку слідування кадрів без використання спеціального програмного забезпечення. Такий метод базується на аналізі особливостей формування порядку слідування відеокадрів у групі зображень відеограми включно з особливостями створення окремих видів кадрів. Описано особливості трьох типів відеокадрів, їх утворення, а також проаналізовано порядок формування в групі у відеопотоці. Викладено конкретні приклади порядку слідування кадрів, які використовуються в типових кодексах стандартів Moving Picture Experts Group – H.261 та H.264. Запропоновано оптимальний алгоритм встановлення ознак монтування, визначення цих ознак, опираючись на загальні принципи формування порядку слідування кадрів відеограми та особливості кожного виду відеокадру, без використання спеціального програмного забезпечення. Наведені емпіричні приклади вказують на те, що покладатися тільки на виявлені ознаки порушень формування кадрів та їх порядок слідування недостатньо. Тому встановлення істинності фактів наявності монтування у відеограмі та виявлення цих ознак проводиться комплексно з іншими методами аналізу, тобто задля найбільш точного висновку, у результаті дослідження викладається синтез усіх виявлених ознак монтування з використанням якомога більшої кількості методів.

Отримані результати можуть бути корисні для розробки автоматизованих систем виявлення фальшивих відео та боротьби з дезінформацією.

Ключові слова: ознаки монтування відео, відеограма, відеокадр, порядок слідування кадрів, кодек, MPEG, H.261, H.264.

Постановка проблеми. На фоні того, що відео- та аудіозаписи стали повсякденними засобами комунікації, судова експертиза відео-, звукозапису має все більш важливе значення. Це обумовлено тим, що існує багато програмного забезпечення, яке може допомогти в монтуванні відео, що робить цей процес більш доступним. Відеоматеріали досить часто використовуються як докази в судових процесах, проте їх правильна інтерпретація та оцінка вимагає достовірності наданих даних. Тому дуже важливо розробляти методи та системи виявлення фальшивих відео, які можуть допомогти виявляти монтування та інші методи дезінформації.

Судова експертиза відео-, звукозапису є процесом, у якому експерт визначає автентичність, цілісність та надійність відео- та аудіозаписів (відео- та аудіограм), що є доказами в кримінальних, цивільних та адміністративних справах. Експертиза проводиться з метою підтвердження чи спростування фактів, що містяться на записі, тому важливо завчасно виявляти підробку цих фактів.

У результаті практичних напрацювань експертів з'являються способи і прийоми доцільного та ефективного проведення дослідження шляхом аналізу порядку слідування кадрів (відеокадрів) для вирішення типових питань щодо виявлення ознак монтування відеограм при проведенні досліджень у судових експертизах відео-, звукозапису.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання судової експертизи відео-, звукозапису досліджувалися в роботах Т. О. Татарнікової [1], О. С. Теслюк [2], А. О. Максименка [3]. Однак питання виявлення ознак монтування за допомогою аналізу порядку слідування кадрів в рамках судової експертизи відео-, звукозапису вітчизняними вченими майже не досліджувалося.

Формулювання цілей. Метою статті є вивчення особливостей відеокadrів, їх утворення та порядок формування в групі у відеопотоці задля використання результатів дослідження при виявленні ознак монтування за допомогою аналізу порядку слідування кадрів експертизою відео-, звукозапису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Монтування відео є одним із способів дезінформації, де редактор (оператор чи програма) змінює відео з метою створення фальшивої сцени або висловлювання. У контексті лише відеограм (запис відеозображення без звуку) це може бути зроблено шляхом зміни порядку кадрів, додавання нових кадрів, видалення деяких кадрів або зміни звуку. Під монтуванням відеограми розуміють поєднання двох чи більше частин, однієї чи більше раніше записаних відеограм [4].

При фіксації апаратом цифрового запису відеоінформації, безпосередньо від першоджерела, інформація кодується за допомогою кодека. Це програмний або апаратний засіб для кодування та декодування цифрових сигналів, зокрема відеосигналів. Кодеки складаються з двох компонентів – кодера та декодера. Кодер дозволяє проводити операції по стисненню вихідних даних для ефективнішого збереження або передачі цифрового сигналу по мережі, при цьому зберігаючи важливі аспекти якості оригінального відеосигналу.

Існують різні типи кодеків, залежно від застосування та формату вхідних сигналів. Деякі з найбільш відомих відеокодеків включають AV1, MPEG-1, MPEG-2, H.261, H.264 тощо. У процесі стиснення відео формуються та кодуються групи зображень. Групи складаються з окремих відеокadrів (відеозображень), котрі стискаються за допомогою різних алгоритмів та називають «*типами зображень*» або «*типами кадрів*» (тут і далі курсив наш – І. Н.). Основні три типи відеокadrів, котрі наявні в більшості сучасних алгоритмів стиснення відео, такі:

- *I-кадр* (англ. Intra-coded picture – зображення з внутрішнім кодуванням), є найменш стислими та для його декодування не потрібні інші відеокадри,
- *P-кадр* (англ. Predicted picture – передбачене зображення) може використовувати дані з попередніх кадрів та є більш стислим відносно I-кадра,
- *B-кадр* (англ. Bidirectional predicted picture – двонаправлене прогнороване зображення) використовує як попередні, так і наступні кадри для декодування даних, таким чином одержується найбільше стиснення даних (див. Рис.1, 2).

Концепція I-кадрів, P-кадрів і B-кадрів є фундаментальною для області стиснення відео. Ці три типи кадрів використовуються для покращення ефективності зберігання, передачі, якості відео та стійкості відеопотоку до помилок і збоїв при передачі або зберіганні.

I-кадр – це повне зображення, у якому наявне тільки внутрішнє кодування (зображення типу JPEG, PNG формату). Такі кадри можуть бути незалежно закодовані та декодовані, і це спонукає використовувати їх для стиснення відео, як ключові (опорні) кадри, через це вони іноді позначаються як K-кадр (англ. key-frame – ключовий кадр). Ключовий кадр містить повну інформацію, включаючи кольори та яскравість кожного пікселя, і не залежить від інших кадрів у відеопоті [6].

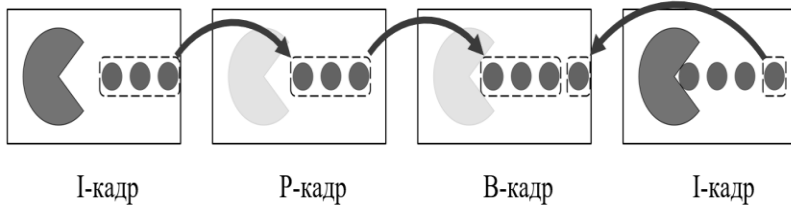

Рис. 1. Приклад групи I, P та B кадрів.

Type	Size	Compression
I	18 KB	7:1
P	6 KB	20:1
B	2.5 KB	50:1

Рис. 2. Приклад типових розмірів кадрів та ступінь їх стиснення для кодека H.261 [5].

Одна з функцій ключового кадру – позначити початок нової групи зображень або сегмента відеограми. Оскільки стиснення I-кадру не залежить від попередньо закодованих зображень, воно може «оновити» якість відео при виникненні помилок – дозволяє зменшити вплив помилок передачі даних на якість відтворення відео. Кодери зазвичай налаштовані на перевагу I-кадрів з точки зору розміру та якості, оскільки вони відіграють вирішальну роль у кінцевій якості всієї відеограми [7; 8].

Після кодування I-кадру кодер використовує його як еталонне зображення для стиснення P і B-кадрів. Також ключові кадри використовують для відновлення після катастрофічних збоїв у відеограмі або потоковому відео.

P-кадр зберігає лише зміни в зображенні відносно попереднього кадру. Наприклад, при зйомці стаціонарним відеореєстратором, де автомобіль рухається

по нерухомому фону, необхідно закодувати лише рух автомобіля. Кодеру не потрібно зберігати незмінні пікселі фону (з I-кадру) в Р-кадрі, таким чином зменшуючи остаточний розмір вихідної відеограми/відеопотоку.

В-кадр економить найбільше місця завдяки використанню відмінностей між попереднім і наступними кадрами для визначення його вмісту.

Як було зазначено вище, порядок розташування кадрів I, P і B називається групою зображень. Цей порядок відрізняється в залежності від виду стиснення, що застосовує кодек. Найпростіший вид стиснення – група зображень із використанням I та P кадрів притаманна кодеку H.261 та представлена на зображенні нижче (див. Рис. 3) [10].

Кодекти стандарту MPEG мають можливість використовувати і двонаправлене прогнозоване (пряме та зворотне передбачення) зображення – B-кадри. Як приклад використання I, P і B кадрів разом, розглянемо групу зображень, яка приймає шість кадрів і подається як: *I B P B P B I B P B P B*.

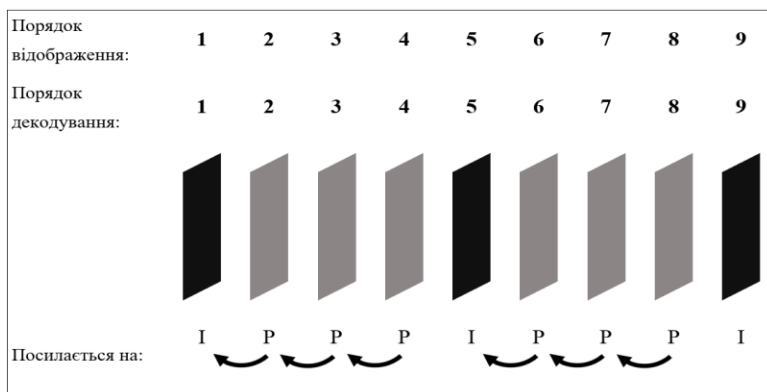

Рис. 3. Приклад порядку слідування кадрів у групі зображень із використанням I та P кадрів.

Як і в попередньому прикладі (лише I та P кадри), I-кадри кодуються лише як растрові зображення (стиснення JPEG тощо), а в P-кадрах кодується «прогнозування» наперед, на основі попередніх I та P-кадрів. Однак B-кадри кодуються на основі прямого передбачення з попереднього I або P-кадру й також зворотного передбачення з наступного I або P-кадру. Таким чином, приклад послідовності обробляється з кодером таким чином, що перший B-кадр прогнозується з першого I-кадру та першого P-кадру, другий B-кадр прогнозується з другого та третього P-кадрів, і третій B-кадр прогнозується з третього P-кадру та першого I-кадру наступної групи зображень. З цього прикладу можна побачити, що зворотне передбачення вимагає, щоб майбутні кадри, які будуть використовуватися для зворотного передбачення, кодувалися та передавалися першими, не за

порядком. Зображення нижче (Рис. 4) демонструє типову модель порядку кадрів для останніх видів кодеків MPEG, проте шаблон залежить від кодека й не обов'язково повинен бути регулярним [11].

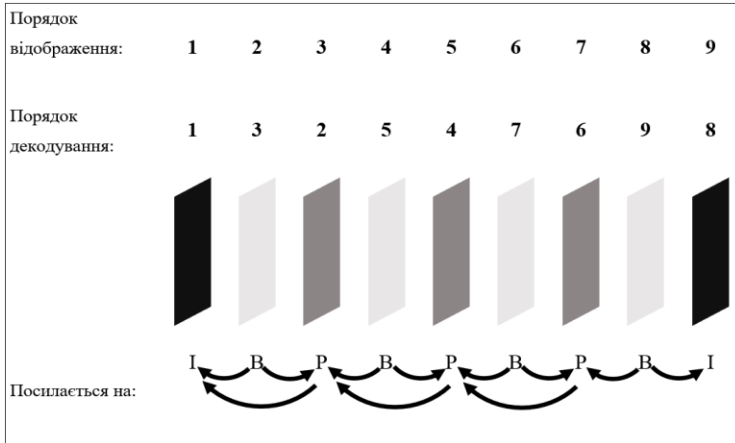

Рис. 4. Приклад порядку слідування кадрів із використанням I-, P- та B-кадрів.

Відсутнє визначене обмеження на кількість послідовних B-кадрів, які можна використовувати в групі зображень, і, звичайно, оптимальна кількість залежить від кодека. Проте більшість стандартів із достатньо якісною передачею, як правило, використовують два послідовні B-кадри: *IBB P B P P*, як ідеальний компроміс між ефективністю стиснення та якістю відео (Рис. 5). Практична реалізація багатой кількості послідовних B-кадрів вимагає пропорційне збільшення обчислювальних потужностей для кодеку.

Кодек H.264/AVC (Advanced Video Coding) має можливість використовувати всі типи кадрів, проте базовий профіль, який призначений для пристроїв низького класу, не дозволяє застосовувати B-кадри. Аналогічна ситуація й у профілі кодека H.261: у ньому не використовуються B-кадри. Типова послідовність кадрів для такого кодека: *I P P P I P P P*, але кількість P-кадрів може змінюватися залежно від налаштувань (стандартно на 1 секунду відеограми з частотою кадрів 30 кадр/сек може припадати один-два I-кадри) чи формату передачі даних – запис на носій із розділенням на окремі фрагменти відео або потокова передача відеоряду. У випадку запису потокової передачі, відеограма починається з I-кадру (K-кадру) та продовжується послідовністю з одних тільки P-кадрів чи суміші P- та B-кадрів (у залежності від параметрів апаратури запису та кодека) [12].

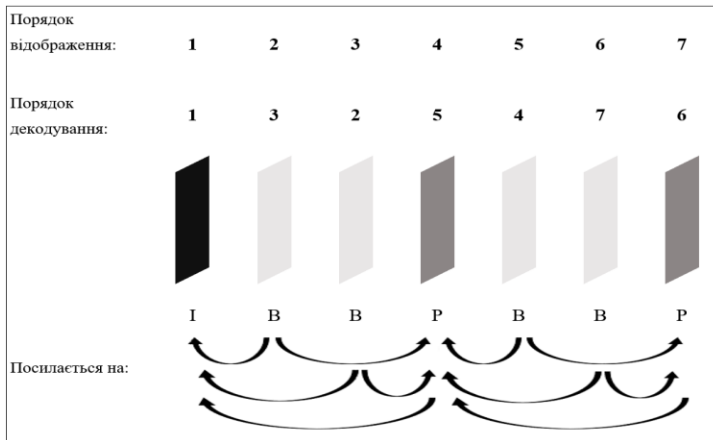

Рис. 5. Приклад порядку слідування кадрів із двома послідовними В-кадрами

У практиці судового експерта доволі часто зустрічається вид автоматичного спотворення відеогам. Інколи таке спотворення виникає через некоректне кодування кодеком (фізичні або програмні несправності) та помилки передачі/запису відеограми. Може мати вигляд квадрату/квадратів (макроблоків) фіксованого розміру, різко контрастуючи з усіма іншими ділянками відеозображення. Якщо при записі відеограм, найчастіше – у відеореєстраторах, алгоритм створення групи кадрів використовує послідовно багату кількість Р-кадрів, тоді при візуальному перегляді відеограми може проглядатися шлейф «із пікселів» (зазвичай цілих макроблоків), який залишається після рухомих об'єктів (машин, людей тощо). Такий ефект, зазвичай, свідчить про те, що в кодеку із буферу зберігання кадрів «випав» останній опорний кадр (І-кадр).

Також при використанні невідповідних (щодо швидкості запису інформації) карт пам'яті чи програмного забезпечення (нездатність програми оперувати всією доступною інформацією), кодер не встигає обробляти (записувати та шифрувати) весь відеопотік. На практиці, після такого запису, фінальна відеограма має вигляд відео, з періодичними «стрибками» у часі на одну-дві секунди. Періоди між «стрибками» та довжина самих «стрибків» індивідуально залежать від використаного програмного забезпечення, типу кодека, якості та марки карти пам'яті. Такі «стрибки» не являють собою ознаки про те, що відеограма була змонтована, проте без отримання апаратури запису, з якої була зроблена відеограма зі «стрибками», та проведення експериментального дослідження на цій апаратурі (повторення запису відеограми з якомога ближчими діями та з тим же типом носія інформації, що і при оригінальному записі), стверджувати в категоричній формі щодо відсутності ознак монтування не є можливим.

Висновки. Спираючись на вищевикладені загальні принципи формування порядку слідування кадрів відеограм, особливості та види кадрів, для всебічного дослідження ознак монтування методом аналізу порядку слідування кадрів, без використання спеціального програмного забезпечення, пропонуємо оптимальний алгоритм встановлення ознак монтування:

- проведення порівняльного аналізу між пристроєм запису (його обчислювальна потужність) та використаним кодеком. У малопотужних засобах зняття відеоінформації не використовують алгоритми кодування, котрі потребують великої обчислювальної потужності;

- візуальний аналіз: виявлення ділянок з перериваннями, різкими зміщеннями, появою артефактів стиснення та інших невідповідностей у відеограмі;

- покадровий перегляд попередньо виявлених ділянок;

- перегляд кожного кадру окремо – як зображення із співвідношенням особливостей виду кадру до виявленої невідповідності.

- при виявленні спотворення зображення визначення виду цього спотворення – автоматизоване чи автоматичне.

Таким чином, виявлення ознак монтування за допомогою аналізу порядку слідування кадрів проводиться комплексно з іншими методами аналізу з урахуванням викладених вище особливостей формування типів кадрів та їх порядку слідування в групі зображень.

Подальші дослідження у цій сфері є актуальними, оскільки постійно розробляються нові способи монтування відеограм (методика синтезу зображень deepfake, генерація зображень на основі штучного інтелекту тощо). Саме тому необхідно розвивати нові методи та способи виявлення ознак монтування. Деякі можливі напрями подальших досліджень у цій області можуть включати:

- вивчення нових типів ознак монтування: дослідження повинні бути зосереджені на виявленні нових типів ознак монтування, наприклад, генерації на основі штучного інтелекту візуально можуть мати певні артефакти або повторюватися на різних частинах зображення;

- розробка автоматизованих систем виявлення фальшивих відеограм: можна розробляти автоматизовані (або навіть автоматичні) системи виявлення ознак монтування, які будуть використовувати результати досліджень у цій області для більш точного виявлення фальсифікації.

- використання глибинного навчання: використання глибинного навчання для виявлення ознак монтування та фальшивих відеограм. Це може бути особливо ефективним при виявленні нових типів ознак, які не були виявлені раніше.

- розробка нових методів аналізу відеограм: розробляти нові методи аналізу, які оптимізовані та зосереджені на виявленні існуючих ознак монтування. Наприклад, можна вивчати особливості руху об'єктів у відеограмі, щоб виявити зміни в порядку слідування кадрів.

Такі напрями досліджень можуть допомогти покращити точність виявлення монтування та боротися з дезінформацією.

Використані джерела:

1. Татарнікова Т. О. Експертні дослідження матеріалів та засобів цифрового звукозапису : автореф. дисс. ... на зд. наук. ст. канд. юрид. наук. : 12.00.09. Київ. 2016.
2. Теслик О. С. Особливості дослідження відеофонових зображень з ознаками монтування. лінгвістичний аналіз як складова інтегративного дослідження. *Криміналістичний вісник*. 2018. Т. 30, № 2. С. 151-159. URL : <http://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-151>. (дата звернення: 12.01.2023).
3. Максименко А. О. Проблеми взаємодії слідчих, оперативних та експертних підрозділів під час розслідування кримінальних проваджень, що потребують проведення судової експертизи відео-, звукозапису. *International scientific e-journal*. 2020. № 16. URL : <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.32.html>. (дата звернення: 12.01.2023).
4. Записування і відтворення інформації. Терміни та визначення: ДСТУ 2737-94. [Чинний від 31.08.94]. Київ : Держстандарт України, 1994. 160 с.
5. Video and Audio Compression. Dave Marshall 10/4/2001. URL : <https://users.cs.cf.ac.uk/dave/Multimedia/node200.html>. (дата звернення: 20.02.2023).
6. Video compression picture types. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Video_compression_picture_types. (дата звернення: 20.02.2023).
7. I, P, and B-frames – Differences and Use Cases Made Easy. URL : <https://ottverse.com/i-p-b-frames-idr-keyframes-differences-usecases>. (дата звернення: 21.02.2023).
8. Videography FAQ: What is IPB/Long GOP and ALL-I/Intra-frame? URL : <https://snapshotcanon-asia.com/article/engvideography-faq-what-is-ipblong-gop-and-all-iintra-frame>. (дата звернення: 22.02.2023).
9. Ponlatha S., Sabeenian R S. Comparison of Video Compression Standards: *International Journal of Computer and Electrical Engineering*. 2013. Vol. 5, № 6. С. 549-553. URL : <http://doi.org/10.7763/IJCEE.2013.V5.770>. (дата звернення: 14.02.2023).
10. MPEG Video Compression. URL : https://users.cs.cf.ac.uk/dave/Multimedia/PDF/12_MPEG.pdf. (дата звернення: 22.02.2023).
11. H.264 - image coding standard. URL : https://shopdelta.eu/h-264-image-coding-standard_12_aid734.html. (дата звернення: 22.02.2023).
12. Парфенова А. О., Макаренко А. Ю. Могильний С. Б. Порівняльний аналіз основних стандартів відео для передачі по 4G-мережам: *Вісник Національного технічного університету України "КПІ". Серія радіотехніка. Радіоапаратобудування*. 2010. № 40. С. 171-176.

References:

1. Tatarnikova, T. O. (2016). Ekspertni doslidzhennia materialiv ta zasobiv tsvyrovoho zvukozapysu. *Extended abstract of candidate's thesis*. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, Kyiv. [in Ukrainian].
2. Tesliuk, O. S. (2018). Osoblyvosti doslidzhennia videofonohram z oznakamy montuvannia. lnhvistychnyi analiz yak skladova intehratyvnoho doslidzhennia. *Kryminalistychnyi visnyk - Forensic Herald, vol. 30, 2, 151-159*. URL : <http://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-151>. [in Ukrainian].
3. Maksymenko, A. O. (2020). Problemy vzaemodii slidchychk, operatyvnykh ta ekspertnykhpidrozdiliv pid chas rozsliduvannia kryminalnykhprovadzhen, shcho potrebuuit provedennia sudovoi ekspertyzy video-, zvukozapysu. *International scientific e-journal*, 16. URL : <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.32.html>. [in Ukrainian].

4. Zapysuvannia i vidtvorennia informatsii. Terminy ta vyznachennia: DSTU 2737-94. (1994). Kyiv: Derzhstandart Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Video and Audio Compression. Dave Marshall 10/4/2001. URL : <https://users.cs.cf.ac.uk/dave/Multimedia/node200.html>. [in English].
6. Video compression picture types. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Video_compression_picture_types. [in English].
7. I, P, and B-frames - Differences and Use Cases Made Easy. URL : <https://ottverse.com/i-p-b-frames-idr-keyframes-differences-usecases>. [in English].
8. Videography FAQ: What is IPB/Long GOP and ALL-I/Intra-frame? URL: <https://snapshot.canon-asia.com/article/eng/videography-faq-what-is-ipblong-gop-and-all-iintra-frame>. [in English].
9. Ponlatha, S., Sabeenian, R S. (2013). Comparison of Video Compression Standards. *International Journal of Computer and Electrical Engineering*, vol. 5, 6, 549-553. URL : <http://doi.org/10.7763/IJCEE.2013.V5.770>. [in English].
10. MPEG Video Compression. URL : https://users.cs.cf.ac.uk/dave/Multimedia/PDF/12_MPEG.pdf. [in English].
11. H.264 - image coding standard. URL: https://shopdelta.eu/h-264-image-coding-standard_12_aid734.html. [in English].
12. Parfenova, A. O., Makarenko, A. Yu., Mohylnyi, S. B. (2010). Porivnialnyi analiz osnovnykh standartiv video dlia peredachi po 4G-merezham. *Visnyk Natsionalnoho tekhnidnoho universytetu Ukrainy "KPI". Seriia Radiotekhnika. Radioaparotobudovannia - Bulletin of the National Technical University of Ukraine "KPI". Radio equipment series. Radio equipment construction*, 40, 171-176. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.02.2023

Nosulko I., Forensic expert of the sound and video recording sector of the research Department in the field of information technologies at the Kharkiv Scientific Research Expert-Criminalistic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

DETECTION OF EDITING SIGNS THROUGH FRAME SEQUENCE ANALYSIS BY EXAMINATION OF VIDEO-SOUND RECORDING

In the modern world, where video and audio recordings have become everyday means of communication, forensic examination of video and sound recordings has become increasingly important. This is due to the fact that video and audio materials can be used as evidence in court proceedings, but their proper interpretation and evaluation require high qualifications and experience.

Video editing is a common type of video processing that can be used to create many types of media content, including films, commercials, and video blogs. However, editing can also be used to create false media content with deliberately false information (disinformation), for example, fake videograms - a new videograms with the necessary transformation of the original content is created from previously recorded information using various types of manipulations (combining two or more parts of one or more videograms, etc).

The article describes the method of video editing through analysis of frame sequencing is presented, without the use of specialized software.

This method is based on analyzing the peculiarities of the formation of the sequence of video frames in a group of images in the video, including the creation feature of individual types of frames.

The peculiarities of three types of video frames, their formation and order of formation into groups in the video stream are described and analyzed. Specific examples of the order of frames used in typical codecs of Moving Picture Experts Group - H.261 and H.264 are presented.

An optimal algorithm for identifying signs of editing has been proposed, which determines these signs based on the general principles of forming the sequence of frames in a videograms, as well as the characteristics of each type of video frame, without using specialized software.

Empirical examples indicate that relying solely on the detected signs of violations in the formation of frames and their sequence is insufficient. Therefore, to establish the truthfulness of the presence of editing in the videograms, the detection of signs of editing is carried out in conjunction with other methods of analysis. The synthesis of all detected signs of editing using as many methods as possible is presented as a result of the research to obtain the most accurate result. The obtained results can be useful for the development of automated systems for detecting fake videos and combating disinformation.

Keywords: Signs of video editing, video frame sequence, video frame, order of frame sequence, codec, MPEG, H.261, H.264.

DOI: 10.33766/2524-0323.102.289-305

УДК: 343.982.9

Степанюк Р. Л., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: stepanuk2@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

Колесник В. Г., завідувач відділу комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Харків, Україна)

e-mail: vit.kolesnyk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-2843-2989>

СУДОВА КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано сучасний рівень теоретичного розвитку та практичної реалізації судової комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальному провадженні. Визначено, що в Україні така експертиза є найбільш вагомим засобом дослідження цифрових доказів з метою вирішення питань, що виникають у кримінальному провадженні. Проте в цій галузі наявні проблеми, пов'язані з недосконалою внутрішньою класифікацією її різновидів, поширенням у правоохоронній практиці завдань, вирі-

шення яких можливе лише в комплексі з іншими видами експертних досліджень, не доліками при підготовці слідчими об'єктів для експертного дослідження та формулюванні питань експертові.

Головним чинником, що визначає результативність комп'ютерно-технічної експертизи, є якість наданих матеріалів, оскільки зараз, крім вилучення безпосередньо електронних носіїв, слідчому варто отримати та зафіксувати процесуальним шляхом паролі від систем логічного захисту. Наголошено, що у сфері комп'ютерно-технічних досліджень з'явилися нові виклики, пов'язані з розкриттям і розслідуванням злочинів, пов'язаних з російською збройною агресією проти України.

Ці дослідження суттєво допомагають встановлювати важливі для досудового розслідування факти та виявляти цифрові докази (комп'ютерні дані), які підтверджують протиправні діяння, що виявляються в державній зраді, колабораційній діяльності, порушенні законів та звичаїв війни, пропаганді війни тощо. Забезпечення належного рівня технічного оснащення судової комп'ютерно-технічної експертизи насамперед полягає у використанні спеціалізованих апаратних і програмних засобів, які можна класифікувати на: універсальні експертні програмні та апаратно-програмні засоби, спеціальні пристрої апаратного блокування запису та пристрої для виготовлення побітових копій з оригінальних носіїв, апаратно-програмні мобільні комплекси й експертне програмне забезпечення для дослідження мобільних пристроїв, програмне забезпечення для відновлення даних.

У сфері науково-методичного забезпечення комп'ютерно-технічної експертизи видається актуальною потреба вдосконалення порядку атестації та реєстрації експертних методик у напрямі пришвидшення цих процедур, забезпечення їх відкритості та доступності змісту зацікавленим особам.

Перспективними напрямками подальшого розвитку судової комп'ютерно-технічної експертизи є розроблення процедур і методів вилучення та дослідження віддалених (хмарних) даних, цифрових даних з бортових комп'ютерів автомобілів, пам'яті та програмного забезпечення безпілотних літальних апаратів.

Ключові слова: спеціальні знання, судова експертиза, кримінальне провадження, розслідування кримінальних правопорушень, електронні докази, комп'ютерно-технічна експертиза, цифрова криміналістика.

Постановка проблеми. В останню чверть століття однією з найбільш популярних і результативних галузей судових наук (судової експертизи та криміналістики) є розділ, присвячений дослідженню цифрових (електронних) доказів, який у різних моделях криміналістики відрізняється за назвою і частково за змістом, але динамічно розвивається і стає все більш затребуваним у практичній діяльності правоохоронних органів. Це пов'язано з надзвичайно широкою сферою використання електронних засобів та інформації в повсякденному житті людини. Якщо раніше відповідні знання були потрібними лише під час розслідування комп'ютерних злочинів, то зараз цифрові сліди можуть залишатись і, отже, мають піддаватись криміналістичному дослідженню у кримінальному провадженні фактично за будь-яким кримінальним правопорушенням. Цифрові пристрої все частіше стають предметом вчинення кримінального правопорушення, його інструментом, носіями слідів і слідодуючими об'єктами.

Відповідно, цифрові сліди є вагомими джерелами доказів у кримінальних провадженнях про різноманітні кримінальні правопорушення. У сучасних умовах війни в Україні технології дослідження цифрових слідів дозволяють фіксувати обставини воєнних злочинів і викривати осіб, які їх учинили, що додатково підкреслює актуальність зазначеної проблематики.

Однією зі сфер, якій у перманентних умовах політичної й економічної кризи в Україні до недавнього часу не приділялось належної уваги, є галузь цифрової криміналістики, період бурхливого розвитку котрої прийшовся на останні тридцять років. Відповідний розділ криміналістичної техніки поки що не сформовано. Проте розвивається окремий рід судової експертизи – комп'ютерно-технічна, яка потребує постійної уваги науковців і практиків, зважаючи на значення відповідних технологій. Тому існує потреба дослідити теоретичні та прикладні аспекти щодо змісту цієї судової експертизи у вирішенні завдань з розслідування різних видів і груп кримінальних правопорушень задля визначення напрямів подальшого розвитку даної сфери у вітчизняній криміналістиці та судовій експертизі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання призначення та проведення комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень досліджували Д. Гавриленко та М. Войтович, Б. Теплицький, Н.Карпінська та О. Крикунов, І. Завдов'єва та К. Макарук, В. Юсупов та А. Саковський, а також О. Довженко, В. Поліщук, М. Климчук, К. Латиш, В. Білоус й інші науковці, які звертали увагу насамперед на її об'єкти, предмет і можливості. Методичні аспекти цієї експертизи проаналізував П. Харківський. Водночас комплексного наукового аналізу сучасного стану та визначення перспектив розвитку комп'ютерно-технічної експертизи вітчизняними криміналістами не проводилось.

Формулювання цілей. Мета статті – проаналізувати сучасний рівень теоретичного розвитку та практичного застосування судової комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальному провадженні, виокремити пріоритети в цій галузі та окреслити перспективні напрями її подальшого розвитку. Для досягнення цієї мети поставлено наступні завдання: визначити сучасні завдання судової комп'ютерно-технічної експертизи, що постають під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а також можливості їх вирішення; охарактеризувати стан технічного забезпечення комп'ютерно-технічної експертизи; оцінити рівень науково-методичного забезпечення комп'ютерно-технічної експертизи; визначити перспективи її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що цифрова криміналістика почала формуватись ще в 70-х роках минулого століття. Із середини 80-х років перейшла до якісно нового рівня у зв'язку зі значним розширенням сфери використання персональних комп'ютерів. Надалі пододала кілька вагомих віх у своєму розвитку [1] і зараз демонструє значні досягнення у справі протидії злочинності. На нинішньому етапі цифрова криміналістика являє собою самостійну галузь судових наук, систему наукових методів дослідження цифрових доказів з метою сприяння виявленню та розслідуванню кримінальних правопорушень [2, с. 290].

Поки що в Україні немає адекватного аналогу в криміналістиці, проте найбільш вагомими технічними аспектами дослідження цифрових (електронних) слідів кримінальних правопорушень розвиваються в рамках комп'ютерно-технічної експертизи, яка сформована як окремий рід експертизи у вітчизняній системі судових експертиз.

Сьогодні судова комп'ютерно-технічна експертиза є основною процесуальною формою використання спеціальних знань у галузі комп'ютерних технологій, а її результати можуть являти собою найважливішу частину доказової бази в конкретному кримінальному провадженні [3, с. 308]. З-поміж спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта, вона визначена окремим індексом 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів», тому науковці нерідко вживають терміни «комп'ютерно-технічна експертиза» й «експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів» як синоніми [4, с. 141], що в нинішніх умовах видається виправданим.

Інструктивними документами Міністерства юстиції України комп'ютерно-технічну експертизу віднесено до класу інженерно-технічних експертиз, визначено її предмет, основні завдання та можливості (Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5, розділ II, п. 13). Цей вид досліджень прийнято поділяти на кілька підвидів: експертизу комп'ютерної техніки, програмних продуктів, інформаційно-комп'ютерну експертизу [5, с. 32], іноді ще комп'ютерно-мережеву експертизу [6, с. 37-38]. Крім того, варто врахувати, що з комп'ютерно-технічної в самостійний вид експертизи виокремилась експертиза телекомунікаційних систем і засобів [7, с. 76]. Цілком доречно зазначено, що «відсутність чітких уявлень про предмет експертизи, її видовий розподіл, застаріла класифікація об'єктів експертизи тощо перешкоджають системній розробці методів експертного дослідження, налагодженню активної взаємодії між підрозділами, які проводять досудове розслідування злочинів» [8, с. 98]. У зв'язку з цим класифікація може бути і більш розгалуженою, насамперед залежно від об'єктів дослідження.

Об'єкти комп'ютерно-технічної експертизи, як зазначено, «доволі різноманітні і пов'язані із функціонуванням інформаційних систем» [4, с. 141]. У сучасній практиці експертам найчастіше надають на дослідження пристрої, які знаходяться у повсякденному житті і можуть вміщувати цифрові сліди кримінальних правопорушень. Через те науковцями, наприклад, запропоновано виокремлювати експертизи мобільних телефонів і комунікаторів, відеореєстраторів [8], що видається доречним, зважаючи на надзвичайну популярність таких пристроїв, затребуваність завдань щодо їх експертного дослідження у практиці правоохоронних органів для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, та водночас специфіку засобів і методів проведення відповідної експертизи. Особливо це має відношення до мобільних телефонів, які зараз є найбільш поширеним об'єктом комп'ютерно-технічної експертизи [9, с. 207], але також й актуальним і щодо інших цифрових пристроїв.

Крім того, варто зауважити, що широке використання цифрової техніки майже в усіх сферах життя людини, у тому числі й у механізмах злочинної діяльності, призвело до потреби застосовувати засоби й методи цифрової криміналістики під час багатьох інших видів судових експертиз. Науковці намагаються визначити коло експертиз, які тісно пов'язані з комп'ютерно-технічною, адже нерідко також досліджують цифрові сліди кримінальних правопорушень. Зокрема, до них відносять технічну експертизу документів, фототехнічну, фоноскопічну, економічну, товарознавчу, автотехнічну, пожежно-технічну, електротехнічну експертизи, судову експертизу з техніки безпеки та ін. [10]. Дослідниками проаналізовано специфіку призначення комплексних комп'ютерно-технічних і мистецтвознавчих [11], економічних [12], техніко-криміналістичних експертиз документів [13] тощо за різними категоріями кримінальних правопорушень. Загалом у судовій експертизі все «більшого значення набувають експертні дослідження комплексного характеру, що цілком зрозуміло, адже надійність висновків щодо об'єкта, вивченого взаємопов'язано з позицій різних наук, якісно зростає» [14, с. 4]. Як свідчить сучасна експертна практика, найчастіше комп'ютерно-технічна експертиза проводиться комплексно з експертизою звуко-, відеозапису, фототехнічною та судово-мистецтвознавчою експертизами.

За нашими даними, протягом останніх років спостерігається тенденція до збільшення кількості призначених слідчими і прокурорами комп'ютерно-технічних експертиз у кримінальному провадженні. Наприклад, до Харківського НДЕКЦ МВС у 2020 році їх було призначено 206, а у 2021 – 358. З початком активної фази війни у 2022 році Харківська область опинилась у зоні інтенсивних бойових дій, що певним чином відобразилось на показниках роботи експертів і не дозволяє порівнювати статистику 2022 року. Але з'явилися нові виклики, пов'язані з розкриттям і розслідуванням злочинів, унаслідок російської збройної агресії проти України. Тут комп'ютерно-технічні дослідження також виявились потрібними і досить дієвими інструментами, на що наголошено науковцями [15, с. 809-812].

З 2022 року разом із молекулярно-генетичними дослідженнями та експертизами зброї, вибухових речовин і виробів у системі експертного забезпечення розслідування злочинів, що пов'язані зі збройною агресією проти України, найбільш актуальними є комп'ютерно-технічні дослідження. За їх допомогою слідчі та прокурори намагаються встановити важливі для досудового розслідування факти та виявити доказову інформацію (комп'ютерні дані), яка зберігається (зберігалася) на електронних носіях та підтверджує інкриміновані підозрюваному діянню, будь то державна зрада, колабораційна діяльність, порушення законів і звичаїв війни, пропаганда війни тощо. Найбільш поширеними видами таких даних є графічні файли (створені підозрюваним цифрові фотографії чи відеозаписи військових об'єктів, графічні файли, на яких відображено карти місцевості з координатами розташування військових формувань Збройних Сил України), файли документів і таблиць (наприклад, документація окупаційної адміністрації держави-агресора або самопроголошених органів, які узурупували

виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України), листування підозрюваного із представниками збройних формувань та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора у програмах обміну повідомленнями (мобільних застосунках), передавання їм інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України тощо.

Типовими завданнями, які вирішують експерти, є: 1) установа стану (працездатності) комп'ютерної техніки; 2) пошук та виявлення інформації, що міститься на електронних носіях; 3) відновлення видаленої інформації; 4) пошук слідів та історії мережевої активності користувача, відвідування інтернет-ресурсів, пошукових запитів, історії листування (обміну повідомленнями); 5) аналіз дій користувача та програмного забезпечення у комп'ютерній системі (пошук слідів віддаленого втручання в систему, впливу шкідливого програмного забезпечення); 6) аналіз пам'яті мобільного телефону, під час якого дослідженню підлягають: історія листування користувача в застосунках обміну повідомленнями (месенджерах, соціальних мережах), історія використання застосунків, історія завантаження та відправлення файлів, історія викликів, текстові SMS-повідомлення;

Аналіз практики призначення комп'ютерно-технічних експертиз, насамперед, але не виключно, при розслідуванні воєнних злочинів дозволяє визначити деякі проблемні аспекти, вирішення яких, на наш погляд, сприятиме поліпшенню цієї сфери практичної діяльності.

Загалом призначення комп'ютерно-технічної експертизи є слідчою дією, спрямованою на отримання віртуальної інформації, з огляду на специфіку об'єкта й предмета її дослідження [16, с. 124]. Призначення судової експертизи слідчим включає кілька послідовних стадій [17, с. 60-64], серед яких найбільш проблемними для окремого роду (виду) експертизи видаються визначення предмета дослідження (формулювання питань експерту) і підготовка об'єктів, які направляються для експертного дослідження.

Під час формулювання питань для комп'ютерно-технічної експертизи слідчому варто дотримуватись вимог, до ряду яких відносять застосування встановленого нормативно понятійного апарату, максимальну чіткість та однозначність поставлених перед експертом питань, які не можуть безпосередньо мати відношення до етапів проведення дослідження ним інформації та методики дослідження; також неприпустимість питань довідкового та правового характеру, відповідність наявній методичній і технічній базі, доступній судовому експерту, спрямованість на встановлення конкретних обставин події, що належать до предмету доказування, мінімізацію матеріальних витрат на проведення експертизи [18, с. 309].

Аналіз сучасної практики в галузі судової комп'ютерно-технічної експертизи свідчить про те, що ці рекомендації ініціатори її проведення враховують не завжди. Зокрема слідчі нерідко ставлять перед експертами неконкретизовані завдання, вирішення яких передбачає дослідження набагато більшого обсягу даних, ніж це необхідно для розслідування. Наслідком цього, як мінімум, є істотне

збільшення строків проведення експертизи, адже експертові доводиться витрачати зайвий час і ресурси. Тому варто наголосити, що поставлені питання мають бути чіткими, а їх перелік збалансованим. Наприклад, ставлячи завдання щодо пошуку, вилучення та збереження листування користувача в програмах обміну повідомленнями (месенджерах), слідчому доцільно вказувати конкретних абонентів або назви чатів, які необхідно дослідити, а не доручати повністю скопіювати всю інформацію з усіх месенджерів. При наданні на дослідження відеореєстратора варто зазначати конкретний часовий інтервал, що стосується події, яку розслідують.

Оскільки однозначного та виключного переліку типових запитань, які можна поставити на вирішення комп'ютерно-технічної експертизи не існує, формувати їх варто, зважаючи на обставини конкретної події. Українським є постійне навчання та підвищення кваліфікації працівників слідчих підрозділів з метою їх належного інформування щодо особливостей призначення даного виду судової експертизи, поставлення запитань, доведення до них меж компетенції комп'ютерно-технічної експертизи.

Однією з важливих передумов успіху проведення експертизи також є правильне вилучення й упакування об'єктів дослідження. Постійний розвиток систем апаратного та програмного захисту інформації та збільшення розміру даних є одними із основних технічних проблем при підготовці об'єктів для проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи. Наявність засобів повнодискового шифрування носіїв, таких як Bitlocker, TrueCrypt, VeraCrypt на системах OS Windows, LUKS на системах OS Linux, FileVault2 на системах Mac OS, за відсутності відомого паролю, який ініціатор має надати судовому експерту, унеможливило дослідження таких носіїв та пошук інформації на них.

Протягом останніх років значно зросла якість шифрування та засобів забезпечення безпеки сучасних мобільних пристроїв. Пам'ять сучасного мобільного телефону та інформація в ній шифрується виробником одразу з моменту його випуску. З кожним роком можливості комп'ютерно-технічної експертизи в подоланні систем логічного захисту зменшуються (навіть з використанням сучасних програмних та апаратних засобів), звужується вікно можливостей для повного та якісного вилучення інформації. Таким чином, усе частіше проведення експертизи стає неможливим у зв'язку з технічною неможливістю отримати доступ до інформації, що розташована на електронному носії (у пам'яті) об'єкта дослідження за відсутності пароля. Тому при підготовці об'єкта для його направлення на комп'ютерно-технічну експертизу, ініціатору необхідно вжити всіх можливих процесуальних заходів для виявлення пароля від системи логічного захисту цього об'єкта та надати його експертові.

Крім того, постійний розвиток засобів захисту в сучасних телефонах та недостатня обізнаність слідчих та оперативних співробітників в особливостях їх функціонування, нерідко призводить до негативних наслідків, що виражаються у втраті можливості доступу до інформації в телефоні або самої такої інформації через помилки під час вилучення пристроїв. Серед таких помилок найбільш ти-

повими є невмикання автономного режиму («режиму польоту») і відповідно не-забезпечення його захисту від зовнішнього впливу через мережу мобільного оператора та мережі бездротового зв'язку, вимикання телефону без його попереднього огляду, витягання SIM-карти з увімкненого телефону і втрата можливості дослідження телефону після його розблокування відбитком пальця або системою розпізнавання обличчя.

Як зазначається в міжнародних інструкціях для правоохоронних органів, на місці події доцільно використовувати лише два основних алгоритми дій правоохоронця по збереженню інформації в телефоні. Перший – ввімкнення «режиму польоту» без витягання SIM-карти з одночасним постійним підтримуваним стану зарядженості батареї (під'єднання power bank) та упакуванням телефону в пакет, що блокує радіохвилі (т.з. «пакет Фарадея») [19, с. 153]. Другий алгоритм витікає з першого та виконується в разі можливості розблокування особою телефону відбитком пальця або системою розпізнавання обличчя – розблокований телефон переводиться в «режим польоту», після чого в його налаштуваннях дисплею та меню налаштувань безпеки встановлюються параметри: «Вимикання екрану» – «ніколи», «Блокування екрану/режим очікування» – «ніколи», яскравість екрану виставляється в мінімум з метою збільшення строку збереження заряду батареї, телефон під'єднується до зовнішнього носія живлення (power bank) та упакується в пакет, що блокує радіохвилі. Таким чином, екран телефону не буде гаснути, телефон знаходиться постійно в розблокованому стані та може вільно оглядатись до розряджання всіх джерел живлення. Вимкнути біометричний захист у сучасних телефонах неможливо, оскільки при спробі його вимкнення телефон запитає числовий пароль розблокування. Указаний другий спосіб наразі є найбільш ефективним, його застосовують навіть для розблокування телефону потерпілого при вбивстві, використовуючи палець чи обличчя вбитого прямо на місці події, звичайно, із дотриманням усіх процесуальних процедур. Діючи невідкладно, доки телефон не заблокований, існує можливість синхронізувати переписку з месенджерів та деякі інші відомості з телефону на комп'ютер.

Як можемо спостерігати на практиці, спираючись на стан мобільних телефонів, що надходять на експертизу, переважній більшості слідчих та оперативних співробітників, окрім працівників спеціальних технічних управлінь, вищевказані алгоритми відомі не завжди, що призводить до непоодиноких випадків втрати важливої доказової інформації. Отже, головним чинником, що визначає результативність комп'ютерно-технічної експертизи, наразі є якість наданих матеріалів, оскільки зараз, крім вилучення безпосередньо електронних носіїв, слідчому варто отримати та зафіксувати фіксації процесуальним шляхом паролі від систем логічного захисту.

Щодо технічного забезпечення комп'ютерно-технічної експертизи, зауважимо, що під час її проведення експерти застосовують спеціалізовані апаратні засоби та програмне забезпечення, асортимент яких на ринку є солідним. Науковцями відзначено критичну залежність судової експертизи від відповідних інструментів, без яких неможливий аналіз цифрових пристроїв [20]. Тому кожна

експертна лабораторія повинна мати відповідне обладнання, програмне забезпечення, підтримувати його в дієвому стані та періодично оновлювати.

Пропонуємо наступну криміналістичну класифікацію спеціалізованих засобів для виявлення й аналізу цифрових слідів, які використовують у вітчизняній експертній практиці:

1. Універсальні експертні програмні та апаратно-програмні засоби, призначені для криміналістичного дослідження комп'ютерних носіїв інформації та мобільних пристроїв: X-Ways Forensics та EnCase® Forensic (універсальні програмні комплекси, що дозволяють вирішувати практично весь спектр експертних завдань від знімання даних (створення образів) до їх відновлення та складання звітів); AccessData Forensic Toolkit (універсальний програмний комплекс, що здатний впоратися зі значними обсягами даних); Magnet AXIOM (багатофункціональний програмний засіб, спрямований, насамперед, на дослідження мережевої активності користувача (дослідження веббраузерів, месенджерів, програм для файлообміну) та журналів дій користувача в операційній системі); Magnet DVR Examiner (спеціальний програмний засіб для дослідження носіїв цифрових відеореєстраторів, пошуку та відновлення інформації на них); UFED 4PC (універсальний апаратно-програмний комплекс для аналізу цифрових даних із мобільних пристроїв) [21, с. 152].

2. Спеціальні пристрої апаратного блокування запису для запобігання умисного втручання або випадкового редагування інформації на вилучених оригінальних носіях інформації: Tableau Forensic Bridge, Digital Intelligence UltraBlock, WiebeTech Forensic UltraDock, EPOS WriteProtector, а також пристрої для виготовлення побігових копій з оригінальних носіїв, наприклад, Tableau Forensic Duplicator TD3, IMSolo-4 Forensic, ICS Image MASSter 4000 Pro, EPOS DiskMaster Portable [22, с. 47-48].

3. Апаратно-програмні мобільні комплекси, які дають можливість одержувати, декодувати й аналізувати цифрову інформацію з мобільних пристроїв: «Cellebrite UFED Touch2»; «MSAB XRY Field».

4. Експертне програмне забезпечення для криміналістичного дослідження мобільних пристроїв: Oxygen Forensic Detective, MD-NEXT, MOBILedit Forensic.

5. Програмне забезпечення для відновлення даних: «UFS Explorer Professional Recovery», «R-Studio» тощо [23, с. 322].

В аспекті методичного забезпечення комп'ютерно-технічної експертизи з одного боку спостерігається суттєва кількість офіційно затверджених експертних методик, але з іншого існують і деякі проблемні питання. Зважаючи на постійний розвиток комп'ютерної індустрії, слушно зауважено, що рівень науково-методичного забезпечення комп'ютерно-технічної експертизи потребує постійного вдосконалення [24, с. 9], а отже, експертні методики мають динамічно розвиватись.

Нині в Україні зареєстровано понад 20 експертних методик за спеціальною 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів», більшість яких розроблена фахівцями судово-експертних установ Міністерства ю-

тищі України. Проте надзвичайно швидке оновлення засобів і програмного забезпечення у сфері інформаційних технологій призводить до швидкої застаріlosti методів їх криміналістичного аналізу. Крім того, існує досить дивна ситуація, коли навіть наявні методики є недоступними для судових експертів, що працюють в інших установах. Як приклад, можемо навести методику експертного дослідження гральних автоматів, відеоатракціонів, лотерейних терміналів та конструктивно схожих з ними пристроїв (10.9.16), яка в установах Експертної служби МВС України не використовується. Немає й критеріїв обов'язковості обрання експертами офіційно зареєстрованих методик, їх пріоритетності, порівняно з іншими методами судової експертизи. Відповідно, у практичній діяльності виникають складнощі, пов'язані з використанням експертами різних методик, конкуренцією офіційно визнаних та інших експертних методів, відсутності методик дослідження новітніх цифрових приладів, комп'ютерних програм і додатків тощо.

З цього приводу зазначимо, що, на нашу думку, у нинішніх умовах бурхливого науково-технічного прогресу в галузі інформаційних технологій існуюча в Україні система атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз виглядає дещо архаїчною й потребує перегляду з метою адаптації до сучасних підходів. Вважаємо доцільним вжити заходів прайоритетності щодо забезпечення швидкості оновлення зареєстрованих методик та доступності їх змісту зацікавленим особам. Варто вдосконалити нинішній порядок атестації методик, який являє собою недостатньо прозору внутрішньовідомчу процедуру оцінки наукових звітів на користь відкритих дискусій у провідних наукових виданнях. Можливо, взагалі варто відмовитись від практики державної реєстрації методик. Крім того, недоступність текстів експертних методик заважає не тільки їх засвоєнню судовими експертами, а і в цілому об'єктивній оцінці з боку наукової спільноти, а також оцінці наукової обґрунтованості висновків судових експертиз в конкретних кримінальних провадженнях.

Насамкінець звернемо увагу на найбільш, на нашу думку, перспективні напрями подальшого розвитку судової комп'ютерно-технічної експертизи.

Завдяки технології хмарних середовищ та засобів резервного копіювання, значна частина даних користувача перебуває на віддалених ресурсах, які не можуть бути об'єктом дослідження комп'ютерно-технічної експертизи, оскільки виходять за межі класичного підходу до об'єкта дослідження, згідно з яким об'єкт має бути фізично наданий експерту на матеріальному носії. Таким чином, значна частина даних (файли з електронної поштової скриньки, дані збережені на Google Drive, Google Docs, Amazon AWS, One Drive, Dropbox, MEGA і т.ін.), котрими користувався власник пристрою, але які не були фізично збережені на його електронному носії та перебувають у віддалених сховищах, лишаяються недоступними для експерта. Аналізуючи функціональні властивості та оновлення у спеціальному програмному забезпеченні для комп'ютерно-технічної експертизи, можемо спостерігати появу майже в кожному з них інструментів для вилучення таких даних. Для цього використовуються авторизаційні дані, токени та ключі користувача, вилучені з пристрою.

Законодавство багатьох держав, інструкції та процедури вже адаптовані та дозволяють здійснення таких експертних досліджень [25, с. 641]. На жаль, сучасна українська експертна практика та науковці у своїх працях визначають об'єктами дослідження виключно матеріальні та матеріалізовані носії інформації, що досліджуються експертом засобами спеціальних наукових знань у межах предмета експертного дослідження. Тобто, вилучення та дослідження віддалених (хмарних) даних наразі можливе лише шляхом слідчого огляду, оскільки в судовій експертизі неможлива практика проведення дослідження інформації, яка фізично не перебуває на матеріальному об'єкті, що ініціатор надає експерту. На нашу думку, комп'ютерно-технічна експертиза в Україні має стати більш гнучкою в питаннях допустимості та належності об'єктів дослідження, необхідно оновлення вже існуючих і створення нових методик, що розширюють поточний перелік об'єктів дослідження в галузі експертизи хмарних даних. Також серед перспективних напрямів розвитку комп'ютерно-технічної експертизи слід виділити дослідження програмного забезпечення бортових комп'ютерів автомобілів, а також і пам'яті та програмного забезпечення безпілотних літальних апаратів (дронів), насамперед в умовах воєнного стану.

Висновки. Комп'ютерно-технічна експертиза в Україні є найбільш вагомим засобом дослідження цифрових доказів з метою вирішення питань, що виникають у кримінальному провадженні. Проте в цій галузі експертизи існують і чисельні проблеми, пов'язані з недосконалою внутрішньою класифікацією її різновидів, поширенням у правоохоронній практиці завдань, вирішення яких можливе в комплексі з іншими видами експертних досліджень, недоліками при підготовці слідчими об'єктів для експертного дослідження та формулюванні питань експертові. Головним чинником, що визначає результативність комп'ютерно-технічної експертизи, є якість наданих матеріалів, оскільки зараз, крім вилучення безпосередньо електронних носіїв, слідчому варто отримати та зафіксувати процесуальним шляхом паролі від систем логічного захисту.

У сфері комп'ютерно-технічних досліджень з'явилися нові виклики, пов'язані з розкриттям і розслідуванням злочинів унаслідок російської збройної агресії проти України. Зазначена експертиза є найбільш актуальною в експертному забезпеченні розслідування таких кримінальних правопорушень. Вона надає слідчим і прокурорам можливість встановити важливі для досудового розслідування факти та виявити цифрові докази (комп'ютерні дані), які підтверджують протиправні діяння, що виявляються в державній зраді, колабораційній діяльності, порушенні законів та звичаїв війни, пропаганді війни тощо.

Забезпечення належного рівня технічного оснащення судової комп'ютерно-технічної експертизи насамперед полягає у використанні спеціалізованих апаратних і програмних засобів, які можна класифікувати на: універсальні експертні програмні та апаратно-програмні засоби, спеціальні пристрої апаратного блокування запису та пристрої для виготовлення побітових копій з оригінальних носіїв, апаратно-програмні мобільні комплекси й експертне програмне забезпечення для дослідження мобільних пристроїв, програмне забезпечення

для відновлення даних. У сфері науково-методичного забезпечення комп'ютерно-технічної експертизи видається актуальною потреба вдосконалення порядку атестації та реєстрації експертних методик у напрямі пришвидшення цих процедур, забезпечення їх відкритості та доступності змісту зацікавленим особам.

Перспективними напрямками подальшого розвитку судової комп'ютерно-технічної експертизи вбачаються розроблення процедур і методів вилучення та дослідження віддалених (хмарних) даних, цифрових даних з бортових комп'ютерів автомобілів, пам'яті та програмного забезпечення безпілотних літальних апаратів.

Використані джерела:

1. Pollitt M. A History of Digital Forensics. In: Chow KP., Shenoi S. (eds) *Advances in Digital Forensics VI. Digital Forensics 2010. IFIP Advances in Information and Communication Technology*. Vol 337. Springer, Berlin, Heidelberg. URL : https://doi.org/10.1007/978-3-642-15506-2_1.

2. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Шифрова криміналістика й вдосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3(99). С. 283-284.

3. Степик Б. В. Завдання експерта при проведенні судової комп'ютерно-технічної експертизи. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя: Матеріали XI міжнародної науково-практичної Інтернет конференції (Львів, 28 грудня 2021 року): тези доповідей/Відп. ред. П. О. Куцик*. Львів: Растр-7, 2021. С. 308-311.

4. Карпінська Н., Крикунов О. Окремі питання проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальному судочинстві. *Історико-правовий часопис журнал/упоряд. О. Крикунов*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. № 1 (9). С. 140-144

5. Теплицький Б. Актуальні питання призначення експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем, комп'ютерних мереж і мереж електров'язку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3 (120). С. 28-34.

6. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні: навчальний посібник / Климчук М. П., Комісарчук Ю. А., Марко С. І., Степик Б. В. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 112 с.

7. Лапта С. П. Щодо предмета експертизи телекомунікаційних систем і засобів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3 (54). С. 75-79.

8. Харківський П. П. Комп'ютерно-технічна експертиза: проблемні питання. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 97-100

9. Латип К. В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза мобільних телефонів: аспекти призначення. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 206-209

10. Гавриленко Д. Є., Войтович М. М. Комплексний характер судової комп'ютерно-технічної експертизи та її зв'язок з іншими родами та видами судових експертиз. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу*. / редкол.: Кобильнянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. Київ: ННІПФЕКП НАВС, 2015. С. 94-97.

11. Кравчук О. В. Особливості призначення і проведення комплексних комп'ютерно-технічних та мистецтвознавчих судових експертиз. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 302-304.
12. Завлов'єва І. Г., Макарук К. Є. Особливості призначення і проведення комплексних комп'ютерно-технічних та економічних судових експертиз. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2. С. 107-111.
13. Юсупов В. В., Саковський А. А. Особливості призначення технічної експертизи документів у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9-10 груд. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Чернець, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 174-175.
14. Гончаренко В. Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 1 (10). С. 1-5.
15. Shevchuk V. M. Criminalistics support for the investigation of military criminal offenses and war crimes: digitalization, innovations, prospects. *Military offences and war crimes: background, theory and practice: collective monograph*. Ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. URL: [dhttps://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-35](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-35).
16. Довженко О. Деякі питання призначення комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування кіберзлочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 55. Т. 2. С. 124-127.
17. Пиріг І. В. Шодо питання вилнесення судової експертизи до слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 58-68. URL: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.03>.
18. Теплицький Б. Б. Завдання, об'єкти й питання комп'ютерно-технічної судової експертизи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 303-315.
19. Sammons J. The basics of digital forensics: the primer for getting started in digital forensics. Elsevier, 2012. 208 p. URL: <https://doi.org/10.1016/C2010-0-68337-4>.
20. Horsman G. «I couldn't find it your honour, it mustn't be there!» – Tool errors, tool limitations and user error in digital forensics. *Science & Justice*. 2018. 58(6). P. 433-440. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scius.2018.04.001>.
21. Полішук В. А. Роль комп'ютерно-технічної експертизи в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень. *Матеріали VI Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів. «Актуальні задачі сучасних технологій» (Тернопіль, 16-17 листопада 2017)*. Тернопіль: ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2017. 151-152.
22. Неня О. В., Корнійко С. М., Гвіляев А. В., Безенченко Н. М. Окремі питання використання інформаційних технологій в комп'ютерно-технічній експертизі. *Актуальні проблеми криміналістичного та експертного забезпечення діяльності правоохоронних органів та суду в Україні: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 28 трав. 2021 р.)*. Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 46-49.
23. Омельян О. С. Актуальні питання впровадження цифрових технологій у діяльність судового експерта. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 15 травня 2020 р.)*. Київ: НА СБУ, 2020. С. 321-323.
24. Білоус В., Латип К. Судові експертизи радіоелектронних засобів як форма використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних

правопорушень. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2022. № 1 (61). С. 5-11. URL : <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.1>

25. Mamta Khanchandani, Dr. Nirali Dave. Analysis of Cloud Forensics : Review and Impact on Digital Forensics Aspects. *International Journal of Scientific Research in Science and Technology (IJSRST)*. March-April 2021. Vol. 8 Iss. 2. P. 639-646. URL : <https://doi.org/10.32628/IJSRST.2182118>

References:

1. Pollitt, M. A. (2010) History of Digital Forensics. In: Chow KP., Shenoi S. (eds) *Advances in Digital Forensics VI. Digital Forensics. IFIP Advances in Information and Communication Technology*, vol. 337. Springer, Berlin, Heidelberg, URL : https://doi.org/10.1007/978-3-642-15506-2_1.

2. Stepaniuk, R. L., Perlin, S. I. (2022) Tsyfrova kryminalistyka y udoskonalennia systemy kryminalistychnoi tekhniky v Ukraini. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 3(99), 283-284. [in Ukrainian].

3. Stetsvk, B. V. (2021) Zavdannia eksperta pry provedenni sudovoi kompiuterno-tekhnicnoi ekspertyzy. *Aktualni problemy pravovoho rehuliuвання v Ukraini ta krainakh blyz'nzho zarubizhzhia: Materialy XI mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet konferentsii (Lviv, 28 hrud.): tezy dopovidei - Actual problems of legal regulation in Ukraine and the countries of the near abroad: Materials of the 11th international scientific and practical Internet conference (Lviv, December 28): abstracts of reports*, 308-311 / Vidp. red. P.O. Kutsyk. Lviv : Rastr-7., [in Ukrainian].

4. Karpinska, N., Krykunov, O. (2017) Okremi pytannia provedennia sudovoi kompiuterno-tekhnicnoi ekspertyzy u kryminalnomu sudochynstvi. *Istoriyo-pravovyi chasopys: zhurnal. Lutsk : Shhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky – History and Law Journal: scientific journal. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University*, 1(9), 140-144. [in Ukrainian].

5. Teplivtskvi, B. (2021) Aktualni pytannia pryznachennia ekspertyzy kompiutemoi tekhniky i prohramnykh produktiv pid chas rozsliduvannia zlochniv u sferi vyko-rvstannia elektronno-obchysluvalnykh mashyn (kompiuteriv), system, kompi uternykh merezh i merezh elektroviazku. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutri shnikh sprav – Scientific journal of the National academy of internal affairs*, 3 (120), 28-34. [in Ukrainian].

6. Klymchuk, M. P., Komissarchuk, Yu. A., Marko, S. I., Stetsvk, B. V. (2022) Sudova kompiuterno-tekhnicna ekspertyza u kryminalnomu provadzheni : navchalnyi posibnyk . Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

7. Lapta, S. P. (2011) Shchodo predmeta ekspertyzy telekomunikatsiinykh system i zasobiv. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3 (54), 75-79. [in Ukrainian].

8. Kharkivskvi, P. P. (2014) Kompiuterno-tekhnicna ekspertyza: problemni pytannia. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensic Herald*, 2 (22), 97-100. [in Ukrainian].

9. Latysh, K. V. (2021) Sudova kompiuterno-tekhnicna ekspertyza mobilnykh telefoniv: aspekty pryznachennia. *Innovatsii v kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi : materialy mizhvodom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 25 lystop.) - Innovations in criminology and forensic examination: interdisciplinary materials. science and practice conf. (Kyiv, November 25)*, 206-209. / [redkol.: V. V. Cherniei, S. S. Cherniavskiy, A. A. Sakovskiy (Eds.) et al.]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. Sprav. [in Ukrainian].

10. Havrvlenko, D. Ye., Voitovvch, M. M. (2015) Kompleksnyi kharakter sudovoi kompiuterno-tekhnicnoi ekspertyzy ta yii zviazok z inshymy rodamy ta vydamy

sudovvkh ekspertvz. *Sudovo-ekspertna diialnist: suchasni stan ta perspektivi rozvutku: zbirnik materialiv kruhloho stolu - Forensic expert activity: current state and development prospects: collection of materials of the round table, 94-97./redkol.: Kobylianskyi O. L., Antoniuk P. Ie., Soboda Ye. Iu. (Eds.) Kyiv: NNIPFEKP NAVS, 94-97. [in Ukrainian].*

11. Kravchuk, O. V. (2015) Osoblyvosti pryznachennia i provedennia kompleksnykh kompiuterno-tekhnichnykh ta mystetstvoznavchvykh sudovykh ekspertvz. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law, 1, 302-304. [in Ukrainian].*

12. Zavadovych, I. H., Makaruk, K. Ye. (2014) Osoblyvosti pryznachennia i provedennia kompleksnykh kompiuterno-tekhnichnykh ta ekonomichnykh sudovykh ekspertvz. *Krymina listychnyi visnyk – Forensic Herald, 2, 107-111. [in Ukrainian].*

13. Yusupov, V. V., Sakovskyi, A. A. (2021) Osoblyvosti pryznachennia tekhnichnoi ekspertyzy dokumentiv u kryminalnykh provadzhenniakh pro koruptsiini pravoporoushennia. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 9–10 hrud.) - Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension: materials of VI International. science - practice conf. (Kyiv, December 10), 174-175./redkol.: V. V. Cherniei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavskiyi et al.]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].*

14. Honcharenko, V. H. (2011) Orhanizatsiini ta pravovi problemy sudovoi ekspertvzy v Ukraini. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy – Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine, 1(10), 1-5. [in Ukrainian].*

15. Shevchuk, V. M. (2023) Criminalistics support for the investigation of military criminal offenses and war crimes: digitalization, innovations, prospects. *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing».* URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-35>.

16. Dovzhenko, O. (2019) Deaki pytannia pryznachennia kompiuterno-tekhnichnoi ekspertvzy pid chas rozsliduvannia kiberzlochyniv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 55 (2), 124-127. [in Ukrainian].*

17. Pyrih, I. V. (2019) Shchodo pytannia vidnesennia sudovoi ekspertvzy do slidchvykh (rozshukovykh) dii. *Kryminalistyka i sudova ekspertvza – Criminalistics and Forensics, 64, 58-68.* URL : <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.03>. [in Ukrainian].

18. Teplytskyi, B. B. (2018) Zavadannia, obiekty y pytannia kompiuterno-tekhnichnoi sudovoi ekspertvzy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific journal of the National academy of internal affairs, 3, 303-315. [in Ukrainian].*

19. Sammons, J. (2012) The basics of digital forensics: the primer for getting started in digital forensics. Elsevier. URL : <https://doi.org/10.1016/C2010-0-68337-4>.

20. Horsman, G. (2018) «I couldn't find it your honour, it mustn't be there!» – Tool errors, tool limitations and user error in digital forensics. *Science & Justice, 58(6), 433-440.* URL : <https://doi.org/10.1016/j.scjus.2018.04.001>.

21. Polishchuk, V. A. (2017) Rol kompiuterno-tekhnichnoi ekspertvzy v rozkrvtti ta rozsliduvani kryminalnykh pravoporushen. *Materialy VI Mizhnarodnoi naukovy-tekhnichnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv. «Aktualni zadachi suchasnykh tekhnolohii» (Ternopil, 16-17 lystop.). Ternopil: TNTU im. Ivana Puliuia, 151-152. [in Ukrainian].*

22. Nenia, O. V., Korniiiko, S. M., Huliiayev, A. V., Bereznenko, N. M. (2021) Okremi pytannia vvkorstannia informatsiivnykh tekhnolohii v kompiuterno-tekhnichnii ekspertvzi. *Aktualni problemy kryminalistychnoho ta ekspertnoho zabezpechennia diialnosti pravookhoronnykh*

orhaniv ta sudu v Ukraini : tez y dop. uchastnykiv nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 28 trav.) - "Actual tasks of modern technology" (Ternopil, November 16-17), 46-49. Kharkiv: NDIPPSN. [in Ukrainian].

23. Omelian, O.S. (2020) Aktualni pytannia vprovadzhennta tsyfrovyykh tekhnolohii u diialnist sudovoho eksperta. *Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 15 trav.), 321-323. Kyiv : NA SBU. [in Ukrainian].

24. Bilous, V., Latysh, K. (2022) Sudovi ekspertyzy radioelektronnykh zasobiv yak forma vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh kry minalnykh pravoporushen. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky – Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Legal Sciences*, 1 (61), 5-11. URL : <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.1>. [in Ukrainian].

25. Mamta Khanchandani, Dr. Nirali, Dave (2021) Analysis of Cloud Forensics : Review and Impact on Digital Forensics Aspects. *International Journal of Scientific Research in Science and Technology (IJSRST)*. March-April, Vol. 8, Iss. 2, 639-646. URL : <https://doi.org/10.32628/IJSRST2182118>.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2023

Stepaniuk R., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminalistics, Forensic Expertise and Pre-Medical Training Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

Kolesnyk V., Head of the Department of Computer and Telecommunication Forensics, Kharkiv Scientific Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

FORENSIC COMPUTER AND TECHNICAL EXPERTISE: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The article analyzes the current level of theoretical development and practical implementation of forensic computer-technical expertise in criminal proceedings. This expertise is defined to be the most significant means of examining digital evidence in order to resolve issues arising in criminal proceedings in Ukraine.

However, there are problems in this area related to the imperfect internal classification of its types, the spread in law enforcement practice of tasks that can only be solved in conjunction with other types of expert research, and shortcomings in the preparation of objects for expert research by investigators and the formulation of questions to the expert. The main factor that determines the effectiveness of a computer-technical expertise is the quality of the materials provided, since now, in addition to seizing electronic media directly, the investigator should obtain and record passwords to logical security systems. It is emphasized that new challenges have emerged in the field of computer science research related to the detection and investigation of crimes related to Russian armed aggression against Ukraine.

These studies significantly help to establish facts important for the pre-trial investigation and identify digital evidence (computer data) confirming illegal acts manifested in treason, collaboration, violation of the laws and customs of war, war propaganda, etc. Ensuring an appropriate level of technical equipment for forensic computer and technical expertise primarily involves the use of specialized hardware and software, which can be classified into: universal expert software and hardware and software tools, special hardware record

blocking devices and devices for making bit copies from original media, hardware and software mobile complexes and expert software for the study of mobile devices, data recovery software.

In the field of scientific and methodological support of computer and technical expertise, it seems urgent to improve the procedure for certification and registration of expert methods in order to speed up these procedures, ensure their openness and accessibility of content to interested persons. Promising areas for the further development of forensic computer-technical expertise are the development of procedures and methods for extracting and examining remote (cloud) data, digital data from on-board computers of cars, memory and software of unmanned aerial vehicles.

Keywords: specialized knowledge, forensic expertise, criminal proceedings, investigation of criminal offenses, electronic evidence, computer-technical expertise, digital forensics.

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

DOI: 10.33766/2524-0323.102.306-317

УДК: 351.749:377.3

Веселов М. Ю., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг - м. Кропивницький, Україна)

e-mail: veselovndl@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Пилипенко Є. О., кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг - м. Кропивницький, Україна)

e-mail: evgesha220584@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4044-5421>

ПЕРВИННА ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ НА ВОДІ

Статтю присвячено дослідженню питання здійснення первинної професійної підготовки працівників підрозділів поліції на воді. Охарактеризовано визначення, окреслені характерні ознаки та складові елементи первинної професійної підготовки поліцейських водної поліції. Проаналізовано позиції українських науковців щодо визначення поняття первинної професійної підготовки поліцейських та її характерних ознак. З'ясовано, що первинна професійна підготовка є певним організованим процесом передачі необхідних знань, умінь, теоретичних та практичних навичок для ефективного виконання поліцейським на воді покладених на нього службових обов'язків. Проаналізовано складові елементи (освітні компоненти) навчально-тематичного плану навчальної програми первинної професійної підготовки поліцейських, за якою здійснюється підготовка поліцейських підрозділів поліції на воді. Під час проведення аналізу з'ясовано, що кожний із освітніх компонентів програми не пристосований до особливостей несення служби підрозділами поліції на воді та якісного й ефективного виконання поліцейськими водної поліції своїх функціональних обов'язків на водних об'єктах та об'єктах інфраструктури водного транспорту. У зв'язку із наявною проблемою недостатньої відповідності програми підготовки поліцейських до службових обов'язків у сфері забезпечення безпеки на водному транспорті та об'єктах інфраструктури водного транспорту, запропоновано доповнити кожний освітній компонент (зокрема, загальнопрофесійну підготовку, професійно-теоретичну, професійно-практичну підготовку, навчальні предмети підготовки поліцейських за спеціалізацією) навчальної програми підготовки поліцейських підрозділів поліції на воді вивченням додаткових тем щодо діяльності підрозділів поліції на воді у конкретних ситуаціях, які трапляються виключно в діяльності водної поліції під час

несення служби на водних об'єктах та об'єктах інфраструктури водного транспорту, задля здобуття поліцейськими під час їх професійної підготовки певних навичок та вмінь, необхідних для ефективного та якісного виконання покладених на поліцейських підрозділів поліції на воді функціональних обов'язків.

Ключові слова: завдання поліції, спеціалізація підрозділів поліції, підрозділи поліції на воді, професійна підготовка правоохоронців, службова підготовка поліцейських, кваліфікація поліцейського, кадрове забезпечення поліції, забезпечення публічної безпеки та порядку, типові навчальні програми.

Постановка проблеми. Задля забезпечення публічної безпеки та порядку на водних об'єктах та об'єктах інфраструктури водного транспорту, проведення превентивної та профілактичної діяльності, виявлення і припинення правопорушень, які вчиняються на водних об'єктах та об'єктах інфраструктури водного транспорту, виявлення та швидкого і ефективного реагування на правопорушення природоохоронного законодавства в частині охорони, використання і відтворення рибних та інших водних біоресурсів на водних об'єктах, контролю за дотриманням установлених правил, що діють у сфері безпеки судноплавства, в структурі Національної поліції України була створена поліція на воді, яка розпочала свою діяльність ще у 2017 році. Поліція на воді є єдиним підрозділом Національної поліції, який здійснює її завдання щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності саме на об'єктах інфраструктури водного транспорту або водних об'єктах, використовуючи річкові чи морські судна.

Задля ефективного виконання покладених на підрозділи поліції на воді завдання поліцейські цих підрозділів мають пройти відповідну первинну професійну підготовку за навчальною програмою, що відповідатиме специфіці роботи таких підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання первинної професійної підготовки поліцейських займалися такі українські науковці, як О. М. Бандурка, В. М. Бесчастний, В. В. Бондаренко, О. М. Мердова, О. П. Цуркан, Д. В. Швець, І. М. Шопіна, проте питанню первинної професійної підготовки поліцейських підрозділів поліції на воді, характеристик навчальної програми професійної підготовки та її освітніх компонентів достатньої уваги не приділялось. Водночас задля ефективного функціонування цих спеціалізованих підрозділів поліції перед їх персоналом стоїть завдання з опанування вмінь та навичок несення служби «прив'язаних» до водних об'єктів та об'єктів інфраструктури водного транспорту.

Формулювання цілей. З урахуванням особливостей функціональних обов'язків «водних підрозділів поліції» та задля ефективного й професійного опанування поліцейськими вмінь і навичок несення служби «прив'язаних» до водних об'єктів та об'єктів інфраструктури водного транспорту запропонувати відповідні зміни до навчальної програми первинної професійної підготовки персоналу підрозділів поліції на воді.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію», на службу в поліцію можуть бути прийняті громадяни

України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту та які володіють українською мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [1]. З метою набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції, прийняті на службу поліцейські зобов'язані пройти первинну професійну підготовку за відповідними освітніми програмами (планами), затвердженими Міністерством внутрішніх справ України (ст. 73) [1].

Слід зазначити, що первинна професійна підготовка поліцейських є дуже важливою у формуванні професійних навичок поліцейського, адже спрямована на забезпечення оволодіння правоохоронцями знань, умінь і навичок у сфері професійної діяльності, сприяє розвитку компетентності та професіоналізму, виховання загальної професійної культури [2]. Тобто професійна підготовка поліцейських є комплексним безперервним процесом освоєння спеціальних умінь і навичок, необхідних для виконання покладених на поліцейські підрозділи завдань.

Чинне Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліцію (затверджено наказом МВС України від 16.02.2016 року № 105) [3], не містить у собі визначення та перелік основних завдань професійної підготовки поліцейських, проте вони зазначалися в попередньому Положенні з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, затвердженому наказом МВС України від 13.04.2012 року № 318 (втратив чинність 25.03.2016 року) [4]. Враховуючи, що основним завданням поліцейських підрозділів, так само, як і колись міліцейських, було й залишається забезпечення публічної безпеки та порядку, припинення, попередження та розкриття вчинених протиправних діянь та вжиття заходів щодо притягнення винної особи до відповідальності, завдання професійної підготовки, визначені в Положенні, затвердженому наказом МВС України у 2012 році, є також актуальними і для підготовки поліцейських на сьогодні.

Так основними завданнями професійної підготовки, відповідно до Положення 2012 року, були: підготовка кваліфікованих фахівців правоохоронної діяльності, здатних на належному рівні забезпечувати охорону громадського порядку, проводити заходи по боротьбі зі злочинністю та захисту законних прав, свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України; вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність ОВС та їх практичне застосування при здійсненні оперативно-службової діяльності; набуття працівниками знань і спеціальних навичок, необхідних для успішного виконання оперативно-службових завдань, та постійне їх вдосконалення; удосконалення навичок керівного складу ОВС з організації управління та навчання підлеглих, упровадження в практику оперативно-службової діяльності досягнень науки та техніки, передових форм та методів роботи, основ наукової організації праці; розвиток у працівників ОВС особистих моральних якостей, почуття відповідальності за власні дії, прагнення до постійного вдосконалення свого професійного та загальнокультурного рівня; навчання працівників ОВС прийомам та способам

забезпечення професійної та особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, у тому числі в екстремальних умовах; зміцнення зв'язків із населенням, забезпечення працівниками ОВС прав людини та громадянина під час виконання ними службових обов'язків [4].

Положенням про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України (затверджено наказом МВС України від 26.01.2016 року № 50), прийнятим на заміну Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, визначає завдання службової підготовки поліцейських, серед яких виокремлюють: підвищення рівня знань, умінь, навичок та професійних якостей поліцейських з метою забезпечення їх здатності до виконання завдань з охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного (громадського) порядку та безпеки; вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національної поліції України; удосконалення керівним складом органів (підрозділів) поліції, закладів, установ поліції навичок управління поліцейськими [5].

Дослідженням та визначенням основних завдань професійної підготовки поліцейських займалась також і наукова еліта України. Зокрема, І. М. Шопіна до завдань професійної підготовки правоохоронців відносила таке: оволодіння загальними та спеціальними знаннями, вміннями та навичками; формування, розвиток та корекцію професійно важливих якостей особистості та профілактику професійних деформацій; формування та підтримання оптимальної професійної мотивації [6, с. 148].

Також заслуговує на увагу позиція О. М. Музичука, який, досліджуючи питання професійної підготовки правоохоронців, поділяв усі здобуті під час підготовки вміння та навички на чотири групи [7, с. 125-130]: 1) загальні (удосконалення та оновлення знань, умінь та навичок з правових, економічних, політологічних, управлінських, соціально-гуманітарних та інших питань професійної діяльності; формування у рядового і начальницького складу високих морально-етичних якостей, сумлінності, почуття особистої відповідальності за виконання службових обов'язків тощо); 2) загальнофункціональні (оволодіння спеціальними знаннями, вміннями і навичками щодо: забезпечення особистої безпеки громадян, захисту їх прав і свобод, законних інтересів, сприяння їх реалізації, попередження правопорушень та їх припинення; охорони і забезпечення громадського порядку; виявлення і розкриття правопорушень, розшук осіб, які їх вчинили тощо); 3) спеціально-функціональні (полягає в тому, що особи рядового і начальницького складу ОВС удосконалюють чи здобувають знання, уміння та навички відповідно до вимог професійно-кваліфікаційних характеристик певних категорій посад); 4) організаційні (направлені на реалізацію єдиної кадрової політики МВС України; розвиток нормативно-правової бази у сфері професійної підготовки; забезпечення управління та координації системою професійної підготовки, належного контролю за її проведенням; здійснення підготовки, відповідно до державних освітніх стандартів, професійно-кваліфікаційних характеристик та потреб ОВС; створення належної навчально-матеріал-

льної бази для професійної підготовки; забезпечення тісної взаємодії між практичними органами та навчальними закладами (центрами), які здійснюють професійну підготовку тощо) [7, с. 125-130].

На нашу думку, такий поділ є доцільним, адже, з огляду на структуру поліції, визначену ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», кожен із таких структурних підрозділів повинен мати власну, відповідну до виконуваних поліцейськими функціональних обов'язків, програму професійної підготовки.

В. В. Бондаренко у своєму монографічному дослідженні, присвяченому професійній підготовці працівників патрульної поліції в Україні, визначав, що службова діяльність патрульної поліції ставить підвищені вимоги до професійно-теоретичної, психологічної, фізичної, тактичної, вогневої підготовленості працівників; розвитку необхідних професійно важливих рис, а тому професійна підготовка поліцейських патрульної поліції є цілеспрямованим і системним процесом набуття професійно-теоретичних знань, формування професійно-практичних умінь і навичок, розвитку сукупності професійно важливих рис, визначених специфікою правоохоронної діяльності, і подальшого їх оновлення та вдосконалення в процесі службової діяльності, занять у системі службової підготовки поліцейських. Також автором з'ясовано, що професійна готовність працівника патрульної поліції – це стан особи, який надає можливість здійснювати службову діяльність на належному професійному рівні й інтегрує компоненти професійної готовності зі спроможністю оперативного їх поєднувати, постійно оновлювати, накопичувати й розвивати [8, с. 343-348]. Думка цього науковця щодо визначення стану професійної готовності працівника поліції є цілком доречною, адже саме можливість ефективного здійснення на належному професійному рівні функціональних обов'язків визначає якість проведеної первинної професійної підготовки.

Також заслуговує на увагу позиція інших учених (О. М. Мердової та О. П. Цуркана) щодо визначення професійного навчання поліцейських як організованого безперервного і цілеспрямованого процесу передачі особі, яка навчається, знань, умінь і навичок для здобуття спеціальної підготовки поліцейських чи встановлених державою освітніх ступенів, а також їх поглиблення і вдосконалення для успішного виконання оперативно-службових завдань та подальшого просування по службі. На думку зазначених науковців, професійному навчанню поліцейських притаманні такі особливості: 1) професійне навчання є процесом передачі знань, умінь і навичок особам, які навчаються; це можуть бути як особи, що проходять первинну професійну підготовку, здобувачі вищої освіти, так і діючі працівники Національної поліції, залежно від виду професійного навчання; 2) професійне навчання передбачає вироблення певних здібностей, здобуття відповідних умінь та навичок, необхідних поліцейському для реалізації завдань, покладених на нього відповідно до положень чинного законодавства, а саме: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг щодо допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги;

3) процес професійного навчання є організованим, оскільки чітко визначений у підзаконних нормативно-правових актах, прийнятих МВС України; 4) процес професійного навчання є безперервним, оскільки він не переривається з моменту прийняття в поліцію до моменту звільнення поліцейського; 5) процес професійного навчання є цілеспрямованим, оскільки кожен його різновид має свою мету: підготовка висококваліфікованих фахівців для підрозділів Національної поліції України, підвищення їх професійного рівня, задоволення індивідуальних потреб працівників поліції в особистому професійному зростанні, забезпечення потреб держави у кваліфікованих кадрах тощо [9, с. 137].

Отже, як нами вже зазначалося раніше, особи, прийняті на службу в поліції, у тому числі, до підрозділу поліції на воді, задля набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції, зобов'язані пройти первинну професійну підготовку за відповідними освітніми програмами (планами), затвердженими МВС України (ст. 73 Закону України «Про Національну поліцію»).

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України (МОН України) від 21.06.2018 року № 669, який затверджує стандарт професійної (професійно-технічної) освіти за професією «Поліцейський» (за спеціалізаціями) (далі – Стандарт), МВС України за погодженням з Національною поліцією України було затверджено навчальні програми первинної професійної підготовки поліцейських, розроблені згідно зі Стандартом, за відповідними спеціалізаціями та кваліфікаціями. Враховуючи, що підрозділи поліції на воді є підрозділами поліції превентивної діяльності, первинна професійна підготовка поліцейських на воді відбувається за навчальною програмою професії «Поліцейський» кваліфікації «Поліцейський підрозділів превентивної діяльності» [10, 11]. Згідно із навчально-тематичним планом даної програми, поліцейський підрозділу поліції на воді має оволодіти освітніми компонентами загальнопрофесійної підготовки, зокрема, основам конституційного права, антикорупційного законодавства, професійної етики, запобіганню та протидії домашньому насильству, знанням Правил дорожнього руху та охорони праці. Під час професійно-теоретичної підготовки поліцейський має засвоїти основи адміністративно-юрисдикційної діяльності, кримінального права, кримінальної процесуальної діяльності, превентивної (профілактичної) поліцейської діяльності, інформаційних технологій та криміналістики. Під час професійно-практичної підготовки поліцейський опановує знання щодо тактики самозахисту, вогневої та тактичної підготовки, домедичної підготовки, дій поліцейського на місці події тощо. Під час здійснення підготовки за спеціалізацією поліцейські, у тому числі підрозділів поліції на воді, вивчають організаційно-правові засади роботи підрозділів превентивної діяльності, кваліфікацію адміністративних правопорушень, підвідомчі підрозділам превентивної діяльності, компетенцію таких підрозділів, провадження за зверненнями громадян у діяльності підрозділів превентивної діяльності, основи забезпечення публічної безпеки й порядку, алгоритм дій поліцейських підрозділів під час введення оперативних планів та під час введення спеціальних адміністративно-правових режимів, методику розслідування окремих кримінальних правопорушень тощо [11]. Досліджуючи окремо типові навчальні програми

освітніх компонентів, можна дійти висновку про те, що в них немає жодного складового елементу, присвяченого діяльності саме підрозділів поліції на воді, хоча, враховуючи специфіку покладених на них обов'язків, службового транспорту та місця несення служби, безумовно, вони мають бути.

Так освітній компонент № 1 «Загальнопрофесійна підготовка» разом зі складовим елементом «Основні положення Правил дорожнього руху» повинен містити також елементи «Основні положення Правил судноплавства на внутрішніх водних шляхах України» та «Основні положення Правил контролю суден з метою забезпечення безпеки мореплавства», адже саме цими нормативно-правовими актами керуються поліцейські підрозділи поліції на воді під час забезпечення публічної безпеки та порядку на водних об'єктах та об'єктах інфраструктури водного транспорту [12, 13]. Під час професійно-теоретичної підготовки та вивчення основ адміністративно-юрисдикційної діяльності, при розгляді теми «Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку» приділити увагу не тільки правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху, але й тим, що вчиняються на воді (ст.ст. 116, 116-1, 116-2, 116-3, 117, 118; ч. 5 ст. 130 КУпАП) [14]. Також є доречним доповнити основи адміністративно-юрисдикційної діяльності вивченням теми «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини», адже обов'язком поліцейських підрозділів поліції на воді є виявлення та швидке й ефективне реагування на правопорушення природоохоронного законодавства в частині охорони, використання і відтворення рибних та інших водних живих ресурсів на водних об'єктах [15]. При вивченні основ кримінального права слід приділити увагу аналізу всіх кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а не тільки тих, що вчиняються проти безпеки дорожнього руху.

Під час професійно-практичної підготовки, а саме фізичної та домедичної підготовки поліцейських підрозділів поліції на воді, особливо увагу слід приділити заняттям з плавання та рятування потоплюючих осіб, оскільки під час патрулювання поліцейськими водної території може трапитись випадок, коли поліцейський чи будь-який цивільний судноводій опиниться у воді через, наприклад, пошкодження водного транспортного засобу чи погіршення стану здоров'я. У таких критичних ситуаціях поліцейський повинен знати та вміти не тільки правильно поводитись на воді, але й допомогти врятуватись іншим особам. Такі навички є необхідними для поліцейських водних підрозділів. Задля цього фізична та домедична підготовка поліцейських на воді має відбуватись відповідно до наказу МВС України від 10.04.2017 року № 301 «Про затвердження Правил охорони життя людей на водних об'єктах України», яким регламентуються нормативи з плавання для плавців-рятувальників [16]. За цими нормативами, на нашу думку, повинна здійснюватись також підготовка поліцейських підрозділів поліції на воді, адже вони так само, як і рятувальники, можуть бути задіяні для порятунку людей, що тонуть. Також цим нормативно-правовим актом регламентується порядок дій під час рятування потерпілих на воді та на-

дання ним домедичної допомоги [16], який так само має бути засвоєний поліцейськими водної поліції, адже хибні дії під час рятування людини, яка тоне, може коштувати їй особі, яка тоне, і поліцейському також власного життя та здоров'я. Не менш важливим є дотримання поліцейськими схеми надання домедичної допомоги потерпілим на воді, яка так само регламентована вищезазначеним наказом [16].

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що вивченню та опануванню теоретичної і практичної складової Правил охорони життя людей на водних об'єктах України з боку поліцейських підрозділів поліції на воді в межах їх професійно-практичної підготовки слід приділити достатньої уваги.

Також варто зауважити, що лише якісне опанування поліцейськими підрозділів поліції на воді навчально-тематичного плану навчальної програми первинної професійної підготовки надасть можливість кожному з них виконувати власні функціональні обов'язки на високому професійному рівні.

Висновки. Первинна професійна підготовка поліцейських підрозділів поліції на воді є необхідним та невід'ємним елементом якісного та ефективного здійснення ними функціональних обов'язків щодо виконання завдань Національної поліції України на водних об'єктах та об'єктах інфраструктури водного транспорту. Проте, як цілеспрямований та організований процес надання певних знань, умінь, теоретичних і практичних навичок поліцейському, які дійсно необхідні та актуальні для ефективного виконання ним службових обов'язків під час несення служби, має відповідати вимогам посади, на яку претендує та яку обійматиме поліцейський після завершення ним первинної професійної підготовки.

Наведені у статті аргументи свідчать, що для забезпечення підготовки поліцейських спеціалізованими підрозділами поліції та подальшого ефективного виконання ними покладених завдань необхідно враховувати специфіку їх діяльності та закладати ці особливості у зміст навчальної програми первинної професійної підготовки персоналу цих підрозділів. На прикладі спеціалізованих підрозділів поліції на воді у цьому дослідженні було доведено доцільність внесення змін до відповідних навчальних програм.

Перспективи подальших розробок полягають у постійному аналізі навчальної програми первинної професійної підготовки поліцейських підрозділів поліції на воді та пристосування її до покладених на водну поліцію функціональних обов'язків з можливістю внесення до її навчально-методичного плану відповідних змін і доповнень з урахуванням викликів сьогодення та завдань, що ставляться до водної поліції.

Використані джерела:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. №580-VIII (дата оновлення: 15.04.2023). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n774>. (дата звернення: 03.05.2023).

2. Про професійну (професійно-технічну освіту): Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР (дата оновлення: 06.05.2023). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 03.05.2023).

3. Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції : Наказ МВС України від 16.02.2016 р. № 105 (дата оновлення: 01.11.2022). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16#Text>. (дата звернення: 04.05.2023).

4. Про затвердження Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 13.04.2012 р. № 318 (втрата чинності: 25.03.2016). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-12#Text>. (дата звернення: 03.05.2023).

5. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : Наказ МВС України від 26.01.2016 р. № 50 (дата оновлення: 16.08.2022). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> (дата звернення: 04.05.2023).

6. Шопіна І. М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 192 с.

7. Музичук О. М. Сутність професійної підготовки персоналу ОВС. *Форум права*. 2007. № 1. С. 125–130.

8. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями : монографія. Київ : ФОП Кандиба Т. П. 2018. 524 с.

9. Мердова О. М., Цуркан О. П. Поняття та сутність професійного навчання поліцейських. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 133–139.

10. Стандарт професійної (професійно-технічної) освіти : Наказ МОН України від 21.06.2018 р. № 669. [Електронний ресурс] URL : <https://mon.gov.ua/ua/prp/prozatverdzhennya-standartu-profesijnoyi-profesijno-tehничnoyi-osviti-z-robitnichoyi-profesiyi-policejskij>. (дата звернення: 04.05.2023).

11. Навчальна програма первинної професійної підготовки поліцейських, розроблена відповідно до стандарту професійної (професійно-технічної) освіти з робітничої професії «Поліцейський (за спеціалізаціями)». Кваліфікація: поліцейський підрозділ превентивної діяльності. Київ. 2019. [Електронний ресурс] URL : <https://dnuvs.ukr.edu/cation/akademiya-policziyi/pidgotovka-policzejskyh>. (дата звернення: 04.05.2023).

12. Правила судноплавства на внутрішніх водних шляхах України : Наказ Міністерства транспорту України від 16.02.2004 р. № 91 (дата оновлення: 20.12.2022). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0872-04#Text>. (дата звернення: 04.05.2023).

13. Правила контролю суден з метою забезпечення безпеки мореплавства : Наказ Міністерства транспорту України від 17.07.2003 р. № 545 (дата оновлення: 20.12.2022). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0353-04#Text>. (дата звернення: 05.05.2023).

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X (дата оновлення: 15.04.2023). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 05.05.2023).

15. Конкурс на посаду поліцейського на воді в ГУНП в Полтавській області. *Сайт Національної поліції України*. Система відбору кадрів. [Електронний ресурс] URL : https://nabir.np.gov.ua/index.php?=recruitment/process_recruitment&id=3109. (дата звернення: 05.05.2023).

16. Правила охорони життя людей на водних об'єктах України : Наказ МВС України від 10.04.2017 р. № 301 (дата оновлення: 28.10.2022). [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0566-17>. (дата звернення: 05.05.2023).

References:

1. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII (2015; 2023) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n774>. [in Ukrainian].
2. Pro profesiinu (profesiino-tehnicnu osvitu) : Zakon Ukrainy vid 10.02.1998 r. № 103/98-VR. (1998; 2023) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu pervynnoi profesiinoi pidhotovky politseiskyykh, yakyykh vperше pryiniato na sluzhbu v politsii : Nakaz MVS Ukrainy vid 16.02.2016 r. № 105 (2016; 2022) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16#Text>. [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Polozhennia z orhanizatsiiu profesiinoi pidhotovky osib riadovoho i nachalnytskoho skladu orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy : Nakaz MVS Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 318 (2012; 2016). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-12#Text>. [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy : Nakaz MVS Ukrainy vid 26.01.2016 r. № 50 (2016; 2022). (1998) [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>. [in Ukrainian].
6. Shopina, I. M. (2004) Pravovi ta orhanizatsiini zasady pidvyshchennia efektyvnosti profesiinoi diialnosti slidchykh orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy : *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
7. Muzychuk, O. M. (2007) Sutnist profesiinoi pidhotovky personalu OVS. *Forum prava - Law forum*, 1, 125–130. [in Ukrainian].
8. Bondarenko, V. V. (2018) Profesiina pidhotovka pratsivnykiv patrolnoi politsii: zmist i perspektyvni napriamy: monohrafiia. Kyiv : FOP Kandyba T. P. [in Ukrainian].
9. Merdova, O. M., Tsurkan, O. P. (2018) Poniattia ta sutnist profesiinoho navchannia politseiskyykh. *Pravovyi chasopys Dombasu - Legal journal of Dombass*, 1(62), 133–139. [in Ukrainian].
10. Standart profesiinoi (profesiino-tehnicnoi) osvity : Nakaz MON Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 669. (2018) [Electronic resource] N. p. URL: <https://mon.gov.ua/ua/rpa/pro-zatverdzhennya-standartu-profesijnoyi-profesijno-tehnicnoyi-osviti-z-robotni-doi-yi-profesiyi-policzyskij>. [in Ukrainian].
11. Navchalna prohrama pervynnoi profesiinoi pidhotovky politseiskyykh, rozrobleni vidpovidno do standartu profesiinoi (profesiino-tehnicnoi) osvity z robotnychoi profesii «Politseiskyi (za spetsializatsiamy)». Kvalifikatsiia: politseiskyi pidrozdiliv preventyvnoi diialnosti. Kyiv. (2019). [Electronic resource] N. p. URL : <https://dnuvs.ukr.education/akademiya-policziyi/pidgotovka-policzejskyykh>. [in Ukrainian].
12. Pravyla sudnoplavstva na vnutrishnikh vodnykh shliakhakh Ukrainy : Nakaz Ministerstva transportu Ukrainy vid 16.02.2004 r. № 91 (2004; 2022). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0872-04#Text>. [in Ukrainian].

13. Pravyla kontroliu suden z metoiu zabezpechennia bezpeky moreplavstva : Nakaz Ministerstva transportu Ukrainy vid 17.07.2003 r. № 545 (2003; 2022). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0353-04#Text>. [in Ukrainian].

14. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-Kh (1984; 2023). [Electronic resource] N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. [in Ukrainian].

15. Konkurs na posadu politseiskoho na vodi v HUNP v Poltavskii oblasti. *Sait Natsionalnoi politsii Ukrainy. Systema vidboru kadriv*. N. d. [Electronic resource] N. p. URL : https://nabir.np.gov.ua/index.php?r=recruitment/process_recruitment&id=3109. [in Ukrainian].

16. Pravyla okhorony zhyttia liudei na vodnykh ob'iektakh Ukrainy : Nakaz MVS Ukrainy vid 10.04.2017 r. № 301 (2017; 2022). [Electronic resource] N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0566-17>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 06.05.2023

Veselov M., Doctor of Law, Professor, The Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih - Kropyvnytskyi, Ukraine)
Pulypenko Y., PhD in Law, Senior Researcher, The Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih - Kropyvnytskyi, Ukraine)

PRIMARY PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE UNITS OF THE WATER POLICE

The article is devoted to the study of the issue of initial professional training of employees of police units on the water. The definition is described, the characteristic features and components of the initial professional training of water police officers are outlined. The positions of Ukrainian scientists regarding the definition of the concept of primary professional training of police officers and its characteristic features have been analyzed. It was found that initial professional training is a certain organized process of imparting the necessary knowledge, skills, theoretical and practical skills for the effective performance of the duties assigned to a policeman on the water. The constituent elements (educational components) of the educational and thematic plan of the training program of the initial professional training of police officers, according to which the training of police units of the police on the water is carried out, were analyzed. During the analysis, it was found that each of the educational components of the program is not adapted to the specifics of the service of water police units and the high-quality and efficient performance of their functional duties by water police officers on water bodies and water transport infrastructure facilities. In connection with the existing problem of insufficient compliance of the police training program for official duties in the field of ensuring safety on water transport and water transport infrastructure facilities, it is proposed to supplement each educational component (in particular, general professional training, professional-theoretical, professional-practical training, educational subjects for the training of police officers by specialization) of the training program for police units of the water police by studying additional topics regarding the activities of police units on the water in specific situations that occur exclusively in the activities of the water police during service on water objects and objects infrastructure of water

transport, in order for police officers to acquire certain skills and abilities during their professional training, necessary for effective and high-quality performance of the functional duties assigned to police units of the water police.

Keywords: police tasks, specialization of police units, police units on the water, professional training of law enforcement officers, official training of police officers, qualifications of a police officer, personnel support of the police, ensuring public safety and order, typical training programs.

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 2 (102)

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019

Відповідальний за випуск В.В. Коваленко

Комп'ютерна верстка Л. Б. Колменко

Підписано до друку 30.06.2023
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 17,8
Тираж 100 прим. Зам. № 2023-30

В И Д А В Е Ц Ь

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Донецького державного університету внутрішніх справ
вул. Велика Перспективна, б. 1, м. Кропивницький,
Кіровоградська область, Україна, 25000

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7229 від 29.12.2020 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

ФОП Голіней О. В.
76000, Україна, м. Івано-Франківськ,
вул. Галицька, 128,
тел.: +38 066 4816 601